

XX ƏSR
AZƏRBAYCAN
ƏDƏBİYYATI
MƏSƏLƏLƏRİ

III kitab

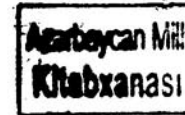
*Mikayıl Müşfiqin anadan olmasının
100 illiyinə həsr olunur*

106285

**XX ƏSR
AZƏRBAYCAN
ƏDƏBİYYATI
MƏSƏLƏLƏRİ**

III KİTAB

*(M. Müşfiq irsi və 1920–30-cu
illərdə yeni poetik fikrin
formalaşması prosesi)*

Bakı – «Elm» - 2010

41400.24 + 415 (2=Am) 7-5-4
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Rəyasət Heyətinin qərarı ilə
çap olunur

İşin rəhbəri və redaktoru:

Şirindil Alışanlı

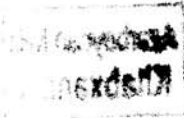
XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri.

III kitab. Bakı, "Elm", 2010, 328 s.

ISBN 978-9952-453-32-4

Kitaba XX əsr Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndəsi Mikayıl Müşfiqin poeziyasının dəyərləndirilməsinin tarixi mərhələlərini əks etdirən tədqiqatlar, 20-30-cu illər yeni poetik fikrin formalaşması prosesi, həmçinin XX əsr ədəbiyyatının aktual problemlərinə həsr edilmiş məqalələr toplanmışdır.

460300000
655 (07) - 2010

© "Elm" nəşriyyatı, 2010

REDAKTORDAN

XX əsr (sovet dövrü) Azərbaycan ədəbiyyatını müasir demokratik elmi meyarlar və sənətin daxili inkişaf qanunauyğunluqlarına əsaslanan nəzəri-metodoloji prinsiplər müstəvisində tədqiq etməyin və obyektiv dəyərləndirmə qənaətlərinin bərqərar olmasının bütün çətinliklərini aradan qaldırmaq istiqamətində Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun XX əsr (sovet dövrü) Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsi nəzəri-tarixi və praktik məzmununda araşdırma və nəşr işlərini davam etdirir. Ötən dörd ildə şöbənin hazırlayıb nəşr etdiyi «XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri» I kitab («Elm», 2006), II kitab («Elm», 2008), «XX əsr Azərbaycan poeziyası antologiyası» (20-ci illərin poeziyası) («Elm», 2009) kitabların doğurduğu elmi-ictimai rəy bu tipli tədqiqatların və nəşrlərin elmi-təcrübi əhəmiyyətini təsdiq etdi.

«XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri» silsiləsindən III kitab Azərbaycan poetik fikrinin görkəmli nümayəndəsi Mikayıl Müşfiqin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuşdur. Mikayıl Müşfiq poeziyasının fonunda 20-30-cu illərdə ədəbi prosesdə baş verən bədii dünyagörüşü, poetik sistem qarşılaşmaları, ədəbi fikrə siyasi müdaxilələr və onların tragik nəticələri araşdırılır.

Mikayıl Müşfiqin poeziyasının nəzəri-estetik prinsipləri onun sənətinin qaynaqları, müasir ədəbi prosesin gedişatında təkamülü, bu nadir istedadı malik şairin janr, üslub, bədii dil sahəsindəki yenilikləri müəlliflərin

ARXIV

seçdikləri elmi-nəzəri meyar və imkanlar fonunda təhlil edilir.

Mikayıl Müşfiq haqqında 60-70-ci illərdə görkəmli elm, sənət adamlarının seçmə yazıları onun poeziyasına münasibətdəki tarixi təkamülü izləməklə yanaşı, şairin bənzərsiz şəxsiyyəti, zəngin mənəvi keyfiyyətləri haqqında da təsəvvürü genişləndirir.

Kitabın son bölməsində XX əsr ədəbiyyatının müxtəlif problemlərinə dair tədqiqatlar verilib və gələcək nəşrlərdə də bu davam etdiriləcəkdir.

Bəkir Nəbiyev

ÖMÜR KARVANI TALAN OLAN ŞAİR

(Mikayıl Müşfiq)

Mikayıl Müşfiqin yaradıcılığı ilə ünsiyyət mənasında da mənim mənsub olduğum oxucular nəslinin bəxti gətirməmişdir. Yaşadılarla birlikdə məktəb qapısı açdığımız ilk dərs ilində Hüseyn Cavid, Yusif Vəzir Çəmənəminli, Seyid Hüseyn, Əhməd Cavad kimi Müşfiq də öz sevimli oxucularından təcrid edilmiş, onun da əsərləri hər yerdə: dövrü mətbuatda, nəşriyyatlarda, efirdə, estradada və əlbəttə, məktəblərdə (o zaman Azərbaycanda telebaxım yox idi) qadağan olunmuşdu. Bu, Vətənimizin tarixindəki qanlı-qadalı bir dövrün artıq bütün hədləri aşdığı elə bir il idi ki, şairin öz əli ilə tərtib edib nəşrə hazırladığı «Çağlayan» adlı ilk və dərin təəssüf ki, həm də son, ən mükəmməl, ən müfəssəl kitabı da tilsimə düşmüş, çağlamaqdan qalmışdı. Bununla belə, hər cür təhlükəli nəticələrinə baxmayaraq, istedadının pərəstişkarı olan qədirşünas oxucuları Müşfiqin əsərlərini qoruyur, dəhşətli tilsimin parçalanıb yerlə-yeksan olacağı günlər üçün saxlayırdılar. Rəsmi yerlərdə olmasa da, evdə-əşikdə, çölbayır seyrəkliyində bir-birinə məhrəm adamlar böyük ehtiyatla ətrafa boylana-boylana Müşfiqə məxsus olduğunu çox-çox sonralar başa düşdüyüm şeirləri, poemalardan parçaları əzbərdən oxuyar, qorxu qarışıq bir həsrətlə, daxili bir yangı ilə nə isə dəhşətli hadisələr barəsində pıçıl-daşardılar. «Filənkəsi də apardılar», «Filənkəsgili də sürüblər», «Deyirlər filənkəs artıq güllələnib» kimi müdhiş xəbərləri mən ilk dəfə o zaman eşitmişəm. Lakin eşitdiklərimin nə demək olduğuna dair əyani «dərsimi» elə həmin 1937-ci ildə, gecə yarısı milis işçiləri ailəmizi də dərbəder edib heç bir təqsiri olmayan atamı və əmimi «gedər-gəlməzə» göndərəndə almışam...

...Şairin nəinki mətbu əsərləri, hətta heç yerdə çap olunmamış bəzi şeirləri, dostlarına məktubları, onlara həsr etdiyi, yaxud bağışladığı mənzum parçalar, şəxsi albomlara yazdığı təfriqələr sənətsevərlər arasında əldən-ələ, dildən-dilə gəzir, özlərinin ikinci, konspirativ həyatını yaşayırdılar. Təbiidir ki, M.Müşfiqin üçcildlik «Əsərləri» (Azərneşr, 1968–1973, tərtib edəni və redaktoru Gülhüseyn Hüseynoğlu) çapa hazırlanarkən şairə ümumxalq məhəbbətinin bəhrəsi olan bu məxəzlər öz nəcib tarixi rolunu oynamışdır. Məqalədə barındığımız bütün nümunələr də elə həmin nəşrdən götürülmüşdür.

Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatının ən istedadlı və görkəmli nümayəndələrindən biri olan Mikayıl Müşfiq Mirzə Qədir oğlu İsmayılzadə 5 iyun 1908-ci ildə Bakıda müəllim ailəsində dünyaya gəlmişdir. Körpə ikən anasını, 6 yaşına çatdıqda isə atasını itirmişdir. Qohumlarının himayəsində yaşayan balaca Mikayılın uşaqlıq illəri ağır maddi ehtiyac içində keçmiş və o, yeniyetməlik çağlarından gündəlik çörəyinə qayğısına qalmalı olmuşdur.

Nənəsi Qızqayıtın dilindən eşitdiyi xalq deyimləri (laylalar, bayatılar, nağıllar) həssas uşaq qəlbini ovundurmaqla yanaşı, onda sözə, şeirə tükənməz bir həvəs oyatmışdı. 1920-ci ildə ibtidai təhsilini bitirən Mikayılın əlindən kitab düşmür, o, acgözlüklə mütaliə edib biliyini artırır, bədii zövqünü tərbiyə edir. 1927-ci ildə orta məktəbi bitirir. Oxuduğu şeirlərin çoxu iti hafizəli yeniyetmənin zəhnində qalır, Mikayıl da onların təsiri ilə ilk qələm təcrübələrinə başlayır. «Bu gün» adlı ilk şeirini hələ məktəbli ikən 1926-cı ildə «Gənc işçi» qəzetində nəşr etdirir.

1927-ci ildə Mikayıl Müşfiq Azərbaycan Dövlət Universitetinin dil və ədəbiyyat şöbəsinə daxil olur. Onun yaradıcılıq fəaliyyəti sürətlə genişlənir. Əsərləri müntəzəm olaraq qəzet və jurnallarda nəşr olunur, ədəbi gecələrdə, oxucularla görüşlərdə özünəməxsus əlovlu çıxışları ilə dinləyiciləri valeh edir. 1930-cu ildə şeirlərindən və bəzi tərcümələrindən ibarət «Küləklər» adlı ilk kitabı çap olu-

nur. 1931-ci ildə Universiteti bitirib Bakı məktəblərində müəllimlik etməyə başlayır. Bu zaman şairin istedadının yeni cəhətləri üzə çıxır və o, epik janr sahəsində fəaliyyətini gücləndirir. «Əfşan», «Çoban», «Səhər», «Azadlıq dastanı», «Sındırılan saz» və s. poemaları bu illərin məhsuludur. Qısa bir müddətdə ondan artıq kitabı buraxılır. Xəyyamın rübailərinin, Firdovsi «Şahnamə»sindən parçaların, Puşkin, Lermontov və Şevçenkonun bir sıra əsərlərinin dilimizdə əslinə müvafiq və rəvan səslənməsi üçün də, «Şəngülüm, Məngülüm» qəbilindən olan təkrarsız uşaq ədəbiyyatı nümunələri üçün də Azərbaycan oxucuları Müşfiqin yorulmaq bilməyən qələminə borcludurlar.

Mikayıl Müşfiq 1937-ci ildə həbs edilib zindana salınmış, 1938-ci ilin 6 yanvarında güllələnmişdir.

Müşfiqin əlimizdə olan bütün əsərləri təqribən on ilin məhsuludur. Dünya ədəbiyyatı tarixində 5–10 illik çox kiçik bir zaman içində istedadın parlaması baxımından bu, yeganə fakt deyil. Şüurlü ömrünün əsas hissəsini mərkəzləşmiş Azərbaycan dövlətini yaratmaq uğrunda mübarizələrdə keçirən, vaxtının çoxunu hərbi səfərlərin, vuruş əməliyyatlarının hazırlanmasına, icrasına, diplomatik qəbullara sərf edən Şah İsmayıl Xətəinin də bizə gəlib çatan nümunələri əsasən onun həyatının Çaldıran davasından sonrakı onillik bir mərhələsinin məhsuludur. 36 yaşında müharibədə həlak olmuş Bayron da, 27 yaşında dueldə öldürülmüş Lermontov da qısa müddətli yaradıcılıq illərində çox məhsuldar çalışmış, bu gün dünya ədəbiyyatının nadir inciləri hesab edilən əsərlərini yaratmışdılar. Böyük M.Ə.Sabirin poeziyamızda həqiqi inqilab yaratmış «Hophopnamə»si də ilk rus burjua-demokratik inqilabından sonra keçən cəmi altı illik bir dövrün məhsuludur.

Müşfiqin beləcə qısamüddətli, lakin çox keşməkeşli bir mərhələnin məhsulu olan yaradıcılığında nəzəri cəlb edən ilk və əsas keyfiyyət onun lirik qəhrəmanı ilə şair şəxsiyyəti arasındakı yaxınlıq, doğmalılıq, bəzən isə hətta eyniyyətdir. Bu çox vacib keyfiyyətin əsasında, hər şey-

dən əvvəl, dərin səmimiyyət dururdu. Ətrafındakı bir çox qələm sahibləri kimi Mikayıl Müşfiq də yeni quruluşu inanır, onun sənaye, kənd təsərrüfatı və mədəniyyət sahəsində az-çox uğurlarını öz şəxsi uğuru kimi, həm də xalqını «ağ günlərə» aparan yolun təntənəsi kimi qəbul edirdi. Onun məhəbbət duyğularının ifadəsi olan şeirləri nə qədər səmimidirsə, fontan vuran hər bir yeni neft buruğu, evlərə çəkilən radio xətləri, işə salınan elektrik stansiyası, beşillik planların vüsəti haqqında əsərləri də eləcə səmimi və təbii təsir bağışlayır. Mənim qəti qənaətimə görə göz açıb yeni quruluşu gören bir çox yaşadları kimi Mikayıl Müşfiq də sosializm quruculuğunun Azərbaycan xalqını hansı böyük fəlakətlərə apardığını aydın təsəvvür etmir, onu el-obanın rifahı və vətənin tərəqqisi üçün ən səmərəli yol kimi vəsf edirdi.

Müasirlərinin etirafına görə 30-cu illərin şeir məclislərində, xüsusən də Müşfiqin iştirak etdiyi görüşlərdə adam əlindən iynə atsan yerə düşməzmiş. R.Rza öz qələm dostunun nakam taleyinə həsr etdiyi «Qızılgül olmayaydı...» poemasında həmin görüşlərdə Müşfiqin dinləyicilərə tərəfindən həmişə xüsusi diqqətlə qarşılandığını etiraf etmişdi:

*Tez-tez şeir oxumağa
görüşlərə gedərdik;
Zavoda, ya məktəbə,
Qəsəbəyə, ya kəndə.
Salon susub durardı
Alovlu misraları
O, məclisə tökəndə...*

Bəs hamını susub bu cavan şairi dinləməyə, şeir oxunub qurtarandan sonra isə onu sürəkli alqış dalğalarında qərç etməyə sövq edən səbəb nə idi? Səbəb bu idi ki, Müşfiq parlaq istedad sahibi kimi istər əsərlərinin məzmunu, istər forması, istərsə də ruhu etibarilə birinci növbədə zəmanəsinin şairi idi və onun yeniliklərini əsl şairə

məxsus təkrarsız vasitələrlə əks etdirə bilirdi. Müşfiq yaşadığı dövrün bütün sərtliklərinə, gözlənilməz dönüşlərə baxmayaraq, ona sığınıb öz sənət yolunu tutmuşdu. O, öz işi, əməli, nadir sənəti və istedadı ilə tərəddüd etmədən cəfəkeş fəaliyyətini davam etdirir, gələcəyə ümid dolu nəzərlərlə baxırdı.

Müşfiq, şairliyi ilham perisinin bəxş etdiyi əvəzsiz bir nemət sayır, onun insanın mənəvi aləminə, fikir və duyğularına təsir iqtidarını yüksək qiymətləndirir, sənətin böyük saflaşdırıcı gücünə ürəkdən tapınırdı:

*Ah, nə böyük şərəfdir sənətkar olmaq,
Könüllər dünyasından xəbərdar olmaq.
Nə xoşdur bir hiss kimi qəlblərə girmək
Səssiz-sorğusuz.
Bütün fənalıqları yıxıb devirmək
Qara-qorxusuz.*

M. Müşfiq məhəbbət lirikasına yeni xüsusiyyətlər gətirirdi. Onun lirik qəhrəmanı ən dərin şəxsi hisslərini sevgilisinə etiraf etdiyi məqamlarda belə, öz ictimai duyğularına qanad verirdi və bu, onun lirikasının bədi tamlığına, vəhdətinə xələl gətirmirdi. «Yenə o bağ olaydı» şeiri bu cəhətdən Azərbaycan şeirinin ən parlaq nümunələrindən biridir. Əsərin bu bəndində lirik qəhrəman sanki bütün kainatda bir özündən, bir də sevgilisindən başqa heç bir məxluqu görmür, onun saf məhəbbət duyğusu ilə aşırdaşan könül aləminin cazibəsində yalnız iki sevgili mövcuddur.

*Yenə o bağ olaydı, yenə o qumlu sahil,
Sular ötəydi dil-dil.
Saçın kimi qıvrılan dalğalara dalaydım,
Dalıb ilham alaydım.
Əndamını həvəslə qucaqlarkən dalğalar,
Qəlbimdə qasırgalar,
Fırtınalar coşaydı, qışqanlıqlar doğaydı.
Məni hirsim boğaydı,*

*Cumub alaydım səni dalğaların əlindən,
Yapışaydım belindən,
Xəyalımız üzəydi sevda dənizlərində,
Ləpələr üzərində.
İlhamımın yelkəni zərrin saçın olaydı,
Sular xırçın olaydı.*

Lakin növbəti bəndlərin birində bütün mühitin, hər şeyin susub yalnız ürəklərin dilləndiyi bu məqamda da Müşfiqin qəhrəmanı öz şəxsi səadətini elin-obanın, vətənin-xalqın, əziz dostlarının səadətindən ayrı təsəvvür edə bilmir.

Varlığa, insanlara, həyatın hər sahəsində gedən dəyişikliklərə daxilən bağlı olan Müşfiq dediyimiz kimi, gələcəyə böyük ümidlə baxır, bu da onun romantik xəyalını qanadlandırır. Ümumiyyətlə, Müşfiqin yaradıcılığı tədqiqatçılar tərəfindən haqlı olaraq bizim yeni şeirimizdə lirik-romantik üslubun ən qüvvətli təzahürü kimi araşdırılır. Maraqlıdır ki, «Səhər» adlı poemasını «Romantikam!» rədifli çox mükəmməl bir səkkizliklə başlamış, onunla da qurtarmışdı:

*Qaşlardan qaşlara süz, romantikam!
Könül sularında üz, romantikam!
Bu əngin sənindir, bu yer sənindir,
Ulduzlar sənindir, güllər sənindir.
Çırpınsın sənində söz, romantikam!
Ey mənim könlümə göz, romantikam!
Bu zəngin varlığı bəzasın, burax,
Mənim öz xəyalım, öz romantikam!*

Həm həcm, həm də məna və məzmunca Müşfiqin ən sanballı əsərlərindən olan «Səhər» Azərbaycan qadınlarının taleyinə həsr edilmişdi. Səhərin həyat və mübarizə yolu poemada təbii boyalarla təqdim olunur. Onun Müşfiq tərəfindən məharətlə toxunmuş tale xalçasının ən zərif, ən təsirli butalarında bu səkkizlikdəki romantik ahəngi eşidir, romantik çaları görürük.

Ümumiyyətlə, Müşfiqdə romantik xəyalın uçuşu çox güclü idi. Həm də bu, maddi əsasdan məhrum olan, mücərrəd ələmlərdə cövlan edən romantika yox, varlığın öz bağrından, həyatın tələbindən nəşət edən, oxucularına qol-qanad verən bir romantika idi. Şair böyük əməl uğrunda mübarizədə qan-tərə batmağın heç nə ilə müqayisəyə gəlməyən ülvyyətinə bəhs edərək kainata üz tutur, günəşi və ayı səsləyib, onları da «dəstəyə qatmağı» arzulayırdı. Dünyanın gələcəyi, o gözəl gələcəkdə həm mənəvi, həm də ekoloji tarazlığın təmin edilməsi; bütün bunlar poeziyamızı ictimai fəlsəfi məzmunla zənginləşdirən, ona yeni məzmun aşılayan Müşfiq romantikasının «Duyğu yarpaqları»nda əksini tapmış tərkib hissələri idi:

*Cahan fikrimizlə süslənəcəkdir,
Hər zaman nəğməmiz yüksələcəkdir.
Bu dünya mehriban qucağımızda
Şən bir cocuq kimi bəslənəcəkdir.*

Burada artıq xəyalın uçuşu son dərəcə yüksək, lap kosmik ölçülər kəsb etmişdir. Diqqət etsək görürük ki, bu xəyal qartalının özü də çox nəhəngdir. Məlumdur ki, xırdaca təyyarələr, planetlər hər yərə qona bilər, nəhəng hava gəmiləri isə hər təyyarə meydanına belə düşə bilməz. Müşfiq şeirindəki poetik xəyal da belədir. Zaman mənasında o, nəinki yazıldığı illərdə, hətta yaşadığımız günlərdə belə, hələ «yerə enə bilməz». Planetimizin bir çox guşələrində, müharibələrin davam etdiyi bir zamanda, ictimai ədalətsizliyin dalğa-dalğa yayıldığı, erməni təcavüzünə məruz qaldığımız bir vaxtda indi birdən-birə deyə bilərikmi ki, bu dünya bizim fikrimizlə, arzumuzla süslənir və mehriban qucağımızda bəslənir? Hamısı bir tərəfə, təbiətə, suya, fauna və floraya, atmosfərə qarşı böyük amansızlıqlara yol verdiyimiz, durna gözlü bulaqları kor qoyduğumuz, zümrüd meşələri qırıb uca dağları keçəl başlara oxşadığımız indiki zamanda belə deməyə, əlbəttə, bizim haqqımız yoxdur.

Müşfiq öz sənəti üçün vəzn məhdudluğu bilmirdi. Hecada da, əruzda da, sərbəstdə də yazanda bir şair kimi onun, necə deyərlər, Araz aşığından idi, Kür topuğundan. Çünki vəznlər, bölgülər, bəhlər, ümumiyyətlə şeir ölçüləri Müşfiqdə bir əsas məsələyə – yeni yaradıcılıq qayəsinin, böyük fikirlərin, zərif duyğuların ifadəsinə xidmət edirdi. Lakin bu forma əlamətlərindən Müşfiq ustalılıqla, novatorcasına faydalanır və elə məhəmətlə yaradırdı ki, üzərindən yarım əsrdən də artıq vaxt keçdiyinə baxmayaraq, əsərlərinin böyük əksəriyyəti bu gün də öz tərəvətini saxlamaqda, zövqləri oxşamaqdadır:

*Keçdim bu vadidən, gördüm nə varsa:
Hər süzülən bulaq göz yaşımızdır.
Hər dağ dərdimizdən bir yadigarısa,
Fəqət hər qayası dik başımızdır.*

Nə qədər obrazlı, nə qədər ahəngdar, nə qədər poetik misralar!!!

Müşfiq sayca o qədər də çox olmayan elə sənətkarlarımızdandır ki, hər bir əsərinin ümumi bədii dəyəri öz yerində, onların hər beytinin, hər bəndinin də özlüyündə xüsusi, konkret bədii dəyəri var: «Sənin gözlərin» şeirində olduğu kimi:

*Qara qış üstümə tökər qarını
Nərgiz gözlərindən məni ayırsan.
Mənim ümidimin qapılarını
Nəçin gah açırısan, gah qapayırsan?!*

Müşfiq canlı, oynaq xalq dilində yazır, bu dilin incəliklərini şeirə gətirməklə kəlamının bədiiliyini, təsir gücünü artırır. Dünyamızın ən qədim dillərindən biri olan Azərbaycan dili onun əsərlərində əsasən yeni bir ahənglə, Müşfiq sənətinə məxsus tərəvətlə səslənirdi. Axıcılıq, melodiya, bənzətmələrinin gözlənilməzliyi, bütünlükdə obrazlılıq şairin əsərləri üçün səciyyəvi əlamətlərdir. Kü-

çələr boyu dirəklərdən asılmış min dəfə gördüyümüz elektrik lampalarını indiyədək kim bizə, bax, bu biçimdə təqdim etmişdir.

*Yoxsa bunlar da qızıl quşlarmı?
Göyə yerdən uçurulmuşlarmı?
Ki, dirəklərdə qanadlanmışlar,
Sanki daldan-dala* atlanmışlar.*

Klassik irs Müşfiq şeirinin nəşət etdiyi əsas mənbələrdən biri idi. Lakin şeirimizin ənənəvi təsvir və ifadə vasitələri, obrazlar sistemi onun əsərlərində bir qayda olaraq təzə məzmun kəsb edir, yeni libasda cəlvələnirdi. Fikir və qayəsini quşları yormuş ifadələr, çıpaq şüarlarla yox, məhz tutarlı təşbihlər vasitəsilə əks etdirmək yolunda Mikayıl Müşfiqin faydalandığı və daha da zənginləşdirdiyi ən böyük qaynaq Azərbaycan xalqının əsrlərdən bəri inkişaf edib gələn klassik ədəbiyyatı və şifahi xalq yaradıcılığı olmuşdur. O, Şərq şeirinə məxsus bəyəndiyi əlamət və keyfiyyətlərdən də öz ruhuna, temperamentinə, əsərdə izlədiyi məqsədinə müvafiq surətdə yaradıcılıq yolu ilə faydalanırdı. Müşfiq Azərbaycan klassik ədəbiyyatını, xüsusən şifahi xalq yaradıcılığının zəngin ənənələrini dərinləndirirdi. Onun bir şair kimi formalaşmasında klassik irsin çox ciddi rolu olmuşdur.

Mənəm-mənəmlik xəstəliyinə tutulan, irsə münasibətdə nihilizmə yuvarlanan, özünü klassik irsə qarşı qoyan, hətta Füzuli kimi dahiyyə yuxarıdan aşağı baxan bəzi başabəla müəllifləri Müşfiq əslə-kökə bağlı olmayan «bir heç» adlandırır. O, Füzulinin öz obrazlar aləmindən istifadə edərək böyük qəlb şairini yel qanadlı atını çapan azman pəhləvanlara, Füzulinin müasir təqlidçilərini isə qarğıdan atlara minən uşaqlara bənzədir, yeni sənət meydanında bu cür şeir əlləmələrinin davam gətirə bilməyəcəyini qətiyyətlə deyirdi. Bu misralar isə Müşfiqin klassik irsə münasibətinin ümumiləşdirilmiş ifadəsidir:

* Daldan-dala – budaqdan-budağa

*Yazalım, özümüzü öyməyalım.
Füzuliyə «dəyməyalım!»*

Öz əsərlərinə Müşfiq həmişə maraqlı forma seçir, xüsusən onlara epiqraf verməkdə təqdirelayiq orijinallıq edirdi. Məlum olduğu kimi, Füzulinin «Gördüm» rədifli məşhur qəzəlinin bu beyti böyük qəlb şairinin öz zəmə-nəsindən acı şikayətini canlandırır:

*Əgər su damənin tutdum, rəvan döndərdi üz məndən,
Və gər güzğudən umdum sidq, əksi-müddəa gördüm.*

Oxucu güclü kontrastlı məqamlar əsasında yazılmış bu əsərin cazibəsindən qurtarmamış Müşfiqin «Bəyaz çöllər» şeirində ruhən ona tamamilə zidd ovqatı əks etdirən bu beyti ilə qarşılaşır:

*Xayır, məndən sular dönməz, təbiət pəncəm altında,
Baxıb ayineyi-qəlbimdə əksi aşına gördüm.*

Yeni Müşfiq şeirimizin tarixində nadir bir priyom işlətməmiş, əsərinin epiqrafındaca nümunə gətirdiyi klassik beytə başqa məzmun daşıyan öz cavabını vermişdir. Bunu Füzuli irsinə nankor münasibət kimi başa düşmək kökündən yanlış olardı. Əslində bu yolla Müşfiq bir-birindən 400 illik bir məsafədə dayanan iki zaman qütbünün poeziyası, iki sənətkarın həyata, dövrə münasibəti barədə aydın qənaətini ifadə etmiş olurdu.

«Bəyaz çöllər»i başdan-başa hecanın onbirliyi ilə yazdığına baxmayaraq, epiqrafdakı beyti Füzuli kimi, əruzla, həm də onun bəhrində, özü də məhz «Gördüm» rədifi ilə yazması şeirimizin ulu babasına Müşfiqin yüksək ehtiramını bir daha təsdiq etməkdədir.

Müşfiq Şərq, rus, Avropa ədəbiyyatlarının da qiymətli nümunələrini müntəzəm oxuyur, öyrənir, Firdovsidən, Xəyyamdan, Puşkindən, Lermontovdan, Şevçenkodan, Marşakdan əla tərcümələr edirdi. Yüksək səviyyəli poetik

tərcümə əsl sənətkara öz nadir istedadını nümayiş etdirmək üçün bir hünər meydanıdır. İndi bizdə demək olar ki, bütün şairlər tərcümə edirlər. Lakin bu sahədə nadir istedad nümayiş etdirmək barmaqla sayılan qədər az sənətkarlara müyəssər olur.

*Vurub piyaləmi devirdin, allah!
Eyşimi matəmə çevirdin, allah!
Şərab içən mənəm, sərxoş olan sən,
Sən dəmi badəyə dəm verdin, allah?!*

Bir möcüzə baş versəydi və min il əvvəl əbədiyyətə qovuşmuş incə ruhlu İran şairi, müdrik filosof Ömər Xəyyam nur dolu məzarından qalxıb, bu bəndi dinləsəydi, yəqin ki, bu əla tərcümə üçün gənc azərbaycanlı mütərciminin başına afərinlər yağdırardı.

Müşfiq öz dövrünün övladı idi. İndi aşkarlıq və demokratiya işığında nisbətən aydın görməyə başladığımız 20-30-cu illərdə bir tərəfdən ictimai azadlığın ilk bəhrəsini dadmış kütlələrin optimizm duyğularının ifadəsi olan sevinc, fərəh nidaları, digər tərəfdən də xalqın ən sədaqətli, istedadlı övladlarının ucdantutma repressiyasından doğan faciənin ah-naləsi eşidilirdi. Bu çığırqan ziddiyyətlərin burulğanında əsl həqiqəti, tarixi zərurəti ayırd etmək çox çətin, müşgül bir iş idi. Ümumiyyətlə dinə, o cümlədən də islama inananlara, həm də memarlıq abidələri olan məscidlərin, kilsələrin taleyinə, nəhayət, indi əski dediyimiz əlifbaya münasibətində Müşfiqin bəzən yol verdiyi solçuluq bununla izah edilməlidir. «Tarın cavabı», «Əlvida» və s. şeirləri deyilənə misal ola bilər. 1928-ci ildə təzə əlifba uğrunda mübarizənin şiddətli çağında yazdığı «Əlvida» şeirində Müşfiq «köhnə əlifba» söz birləşməsinə «cındır kitab» ifadəsilə yanaşı işlədir, əsrlərdən bəri klassik irsin təkrarsız nümunələrini təsbit edib yeni nəsillərə çatdıran bu yazını guya xalqa heç bir şey vermədiyi üçün ittiham edir, onunla bir ölü arasında heç bir fərq görmür, hətta bu yazıya münasibətdə belə bir misrəni deməyi də özünə rəva bilir:

Qocaman alim, Moskva Dövlət Universitetinin professoru mərhum Əziz Şərif keçən il danışdı ki, vaxtı ilə bəzi şairləri yuxarı idarənin kabinetlərinə çağırıb bu qəbildən olan mövzularda şeir yazmağı onlardan tələb edir, əks təqdirdə təqib olunacaqları ilə hədələyirdilər. Bəlkə bu bir-iki şeirini də Mikayıl Müşfiq bütün digər əsərləri kimi tam səmimiyyətlə qələmə almış, onlarda da yalnız öz şəxsi qənaətlərini ifadə etmişdir. Hər halda ədəbiyyatımızın tarixində Müşfiqə bir şair kimi əbədi mövqə qazandıran – ötəri hadisələrin, keçici əhvali-ruhiyyənin, yaxud süni aktuallığın təsiri, təhriki ilə yazdığı tək-tük şeirləri yox, «Yenə o bağ olaydı», «Səhər», «Oxu tar!» və s. qəbilindən olan fundamental əsərləridir.

Şairin ən çox yayılmış əsərlərindən biri olan «Həyat sevgisi»ni dəfələrlə oxuduğuma baxmayaraq, həmişə bu şeirlə qarşılaşanda məndə qəribə bir duyğu oyanır. Deyirəm, görəsən bu əsərdəki «necə əl çəkim?» rədifinin mənası nədir və ümumiyyətlə həmin şeir şairi təlatümə gətirən hansı güclü təsir nəticəsində yaranmışdır?

*Ah, mən gündən-günə bu gözəlləşən
İşıqlı dünyadan necə əl çəkim?
Bu yerlə çarpışan, göylə alləşən
Dostdan, aşınadan necə əl çəkim?*

Bəlkə vaxtilə yaxın adamlarından ona deyən olub ki, daha bəsdir yazdıqların, bu vətəndə, mühitdə nə görmüsən ki, hey coşub-daşırsan. Hər gün, günəşni yazırsan, çap olunursan? ...Mənə elə gəlir ki, səbəb bu olmayıb. Məhz yaxın adamlar, dostlar arasında Müşfiqə belə bir təklifi verməyə cəsarət edən tapılmazdı. Axı, kənar adamlardan fərqli olaraq onlar gözəl bilirdilər ki, şeirsiz keçən hər dəqiqəsini özü üçün «ən bədbəxt dəqiqə» hesab edən Müşfiq yazmaya bilməzdi.

106285

Daxili bir inam mənə deyir ki, «Həyat sevgisi»nin meydana gəlməsinin daha ciddi əsası olmuşdur. Şair özünün həbsindən hələ bir il – il yarım əvvəl ölkənin, ictimai mühitin başı üzərində ədalətsizliyin qara buludlarının getdikcə sıxlaşdığını görür, orada-burada, sağında-solunda baş verən faciələr onu bir sənətkar kimi daxilən sarsıdırdı. O, günlərin birində özünün də şəxsiyyətə pərəstiş məhrabına gətirilən qurbanlardan biri olacağını aydınca görür və bütün bunları tək-cə şəxsi faciəsi kimi deyil, vətənin, xalqın böyük müsibəti kimi yaşamağa başlayırdı. Bu nadir istedad, ölçüyəgəlməz ədəbi hünər sahibi, öz güclü sövq-təbiisi ilə hiss etmiş və başa düşmüşdü ki, səadət çapqınçıları onun özünün də ömür karvanını tezliklə talan edəcəklər. Bax, bu əhvali-ruhiyyənin məhsulu olan həmin şeir vətənin, xalqın sadıq övladları olub Stalin-Bağirov repressiyasının güdazına gedən on minlərlə cəfakəşin dilindən yazılmış bir vida mahnısı idi. Həyatının 18 ilini Beriyanın zindanlarında keçirmiş, Qori seminariyasının məzunlarından biri olub orada böyük alim F.Köçərlidən dərs almış Yusif Qasimov etiraf edirdi ki, o zaman Sibirin üzüntülü yolları ilə cəza məntəqəsinə göndərilən azərbaycanlı günahsızlar, xüsusən ziyalılar bu şeiri göz yaşı və qəhərlə, hiçqırıq və hönkürtü ilə oxuyurdular. Çünki onları vətəndən, sevgililərindən, gül üzlü övladlarından, arzu və ideallarının həyata keçirilməsindən zorla ayıraraq, gün işığından məhrum edirdilər... Beləlikdə də «Həyat sevgisi» şeiri, xüsusən də onun «necə əl çəkim?!» təkriri, elə güman edirəm ki, bu kontekstdə düzgün anlaşıla bilər. Sübut elə əsərin özüdür:

*Bir yanda tərlanlar, dumanlı dağlar,
Bir yanda kəkliklər, ayna bulaqlar.
Bir yanda bülbüllər, çiçəkli bağlar,
Mən bu tamaşadan necə əl çəkim?!*

*Həyat dedikləri bu keşməkeşdən,
Qəlbimdə, qanımda yanan atəşdən.*

*Gecədən, gündüzdən, aydan, günəşdən,
Bu əngin fəzadan necə al çəkim?!...*

Oxumaq, öyrənmək, düşünmək, axtarmaq, tapmaq, işləmək, yazmaq, tüğyan edən duyğular selini, baş alıb gedən fikirlər silsiləsini şeirə çevirmək, bir anını belə boş keçirmədən xalqa, onun inkişafına xidmət etmək! Mikayıl Müşfiq, həyatının mənasını bunda görürdü. Lakin qəlbini, beynini, bütün varlığını hüceyrə-hüceyrə, gilə-gilə əridib təzə əsərlər yazmağa, xalqa, cəmiyyətə gözü dolusu, kamınca xidmət etməyə onu qoymadılar. Şairin zərif rübabını qaba əllər sərt daşlara çırpıb sındırdılar, onun gözəl şeirlər deyən şirin dili əbədi susduruldu.

Müşfiqin bu gün də ürəkləri yandıran faciəsi bilavasitə şəxsiyyətə pərəstişin Azərbaycandakı eybəcər təzahürlərindən biri idi. Bununla belə, həmin faciə, bir növ «yetişib» son həddə çatması, o zamankı ədəbi mühitin özündə cərəyan edən qeyri-normal münasibətlərlə, dövrü mətbuatdakı təhrikçi çıxışlarla da sıx bağlı idi. Müşfiqlə bir yaradıcılıq təşkilatının üzvü olan, lakin Müşfiq sənətinin təbiətini, onun poeziyasının mahiyyətini anlamayan, o ağır illərin zəhərli küləklərinin pozucu təsirinə qapılıb şairin əsərlərində olmazın «izmlər» axtaran, suyu bulan-dıran, «qaşınmayan yerdən qan çıxardan» bezi müəlliflər (tənqidçilər, ədəbiyyatşünaslar, lap elə şairlər də), bir çox hallarda özlərindən asılı olmayaraq, bu işdə müəyyən rol oynamışlar. O zaman Müşfiq dövrü mətbuatda dəfələrlə Əhməd Cavadın təsiri altına düşüb «zamanın sürətindən geri qalmaqda» ittiham edilir, «miskin, aciz burjua ziyalı» adlandırılır, gah da «meşşan ruhunun ifadəçisi» kimi təqdim olunurdu. Şairin öz romantizmində mürtəcə fikirlərə qapıldığından da yazanlar vardı.

1937-ci il iyun ayının 4-də M.Müşfiq həbs edildi. Qələm yoldaşlarından biri isə Müşfiqin tutulmasından azacıq sonra şair haqqında «Ədəbiyyat qəzeti»ndə buraxdığı iftira, böhtan dolu məqaləsinə şeirlə, sənətlə, ümumən bədii yaradıcılıq işi ilə heç bir əlaqəsi olmayan

belə əcayib bir sərlövhə vermişdi: «Kontrevolyusioner, kontrabandçı, oğru».

Yarım il (!) davam edən «istintaqdan», işgəncələrdən, insan iradəsini qırmağa, insan ləyaqətini alçaltmağa yönəldilən repressiv tədbirlərdən cana gələn şairin taleyini 1938-ci ildə yanvarın 5-də, cəmisini 20 dəqiqəlik mühakimədə «həll etmişdilər».

Həll etmişdilər... Bu son sözləri mən qəsdən dırnaq içinə almışam. Çünki o zaman adamların taleyinin necə həll edilməsinin nümunəsini öz doğma atamla əmimin faciəsində görmüşəm. «Troyka NKVD» deyilən heyət beşcə dəqiqənin içində onların hər ikisinin sənədinə «xalq düşməni»nin qara möhürünü vurmuş, hər birini on il azadlıqdan və üstəlik, sağ qalacaqları təqdirdə, beş il də vətəndaşların ən adi hüquqlarından məhrum etmək barədə hökm vermişdi. 20 ildən sonra, 1957-ci ildə bəraət almış əzizlərimin sənədlərini nəzərdən keçirən bir Moskva hüquqşünası heyətdə qalmışdı. Atamın hökm kağızında üçlüyün üzvlərindən ikisi qarmaqarışq da olsa imza atmış, biri isə ona heç qol çəkməmişdi. Bu təsadüf idimi? Unutqanlıq təzahürü idimi? Gələcək qarşısında qorxu hissinin nəticəsi idimi? Bilmirəm? Bəlkə də imza qoymalı olan məmurun vicdanı bircə anlığa da olsa oyanmış, üsyan etmiş, günahsız bir insanın qara kağızına qol qoymağı ona yasaq etmişdi?! Kim bilir? Bir də ki, uzaq və çox soyuq ellərdə əzab və işgəncələrdən həlak olub artıq «sümkükləri sürməyə çevrilən» atam üçün, on minlərlə atam kimilər üçün ittihamnaməsində bu bir quru imzanın olub-olmasının artıq nə fərqi vardı?..

Həyatı sevmən, onu gözəlləşdirmək üçün öz nadir, parlaq istedadının bütün gücü ilə çalışsan, çarpışsan bir şair haqqında söhbəti ürək dağlayan bu sözlərlə qurtarmaq istəməzdim. Yaxşısı budur ki, yenə də sözü bu böyük sənətkarın özünə verim:

*Həyatdan doymayan, işdən doymayan,
Əfsanə sözlərə məhəl qoymayan,*

*Könlünü, gözünü verib işinə,
Baxıb həyatının yüksəlişinə
Xəlgilə titrəyən, xəlgilə gülən,
Vətənçin yaşayan, vətənçin ölən
Səmimi bir insan nə bəxtiyardır!*

Müşfiq yenilməz məhəbbətlə sevən deməkdir, sevgi ilə şəfəqlənən deməkdir. Hələ bir yeniyetmə ikən ilk yazılarını qələmə alan Mikayıl Mirzə Qədir oğlu İsmayılzadə özünə əsl şeirin mahiyyətini əks etdirən beləcə gözəl, şəfəq saçan təxəllüs seçmişdi. Bəli, Müşfiq bu gündə öz şeir və poemaları ilə oxucuların, dinləyicilərin, bizim hamımızın fikir və duyğularımızı şəfəq rəngləri ilə süsləyir, ürəyimizdə böyük iftixarla daşdığımız Müşfiq obrazına layiq ülvə sevgi duyğuları oyadır.

1998

Elçin

“MƏNİM KÖNLÜM DEYİR Kİ...” *

(Mikayıl Müşfiq)

Öz qısa yaradıcılıq yolunun son dövründə, 1936-cı ildə 28 yaşlı Mikayıl Müşfiq yazırdı:

*Mənim könlüm deyir ki,
Hələ bunlar nədir ki...
Böyük günlər, şanlı günlər, şən günlər,
Yoluna düşən günlər
Hələ qarşımızdadır.*

Bu böyük inam, bu nikbin şair təxəyyülü yaradıcılığa başladığı dövrdən, ilk şeirlərindən etibarən, demək olar ki, həmişə M.Müşfiq poeziyasına xas olmuşdur, bu poeziyanı seçdirmiş, onu məxsusi etmişdir. Bu sadə sətirlərdəki hərarət Müşfiq poeziyasını sevənlərin, Müşfiq oxucularının qəlbini isindirmişdir.

M.Müşfiq ədəbiyyata odla-alovla, çılğınlıqla gəlmişdi, siyasi-ictimai və əxlaqi ehtirasların çağladığı dövrdə atəşin bir ehtirasla gəlmişdi, öz həmkarlarına: «Gəliniz! Sel kimi çılğın gəliniz! Bir yanar dağ kimi qızgın gəliniz!» – çağırışıyla gəlmişdi və bu ehtiras, bu çılğınlıq bütün yaradıcılıq yolu ərzində həmişə onunla olmuşdur. Müşfiqin əsərlərində ifrata rast gəlmək, qeyri-dəqiq ifadələrlə, yerində işlənməyən sözlərə, yanlış mühakimələrlə üzləşmək mümkündür, lakin şövqsüz yazılmış, ehtirassız bir Müşfiq misrası ilə rastlaşmaq mümkün deyil və onun nidası da («Fırtınasız dəniz nə lazım mana! Alqış, insan oğlu, güclü sevdana!»), kini, qəzəbi də («Eşqi, ehtirası olmayan, yetər,

* M.Müşfiqin anadan olmasının 70 illiyinə həsr olunmuş təntənəli gecədə söylənilmiş məruzə əsasında işlənmişdir.

çixsın birdəfəlik söz meydanından!) məhz bu vətəndaş ehtirasını və sənətkar çılğınlığının təzahürü idi. Könlünü «odlu diləklərə» vermiş şair:

*Həyat axır,
Nəğmə axır,
Axır coşqun gəncliyim,
Yoxdur əsla dincliyim –*

deyərkən, bu sözlər yorğunluğun, bir istirahət istəyinin yox, vurğunluğunun, fəxrin və qürurun ifadəsi idi və belə bir dincsizlik Azərbaycan sovet ədəbiyyatının işıqlı və coşğun, təlatümlü Müşfiq poeziyası yaratdı, hadisə əmələ gətirdi. Müşfiq yaradıcılığı dövrün, zamanın yüksək bədii-estetik səviyyəli milli ədəbi faktına çevrilirdi.

Müşfiq bütün qısa ömrünü həsr etdiyi, marağı ilə yaşadığı, havaymış kimi nəfəs aldığı sənətin yazıb yaratdığı dövrdəki yeni mahiyyətini, yeni keyfiyyətini dərk etmiş, ürəkdən bəyənmiş, inanmış, əldə bayraq tutmuş və ona arxalanmışdır. Müşfiq «proletar sənəti – döyüşkən bir sənətdir» – deyərək bu yeni keyfiyyətli sənətin mahiyyətini «Yad siniflər sənətindən – ictimai həyatı aydan arı, sudan duru, daha doğru, daha sərt, daha qıvrıq, daha aydın, daha parlaq idrak edən bir sənət» kimi müəyyən-ləşdirirdi.

Müşfiqin lirik qəhrəmanı qədim poeziyanın artıq şablonlaşmış, emosional təsirini itirmiş obrazlarını inkar edib: «Xeyr, hörüklərin deyildir ilan, o əski şairlər söyləmiş yalan» – deyirdi. Başqa bir şeirində Füzulinin məşhur:

*Əgər su daməni tutdum, rəvan döndərdi üz məndən,
Və gör güzgudən umudum sidq, əksi-müddəə gördüm –*

beytini epigraf gətirərək bu böyük şairlə polemikaya girirdi:

*Xayıf, məndən sular dönməz, təbiət pəncəm altında,
Baxıb ayınəyi-qəlbimdə əksi-əşinə gördüm.*

Yenə başqa şeirində Müşfiq belə bir maksimalizmin carçısı idi: «Əlvida, əlvida ey köhnə əsrin köhnə əlifbası, cındır kitab!». Lakin yazıb-yaratdığı mürəkkəb bir dövrdə – yeni ədəbi ənənələrin yaratdığı, yeni inqilabi mövzunu yeni də forma tələb etdiyi, vulqar-sosioloji təmayülün yaranmasına və inkişafına münbit zəmin yaratdığı bir dövrdə Müşfiq bir an belə klassik Şərq poeziyasına, klassik ədəbi ənənələrə, milli şeir formalarına xor baxmamışdır; «ənənəyə sadıq qalmaq, onu novatorcasına inkişaf etdirməkdir» prinsipi Müşfiq yaradıcılığının bədii-estetik əsasını təşkil etmişdir. Müşfiq şeirinin vəzni, forması, Müşfiq leksikasının tərkibi, Müşfiq sintaksinin quruluşu, Müşfiq intonasiyasının odu, atəşi bu fikri sübuta yetirir. O, «əski şairlərin» söylədiklərinə, «cındır kitab»lara qarşı çıxanda, ümumiyyətlə, klassik sənətə, ədəbi ənənələrə qarşı yox, mücərrəd, ünvansız, zamansız və məkansız aşıq-məsuq şeirlərinə, epiqonçuluğu, vaxtı ötmüş quru didaktikaya, xəyal aləminə qapılmağa, mütiliyə qarşı çıxırdı və bu zaman qəti və barışmaz olurdu:

*Çox vaqıtlar gözəl şeiri səmalardan dinlədik,
Bizə öyüd verən alim gözəlliyə, sənətə
Bir xülyəvi rəng verirkən – şeir budur! – söylədik.
Düşünmədən boyun əydik hər çürümüş adətə.*

Müşfiq maksimalizmi xalqa və vətənə xidmət mövqeyini, öz fəlsəfi, ictimai-əxlaqi cəbhəsini dəqiq və aydın müəyyənləşdirmiş bir sənətkarın, həm bədii-estetik, həm də siyasi-ictimai tərəddüdlərdən uzaq olan bir sənətkarın maksimalizmidir və «Mən əzilən bir sinfin hayqıran, haqq bağırən sədasından yarandım. Ölümlərin pəncəsində hıçqıran məzlumların nəvasından yarandım» – deyən əxlaqi-

ictimai təfəkkürün «sevgisi mübarizə, sevgilisi həyatdır». Məhz həyat uğrunda, xeyir uğrunda mübarizə əzmi şairi «qartal təbiətli bir insan olmağa» çağırır.

Müşfiqin lirik qəhrəmanı müxtəlif şeirlərində «bənövşələrdən nəgmə deyir», «min hicran könüllü»dür, «əlindəki qələm bir sədəfli saz»dır, «titrəyir bir xəfif rüzgar əsincə», sevgilisinin gülüşünü «lalə yarpağında şəhə» bənzədir, öz eşqini «anasız, babasız Ofeliya kimi saçları pərişan bir qıza» oxşadır, lakin bütün bu incə bənzətmələrlə, lirik əhvali-ruhiyyə ilə həmin lirik qəhrəmanın əsas estetik amalı belədir:

*Həyat, həyat deyə alləşən insan
Nə gözəl görünür işləyən zaman!*

Müşfiq şeirlərindən ürək genişliyi, əqidə saflığı, vətəndaş qeyrəti ona yalnız öz adından, yalnız öz həmkarları adından yox, ümumiyyətlə, xalqın adından danışmaq səlahiyyəti vermişdir və o, torpağa müraciətlə:

*Sənə qüvvət verən, sənə ruh verən,
Coran çöllərini çiçəkləndirən
Mənim şən əməyim, alın tərimidir –*

deyəndə biz buradakı «mən»in ümumiləşdirilmiş vüsətinə etibar edirik, qüdrətinə inanırıq.

Bü günə və sabaha, həyata və insanlara nikbin sənətkar münasibəti, yuxarıda yazdığımız kimi, Müşfiq yaradıcılığında bir ana xətti təşkil edir və bu Müşfiq optimizmi, səmimiliyi və inamı ilə, eləcə də özünün bədii-estetik ifadəsilə məhəlli optimizmindən ümumbəşəri bir nikbinlik səviyyəsinə yüksələ bilir. Şairin əsərlərində xoşbəxtlik, bəxtəvərlik anlayışlarına tez-tez rast gəlmək mümkündür və ən mühüm burasıdır ki, bu məfhumlar bilavasitə xalqla, bilavasitə vətənlə bağlıdır. «Xalqla

titrəyən, xalqla gülən, vətənçin yaşayan, vətənçin ölən, səmimi bir insan nə bəxtiyardır!»

Müşfiq həyat və sənət anlayışlarını bir-birindən ayrı təsəvvür etmirdi; sənət, şeir Müşfiq üçün hər şeydən əvvəl, canlı bir varlıqdır və bu məfhumlar Müşfiq yaradıcılığında nəfəs alır, sevir və rədd edir, küsür və barışır. Müşfiq öz şeirinə müraciətdə deyir: «Hər şey gözəlləşəndə, sən də gözəlləş bu həyat kimi!»; «Sən də öl mənim kimi, fəqət məzarın olsun ürəklər».

Məhz belə əlaqəli şəkildə mənimsəmənin sayəsində Müşfiq sənətinin də gələcəyinə, sənətin də qadiriyyətinə nikbin nəzərlərlə baxır və «Şair, tükəndimi dolu xəzinən, qalxıb dalğa kimi enməzmi sinən?» - sualı ətrafında düşüncəli tələssümlü bir nəticəyə gəlir:

*Şair yeni-yeni sözlər bulacaq.
Kainat olduqca şeir olacaq!*

Qəribədir, həyatdan erkən, cavan yaşlarında ayrılan bütün böyük şairlər sanki əvvəldən bunu hiss edir, bilirlər və biz onların ayrı-ayrı şeirlərində, əsərlərində bu vaxtsız ayrılıq motivləri ilə rastlaşırıq, bu müdhiş ürəyədammalara heyran edirik. Bu cür vaxtsız ayrılıq motivləri Müşfiq yaradıcılığında da ara-sıra özünü göstərir:

*Ah, mən gündən-günə bu gözəlləşən,
Işıqlı dünyadan necə əl çəkdim?
Bu yerlə çarpışan, göylə alləşən
Dostdan, aşinadan necə əl çəkdim?*

Lakin maraqlı və əlamətdar cəhət budur ki, Müşfiqin bu tip misraları da küskünlük yox, nikbinlik mövqeyindən söylənir. Müşfiqi, ümumiyyətlə, həyatdan köçüb getmək aqibəti düşündürmür, onu məhz «çarpışan insanlar»dan, məhz «dəyişən dünya»dan ayrılığın acısı yandırır və dərin

Müşfiq əqidəsinə görə bu dəyişən dünyanın bədii salnaməsini yaratmaq yolu və qüdrətilə hər vaxt həmin «çarpışan insan»ların çağdaşı olmaq, yəni əbədiyyata qovuşmaq mümkündür. Öz böyük həmkarı, özü kimi dövrün oğlu olan, özü kimi çilgün və ehtiraslı sənətkarın – Cəfər Cabbarlının ölümünə böyük dərdlə, ürək ağrısı ilə yazdığı şeirdə:

*Fəqət ölən deyil onun sənəti!
Bağlamış adına əbədiyyəti –*

deyərkən, Müşfiq məhz bu həqiqətə istinad edir.

Müşfiq lirikdir və bu lirikanı yalnız iki sözlə səciyyələndirmək lazım gələydi, deyərdik: fikri incəlik. Epik poemalar, hətta mənzum oçerklər belə yazmasına baxmayaraq, bu fikir incəliyi Müşfiq poeziyasının ən əsas, ən ümdə estetik keyfiyyətidir. Məsələ yalnız bunda deyil ki, şairin lirik qəhrəmanı sevgilisini görmək istəyi «Arzuya bax sevgilim, tellərindən incəmi?» kimi təmiz, pak, zərif ifadə edir, yaxud «O qara gözlərin deyil parlayan, ulduzlar içində gecələrimdir!», «Mən şirin ləhcəli bir bülbüləm ki, güllərdən küsərəm, səndən küsmərəm!» – deyir və məhəbbət lirikasını təzə yarpaq saplağı kimi incə nümunələrini yaradır, «Oxu tar, bir qadar!... Nəğməni su kimi alışan ruhuma çiləyim» – deyərək yüksək poetik obrazlarla böyük xalq məhəbbətini ifadə edir; etiqad və əqidəsi məhəbbət lirikasında da, ictimai-siyasi lirikada da özünün məhz incə, zərif, xəfif tərzdə deyilmiş formasını, ifadəsini tapır. Bu fikri incəlik yeri gəldikcə kəskinlik və qətilik də göstərir, hətta bədii kin və qəzəb də bu incəliyi kobudlaşdırma bilmir və Müşfiq poeziyasındakı vətəndaşlıq da bu yolla ifadə olunur.

Vətəndaş Müşfiq! Belə bir müraciət də «Şair Müşfiq» ifadəsi qədər təbii və dəqiqdir. Yaşadığı dövr, zaman Müşfiq vətəndaşlığını yaratmışdı və Müşfiq vətəndaşlığı

da öz dövrünə xidmət edirdi. Bu vətəndaşlığı yalnız o səciyyələndirmirdi ki, Müşfiq dövrün quruculuq işlərinə, yeni tikintilərinə, əmək qəhrəmanlarına bilavasitə poetik sözlə müdaxilə edir və bunları tərənnümləyirdi. Belə bir mövzu aktualığı Müşfiq yaradıcılığında, əlbəttə, təqdir ediləsi, diqqətəlayiq ədəbi fakt idi və şairin öz dövrünün, zamanəsinin, dərindən inandığı, məqbul saydığı, marağını güddüyü ictimai quruluşun, yeni sovet cəmiyyətinin ictimai-iqtisadi problemlərinə biganə qalmadığını, qələmi ilə fəhlə, kəndli zəhmətinin ağırlığını bölüşdürmək əzmini göstərirdi. Lakin Müşfiq vətəndaşlığını səciyyələndirən əsas cəhət, həm də bu vətəndaşlığı vüsətləndirən, onun işığını, hərarətini artıran cəhət o idi ki, vətəndaşlıq hər şeydən əvvəl əxlaqi kateqoriya kimi Müşfiqin, demək olar ki, əksər şeirlərinin arxasında durdu və məz belə bir böyük hərfli Vətəndaşlıq həmişə həmin şeirlərin mənəvi dayağına çevrilirdi. Bu tipli əsərlər «şair və vətəndaş» problemini dövrün, zamanənin kontekstində işıqlandırması və mənalandırması, sənətkarın siyasi, ictimai və ədəbi mövqeyinin təqdir və təkdiri kimi əlamətdar və səciyyəvi idi.

Əsərlərindən birində Müşfiq dövrün iki tipik surətini yaradır: *Şair və Vətəndaş* surətlərini. «Ömür günəşinin vaxtsız qürubu»ndan şikayət edən bu Şair:

*Mənim ürəyimdə bir ikilik var:
Keçmişdən aldığım dərin duyğular,
Acı tərbiyələr ruhuma hakim.*

- deyərək dövrünün tərəddüdlər keçirən, köhnə ictimai əxlaqdan tamamilə ayrılma bilməyən və yeni ictimai əxlaqı da bütünlüklə qəbul etməyi bacarmayan sənətkarın hiss və həyəcanlarını etiraf edir. Şair avtobioqrafik surət deyildir, çünki bu şeirin yazıldığı 1935-ci ilə qədər Müşfiq poeziyası tamamilə aydın və işıqlı bir mövqeyin yüksək

bədii-estetik səviyyəli inikasından ibarət idi. Müşfiq tərəddüdlər keçirən, dövrün kəskin və barışmaz mahiyyətli ictimai-siyasi burulğanları arasında öz vətəndaşlıq mövqeyini asanlıqla seçə bilməyən sənətkarların ümumiləşdirilmiş obrazını yaratmaq və onların ictimai tərəddüdlərdən doğan bədii-estetik axtarışlarını Vətəndaş surətinin sövqü ilə inqilabi mövzu və məqsədə yönəltməyə çalışmışdır.

Çox maraqlı, həm də əlamətdar cəhət də budur ki, Müşfiq özü bir sənətkar kimi, yüksək amal və əqidə sahibi kimi, sanki Vətəndaş surətinin prototipidir. Vətəndaş bütün Müşfiq poeziyasına xas olan bir mərdliklə üzünü Şairə tutub: «Daim döyüşkən ol, daim qıvrıq ol! Sən həyat eşqindən götür aşqar, həyat qanadlanır, sən də qanadlan!» – deyir, «Qarşıda möhtəşəm zaman dağları... Zaman dağlarını indidən atlan!» – deyir və nəhayətdə siyasi-ictimai çarpışmada heç bir güzəşt bilməyən Müşfiq inamı son sözünü söyləyir:

*Əl çək birdəfəlik bu ikilikdən:
Ya o cəbhəyə keç, ya bu cəbhəyə!*

Orta yol yoxdur. Həm ondan, həm bundan olmaq mümkün deyil! Liberallıq Müşfiq dövrünə yad və yabançıdır. Liberallıq Müşfiq poeziyasına da yad və yabançıdır. Müşfiq poeziyası cəsarətsizliyi qəbul etmir. Müşfiq poeziyasının özünü ifadəsi və özünü təsdiqi də məhz bununla qüdrətli və cəledicidir.

Burasını da qeyd etmək lazımdır ki, Müşfiqin Vətəndaşı yalnız ideyaca səbatlı mühakimələr yürüdən sərt, amansız, quru varlıq deyil. O da canlıdır, o da görür, duyur və başa düşür. Vətəndaş Şairin ürəyindəki istəklərə, qovğalara bələddir:

*Mən bilirəm, sənin havalı könlün,
Dönüb bir tər lana uçmaq istəyir.*

*Və bir məhbus kimi sevdalı könlün,
Qırıb qandalını qaçmaq istəyir.*

Lakin bu istək öz-özlüyündə azdır və Müşfiq vətəndaşlığı bu passiv istəklə kifayətənə bilmir; təbii və qanunauygundur, çünki Müşfiqin lirik qəhrəmanının «dünyaya sığmayan şair könlü» bu istəyi artıq həyata keçirmiş, reallaşdırmışdır:

*Sən xəzan kimisən bahar içində,
Göz yaşında üzən solğun vücudun
Bir sarı yarpaqdır sular içində!...*

Yüksək poetik cizgilərlə çəkilmiş bu məcnunvari mənəvi mənzərə Müşfiqin lirik qəhrəmanının «şair könlünün» yalnız acıdığı, təəssüf etdiyi ictimai bir vəziyyətdir.

Müasirlik Müşfiq yaradıcılığında estetik kateqoriya kimi özünü göstərirdi və bu müasirliyi səciyyələndirən cəhətlərdən biri də Müşfiq poeziyasının, Müşfiq marağının yüksək mədəni səviyyəsi idi. Gənc sovet sənətinin yaranıb təşəkkül tapdığı dövrdə, sosializm realizmi ədəbiyyatının hələ tam şəkildə formalaşmadığı bir zamanda Müşfiq mürəkkəb və ədəbi görüşlər baxımından zidiyyətli dövrünü qabaqlayaraq, gələcəyi, bu günü görərək öz yaradıcılığında iki böyük mədəniyyəti – Şərqi və Qərbi mədəniyyətini birləşdirdi. Onun yaradıcılığı bu iki mədəniyyətin vəhdətindən bəhrələnirdi və bu mənada o, M.F.Axundov, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ü.Hacıbəyov, C.Cabbarlı ənənələrinin yeni şəraitdə, dövrün, cəmiyyətin bədii-estetik tələblərinə uyğun şəkildə davamçısı idi. Müşfiq bir tərəfdən əruzla, bir tərəfdən heca ilə, bir tərəfdən də sərbəst yazırdı.

Müşfiq bir tərəfdən Ömər Xəyyamı ana dilinə çevirir, bir tərəfdən «A.S.Puşkinin ölümünə Şərqi poeması»nın

mütərcimi olur, bir tərəfdən də A.S.Puşkinin, M.Y.Lermontovun, T.Şevçenkonun əsərlərini Azərbaycan oxucusuna çatdırırdı.

Müşfiq hər bir sözü, qafiyəsi, bölgüsü ilə, bütün hiss və həyəcanları ilə milli şairdir və məhz buna görə də onun şeirləri yüksək ümumbəşəri mahiyyət və məna kəsb edir. Müşfiq poeziyasındakı millilik məhdud çərçivə daxilindəki millilik deyil. Müşfiqin lirik qəhrəmanı bütün inamı, sevgisi ilə, tərənnümü, mənəvi tələbatı ilə azərbaycanlılardır, lakin bu millilik mədəni səviyyənin yüksəkliyinə görə, əqidə işığına, inam bütövlüyünə, ürək genişliyinə sərbəstlik, azadlıq istəyinə görə əslində həmin lirik qəhrəmanı sərhədlər tanımayan sosial bir tip səviyyəsinə qaldırır, ümumbəşəri edir.

Müşfiqin poeziyası daim axtarır, daim fikirləşir, sual verirdi və bu sualların cavabını düşünürdü. Bəzən bu sualların cavabını müstəqim şəkildə, birbaşa vermək mümkün deyildi, çünki cavabı vaxt, zaman verməli idi və belə də oldu. Müşfiqin «Neyləyim ki, fikrim kimi qəşəng olsun nəğmələrim?» sualının cavabını onun narahət axtarışlarının cavabı kimi zaman özü verdi. Müşfiq şeirləri sənətə heç bir güzəşt bilməyən və bu mənada amansız olan zamanın sınağından çıxaraq bu gün onun öz sözləri ilə desək, «parlaq bahar səmasilə həmrəng»dir, «sevinclərlə uğuldayan bir zəng»dir, «bir işıqlı, bir ətirli çələng»dir.

Müşfiq bu gün də bizim müasirimizdir və bu gün biz yetmiş yaşlı Müşfiqin bayramını keçirərək, eyni zamanda, müasir şeirimizin bayramını keçiririk. Cəmi 29 il ömür sürmüş Müşfiqin şeirlərindəki bədii-estetik kamillik və müdriklik illəri illər ardınca adlayaraq bu gün bir ixtiyar səlahiyyəti qazanmışdır:

*Yazmamam ürəyim sizi anmasa,
Sizin eşqinizlə alovlanmasa!*

Ürəkdən qopub gələn bu alovlu müraciətə onilliklər keçərək bu gün də qırx neçə il bundan əvvəlki kimi bizə – Müşfiqin qırx il bundan əvvəl söylədiyi arzusunu, istəyini bir daha xatırlayırıq:

*O zaman ki, döyünər ürəklərlə ürəklər,
İrəlləyər addımlar addımlarla bərabər,
O zaman ki, hər dodaq atəşin diləklərlə
Beynəlmiləl marşını oxur yüksəkdən əzbər,
O dəm, o saat, o gün, o saat, o dəm.
Bir az gənc ola bilsəm, bir az gənc ola bilsəm!*

Və biz bir daha əmin oluruq ki, bu dəm, bu saat, bu gün M.Müşfiq bizimlə birlikdədir, bizimlə birgə addımlayır, onun müdrikliyinə layiq şeirləri bu dəm, bu saat, bu gün gənclik şövqü ilə alovlanır, yeniyetmə ehtirası ilə sevir və sevilir.

«Müşfiq» sözünün mənası işıqlı, mehriban deməkdir. Bu gün bir çox azərbaycanlı öz oğlunun adını «Müşfiq» qoyur, çünki alovlu Müşfiq poeziyasının işığı, hərarəti indi də bizim çoxumuzun mənəvi aləmini isindirir, evimizə, işimizə mehribanlıq, ehtiras gətirir.

MÜŞFIQ: MÜHİTİ VƏ SƏNƏTİ

İyirminci yüzilliyin iyirminci illərində ölkəmizdə tarixin heç bir zaman kəsiminə bənzəməyən qəribə bir ictimai mühit formalaşmaqda idi. Zahirən xalq hər cür istismardan qurtulmuş, azadlığa çatmış, savadlanmaq, işləmək, istəyincə yaşamaq hüququ qazanmışdı. Gənclərin mənəvi-əxlaqi inkişafına xüsusi qayğı göstərilir, kütləvi maariflənməyə xidmət edən kitablar, məcmuələr nəşr olunur, məktəblər, kitabxanalar yaradılır, müxtəlif vasitələrlə gənclik yeni həyatın quruculuğuna həvəsləndirilirdi. Digər tərəfdən, - məqsədyönlü yeniləşmə, dəyişilmə taktikasının əməkçi sinfin mövqeyindən olduğunu iddia edən proletar diktaturası təbliği-təşfiqi üsullarla insanların şüuruna təsir göstərərək, yaradıcı fərdlərin görüşlərini, düşüncələrini, əqidələrini nizamlamaqda, hüdudlamaqda idi.

Mikayıl Müşfiq tarixi-ictimai hadisələrinin məzmununa görə «yeni» ilə təyinlənən, bədii-estetik dəyəri ilk əvvəl «qızıl», «qırmızı» kimi epitetlənən «inqilab» ünvanlı belə bir dövrdə ədəbi mühitə daxil olmuşdu. Zamanın şüarlarında «bugün»dən «dünən»ə açılan hücum hədəfində insanın əsrlərdən bəri yaratdığı mənəvi-mədəni müqəddəsliklərdən çox şey var idi. «Dünən» məfhumu keçmişə, köhnəliyə, geriliyə; «bugün» anlamı – yeniliyə, istənilənə, perspektivdə durana bağlanırdı. «Dünən» - dədə-babadan bəri beyinin, qəlbin qidası kimi yaddaşa, qana hopmuşdu, «bugün» - dövlət tədbirləri ilə həb-həb cəmiyyətin bütün «vintcikləri»nin şüuruna yeridilməkdə idi.

Müşfiqin bədii təfəkkürü uşaq yaşlarından M.Ə. Sabir, H.Cavid, A.Səhhət, M.Hadi, Tovfiq Fikrət, Məmməd Əmin Yurdakul ədəbi mühitinin şeir xiridarı

atası Mirzə Əbdülqədirdən qalan kitab dolablarındakı kamil sənət nümunələri ilə ruha-cana gəlsə də, təsadüfi deyil ki, 19 yaşında dövrünün mədəni-inqilabi hərəkatında tələb olunan «gözəl şeir» axtarışına çıxaraq yazırdı:

*Qansın bunu kimin varsa düşüncəsi,
Şeirlərin ən gözəli, ən incəsi
Əvət budur:
Bütün dünya işçiləri, birləşiniz!*

Şairin öz zamanəsinin yetirməsi olduğu, əsərlərindəki lirik xarakterdə dövrün ümumiləşmiş insanının əks olunduğu barədə dəyərli fikirlər deyilib. Hegel də, Belinski də şairin sənətindəki, üslubundakı mövcud ənənələrdən fərqli xüsusiyyətlərin həm onun zamanı ilə, həm də fərdi xarakteri ilə bağlılığına xüsusi əhəmiyyət vermişlər. Belinski tövsiyə edirdi ki, «şairi öyrənməyə başlarkən ilk əvvəl onun şəxsiyyətinin sirrini, ruhunun yalnız ona xas xüsusiyyətlərini ayıra bilmək, seçmək lazımdır».

Gənc Müşfiq yaşadığı günlərdə xalqın həyatında, ölkənin durumunda baş verən hadisələrə «heyran qalmaqala» sövqi-təbii mənəvi aləminin müstəqilliyini, düşüncə sərbəstliyini hifz etməyə iddialı bir istedad idi. «Gözəl şeir» qənaətinə «heç bir öyüd kitabının təsiri ilə» deyil, «makina, zəhmət dünyasının yüksək səciiyyə-sindən» məhz özünün gəldiyini xüsusi qeyd etməklə kimliyinin bir özəlliyini açmış olurdu. Buna görə də onun şeirlərində proletar dövləti yaranışındakı ziddiyətli məqamlar da xalqın sözü mislində sadə, səmimi, inandırıcı ifadəsini tapmışdır. 1928-ci ildə yazdığı bir şeirində iyirmi yaşlı gəncin iyirminci illərdə baş verən hadisələrə münasibətinin bədii təcəssümü, həm də, tarixin mürəkkəb gedişatını dərk etməkdə bu istedadın fəh-

minin gücünü aşkarlayırdı. İdeya-məzmununa görə şeirin inqilab rəhbərlərini tərənnümvari bəndləri arasında belə misralar da yer almışdır:

*Zehnimiz çıxmadan köhnə qınından
Bir insanlıq vardı, bir də biz vardıq.
Sevgili qanından, qardaş qanından
Daim sakınardıq, daim qaçardıq.
...Böylə qardaşlığı gördü zərərli,
Vətəndaş hərbinin böyük ustadı.
O kişi duymadı insaf, mərhəmət,
Haydı, dik başları, haydı, «vur» dedi...
Qardaşı qardaşa eylədi düşmən,
İşçini işçiyə eylədi qardaş.
Kilidlənib köhnə ağızlar həməən
İnsanlıq başına yağdırıldı daş...
Anladıq yalanmış tamam o sözlər,
Nə şəfqət, nə insaf, nə Allah, nə din...
Silkindi qafalar, açıldı gözlər,
Əsrin kürsüsünə çıxanda Lenin.*

Gənc şairin gerçək ədəbi-ictimai mühitdə təbliğ olunanların müqabilində belə bir bədii həqiqətə gəlib çatmasında və onu şeirində cəsarətli ifadəsində buxovsuz fitrəti ilə yanaşı, şübhəsiz ki, baş verən hadisələrə xalqın münasibəti də təsirsiz qalmamışdı.

Müşfiq ilk kitabı «Küləklər»də dərc olunan «Qızıl əsgər», «Qonaq», «Nümayiş», «Böyük işlər», «28 Aprel» kimi şeirlərində «makina, zəhmət dünyasının yüksək səciyyəsinə» tərənnüm edəndə də, şəhərdəki, kənddəki, «sevincli düyünlərdən» ilhamlanıb «işıqlı gələcəyə» atəşin inamını bildirəndə də poetik hissində, düşüncəsində səmimi idi.

*Arkadaş, ölkəmin dağında, daşında
Nə işlər görülmüş, nəzər qıl, nələr var...*

1929-cu il idi. Müşfiqin 21 yaşı var idi. Dəyişilmə dalğaları gəttikcə coşan ictimai-ədəbi mühitdə bütün keçmişə, «varlığa-yoxluğa» «mədəni hücum» kampaniyası baş alıb gedirdi. «Papaq daloy», «çadra daloy» gedişlərinin meydanında get-gedə milli ruhun, yaddaşın başqa müqəddəslikləri qurbanlığa gətirilirdi. Fitri istedadın ayıq-sayıq dərrakəlik gücü gənc şairi bu meydan da qalib olmağa qürrələndirmişdi. «Mədəni hücum» adlı şeirində cəmiyyətdə baş verən hadisələri təbiətin covğunu, tufanı ilə müqayisədə bədiiləşdirərək yazırdı:

*Xəzandır, xəzandır,
Ruzgarlar qudurmuş, səmalar əsəbi...
Xəzandır, xəzandır, önümüz qarlı qış.
O bulud, o şimşək, o ruzgar, o vulkan
Diyor ki, mənimlə haydı çıx döyüşə.
Qoy coşsun dalğalar, sən çalma əl-ayaq,
Həyatda mübariz bir ərə nə qorxu?..
Qalmasın köüllər, baxışlar buludlu;
Arkadaş, gün kimi açılıb bənizin.
«Geyimlər dəyişdi», sevelim bu yolu,
Hökumət, əmr eylə ürəklər dəyişsin.*

«Lenin» şeirində olduğu kimi, bu şeirdə də incə sarkazmı seçməmək mümkün deyil. Dövrünün bu qəbildən ziddiyyətli, ağırlı məsələlərinə dərin həssaslıq, cəsarətli fərdi münasibət, mühitində baş verənlərin məğzini dərk etmək qabiliyyəti, inandığı yeganə düzgün mövqedə sabitqədəm qalmaq dəyanəti Müşfiqin lirik xarakterini açmaqda idi. Təsədüfi deyil ki, Göy gölə şeir qoşanda 2-3 il əvvəl bu nadir təbiət gözəlliyini tərənnüm etdiyinə görə Əhməd Cavada ədəbi tənqid tərəfindən edilən hücumları və yəqin ki, bu səbəbdən onun həbs olunmasını belə, xatırlayaraq yazmışdı:

*Sanma vardır mənim ağızında kilid,
Sən gözəlsən, buna bir şübhəmi var?*

İnqilablar mühitində iyirminci illərin sonu ciddi cəbhələşmənin bir obyektinə də şeir vəznləri oldu. Dünyanın şeirlərinin ahəngini kökləyən əruza, hecaya qarşı yeniləşmə hərəkatının öncüllərinin kəskin vuruşu başlayırdı. Moskvada təhsil alıb gəlmiş Əli Nazim, M. Quliyev, M. Rəfili kimi yazarlar «bu günün şeiri yalnız Uitmen, Mayakovski vəznində – sərbəst yazılmalıdır», «dövrün əsas şeir forması sərbəst şəkildə yazılmış atəşin şeir-şüar olmalıdır» kimi hökmlər verir, hecanı, əruzu «dərəbəylik dövrünün mirası» elan edirdilər. Rəfili 1928-ci ildə yazmışdı:

*Ey höccə-höccə höccələyən,
On birlikdə dincələn
Şüəra!
Başladıq ədəbiyyatda şura!
Şuranın qərarı bu:
Dekret verəcəyiz:
Şeirin ərəbini
Devirəcəyiz latına!..*

«Könül hayqırışları»nın birində «mən ömrümdə kimsədən bir söz qəbul etmədim, Arzularım görmədi nə zəncir, nə də məhbəs» deyən gənc Müşfiqin o illərdə bir neçə sərbəst şeir yazması özünün fitrən, ruhən şeir ahənginə xüsusi həssaslıq göstərməsi səbəbindən idi. Belə ki, onun sərbəst şeirlərində lirik «mən»i dilləndirən hissini, həyəcanın səsi, intonasiyası, vurğusu, nidası da məhz hecanın qısa bölgü vahidlərinin sərbəst düzümü sayəsində sədəlanırdı. Bütün varlığı ilə milli kökə, ənənələrə bağlı olan Müşfiq özünün yeni vəzn axtarışlarını kimlərsə «çoban-çoluğun barmaq vəzni» saydıqları məhz heca vəzninin daxili imkanlarını aşkarlamaq yönündə aparırdı. İlk həqiqi sənət səviyyəsində böyük uğuru üçlük heca bölgü vahidinin on ikilik növünü «Mədəni hücum», «Teleqraf telləri», «Küləklər» kimi

orijinal ritmli şeirlərində təsbit etməsi oldu. Ancaq eyni vəzn növü tərkibində belə, «Küləklər» şeirinin «Mədəni hücum»dan fərqli, isti bir coşqunluqla dolu ahəngi doğma dildəki sözlərin ritmik incəliklərinə dərin həssaslığından irəli gəlirdi:

*Ey çulğın küləklər, nəşəniz daşarkən,
Bağların şəhindən mey sorub coşarkən,
Nalqıran dağları atlayıb aşarkən,
Məni də alınız, uçayım dağlara,
Könlümdə nə varsa, açayım dağlara!*

Yaşadığı quruculuq dövrünün sosial inkişaf dinamikasına, tempinə uyumlu ahəngdə səsləndirdiyi gözəl «Küləklər» şeiri haqqında «sapı özümüzdən olanlar»dan Zəngili adlı biri artıq yazırdı: «Onun dağları və küləkləri dumanlıdır. Müşfiq dağlara tərəf qaçdığını və nə səbəbə belə bir vəziyyət aldığını oxucu kütlələrinə anlatmalıdır». («Hücum» jurnalı, 1931, № 7-8).

1929-cu ildə dostu Əkrəm Cəfərə ünvanladığı məktubunda Müşfiq yazırdı: «bir təcrübə yaptım – hecanın onikiliyində yazdım, özü də 3+3+3+3-lə. Doğrudan, bu «onikilik» hecanın ən ahəngdar bəhridir. İstəyirəm bundan sonra bəzi parçalarımı bu vəznə yazım». Onikilikdən başqa üçlük bölgü vahidinin müxtəlif qruplaşmaları şairin «Zəfər səsləri», «Tar» kimi şeirlərinin ahəngini formalaşdıran ritmik nüvə oldu. Əsasən Müşfiqin şeir sənətinin novatorluğu sayəsində rəvənəqlənən, intişar tapan, altmışıncı illərdən sonra isə poeziyamızda davamlı bir ənənə kimi geniş işlənən hecanın üçlük bölgü növü «Müşfiq vəzni» kimi sənətə vəsiqə aldı.

«Zəfər səsləri» şeirinin ahəngi üçlük bölgü vahidinin sərbəst qruplaşmaları ilə müəyyənləşsə də bu səpkidə yazılmış məşhur «Tar» şeirindən tamamilə fərqlidir. Bu ahəngdə quruculuq işlərinin lirik məzmunundan irəli gələn bir itilik, çeviklik hakim idi:

*İləri,
Bakının zərbəçi ərləri!
İləri, yeni neft planı
Sarsıtsın cahanı...
Ey işçi, sən necə saklısan buruqda,
Mən dəxi şeirimdə saklıyam bu ruhda,
Qoy məni tanıyan şeirimdən tanısın,
Ey şeirim, sən mənim işimin canısın.*

Müşfiqi neftdən, pambıqdan şeir yazmaqda bu gün qınağa çəkənlər unutmasınlar ki, iyirminci illərin ən çığırtılı şüarlarından biri də: «Daloy bitərəf sənət, daloy bitərəf şair, Daloy bitərəf nəgmə, daloy bitərəf şeir» idi. Kəskin mövqeyi və hökmləri ilə seçilən biri yazırdı: «Bir əsər zahiri forması və quruluşu cəhətdən nə qədər gözəl olursa olsun, məzmun etibarilə proletar qayə və məqsədinə müvafiq olmazsa, o əsər proletar ədəbiyyatı hesab oluna bilməz». Digər tərəfdən, gənc şair hücumla məruz qalan vəzlərin arxasında minillik poeziyamızın, xalqın mənəvi-mədəni irsinin, durduğunu iti fəhmilə duymaqda idi.

Cəsərlə demək olar ki, Müşfiq artıq otuzuncu illərin əvvəllərində zamanın şeir vəzni problemini əməli cəhətdən həll edib, gözəl lirik nümunələri ilə öz qərarını vermişdi. Bir qədər sonra tar üçün deyəcəyi «mən səndə istənən havanı çala bilərəm» lirik nidalarını doğma heca vəznində əməli iş ilə sübuta yetirmişdi. Müşfiq sözlə yaratdığı təranələrlə tamamilə təzə, orijinal musiqililik, ahəngdarlıq səsləndirərək doğma heca vəzninə yeniliklər gətirdi: 1) hecanın yeni ölçülü növlərini aşkar etdi; 2) hecanın ölçü vahidlərini misralara müxtəlif sayda səpələməklə onun ahəngdarlıq imkanlarının intəhasızlığını sübuta yetirdi; 3) hecanın sətirdaxili «bölgü» prinsipini və misralarda heca sayının bərabərliyi prinsipini çərçivədən çıxarıb xeyli sərbəstləşdirdi.

*Hələ bunlar nədir ki,
Mənim könlüm deyir ki,
Həyat ondan küsənləri incidər,
Möhkəm dəzgah, şirin əmək, inci tər
Hələ qarşımızdadır!*

1932-ci ilin gəlişinə Müşfiq «Yeni il» şeirini həsr etmişdi. Cəmi 24 yaşı var idi. Və yenə o, xalqın həyatına böyük sevinclər gətirən dövründəki yenilikləri, gələcəklə bağlı «şirin xəyalları» vəsf edir, «bolşeviklər diyarı», «beşillik plan», «sosializmə doğru qoşan kütlələrin əzəməti qarşısında dona» qala-qala müqəddəsliklərin ünvanına mühitin havasına doluşan «daloy»lardan daha birinə kəskin cavabını verirdi:

*Utanmazmı Füzulinin adını çəkən,
özü bir heçkən,
Fikrətin «Tarixi-qədim»ini qürurunda bulan,
böyüklük xəstəliyinə tutulan
«Qızaran üfüqlərin şairi»?
Hanı sənin dörd yüz sənə
dönə-dönə
Yaşayacaq dastanın?!
O düha qartalının qanadları
Bu qün belə çırpınır
Qaralan daşlarda
Dağlarda-daşlarda...*

Akademik A.Axundov Müşfiqin heca bölgüsündən sərbəst istifadə etməklə yaratdığı «şeyrlərin poetik avazının əruz vəzninin melodiyasına yaxın olduğunu» vurğulayır. O göstərirdi ki, «heca bölgü vahidlərindən sərbəst istifadə etməklə müxtəlif ritmik xüsusiyyətləri olan şeir yaradan şairlərdən birincisi Müşfiq idi». (Şeir sənəti və dil. B., 1980, s. 19).

Həmin ilin mətbuatında yazılmışdı: «Təsərrüfatımızda inqilab törəndiyi bir zamanda, heç şübhəsiz ki,

dərəbəylik dövrünün mirası olan bir alət yaşaya bilməz. Bu aləti müdafiə etmək gülüncdür. Tar öz-özünə həyat səhnəsindən çıxmalıdır». Başqa bir yazı isə «Tar konservatoriyadan çıxarıldı» adlanıb. Eləcə də «Gənc işçi» qəzetinin 21 mart 1932-ci il sayında bir məqalədə deyirdi: «Müşfiqin «Tar» şeiri bizim zamanın ruhuna uyğun deyildir».

Həç bir mətbuatın dərc etməyə cürəti çatmadığı «Tar» şeirini şair yalnız kütləvi yığıncaqlarda sinədən deməklə xalqa çatdırırdı. Şeir təkcə ideya-məzmununun aliliyinə, lirik həyəcanın vüsətinə, dolğunluğuna görə deyil, həm də sənətkarlıq kamilliyinə, poetik harmoniyanın bütövlüyünə görə dövrün ədəbi hadisəsinə çevrilmişdi. Ondakı hisslər, duyğular seli simfonik ahənglə ecazkar vəhdətdə zahir olurdu. Hər söz, hər nida tərənnüm obyektinə dərin məhəbbət, onun müqəddəsliyinə, əbədiyaşarlığına sarsılmaz inam bəsləyən coşqun ehtiraslı şairin qəlbindən qopur, öz əqidə işığının gücü ilə bütün «daloy» buludlarını əridib yox edirdi:

*Oxu, tar!
O sarı simlərin lisanı
Salmazmı heyrətə insanı?*

*Oxu, tar! Mən səndə
İstənən havanı çala da bilərəm.
Mən səndən bugünün zövqünü
Ala da bilərəm.*

*Oxu, tar!
Bu saat qarşında
Nə qədər adam var!
Utanma, oxu, tar!
Mədənlə Bakımın,
Pambıqlı Gəncəmin,
İpəkli Şəkimin*

*Acısı, şərbəti.
Alovlu sənəti!*

Sonralar S.Rüstəm öz xatirəsində yazırdı: «Biz hamımız və bütün zal qeyri-adi, şiddətli bir dalğanın qanadlarında uçur kimi vəcdə gəlib Müşfiqi alqışladıq. O bir məşəl kimi tribunadan dörd tərəfə hərərət və işıq saçdı. Tarın köhnəliyini, xalqın sosializm uğrunda mübarizəsinə kömək etmədiyini deyənlərə məğrur səsle hücum çəkirdi». («Şair dostum», «Azərbaycan» jurnalı, 1959, № 4).

Ancaq həmin 1932-ci ilin iyulunda isə Əsəd Əyyubi adlı birisi böhtan dolu ittihamlar və hədələrlə «Düşmən ağzına bolşevik yumruğu» adlı yazısında Müşfiqin «ağzına səkkiz, sonra on, otuz, altmış... yumruq» vururdu.

Artıq 1935-ci ildə 27 yaşlı Müşfiqin 11 bəndli şeirinin hər bəndində «İşıqlı dünyadan necə əl çəkim» suallı nidası öz məsum kövrəkliyi və məntiqi qaçılmazlığı ilə haray çəkirdi. Onun ardınca Müşfiq hər birində 12 misra olan 14 bəndlik «Əbədiyyət nəğməsi» şeirində «Bəxtiyar günləri gələn Qafqaz», «Can Oktyabr», «Qızıl Moskva»-nı və s. pafosla tərənnüm edəndə belə, bir bənddə də özünün həssas oxucuları üçün yazırdı:

*Ey acıqlı günəş, soyuqqanlı ay,
Haray, bu gərdişin əlindən haray!
Siz ey ağır başlı buludlar keçin,
Başımın üstündən hey alay-alay!..*

«Böyük şair nəinki özünün bütöv poetik aləmi ilə poeziyaya gəlir, həmçinin təkrarsız, yalnız ona xas şeir ahəngini də gətirir». (E.В.Ермилова. Лирическое «я» и поэт. «Проблемы художественной формы социалистического реализма» kitabında. M., 1971.). Müşfiqin dərin poeziya biliyi heyrətamiz şeir yaddaşı, fitri istedadının qüdrəti ona imkan verirdi ki, konkret lirik həyəca-

nının ifadə şəklini dəqiq tapa bilsin, sözlə onun öz içindən gələn ahəngini bəstələyib, bədii nitqinin avazı ilə dilləndirsin. Bir şeir daxilində eyni vəzn ölçüsündə belə, ahəngi gah zilə qaldırır, gah bəmə endirsin, hissini səs dalğaları ilə misralara ruh versin, nəfəs versin. «Haray» çəkilən bəndin sonunda şair təmkinlə, mətin bir əminliklə deyirdi:

*Şair yeni-yeni sözlər bulacaq!
Kainat olduqca, şeir olacaq!*

Ədəbi-ictimai mühiti isə getdikcə daha qəlizləşirdi Müşfiqin. «Mənim azadlığım qucağa sığmaz» deyən şairin varlığı qədər inandığı, məsləki kimi sevdiyi insanlar – xalqın böyük sənətkarları yerli-yersiz hücumlara məruz qalır, həbs olunur, sürgün edilirdilər. 1936-cı ildə Müşfiq iki poema yazdı: «Sındırılan saz», «Azadlıq dastanı». İdeya-məzmununda «Onu «qır» deyənin insafı yoxmu? Bu yazıq ellərə bir saz da çoxmu?» ağrısını incələyən şair «Sındırılan saz» poemasını belə bir epiloqla başa vururdu:

*Mənim saz dediyim o deyil fəqət,
O təhqir olunan bir mədəniyyət,
Qırılan bir könül, dərdli bir xəyal,
İnsanın çəkdiyi dərin bir məlal.*

Müşfiq sənəti ilə milli poeziyamızda kök salan poetik novatorluğun bir qolu da şeir şəkilləri ilə bağlı idi. Gənc şair iyirminci yüzilliyin əvvəllərində romantiklərimiz tərəfindən şeirimizə gətirilən sonet, terset şəkillərinə təkrar-təkrar müraciət etmişdi. O, heca vəzninin müxtəlif növləri ilə rübai, mütəəddəs, müsəbbə, tərkibənd, tərcibənd yazmaqla yanaşı həmçinin özü də yeni şeir şəkilləri yaratmaq sahəsində müxtəlif təcrübələr aparmış, bəndləmə sistemini belə sərbəstləşdirmək-

dən çəkinməmişdi. Müşfiq milli ənənələrdən yaradıcılıqla faydalanaraq başqa ədəbi növlərin də lirik janrlarını yaratmağa səy etmişdi: «Güzgü qayıtdı» lirik mənzum hekayəsi, «Yeddi qardaş» lirik dastanı, «Şən teyflər» lirik pyesi, «Azadlıq dastanı» lirik poeması və s.

«Azadlıq dastanı» poemasının lirik «mən»i yaranışından amalı «azadlıq» olan adı bəşər övladıdır:

*Azadlıq dünyanın dərin ruhudur,
Azadlıq sənətin, şeirin ruhudur,
Azaddır hər günəş nur saçmasında,
Şaşqın bir yolçuya yol açmasında,
Azaddır, baxınız, bütün fələklər,
Buludlar, dalğalar, quşlar, küləklər,
Azaddır, əbədi hərəkət, azad
Bir qanun əlində təbiət azad...*

Poemada sakini olduğu dünyanın siyasi xəritəsini ölkə-ölkə lirik tərənnüm axarından keçirən şair «Afrikanın məhkum zəncisi» «Meksika cocuğu», «Qanqın hilal qaşlı qızı», Misirin Leylası, Kabilin igid əfqanı və başqalarından söhbət açır. Əsərin sonunda Müşfiq lirik xarakterinin öz mühiti ilə kəskin konfliktinin zirvəsi ifadəsini tapırdı. «Daloy» hücumunun yönümü millətə sarı idi:

*Yelkənsiz bir gəmi, ruhsuz bir cəsəd,
Budur azadlığa yabançı millət,
Azadlıq hər kəsin əzəl naxışdır,
Məhkum bir millətdən qatır yaxşıdır!*

Yox, bu Müşfiqin sonu deyildi. Onun hələ cəmi 28 yaşı var idi: «gözəlliyin, eşqin kamanını çınlatır», «xoş hiss kimi qəlblərə dolur», «bütün elli xoşbəxt görüb, çalışmaq, yaşamaq, sevmək, sevilmək» istəyirdi Müşfiq. Sevgilisinə:

*Donardım, gözünün şən işıqları
Qəlbimin camında qırılmasaydı –*

deyirdi. «Gözəl iş görüb, bir cift qaranquş yuvası» kimi təzə ev tikən ustaya deyirdi:

*Can usta, mən bir çəlik yay kimi qurulmuşam,
Ürəkdən ahu gözlü bir qıza vurulmuşam.
Həm gözəl, həm yeyin tik ruhumun məvasını,
Əldən-ayaqdan düşən qəlbimin sevdasını.
Qəlbimin dünya qədər şirin arzularını,
Günəş fikirlərimi, bahar duyğularımı,
Qaşang, ağ otağında uyutmaq istəyirəm,
Həsratimi, şövqümü ovutmaq istəyirəm...*

Həmin bu «Təzə ev» şeirinin çap olunduğu 27 mart 1937-ci il sayılı «Ədəbiyyat qəzeti»ndə belə bir yazı da getmişdi: «Müşfiq nə üçün «Səməndər» kimi bir quş ilə maraqlanır. Səməndər onun fikrinə haradan gəlib. O, romantik-mütəcə «Səməndər» şeirini hansı təsir altında və nə üçün yazdığını plenum qarşısında söyləməlidir... Müşfiq özünün ciddi nailiyyətlərinə baxmayaraq, hələ də özünü müsbət millətçi ideya tör-töküntülərindən tamamilə təmizləyə bilməmişdir». (Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının plenumunda Ş. Şamilovun çıxışından).

Poetik sənətkarlıq sahəsində Müşfiqin böyük uğuru təkrarsız orijinal bədii görünüşü, duyumu ilə sözlə canlı həyat lövhələri yarada bilməsi idi. Yalnız Müşfiq estetik zövqünün, bədii təfəkkürünün, lirik romantik könül aləminin söz fırçası ilə yaratmaq olardı bu ecazkar lövhələri. «Sənin gülüşlərin», «Yağış yağarkən», «Yenə o bağ olaydı» şeirlərini xatırlayın. Müşfiq sözlə rəssamlıq edir, musiqi bəstələyir, şeir misralarındakı hissə, ruha nəfəs verirdi. Onun şeirlərini oxuduqca bu səslə-sədalı, nəfəsli, rəngli sözlərin sehri ilə qəlbə, ruha munis sevimli bir insanla doğmalaşır; bu xəzri küləyi kimi coşqun, gah Xəzər dənizi kimi daşqın, yaz

yağmuru kimi şux, şaqraq (etiraf edək ki, şairlərdən kimsə yağışa, «züm-zümənle şirin-şirin dillən yağış, küçələrdə uşaq kimi vellən yağış» deməmişdir – S.Q.) şairin yaratdığı lirik aləmin cazibəsinə düşürük.

Sözlə qövsü-qüzeh rəngləri, təranələri ilə canlı həyat lövhəsini cillvələndirən daha iki kamil nümunəsini yada salaq:

*Nə qaplamışsan göyü, sən ey bulud, xınca-xınc?!
Nədir ildirimunda bu gurultu, bu çaxınc?!
Qaranlıqda sıyrılan hər şimşəyin bir qılınc.
Yetər, çaxma, ey bulut!
Mənə bir qədər sükut!*

*Dolaşma baş ucumda bir qara qüvvət kimi,
Aydın yoluma çıxma bir dərin zülmət kimi,
Güclüyəm, dəhşətliyəm mən əbədiyyət kimi.
Yetər, çaxma, ey bulut!
Mənə bir qədər sükut!*

Və bir də:

*Bu gecə nə qədər xoş gecədir,
Bir qara qız kimi tellicədir,
Yer işıq, göy işıq,
Hər tərəf yaraşlıq.
Sevgilim, dayanma, sahilə gəl,
Seyr elə, gəl.*

*Ulduzlar ətrafa nur səpələr,
Bir böyük uşaqdır şən ləpələr,
Onların əlində top kimi ay.
Sevgilim, başında ağ kələğay
Sahilə gəl,
Seyr elə, gəl!*

*Bu fürsət əlinə düşməz bəlkə də,
Hər tərəf kölgədə,*

*Kölgələr işıldar,
Yarpaqlar xışıldar...
Bu gecə nə qədər xoş gecədir,
Bir qara qız kimi tellicədir.*

Hər sehrinə vaqif olduğu sözün qüdrəti ilə qismətinə düşən ağı-qaralı həyata bütün lirik rəngləri, ahəngləri ilə əbədiyaşarlıq bəxş edən Müşfiq özünün sənət aləmini xalqın əbədi yaddaşına həkk etmiş böyük şairimizdir.

N. Qəhrəmanlı

M. MÜŞFİQ 1920-1930-CU İLLƏRİN ƏDƏBİ TƏNQİDİNDƏ

1920-1930-cu illər istər sovet rejiminin diktə etdiyi basqı, istərsə də dövrün inqilabi və sosial sarsıntılarının təsirini duymuş xalqlar üçün dramatik illər olmuşdur. Bu, 1920-ci ildə öz müstəqilliyini itirmiş Azərbaycan gərəkliyi, ədəbi-mənəvi mühiti üçün də çox səciyyəvidir.

Xatırladıırıq ki, yalnız 1925-ci ildən sonra sovet ideologiyası mədəni həyata öz təsirini tam qabarıqlığı ilə göstərməyə başladı. 1925-ci ildə qəbul edilmiş partiya qərarından ("Partiyanın bədii ədəbiyyat sahəsində siyasəti haqqında") sonra ədəbiyyata nəzarət işi gücləndirilmiş, "Qızıl qələmlər" və daha sonra Azərbaycan Proletar Yazıçılar Cəmiyyətinin yaradılması ilə ədəbi prosesin təşkili işi ideoloji mərhələyə qalxmışdı. Öz bədii yüksəlişinə "Ədəbiyyat cəmiyyətinin" nəzdində "Yaşıl yarpaq" dərnəyindən başlayan M.Müşfiq, "Qızıl qələmlər" cəmiyyətinin işində, daha sonra APYC-nin tədbirlərində fəal iştirak etməyə başlamış, öz şeirlərini ədəbi məclislərdə oxumuş, "Gənc işçi", "Gənc bolşevik", "İnqilab və mədəniyyət" və s. kimi qəzet və jurnallarda çap etdirməyə başlamışdır. (S.Rüstəm M.Müşfiqin və A.İldırımın "Qızıl qələmlər"ə özü tərəfindən cəlb edildiyini qeyd edir.)

1924-1925-ci illərdən yaradıcılığa başlayan, 1926-cı ildə "Gənc işçi"də çap etdirdiyi "Bir gün" şeir ilə ədəbi həyata vəsiqə alan Müşfiq məhz ədəbi məclislərdə mün-təzəm iştirakı ilə ədəbi tənqidin diqqətini cəlb etmiş, tanınmış və sevilmişdir. APYC yaradıldıqdan sonra Ədəbi gecələr qəzetlərin iştirakı ilə də keçirilmişdi. "İnqilab və mədəniyyət" jurnalının 1929-cu il 2-ci sayında "Ədəbiyyat gecəsi" adı ilə verildiyi xronikada deyilirdi: "Birinci dəfə

olaraq Bakıda “Yeni yol” qəzetəsi APYC-nın təşəbbüsü ilə ədəbi gecə düzəltmişdir. Gecədə yoldaş Teymur Hüseyinov (Teymur Hüseyinov APYC-nin sədri idi - N.Q.) bugünkü ədəbiyyatın qarşısında duran məsələ haqqında qısa məruzə etmişdir. Məruzədən sonra Simurğ, Süleyman Sani, Sanılı, Seyid Hüseyin, M.Müşfiq, A.Faruq, Əbülhəsən və başqa yazıçılar öz əsərlərindən oxumuşlardır. Yazıçılar ilə oxucuları tanışmaq üçün bu birinci təşəbbüsdür”.¹

M.Müşfiqin ədəbi imzası hələ “Oktyabr alovları” məcmuəsindən tənqidin diqqətini cəlb etmişdi. Məlumdur ki, Müşfiq bu topluda “Oktyabr” şeiri ilə çıxış etmişdi. “Əməkçi” imzalı müəllif “Kommunist” qəzetində çap etdirdiyi resenziyada diqqəti “Oktyabr” şeirinə yönəldərək yazırdı: “M.Müşfiqin “Oktyabr”ı gözəldir, “əsri” ilə “əsirin” qafiyələndirilməsinə yol verilməseydi daha gözəl olacaqdı.”²

Müşfiqin APYC nəşri olan “Aprel alovları” toplusunda çap olunmuş “Daş qartal” şeiri tənqidçi M.Rəfilinin diqqətindən kənar qalmamış, şairin yaradıcılığına da müəyyən münasibət bildirilmişdi: “Mikayıl Müşfiq gənc yazıçılarımızın arasında ən çox məhsuldar və istedadlılarından biridir. Əsərin “Daş qartal” sərlövhesindən anlaşıldığı kibi “Beynəlxalq gənclər günü münasibətilə” yazılmışdır. Bu sərlövheyə görə əsərin komsomoldan yazılacağını və hər halda inqilabi bir mahiyyət daşıyacağını zənn etmək olardı. Lakin əksinə olaraq “Daş qartal” bizə istər istəməz çar Rusiyasının ikibaşlı qartalını xatırlatmaqdadır. “Gözlərin mıxlıydı ellərə tək-tək” sözləri çar imperializminin qəsbkar və qəddar siyasətinə işarə etməkdədir.”³

M.Rəfilə daş qartalın əsərdə daha çox rəmz kimi işlədildiyini, lakin bu rəmzin aydın və konkret olmadığını nəzərə çatdırır.

1920-ci illərin sonu - 1930-cu illərin əvvəli Müşfiq şeiri Əli Nazim, Mustafa Quliyev, Mehdi Hüseyin, Mir Cəlal, Məmməd Arif, M.K.Ələkbərli, A.Musaxanlı, H.Əfəndiyev və b. tənqidçi və ədəbiyyatşünasların diqqətini çəkmiş, müxtəlif fikir və mülahizələrin deyilməsi ilə əlamətdar olmuşdur. Əli Nazim “Üç şeir” məqaləsində M.Rahimin “Arzular”, M.Müşfiqin “Teleqraf telləri” və Ə.Fövzinin “Hıçqıran qəfəsələr” şeirlərini təhlil edirdi. Müəllifin fikrincə, M.Rahimin “Arzular” şeiri “bir proletar şairinin arzusuna bənzər heç bir şey verməyir və o qədər dumanlı, sisli, xəyalidir ki, bu arzuların nədən ibarət olduğu anlaşılmır”¹ Ə.Nazimin fikrincə “Teleqraf tellərinə” gəlincə şeirin teması və əsas motivlərinin yeniliyinə baxmayaraq bu da eyni dərəcə mübtəladır; teleqraf kimi ictimai bir hadisə bu şeirdə özbaşına quru və mənasız bir şey kimi təsvir edilmişdir.” Tənqidçi teleqraf tellərinin “şeytana” bənzədilməsini, teleqrafın ictimai mahiyyətinin başa düşülmədiyini qeyd edərək, şairin “Teleqraf telləri”nin bir taqım fərdi və subyektiv hisslərin tərcümanı olmasını” müəllifə irad tuturdu.

Əli Nazimin “Şeirimizin və şüurumuzun xəstəlikləri haqqında” adlı məqaləsində Müşfiq şeirinin həm məfkurəvi, həm də vəzn baxımından “sağ təhlükə” nümunəsi olduğu göstərilirdi. Həmin məqalədə qeyd olunurdu ki, “Türkiyə ədəbiyyatında belə, əruz tamamilə şeirdən atıldığı halda bizim gənc şairlərimizin (S.Rüstəm, M.Rahim və M.Müşfiq nəzərdə tutulurdu - N.Q.) yenidən əruza keçmələrinə nə ad vermək olar? Sağçılıq!”²

¹ Ədəbiyyat gecəsi. İnqilab və mədəniyyət, 1929, № 2. S. 40.

² “Oktyabr alovları”, Kommunist, 1928, 16 yanvar.

³ M.Rəfilə. Proletar ədəbiyyatında mündəricə və şəkil. İnqilab və mədəniyyət, 1930, № 1.

¹ Əli Nazim. Üç şeir. İnqilab və mədəniyyət. 1929. № 10, s. 40.

² Əli Nazim. Şeirimizin və şüurumuzun xəstəlikləri haqqında. İnqilab və mədəniyyət, 1929, № 12, s. 31.

Müşfiqin heca vəznində yazdığı şeirlər də Əli Nazimi qane etmirdi. O, bu şeirlərin xarakterində, ruhunda köhnə şeirin, ədəbi ənənələrin “yabançı” ruhunu duyurdu. “Müşfiq heca vəznində də “molla şair” olaraq qalır. Onun bu sətirləri tamamilə köhnə sofi-dərviş nəfəsləri ruhilə, mövləvi rübailəri mahiyyətində şeirlərdən başqa bir şey deyildir”.¹

Əlbəttə, Müşfiq bu illərdə tək-cə sifət tənqidi prizmadan deyil, ümumi analitik ədəbiyyatşünaslıq süzgecindən də qiymətləndirilmişdi. 1920-1930-cu illərin 10 illik ədəbi məhsulunu və yaradıcı şəxsiyyətlərinin nailiyyətlərini araşdırmağa çalışan tənqidçi Cabbar Əfəndizadə Müşfiq və Rahimi ədəbi ənənələrə münasibət kontekstində dəyərləndirməyə çalışmışdır: “Rahim və Müşfiq aldıkları mövzuları çox bədii şəkildə verməyə çalışırlar. Bunlardan Rahim el ədəbiyyatının yüksək bədaətini, Müşfiq isə əski ədəbiyyatın klassik gözəlliyini öz şeirinin bədii tərəfi üçün əsas tutmağa çalışırlar.”²

Şair haqqında tənqidi fikir deyənlərdən biri M.Hüseyn olmuşdur. M.Hüseyn (20-30-cu illərdə Hüseyn Mehdi imzası ilə çıxış edirdi. - N.Q.) “Yaradıcılıq ixtilaflarımız” adlı məqaləsində (İnqilab və mədəniyyət, 1931, № 3-4) Müşfiqin “iki yol ayrıcında” qaldığını, “xırda burjua ruhundan” əl çəkmədiyini göstərirdi: “Müşfiq yaradıcıdır. Lakin onun təsəvvürləri, fikri, bir sözlə bütün dünyagörüşü hələ özünün xırda burjua qabığından çıxıb bilməyir... Müşfiqin şeirlərində mübarizə, çarpışma üstünlük qazana bilməmişdir. O, çox zaman könlünün məhdud çarpışmaları ilə məşğul olaraq vəzifəsini unudur. Müşfiq

¹ Əli Nazim. Şeirimizin və şüurumuzun xəstəlikləri haqqında. İnqilab və mədəniyyət, 1929, № 12, s. 31.

² C.Əfəndizadə. Aprel və ədəbiyyat. İnqilab və mədəniyyət, 1930.№ 4, səh. 41.

ortadadır. O hələ proletariyatın tərəfinə keçməmişdir. Fəqət düşmənlər cəbhədə də deyil”.¹

1920-1930-cu illərdə şairləri proletar, kəndli və cığırdaş adı ilə bölmək əsas və qüsurlu sosioloji təsnif prinsiplərindən biri idi. Təəssüf ki, büsbütün yoxsul və imkansız zümrəyə məxsus şairləri cığırdaş adlandırmaq kökündən yanlış bir hərəkət kimi qiymətləndirilə bilər. M.Müşfiqin qələm dostu Mehdi Hüseyn də öz opponenti olaraq “Küləklər” kitabına yazdığı ön sözdə bu yolla gəldirdi: “Müşfiq proletar şairi deyildir. O heç bir zaman proletar şairi olmamışdır da! O yalnız proletar şairi olmaq istəyən cığırdaş bir şairdir.”²

M.Hüseyn yeri gəldikcə ədəbi tənqiddə Müşfiq haqqında olan təsəvvürlərə də müdaxilə edir, konkret olaraq Müşfiq haqqında təsəvvürün aydınlaşmamasına təəccüblənirdi. Təəccüblüsü odur ki, o yuxarıda dediyi fikrə gəlməzdən bir il əvvəl Əli Nazimi tənqid edərkən demişdi: “Nazim proletar ədəbiyyatı və proletar şairi məfhumunu yaxşı anlamamış olduğu üçün özünün keçmiş bitərəflikdən çıxararaq proletar məfkurəsi rəlslərinə yaxlaşmaqda olan Müşfiq haqqında fikrini hər il, bəlkə də hər ay dəyişməyə başlayır. 29-cu ilin dekabrında o, Müşfiqi proletar şairi adlandırır. Lakin əsas etibarilə qüvvətli şeirlərdən sonra xırda burjua şairləri sırasına daxil edir”. (Ə.Nazim. Rekonstruksiya dövrü, Kommunist qəzeti, 12 avqust 1930.)³

Yaradıcılığının ən parlaq və çiçəklənən dövründə Müşfiqin ədəbi tənqiddə zərbə payı çox təsirli və ağırlı

¹ H.Mehdi. Yaradıcılıq ixtilaflarımız. İnqilab və mədəniyyət, 1934, № 3-4, s. 54.

² H.Mehdi. Müşfiqin yolu. M.Müşfiq. Günün səsləri. Bakı, 1932, səh.3.

³ H.Mehdi. Proletar ədəbiyyatının baş xətti uğrunda, İnqilab və mədəniyyət, 1931, № 1. Səh. 28.

olmuşdur. Bu zərbə həm təsadüfi şəxslər, həm də M.Quliyev, Ə.Nazim, M.Hüseyn kimi peşəkar tənqidçilər tərəfindən edilirdi.

M.Hüseyn 1958-ci ildə "Azərbaycan sovet yazıçıları" adlı kitabda Müşfiq haqqında öçerkdə onun 20-30-cu illərdə məfkurəvi əyintilərə, ciddi qüsuralara yol verdiyini bir daha xatırladırdı. "Yaxşı bilirdim ki, Səməd Vurğun və Süleyman Rüstəm kimi şairlərin siyasi-ədəbi istiqaməti büllurlaşdığı halda M.Müşfiq hələ ciddi məfkurəvi təkamül prosesi keçirir. O hələ müəyyən tərəddüdlərdən belə azad deyildi".¹

M.Müşfiqin proletar şairi olub olmaması məsələsində əsas cavabı onun yeni gerçəkliyə həsr olunmuş əsərləri verir. O dövrdə proletar ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələrində olduğu kimi yeni estetik idealın təsdiqi ilə əlaqədar yeni gerçəkliyin ədəbi-estetik fenomen kimi qiymətləndirilməsi, lirik qəhrəmanın aparıcı xarakteri, lirik "mən"lə ictimai-sosial "mən"in eyniləşməsi, insanın yaradıcı gücünə, əməyə və zəhmət prosesinə sitayiş, təbiətə dialektik münasibət, inqilabi romantikanın vüsətinə inam 20-30-cu illərin ən səciyyəvi əsərlərində obyektiv olaraq təzahür edirdi.

Doğrudur, Müşfiq lirikası qat-qat sonralar öz obyektiv qiymətini aldı, bununla belə hələ 1920-30-cu illərdə də o, tənqiddə bir o qədər fikir vermir, öz istədiyi kimi, münasib bildiyi kimi hərəkət edirdi. Onun seçdiyi yol düzgün yol idi, novatorluq axtarırları ilə səciyyəolənən, pərvəriş tapan, vüsət alan yol idi. Tənqidçi Asif Əfəndiyev sonralar 1971-ci ildə qələmə aldığı "Şeir və ənənə" məqaləsində 1920-1930-cu illər poeziyasının əsas təmayüllərinə toxunurdu: "Əgər 1920-1930-cu illər birinci dərəcəli, qanunauyğun

cəhətlərini dərk etməyə çalışsaq, bunları aşağıdakı sözlərlə ifadə etmək olar: sosializm cəmiyyətinin əzəmətinə, qüdrətinə coşqun həyrət hissi və bundan doğan inqilabi pafos. Mikayıl Müşfiqin "Hər şey coşmada" şeirində tərənnüm edilən duyğular həmin illər Azərbaycan sovet poeziyasının əsas meylini əks etdirirdi".¹

Müşfiq haqqında qərəzli, əsassız fikri və mühakimələrə o dövrün yarı ədib, yarı tənqidçilərindən olan Əsəd Əyyubi, Hüseyn Bünyadov, Ə.Əkbər və başqalarının da yazılarında təsadüf edirik. Əsəd Əyyubi 1920-ci ildə Bakıda yaradılan Türkiyə Kommunist Partiyasının üzvlərindən biri olmuşdur. Bu şəxs istər İsmayıl Hikmət, Mustafa Quliyev kimi ədəbiyyatşünaslara, istərsə də Əhməd Cavad, Ümgülsüm, Mirvarid Dilbazi, Almas İldırım, Mikayıl Müşfiq, Adil Nicdət və başqalarına ittiham və böhtanlar yağdırmışdı.²

O, "Ədəbiyyat cəbhəsi"ndə jurnalının ilk nömrəsi haqqında çap etdirdiyi məqaləsində (Kommunist, 28.2. 1930) yazırdı ki, M.Müşfiq ilə S.Rüstəmin türkcə kəlmələrlə yazılmış, lakin türk dilində olmayan, mənzumələri də bir tərəfə, Mirvarid Dilbazinin "Sərxoş"u da içində Müşfiq təsirini göstərən bəzi qüvvətli misralar olmasına baxmayaraq quru və mücərrəd sözlərdən ibarət"dir".

Bu kiçik abzasda onun mətləbi aydın olmayan tezisi - Müşfiqin bir tərəfdən türk (Azərbaycan) dilini zəif bilməsi, digər tərəfdən qüvvətli şeirlər yazaraq M.Dilbaziyə təsir etməsi kimi bir-birinə zidd qənaətlər yaradır.

Ə. Əyyubinin "Düşmən ağzına bolşevik yumruğu" məqaləsi Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq və Almas İldırım həmrəyliyinin əleyhinə yazılmışdır. Məqalədə bu üç

¹ Azərbaycan sovet yazıçıları, Bakı, Azərənəşr, 1958, səh. 94.

¹ A. Əfəndiyev. Müdriklik səlahiyyəti. Bakı, Gənclik, 1976, səh. 59.

² Biz "Zopa tənqidi nümunəsi" məqaləsində (525-ci qəzet, 2007, 21 iyul) bu şəxsin fəaliyyətindən geniş bəhs etmişik.

şəxsin yaxınlığı və dostluğu ədəbiyyatımıza zərərli bir təmayül kimi qiymətləndirilirdi. Məqalə isə ancaq Müşfiqə edilmiş xəbərdarlıqla qurtarırdı: "...Müşfiq Cavadın təsirindən qurtarmaq niyyətilə marksizm-leninizm təhsilinə ciddi girişməzsə, proletar dünyagörüşünü əldə etmək üçün bütün qüvvəsilə çalışmazsa, bu vasitə ilə özünə sağlam yol tapmazsa və həqiqi inqilab günəşinə çıxmazsa qoy təpiklərimiz altında sınımış sümüklərinin fəryadını tərənnüm etsin".¹

1932-ci ilin martında APYC-nın 2-ci plenumu keçirildi. Plenumda ən çox tənqid atəşinə tutulanlardan biri də M.Müşfiq idi. Şair Ağahüseyn Rəsulzadə (o həm də "Gənc işçi" qəzetinin redaktoru idi. - N.Q.) öz tənqidini Müşfiqin dünyagörüşü məsələsinə yönəldirdi. A.Rəsulzadə deyirdi: "Bəzi yoldaşlarımız marksizm-leninizm təhsilinə ciddi girişməlidir. Müşfiq milli səhvləri haqqında qəzetəmizə məqalə yazacağını vəd etmişsə də, obyektiv səbəblər nəticəsində "vaxtım yoxdur" deyərək hələ də bizi aldadır".²

Həmin plenumda çıxış edən Mirzə İbrahimov da M.Müşfiqin tənqid olunmasına xüsusi yer verirdi. Klassik irsə münasibət məsələsini "ikinci dərəcəli mövzu" hesab edən nətiq çıxışında deyirdi: "Müşfiqin yazdığı "Tar" şeiri tarı bizim istədiyimiz şəkildə verə bilmir. Bu, onun dünyagörüşünün olduqca zəif və passiv olmasından irəli gəlir".³

"Tar" şeirinin yazılması səbəbləri, doğurduğu rezonans, əsərə kütlənin və ideoloqların münasibəti yaxşı məlumdur. Əvvəlcə onu qeyd edək ki, təkcə S.Rüstəmin şeirində deyil, M.Rahimin "Tar" şeirində də ("Aprel

¹ Ə.Əyyubi. Düşmən ağzına bolşevik yumruğu. Gənc işçi. 1932, 17 iyul (məqalə Ə.Ə. imzası ilə çap olunmuşdur.)

² APYC-nın ikinci plenumu, Gənc işçi, 1932, 26 mart.

³ APYC-nın ikinci plenumu, Gənc işçi, 1932, 21 mart.

alovları" məcmuəsi") tara münasibət mənfə idi. Təəssüf ki, ədəbi tənqiddə tara, eyni zamanda M.Müşfiqin "Tar" şeirinə münasibət birmənalı şəkildə müsbət olmamışdır. Sonralar "Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi"ndə (c. 1. Bakı, 1967) haqlı qeyd olunmuşdu ki, "Tar" şeirində M.Müşfiqin lirik qəhrəmanı mütərəqqi keçmişin, xalqın mənəvi dühasının müdafiəçisi rolunda çıxış edirdi. O, tarı sadəcə bir çalğı aləti kimi yox, daha geniş mənada, xalq mənəviyyatının tərcümanı kimi başa düşürdü."¹

M.Müşfiqə qarşı tənqid və təhdid kampaniyası bütün 30-cu illər boyu (hətta həbs olunandan sonra da) davam etmişdi. Məfkurə baxımından onun nəinki yeni gerçəkliyə, həmçinin milli istiqlal şüuruna doğmalığı da xüsusi qeyd edilməlidir. Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Atababa Musaxanlı və sair müəllimlərinin təsirini duyan, "Yaşıl yarpaq" dərnəyinin ənanələrini yaşadan, türk poeziyasının "Tən-zimat", "Sərvəti-fünun" və milli dövrlərinə dərinədən vəqif olan Müşfiq "xalis" proletar şairi deyildi və ola da bilməzdi. Bunu "Şair və vətəndaş" şeirindən də aşkar anlamaq mümkündür.

*Mən çıxdım ziyalı bir ailədən
Xəyalımda millət, ruhumda vətən
Məndən az etmədi bunları tələb -
Sonra oxuduğum o köhnə məktəb...*

M.Müşfiqin 1920-30-cu illərin bolşevizmə qarşı mübarizədə iştirakı məsələsi də tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmişdir. X.İbrahimli özünün "Azərbaycan siyasi mühacirəti" adlı əsərində yazır: "Müşfiq Azərbaycanın azadlığı uğrunda canlarından keçən, lakin yenilməyən müsavətçilərin zaman-zaman yaşadıkları faciələrin, dəh-

¹ Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi, Bakı, 1967, c. 1. Səh. 281-282.

şətlərin içərisində idi. Şair bu dövrdə Azərbaycan milli hərəkat tarixinə həsr olunan “Tozanaq” və Nuxa üsyənində həlak olmuş qəhrəmanların xatirəsi münasibətilə “Üsyan” adlı iki poema yazdı. M.Müşfiq BPI-nin müəllimi, müsavətçi İdris Axundovla sıx əlaqə saxlayırdı (onun qardaşı qızına evləndi)¹ Bu fikir N.Yaqublunun “Müsavət partiyasının tarixi” kitabında da təkrar olunur.

Doğrudanmı M.Müşfiq 1920-1930-cu illərdə Sovet hakimiyyəti əleyhinə gedən hərəkata poemalar həsr etmişdir? Həqiqətən şairin bu adlarla şeirləri vardır, lakin həmin adlarla poemaların olduğu faktı mövcud deyil. “Tozanaq” şeiri ilk dəfə “Küləklər” kitabında (1930) verilmişdir. Şeirdə şəhərdə tikinti aparılmasından və bunun ətrafı tozanağa bürüməsindən bəhs edilir. Kitab haqqında reseenziya ilə “Hücum” jurnalında çıxış edən Zəngili adlı müəllif (bizim fikrimizcə Hüseyn Bunyadov - N.Q.) qeyd edirdi ki, “Tozanaq” şeiri ictimai və əhəmiyyətli qayədən məhrum qalmışdır.”²

“Üsyan” adlı əsərin axtarışı da bir nəticə vermədi. Lakin “Üsyana başla” şeiri milli-azadlıq mövzusunda olub (Çin inqilabından bəhs edir) və beynəlxalq imperiaлизм əleyhinə yazılmışdır. Müşfiq irsinin öncül tədqiqatçısı G.Hüseynoğlu bizimlə söhbətində “Tozanaq” və “Üsyan” poemalarının mövcudiyətindən xəbərsiz olduğunu bildirdi. Müşfiq irsinin tədqiqatçısı S.Quliyeva da bu əsərlər haqqında məlumatların olmadığını söylədi. Onun fikrincə “Səməndər” şeiri də itib batmış şeirlərdən biridir. “Alış səməndərim, yan səməndərim!”- deyəndə Müşfiq nəyi nəzərdə tuturdu? Ola bilsin ki, bu mifoloji obraz şairin yaradıcılığında siyasi rəmzlərdən biridir.

Belə ehtimal etmək olar ki, bu əsərlər əgər yazılıbsa yalnız məhdud dairədə əlyazması şəklində yayılmışdır. Unutmaq olmaz ki, Müşfiqin bir sıra şeirləri, xüsusən məhəbbət və ithaf şeirləri yaddaşlarda mühafizə olunmuş, sonradan yazıya və kitablara köçürülmüşdür. Müşfiq şeirlərinin tekstoloji dəqiqləşdirmə və araşdırmalara da ehtiyacı vardır.

1920-1930-cu illərin ədəbi prosesində ədəbi tənqidlə təkcə tənqidçilər deyil, şair və yazıçılar da məşğul olurdu. Bunun da nəticəsi kimi, M.Müşfiqin təkcə tənqidçilər tərəfindən deyil, şair və yazıçılar tərəfindən də irad və ittihamlara məruz qaldığı da qeyd edilməlidir. Bu məqamda S.Rüstəm, Əli Vəliyev, A.Rəsulzadə, C.Cahanbəxş, M.Rahim, Ə.Əkbər və başqalarının adları görünür.

Azərbaycan proletar yazıçılarının II qurultayından (1929) sonra yazıçı müşavirələrinin birində (1 noyabr, 1929) Əli Nazim məruzə etmiş, A.Musaxanlı, H.K.Sanlı, M.Quliyev, Ə.Vəliyev, M.Rahim çıxış etmişdilər. Ə.Vəliyev öz çıxışında deyirdi: “Biz hər şeydən əvvəl, müsavətçi şairlərin iç üzünü açmalı və onları şura yazıçılarına yaxın buraxmamalıyıq: Halbuki Cavadlar bizim Müşfiq kimi bəzi yoldaşları öz təsiri altına almaqla onların ruhunu zəhərləyiblər. Bəylə işlərə qəti olaraq nəhayət verməliyiz”.¹

1930-cu illərin ortalarından daha doğrusu 1933-1934-cü illərdən başlayaraq M.K.Ələkbərlinin, M.Arifin məqalələrində Müşfiq irsinə daha obyektiv qiymət verilmiş, onun şeirləri və tərcümələri dərslik və müntəxəbatlara salınmışdır.

Müşfiq, məlumdur ki, 1937-ci il iyunun 4-də həbs edilmişdir. Onun hələ həbsdə olduğu müddətdə bu istedadlı şairdən xalq düşməni, əksinqilabçı, kontrabandçı

¹ X.İbrahimi. Azərbaycan siyasi mühacirəti. Bakı, Sabah, 2002. səh. 82.

² Zəngili. “Küləklər”. Hücum, 1931, № 7-8, səh. 18.

¹ Azərbaycan proletar və şura yazıçıları arasında. Kommunist, 1929. 3 noyabr.

və s. əcaib adlarla bəhs edilmişdi. M. Müşfiqlə dostluq ələyən M.Rahimin “Ədəbiyyat qəzeti”ndə çap etdirdiyi məqaləsi başdan başa eybəcər ittihamlarla dolu idi. Ə.Əkbər imzalı müəllif (fikrimizcə şair Əkbər Məftun olmalıdır – N.Q.) Müşfiq həbs edildikdən 16 gün sonra, yəni iyunun 20-də “Ədəbiyyatda düşmən qalıqları axıradək ifşa edilməli” adlı məqalədə Müşfiqin “ifşasına” xüsusi yer verirdi. 1938-55-ci illər arası şair haqqında bəhs olunmamışdır. Buna baxmayaraq 50-ci illərdə ən tez bəraət alan şəxslərdən biri M.Müşfiq olmuş, 1956-57-ci illərdə haqqında kitabça və çoxlu məqalə yazılmışdır.

Ümumən 1920-1930-cu illər tənqidində şair ideya məfkurə baxımından sərəsər tənqidlərə məruz qalmasına baxmayaraq bir söz ustası, poetik istedad kimi üstünlükləri həmişə etiraf olunmuş, yenilikçi, virtuoz, novator şair olduğu şübhə doğurmamışdı. Müşfiqin lirikasında dünyanın inqilabi yeniləşməsi ideyası tərənnüm olunsada, öz şeirini “varlığın eyni”, “dövrün rəngi və ahəngi” adlandırdı. Onun rəngarəng və zəngin tutumlu poeziyası bəzən plakat və şüarçılığa tam zidd olub dərin mətləb və qənaətlərdən xəbər verir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ QAYNAQLAR

KİTABLAR

1. *M. Müşfiq*. Əsərləri. C.1-3, B.: Azərənəşr, 1968-1973.
2. *C.Xəndan*. Mikayıl Müşfiq. B.: ADU nəşriyyatı, 1956.
3. Azərbaycan sovet yazıçıları. B.: Gənclik, 1958.
4. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. C. 3. B.: EA nəşriyyatı, 1957.
5. Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi. C. 1. B.: EA nəşriyyatı, 1967.
6. *G.Hüseynoğlu*. Müşfiq. B.: Azərənəşr, 1968.
7. *G.Hüseynoğlu*. M.Müşfiqin yaradıcılıq yolu. B.: ADU nəşriyyatı, 1987.
8. *A.Əfəndiyev*. Müdriklik səlahiyyəti. B.: Gənclik, 1976.

9. *S.Quliyeva*. Müşfiqin sənət ələmi. B.: Yazıçı, 1988.
10. *X.İbrahimli*. Azərbaycan siyasi mühacirəti. B.: Elm, 2001.
11. *X.R.Ulutürk*. Ustadım Əkrəm Cəfər. B.: Mütərcim, 2005.
12. *N.Ələkbərli*. Üç budaq. B.: Şirvannəşr, 2007.

MƏQALƏLƏR

13. “Oktyabr alovları”. *Kommunist*, 1928, 16 yanvar.
14. *Əli Nazim*. Üç şeir. *İnqilab və mədəniyyət*, 1929, № 10.
15. *Ədəbiyyat gecəsi*. *İnqilab və mədəniyyət*, 1929, № 2.
16. Azərbaycan proletar və şura yazıçıları arasında. *Kommunist*, 1929, 3 noyabr.
17. *Əli Nazim*. Şeirimizin və şüurumuzun xəstəlikləri haqqında. *İnqilab və mədəniyyət*, 1929, № 12.
18. *Rəfil M.* Proletar ədəbiyyatında mündəricə və şəkil. *İnqilab və mədəniyyət*, 1930, № 1.
19. *Əfəndizadə C.* Aprel və ədəbiyyat. *İnqilab və mədəniyyət*, 1930, № 4.
20. *H.Mehdi*. Proletar ədəbiyyatının baş xətti uğrunda. *İnqilab və mədəniyyət*, 1931, № 1.
21. *H.Mehdi*. Yaradıcılıq ixtilaflarımız, 1931, № 3-4.
22. *H.Mehdi*. Müşfiqin yolu. “Günün səsləri” kitabına ön söz. B.: Azərənəşr, 1932. S. 3-4.
23. *APYC-nin ikinci plenumu*. Gənc işçi, 1932, 21-26 mart.
24. *Zəngili*. Küləklər. *Hücum*, 1931, № 7-8.
25. *Ə.Əyyubi*. Düşmən ağzına bolşevik yumruğu. Gənc işçi, 1932, 17 iyul.
26. *M.Arif*. Lirikadan eposa. *İnqilab və mədəniyyət*, 1933, № 1.
27. *Ə.Əkbər*. Ədəbiyyatda düşmən qalıqları axıradək ifşa edilməli. *Kommunist*, 1937, 20 iyun.
28. *M.Rahim*. Kontrevolyusioner, kontrabandçı, oğru. *Ədəbiyyat qəzeti*, 1937, 21 avqust.

ŞEİRİMİZİN SÜBH ÇAĞI

Dünya lirik poeziyasının özəmətli simfoniyasında XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının gənc klassiki M.Müşfiqin də şeirinin ahəngi var. Bu ahəng daha ritmikdir, çünki Müşfiqin şeirləri də özü kimi gənc və ehtiraslıdır. «Ehtirassız dahiyənə heç bir şey yaradılmır» — deyirdi alman filosofu Hegel. Böyük insan ehtirası, coşmaq, kəndisindən çıxmaq həqiqi sənətin, xüsusilə romantik şeirin cövhəri, əsas xüsusiyyətidir. Müşfiqin lirikası coşqun, ehtiraslı, ideal həqiqət axtaran romantik lirikadır. Müşfiqin müasiri S.Vurğun poeziya haqqındakı məşhur məruzəsində (1954) demişdir: «Mən ideal qəhrəmanın tərəfdarı olsam da, yenə də onu bizim poeziyamızın əsas probleminə çevirmək istəmirəm. Ədəbiyyat ideal qəhrəmansız da yaşaya bilər, lakin ədəbiyyatı idealsız təsəvvür etmək olmaz». M.Müşfiq aydın estetik idealı olan lirik idi. Lirik olmaq hər şairə nəşib olmur. Çünki «Lirik olmağa yalnız dahi şairlərin ixtiyarı var. Yalnız dahi şəxsiyyət öz qəlbini xalqın adından danışmaq vasitəsinə çevirə bilər». (N.Q.Çerņişevski). M. Müşfiq öz qəlbini xalqın adından danışmaq vasitəsinə çevirmiş lirik idi.

M. Müşfiq üç inqilab, iki cahan savaşı, onlarla regional müharibələr, qanlı repressiyalar törətmiş, nəhayət sovet imperiyasını çökdürən, zəngin və ziddiyyətli XX əsrin şairidir. Fəqət o, 29 illik ömrünün cəmi on ili ərzində (1926–36) əsrin zirvəsində duran lirik-romantik poeziyasını yaratdı. Onu bu mənada yalnız altı ildə (1906–1911) «Hophopnamə» kimi şedevr yaratmış böyük sələfi M.Ə.Sabirlə müqayisə etmək olar. 1936-cı ildə başının üstünü repressiyanın qara buludları alanda M. Müşfiq Azərbaycan xalq həyatının poetik ensiklopediyasını, azərbaycançılıq abidəsini yaratmış «Ağlar güləyən» (M. K. Ələkbərli — N.Ş.) haqqında yazmışdı.

*O güldü-ağladı, ağladı-güldü,
Gülüşi huçqırdı, fəryadı güldü.*

Bu, əslində Müşfiqin özünüifadəsi idi, 1936–37-ci illərdə adamın gülüşü də göz yaşına bulaşmış gəlirdi.

Həqiqi poeziyanın mənbəyi şairin qəlb aləmidir. Şair həmişə özünü yazır. Həyat həqiqəti də, ideal-romantik həqiqət də şairin qəlb aləminin prizmasından keçərək sözdə cisim və can bulur. Hələ qırxı çıxmamış çağa ikən ana nəfəsinin hərərinə həsrət qalan Müşfiq ilk şeirlərindən birini «Ana» (1927) adlandırdı.

*Ana dedim, ürəyimə yanar odlar saçıldı,
Ana dedim, bir ürpəniş hasil oldu canımda.
Ana dedim, qarşımda bir gözəl səhnə açıldı,
Ana dedim, fəqət onu görməz oldum yanımda.*

M. Müşfiqin romantik idealı əslində real həyatdan nəşət edirdi. Həyatı vaxtsız tərək etmiş şair «özündən sonra gerçəkliyi yeniləşdirən, daha da gözəlləşdirən yaradıcılıq sevinci ilə dolu alovlu lirik nümunələr qoymuşdur» (akademik M.Arif). M. Müşfiqin lirik-romantik axtarışlarının sonunda milli azadlıq təşnəsi dayanırdı. İlk kitabının adı olan «Küləklər» (1929) şeirində bu təşnə rəmzin gözəl dili ilə ifadə olunur:

*Hər səhər, hər axşam, hər axşam, hər səhər
Çox zaman sərsəri küləklər bixəbər,
Bir yaxın dost kimi qapımı döyərlər
Küləklər, küləklər, bəstəkar küləklər,
Dünyanı dolaşan bəxtiyar küləklər.*

Küləklər azadlıq rəmzidir, onlar ona görə bəxtiyardır ki, sərhəd bilmədən dünyanın hər yerində əsir. Şair küləkləri ona görə sevir və vəsf edir ki, onlarda «hər yerin qoxusu var». Əslində insana azadlıqlar vəd edən sovet rejimi öz gözəgörünməz totalitar ideologiyası ilə istedadlı adamları, öz milli mənliliyini uca tutanları amansız psixoloji basınc altında saxlayırdı. 20–30-cu illərdə gizlimi, aş-

karmı bu rejimə qarşı çıxanlar, onu qəbul etməyənlər 37-nin qanlı repressiyalarının qurbanı oldular. Əslində M. Müşfiq də «Duyğu yarpaqları»nda (1937) tərənnüm etdiyi milli idealın qurbanı oldu:

*Mən gəncəm, bilirəm, istiqbalım var,
Hələ bədr olmamış bir hilalım var.
Yelkənim açılır, qara yel, əsmə!
Mənim bu dəryada bir sandalım var.*

*Cahan fikrimizlə süslənəcəkdir,
Hər zaman nəğməmiz səslənəcəkdir.
Bu dünya mehriban qucağımızda
Şən bir cocuq kimi bəslənəcəkdir.*

*Hər tərəfdə quran toy-büsat mənəm,
Ulduzlarla edən ixtilat mənəm.
Mənim azadlığım qucağa sığmaz,
Yer mənəm, göy mənəm, kainat mənəm.*

Nəinki yeri, göyü, kainatı ona verdilər, böyük millətin böyük şairini 15 qramlıq qurşuna, ucuz bir ölümə layiq gördülər. Fəqət M. Müşfiqin bədrələnməmiş hilalı, bu gün üçrəngli bayrağımızın üzərində bütün dünyaya istiqlal, azadlıq şəfəqi saçır.

Həyat eşqi ilə coşub-çağlayan M. Müşfiq insan ömrünün mənasını fəaliyyətdə, qurub-yaratmaqda görürdü:

*Bu vəfasız ömür, bu coşqun dərə
Gərək boş-boşuna axıb keçməsin.
Bu gözəl cahanı samıb pəncərə
Hər gələn sadəcə baxıb keçməsin.*

O, sanki az yaşayacağını irəlicədən duymuş və müasirlərini də vəfasız ömrü mənalı yaşamağa səsleyirdi.

M. Müşfiq poeziyasının bir neçə poetik qaynağı var: şifahi xalq poeziyası — xüsusən aşiq şeri, klassik Azərbaycan poeziyası — xüsusən dahi Füzuli, çevrəsində yaşadığı həyat və bir də ilahi vergisi olan istedadın yuva

bağladığı şairin qəlb aləmi! Füzuli eşqdən rüsvay olduğunu dile gətirib yazırdı:

*Füzuli rindü-şeydadır, həmişə xəlqə rüsvadır,
Sorun kim bu nə sevdadır, bu sevdadan usanmazmı?*

Müşfiq isə yazıb:

*Orda-burda keçdi gənclik həyatım,
Hər yerdən kəsildi rahi-nicatım.
Gör nə bədbəxtəm ki, axırda adım
Hər körpə uşağın dilinə düşdü.*

Əcəba, bu rüsvalıq, bu «bədbəxtlik» əslində ən böyük xoşbəxtlik, ən ülvi bir səadət deyilmə?...

Mən Müşfiqi Füzulidən çox Məcnuna bənzədirəm. Məcnun Leylinin Məcnunu, Müşfiq Füzulinin — poeziyasının məcnunu idi. M. Müşfiq öz kimliyini, öz sənətini də, söz sənətini də duyan və dəyərləndirən şair idi. «Şeirim» (1935) mənzuməsində oxuyuruq:

*Sən varlığın əynisən, buna sözmü var?
Ürəyisən, beynisən, buna sözmü var?
Gecələr ay sənindir, gündüzlər günəş
kainat kimi
Hər şey gözəlləşmədə, sən də gözəlləş
bu həyat kimi!*

Yaxud «Sənətkar» adlı şeirində o, böyük adın ədəbi-tarixi mənası üzərində qürurla düşünürdü:

*Ah, nə böyük şərəfdir sənətkar olmaq,
Könüllər dünyasından xəbərdar olmaq!
Nə xoşdur bir hiss kimi qəlblərə girmək
səssiz sorgusuz,
Bütün fənalıqları yıxıb devirmək
qara-qorxusuz.*

1934-cü ilin sonuncu günü Azərbaycanın milli yazıçısı, böyük dramaturq, teatr və kino xadimi C.Cabbarlı gənc yaşlarında qəflətən vəfat edəndə 26 yaşlı Müşfiq əbədiyyətə qovuşan 35 yaşlı müasirinə «Şairin ölümü» adlı elegiyasında belə yazırdı:

*Öldü! Xəbər verin aşnaya-dosta
Ruhlar mühəndisi o böyük usta!
Öldü ağlamayan gözlər ağlasın,
Qələmlər, kağızlar, sözlər ağlasın.
Altındaydı sözün səmənd atları,
Çapanda titrərdi göyün qatları.
O ki söz atından tərpendi düşdü,
Sanki şeirimizin şah bəndi düşdü.
Fəqət ölən deyil onun sənəti,
Bağlamış adına əbədiyyəti!*

M.Müşfiq bütün varlığı ilə milli mənliliyimizə, soy-kökə, etnik mədəniyyətimizə bağlı sənətkar idi. 20-ci illərdə proletkültçülük təsirlərinə qapılaraq milli nihilizm nümayiş etdirən, ixtisasca riyaziyyatçı olan maarif komissarı və marksist tənqidçi Mustafa Quliyev «Əruz və heca köhnəlmişdir», «tar İran musiqi alətidir», «muğamat inləyən siniflərin fəryadı, qul haraylarıdır» kimi fikirlər irəli sürəndə, komsomolçu şair S.Rüstəm

*Oxuma tar, oxuma tar,
Səni sevmir proletar*

— deyə xalqımızın milli musiqi aləti olan tarı inkar edəndə xalqın bağrından şimşək kimi qopmuş Müşfiqin ilhamı fəryad qopardı:

*Oxu, tar, oxu, tar!...
Səsindən ən lətif şeirlər dinləyim!
Oxu, tar, bir kadar!...
Nəğməni su kimi alışan ruhuma çiləyim.
Oxu, tar!
Səni kim unudar?!*

*Ey geniş kütlənin acısı, şərbəti,
Alovlu sənəti!*

Şübhəsiz ki, M. Müşfiq poeziyasının şah əsəri «Yenə o bağ olaydı» poetik simfoniyasıdır. Bu, bütün zamanların ədəbi mövzusu olan sevgi haqqında simfoniya. Bu şeir baş tutmamış ülvə məhəbbət haqqında sonunda göydən üç alma düşməyən şirin bir nağıl, göylərdən yerə enmiş bir əfsanədir.

Bu şeir 1936-cı ilin yayında maya bağlamış xatirələr üzərində, 1937-ci ilin yazında yazılıb. «Bu yaz bir başqa yazdır...». Bu sözlərdə Müşfiq nələr demir, ilahi! Görəsən, məşum 1937-ci ilin yazında bir yazlıq varmı? Artıq göydən qan yağışları yağdı. Bunu hamı görmürdü, bunu M. Müşfiq, H.Cavid, S.Hüseyn, B.Çobanzadə, Ə.Cavad, Ə.Nazim, H.Zeynallı, V.Xulufu, M.K.Ələkbərli kimi «qara yel»in səmumunu hiss edən şairlər və tənqidçilər görürdü. Artıq düşünən zəkaların başı üstünə «qırmızı qaranlıqlar» (Əli bəy Hüseynzadə) çökməyə başlamışdı. Və M. Müşfiqin ilahi vergisi olan istedadı «Yenə o bağ olaydı» simfoniyası ilə amansız şərə məğrur müqavimətini göstərdi:

*Yenə o bağ olaydı, yenə o qumlu sahil,
Sular ötəydi dil-dil.
Saçın kimi qıvrılan dalğalara dalaydım,
Dalib ilham alaydım.
Əndamını həvəslə qucaqlarkən dalğalar,
Qəlbimdə qasırgalar,
Fırtınalar coşaydı, qısqançlıqlar doğaydı,
Məni hirsim boğaydı.
Cumub alaydım səni dalğaların əlindən,
Yapışaydım belindən.
Xəyalımız üzəydi sevda dənizlərində,
Ləpələr üzərində.
İlhamımın yelkəni zərrin saçın olaydı,
Sular xırçın olaydı.*

Sözün möcüzəsi ilə çəkilmiş bu lirik-romantik tablo «Yenə o bağ olaydı» simfoniyasının ən coşqun zirvəsi, musiqi termini ilə desək, belkanto məqamıdır.

«Yumşaq, həlim ahəng, bəzəksiz–düzəksiz, məcazsız–müəmmasız adicə sözlər, birləşmələr həmin gəncin (lirik qəhrəmanın – N.Ş.) xasiyyətindəki sadəlik, mehribanlıq cizgilərini özündə yaşadır» — müşfiqşünas alim S.Quliyeva şeirin birinci bəndini belə mənalandırır.

«Yenə o bağ olaydı» tək cə məzmununa görə yox, poetikasına görə də novator əsərdir. Şeir heca vəznə üçün səciyyəvi olan 14–lük ölçüsünün 7–liklə əvəzlənməsi, qafiyələnməsi üsulunda yazılıb. Belə əvəzlənmə və qafiyələnmə isə tamamilə yeni idi.

M.Müşfiqin bir çox şeirləri bəstələnməmiş nəğmələrdir. Bəstəkar H.Xanməmmədovun «Yaşa könül» şeiri ilə bağlı bir etirafı olduqca maraqlıdır: «Bir ömrün rekviyemi, bu rekviyemin kövrək xalları və ümid akkordları elə bil ki, çoxdan yazılmış, heç kəsin eşitmədiyi, ancaq mənim dönə–dönə eşitdiyim musiqi idi. Çoxdan istəyirdim ki, onu hamı eşitsin. Elə buna görə də həmin şeirlə əkiz doğulmuş bu musiqini nota köçürdüm... Bu mahnı mənim üçün həmişə yaşayacaq alovlu bir könülün əbədiyyət nəğməsidir» («Ulduz», 1986, №5, s.36). «Küsmərəm», «Qurban olduğum», «Maral», «Məhəbbət», «Söylə», «Düşdü», «Ürək», «Sənə qurban», «Səninçün» və s. lirik şeirlər öz musiqisi ilə əkiz doğulmuş bəstələnməmiş nəğmələrdir ki, hər bir azərbaycanlının qəlbinə əbədi həkk olunub. Həqiqətən də Müşfiqin şeirləri alovlu bir könülün əbədiyyət nəğmələridir.»

M.Müşfiq ilhamını Tanrıdan almış böyük bir söz, sənət möcüzəsidir. 1929–cu ildə 21 yaşında yazdığı «Telefon söhbəti» şeiri bizə imkan verir deyək ki, o həm də uzağı, gələcəyi fəhmlə görə bir fikir möcüzəsidir. 21 yaşlı gənc 80 il bundan əvvəl danışanın surətini göstərən mobil telefonların yaranacağından bəhs etmişdi:

*Əvət, böylə qalmaz yarın bu ölkə,
Telfonda fikrimi açarkən sənə,
Həsərlə baxdığım üzün də bəlkə
Uzaqdan–uzağa görünər mənə.*

*Məhəbbətin dərin, xəyalın dərin,
Nə çıxar sözlərə könlümü versəm?!
Əslinə varmaqçın bu söhbətlərin
Nolur gözlərini telfonda görsəm?*

M.Müşfiq poeziyasının romantik pafosunu həyat sevgisi müəyyənləşdirir. O, yaşamaq ehtirası ilə kükrəyib danışan bir «çağlayan» idi:

*Ah, mən gündən–günə bu gözəlləşən
İşıqlı dünyadan necə əl çəkim?
Bu yerlə çarpışan, göylə əlləşən
Dostdan, aşinadan necə əl çəkim?*

Fəqət o sovet imperiyası adlanan zorun təzyiği altında işıqlı dünyadan qaranlıq zindana atıldı. «Yer mənəm, göy mənəm, kainat mənəm» deyən həqiqət eşqi ilə dolu coşqun ürəkli gənc şair dar bir zindan küncündə əzablar yaşadı. Zaryanov, Matuleviç və Jıqur soyadlı yadlardan ibarət üçlük tərəfindən 20 dəqiqəlik «məhkəmə»nin hökmü ilə qədim bir xalqın böyük şairi ölümə məhkum olundu.

M.Müşfiq çoxəsrlik Azərbaycan poeziya kəhkəşanının parlaq dan ulduzudur. Mən onu şerimizin sübh çağı adlandırırım. Nə qədər ki, sübh açılacaq, günəşlə birgə Müşfiq də doğulacaq, öz nurlu şəxsiyyəti, parlaq poeziyası ilə milli istiqlal dolu sabahlara yol açıb yeni–yeni nəsiləri arxasınca aparacaq.

M.MÜŞFİQ LİRİKASINDA İNSAN-TƏBİƏT: POETİK HARMONİYA

İnsanın mənəvi aləmini ümumtəbiət məzmununda açmaq meyli poeziyada əsas vasitələrdən biridir. Tədqiqatçı V.Lartsev bu məqamı əsas götürərək yazır: «...ədəbiyyatda insan amili o zaman ifadə olundu ki, təbiət aləminin təsviri insan xarakterinin, psixikasının analizi, ictimai konflikt və münasibətlərin əksi üçün bir vasitəyə çevrildi...Təbiəti belə mənimsəmə üsulu bədii təcrübədə öz yerini tapıb və haqlı olaraq dominant mövqe tutur» (6, 44). Bu baxımdan təbiətə yanaşma üsulu, onu insan psixologiyası və xarakterinə uyğun bədii dəyərləndirmə, konkret zamanın maraqları səviyyəsində dərk prinsipi poeziyanın tarixi qədər qədimdir.

XX əsrin 20-ci illərindən başlayaraq poeziyada təbiət təzə mövzu olmasa da yenidən canlanan mövzu təsiri bağışladı. 20-30-cu illərdə təbiətə münasibətdə ovqatın dəyişməsi bir tərəfdən yeni quruluşun lirik xarakterin daxili aləmində doğurduğu ciddi dəyişikliklər, digər tərəfdən isə ictimai həyatın sürətli inkişafı ilə əlaqəli idi. Yeni faktorların yaranması təbiət şeirlərinin poetik təsvir və ahənginə də ciddi təsir göstərmiş, əvvəlki dövrlərdən əsaslı şəkildə fərqlənən insan-təbiət münasibətlərini yaratmışdı. Həmin dövrdə təbiət hadisələrinin bədii təsvir və mənalandırılması, obraz və detalların orijinallığı, təzəliyi ilə xüsusilə seçilən şairlərdən biri M.Müşfiq idi. M.Müşfiq lirikasında təbiət anlayışı lirik xarakterin daxili aləminin, həmçinin varlıqlar arasında dəyişilən münasibətlərin inkişaf mexanizminə ictimai-mənəvi, etik-fəlsəfi baxışların bədii ifadə vasitəsi kimi fərqlənir. Şairin təbiətə müraciətində iki aparıcı obraz var. Biri təbiət hadisələri və

təsvirlərində konkretləşən lirik «mən» obrazı, digəri isə lirik qəhrəman obrazıdır ki, onun vasitəsilə təbiətə yanaşmada ümumiləşmiş ictimai yanaşma metodu aparıcıdır.

Öz aləmi ilə təbiətin ona uyar hadisələri, detal və predmetləri arasında uyğunluq tapmaq M.Müşfiq yaradıcılığının əsas sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən biridir. Bu lirikada dövrün dinamikası, yeni həyatın əks-sədası və eləcə də onun insan ruhuna təsiri təbiət şeirlərində müəyyənlik tapır, əyanilik görünüşü qazanır. Şairin psixologiyasına, xarakterinə uyğun bir çox nüanslar onun təbiət hadisələrini əks və təcəssümündə ifadə olunur. Bu cəhətdən şairin «Küləklər» şeiri xarakterik nümunələrdəndir.

*Çox zaman sərsəri küləklər bixəbər,
Hər səhər, hər axşam, hər axşam, hər səhər,
Bir yaxın dost kimi qapımı döyərlər.
Küləklər, küləklər, bəstəkar küləklər,
Dünyanı dolaşan bəxtiyar küləklər!*

*Ey çılğın küləklər, nəşəniz daşarkən,
Bağların şəhindən mey sorub coşarkən,
Nalqıran dağları atlayıb aşarkən,
Məni də alınız uçayım dağlara,
Könlümdə nə varsa, açayım dağlara! (2, 91)*

Şeirdə insan-təbiət birgəliyi insanın təbiətə məxsus əlamətlərlə canlandırılması yolu ilə deyil, təbiət üzərinə köçürülən insani əlamət və keyfiyyətlər vasitəsilə antropomorfik obrazlaşdırma ilə reallaşır. Külək motivində lirik xarakterin psixologiyasına məxsus azadlıq hissi, coşqun, nikbin əhvali-ruhiyyəsi, həm də yeni həyatın axışı, dinamikası duyulmaqdadır. Müşfiqin öz duyğu və düşüncəsinə uyğun obrazlı ifadələrlə canlandığı təbiət hadisəsi gənc şairin azad, bəxtiyar, çılğın, romantik təbiəti ilə həmahənglik tapır, onun psixologiyasına, xarakterinə məxsus keyfiyyətlərin bədii təyini

kimi təsdiqlənir. Ədəbiyyatşünas alim S.Quliyeva bu təbiət hadisəsinin ayrı-ayrı şairlərin yaradıcılığında oyatdığı müxtəlif assosiasiyaları, hər kəsdə doğurduğu fərqli hiss və duyğuları nəzərə çatdıraraq yazır: «Küləyin sədası, axışı, uçuşu ayrı-ayrı şairlərdə müxtəlif assosiasiyalar oyadır, müxtəlif şəkildə bədii ifadəsini tapır. Bu zaman şairin fərdi emosional təbiəti, bədii görmə və qavrama qabiliyyəti, estetik zövqü, ictimai və mədəni mühitini duyumu əsasında formalaşmış yaradıcılıq manerası təsvir edilən predmetin bütün poetik ünsürlərində aydın əks olunur» (4, 61). Hiss, həyəcan, nikbin əhvali-ruhiyyə, yeni həyatın şairin aləmində yaratdığı ahəngi obrazın bütün çalarlarında əks etdirmək bacarığı «Küləklər» şeirində xüsusi sənətkarlıqla həyata keçirilir. Bu şeirdə müxtəlif situasiya və hallarda götürülən təbiət hadisəsinin fonunda konkretləşən «külək» obrazı həm də simvoldur. Şairin «bir yaxın dost kimi qapısını döyən», onu «sərazad bəsləyib bir dağın başından səsləyən küləklər» yeni ictimai quruluşun simvolik elementidir.

*Gurlayın, ilhamım, sənətim gurlasın!
Fırtınam, qasırğam, qüdrətim gurlasın!
Şimşəyim parləsın, zülmətim gurlasın!
Ey məni sərazad bəsləyən küləklər,
Bir dağın başından səsləyən küləklər!* (2, 92)

Şairin yalnız «Küləklər» şeirində deyil, «Dilənçi», «Yeni mayıs», «Həsətli qarı», «Çadralı qızlarımız», «Mədəni hücum» və digər şeirlərində də bu təbiət hadisəsi və obrazı vasitəsilə yaratdığı metaforik ifadələr həm gənc şairin daxili aləmini, xarakterini açır, ictimai həyata, mühitə münasibətini bildirir, həm də obyektə mənalandırmaq, obrazlı şəkildə qavramağa xidmət edir. «Buludlar» şeirində isə başqa bir təbiət hadisəsinin fonunda lirik «mən»in mənəvi-psixoloji aləminin zaman, ictimai mühitə təzadlı münasibəti əks olunmuşdur.

*Tutqunsunuz, qəlbinizdə yoxsa varmı sancınız?
Bu hərcayı gəzişdən nədir ya qazancınız?
Buludlar, buludlar,
Pərişan buludlar,
Başımın üstündə kişnəyib
Yarışan buludlar!*

*Sizi rüzgarmı çaldı, onunçunmu soldunuz,
Onunçunmu dəyişdiniz, darmadağın oldunuz?
Qaçdınız ağılaya-ağılaya,
Döndünüz bir şəffaf parçaya* (2,158-159).

Müşfiq lirikasında təbiətdən gətirilən hər hansı bir hadisə və yaxud onunla bağlı oyanan təəssürat birbaşa şəkildə şairin daxili-psixoloji aləmi ilə birgə götürülür, onun təsdiqinə və açılmasına xidmət göstərir. Şairin yaradıcılığında bu prosesi ardıcıl və bütün incəlikləri ilə izləyən ədəbiyyatşünas alim S.Quliyeva yazır: «Hər bir poetik əlamət sənətkarın mənəvi aləminin kiçik bir təzahürüdür. ...bədii təsvirlərin, lirik tərənnümlərin arxasında məhz sənətkarın özü – onun fərdi psixi-mənəvi aləmi, ictimai-siyasi və ideya-estetik görüşləri durmaqdadır» (4, 56).

«Buludlar» şeirində təbiət hadisəsi ilə qovuşuqda bu proses üç mərhələdə verilir. Birinci mərhələdə əks olunan hadisə ilə lirik xarakterin mənəvi aləmi arasında uyumluq yaradılır, sonra bu müvazilik lirik «mən»in psixoloji durumunun açılmasına yönəlir. Sonda isə dövrün sənət və sənətkar qarşısında qoyduğu tələblər və bunun təsir mexanizmi verilir.

*Ey coşqun gəncliyim, ey havalı quş,
Oxuduğum sərqi dinlənməz olmuş.
Ey şeir yazmaqla keçən günlərim,
Siz ki, ən vəfalı günlərimsiniz.
Baxıb buludlara gülümsəməkçün,*

*Sevgi nəğmələri bəstələməkçün
Mənə müsaidə verərmisiniz? (2, 159)*

Təzadlılıq, bir-birinə zidd əhvali-ruhiyyənin obrazların qarşılaşdırılmasında ifadəsi, bədii təsvir vasitələrinin yaratdığı ahəng «təbiətdəki buludlarla şairin həyatındakı məcazi buludlar»ın poetik vəhdəti şeirdə tamamilə yeni bir ovqat yaratmışdır. Əgər «Küləklər» şeirində şair obrazın müxtəlif calarlarında yalnız öz təbiətinə məxsus hal və vəziyyətləri verməyə çalışırdısa, «Buludlar» da dövrün təzadlı, dəyişkən ruhunu bir-birindən fərqli situasiyalarda təsvirə gətirilən buludların fonunda ümumiləşdirib şeirdə «dramatik konfliktli möhkəm kompozisiya» quruluşu yaratmışdır. Göründüyü kimi, lirik xarakterin psixoloji durumunun bədii təyini kimi çıxış edən müxtəlif təbiət hadisələri zamanın ziqzaqlarına uyğun olaraq tam fərqli əks olunmuşdur.

Ümumiyyətlə, M.Müşfiq şeirində təbiətin bədii-estetik funksiyası rəngarəngdir. Təbiət hadisəsi və lirik qəhrəmanın təbiətlə ünsiyyəti o qədər canlı və məqama uyğun verilir ki, detalların dəqiqliyi, orijinal təsvir bədii portret, tablo yaradır.

*Yağış yağır, rəqs eləyir gur damlalar,
Sıra-sıra, inci-inci nur damlalar.
Göydə iki qara bulud çatularaq.
İldırımlar şaqıldayır şaraq-şaraq.
Quşlar uçur yuvasına firil-firil,
Şırıldayır navalçalar şiril-şiril (2, 406).*

Lakin təsvirin bütövlüyü yalnız təbiətə məxsus məqamla məhdudlaşaraq qalmır, lirik «mən»in daxili aləminin təcəssüm elementinə çevrilir. Şair təsvirə gətirilən müxtəlif təbiət məqamlarını, küləyin əks-sədası, axışı, uçuşunu, buludların, ildırımların çaxnaşması, yağışın yağ-

ması və s. prosesləri canlı şəkildə təsvir edərək şeirin ritm və ahəngini öz mənəvi aləminin ritminə, ahənginə uyğunlaşdıraraq bütöv və yığcam təsvir yaradır.

*Yağ yağışım, sellənərək,
Sırmalanıb tellənərək!.....
Ey ildırım, səs ver mənə, səsim kimi!
Yağ, ey yağış, fikrim kimi, hissım kimi,
Uzaq, yaxın çöllərə yağ,
Ölkələrə, ellərə yağ! (2, 407)*

M.Müşfiqin üslubunda fikir, qayə təbiət hadisəsi və yaxud obrazın hərəkət və dinamikasına hopdurulur. Şairin ictimai məzmununda yazdığı «Düşüncə», «Dilənçi», «Dün-bu gün» və digər şeirlərində təsvir olunan təbiət hadisələri klassik qəsidələrdə olduğu kimi əsərə giriş xarakteri daşıyır, bədii fikrin reallaşması üçün zəmin yaratmış olur.

*Sərt, soyuq bir qış gecəsi..... Səma bəyaz, yer bəyaz,
Uğuldayan küləklərlə sarsılmada soyaqlar.
Hər kimin ki, qanadı var çovğun olsa darılmaz,
Fəqət yenə bu soyuqdan qısılmada soyaqlar (2, 63).*

«Dilənçi» şeirindən gətirilmiş bu parçada girişdə sərt qışın, şaxtanın təsviri lirik məzmunu uyğun götürülərək bədii fikirlə uzlaşmaya xidmət edir.

Ümumiyyətlə, bədii obyektə münasibətdə ictimai mühitlə əlaqəli yaranan fikir və düşüncələr M.Müşfiq şeirində sabit şəkildə müəyyən bir təsirin nəticəsi olaraq qalmır, sujet daxilində müxtəlif istiqamətlərə haçalanır və konkret lirik həyəcanın yaşantılarında reallaşır. Müşfiq şeirində tez-tez dəyişilən, bir-birini izləyən, bəzən ona zidd hisslər axarının olması da bu məqamla sıx əlaqəlidir. Bu cəhətdən şairin yaradıcılığında xüsusi yer tutan maraqlı nümunələrdən biri «Göy göl» şeiridir. Şair «Göy göl» şeirində

əvvəl bu əsrarəngiz gözəlliyə vurğunluğunu verir, Göy gölün bədii təsvirini yaradır.

*Dağların kölgələnən qoynunda,
Uyuyor naz ilə Göy göl rahat.....
Günəşin nuru toxunduqca ona,
Bir alov hizməsi qonduqca ona,
Gözlərindən saçılır almazlar,
Silinir qəlbini tutmuş paslar.....(2, 131)*

Göy gölün təsvirindən sonra şair füsunkar təbiəti «Küləklər şəhəri»nin gözəlliklərdən məhrum sönük abu-havasına qarşı qoyur.

İctimai mühitin, inqilabi sıçrayışın şairin estetik qavrayışına təsiri, təbiət-insan münasibətlərində əmələ gələn yeniliyin təzahürü müxtəlif istiqamətlərə şaxələnərək lirik sujetdə qarşıya qoyulan əsas məqsədi reallaşdırır, texniki tərəqqi nəticəsində varlıqlar arasında dəyişilən münasibəti ifadə edir.

*Səndə qalmaz bu təbiət, Göy göl!
Çəkilsən işə, əlbət, Göy göl!
Biz təbiətlə döyüşməkdə ikən,
Buna biganə görünməzsən sən...
Sararaq dövrəni rahatlıq evi,
Çünki əsrin şu bəşər adlı divi
Səni pək başqa bir aləm yapacaq.
Çayların bəlkə yolundan sapacaq (2,138).*

Şeirdə ictimai həyatın şairin mənəvi aləminə təsiri və təzyiqli sətiraltı mənələrdə ifadəsini tapır. Bu xüsusiyyət təkcə M.Müşfiq yaradıcılığında deyil, o dövrdə Ə.Cavad, H.Sanlı və başqalarının yaradıcılığında tez-tez təsadüf olunan, təbiət şeirlərinə məxsus xarakterik cəhətlərdən biri idi.

*Böylə qalsan əgər, ey Göy göl, inan,
Pək təbii, çıxacaqsan yaddan.*

*Çünki hər zərrə dəyişmək istər,
Yaşamağın dəyişiklik göstər! (2, 138)*

– misraları cəmiyyət və fərd, ictimai mühit və lirik qəhrəman qarşılaşmasında ziddiyyətli məqamları ortaya çıxarır, sürətlə dəyişməkdə olan həyatın nəbzini tutmaq, həyatla ayaqlaşmaq, yaşamaq üçün dəyişilmək və dəyişdirmək, beyinlərdə, şüurlarda inqilab etmək əsrin insanında yeni psixologiyanın formalaşmasından xəbər verirdi.

Müşfiqin lirik qəhrəmanı da ictimai həyatda gedən quruculuq işlərinin təntənəsindən vəcdə gəlir, bu işlərin nəinki tərənnümçüsünə, həm də fəal iştirakçılarından birinə çevrilirdi*. Yeni quruculuq işlərinin başlanması, sənaye və texnikanın sürətli inkişafı, ictimai həyatda insan-təbiət çarpışması gənc şair kimi M.Müşfiqin də diqqətindən kənarda qalmamışdır. Lakin aparılan işləri kor-koranə şəkildə deyil, ağıllı, təmkinli, zəruriliyi vacib olan istiqamətlərə yönəltmək üzərində quran şair 20-ci illərin sonlarında yazdığı «Tozanaq» şeirində toz buludları içərisində itib-batmış, lətif əsən küləklərə möhtac Bakının müdhiş görkəmini, obrazını yaradır. Təsvirə gətirilən məqamlarla xalqın keçmişi, bu günü və gələcəyi haqqında oyanan fikirlərin uzlaşması, poetik obyektə münasibətdə ümumi rəyi-münasibəti formalaşdırırdı. Şair şeirin sonlarında konkret mətləbin üzərinə gələrək insan-təbiət assimilyasiya-

* Şairin tələbə yoldaşı professor Əliyər Qarabağlı həmin o illəri xatırlayaraq qeyd edirdi: «1930-cu ilin noyabrında biz ali məktəb tələbələri Ağcabədi rayonuna pambıq yığmağa getmişdik. Yüzlərlə tələbə sırasında Süleyman Rəhimov, Məmməd Rahim, Əbülhəsən, Müşfiq və başqaları da vardır. Müşfiq bu zaman kənd məişəti ilə, təsərrüfatla bilavasitə tanış oldu. Bu müşahidələr əsasında sonralar «Bəyaz çöllər» adlı mənzum bir oçerk də çap etdirdi». Əliyər Qarabağlı. Müşfiq kəndimizi necə görmək istəyirdi. «Sovet kəndi» qəzeti, 21 yanvar 1969.

sında «insan təbiətdən güclüdür», «təbiəti ram etməli» deyərək real ictimai gerçəkliyin çağırışları ovqatına yaxınlaşır. Bu baxımdan M.Müşfiq yaradıcılığında varlıqlar arasında dəyişilən münasibətlər ilk dəfə olaraq «Tozanaq» şeirində müşahidə olunur:

*Buna səbəb mənməyəm, yoxa keçmişin oğlu?
Yoxsa səni bu hala salmış qoca təbiət?
Bu söz düzmü, doğrumu, bu əsrin mətin oğlu
Diyor: – Xayı, deyildir məndən uca təbiət!
Hər şey bu bir cüt qolun əsiriyə, nəçin də
Bu günahı üstünə atalım təbiətin?!
İstəsəydi daima gül yarpaqlar içində
Bəsləyərdi cismimi o keçmiş cəmiyyətin (2, 85)*

Müşfiq yaradıcılığının ilk illərində zamanın tələbləri səviyyəsində dəyişilən insan-təbiət münasibətlərinə dərin düşüncə prizmasından yanaşır. Bu baxımdan şairin yaradıcılığının ilk illərində qələmə aldığı «Torpaq və traktor», «Dağlar» şeirləri xarakterik nümunələrdəndir. Yaradıcılığının ilk illərində qələmə aldığı bu şeirlərdə Müşfiq lirikasında iki hissə axarı aparıcıdır. Biri şairin konkret məqsəd olaraq aldığı mövzunun aktuallığı, digəri isə ona qarşı münasibətin lirik həyəcanın psixoloji aləmində yaratdığı duyğu və düşüncələr, kədər və hüzn. Ölkədəki inqilabi dəyişikliklər, sənaye və texnikanın sürətli inkişafı, yeniliyin təntənəsi poeziya qəhrəmanında yüksək əhvali-ruhiyyə oyatsa da insanın təbiətin fəthinə başlaması, onu öz mənafeyinə uyğun dəyişmək marağı ilk illərdə təbiət-insan bağlılıqlarını, onlar arasındakı harmoniyanı dərinlən duyan lirik xarakterdə etiraz, narahatlıq duyğuları oyatmaqda idi. Çox zaman əmək quruculuğu proseslərinin, insanın təbiət üzərində hökmranlığının təsvirində sönüklük ədəbi tənqiddə kəskin etiraz səsi ilə qarşılanırdı: «Kənd və şəhərlərimizdə gedən quruculuq

işlərinin, nəhəng tikintilərin pafosunu, xalqın əmək coşğunluğunu, sovet adamının təbiətə hücumunu əks etdirmək üçün lirikanın çox böyük imkanları olduğu halda ondan layiqincə istifadə edilməməsi şeirin bədii qüvvəsini və hərərətini azaltmışdı» (1, 251).

30-cu illərə doğru ictimai həyatdakı qaynar həyat tərzi, ədəbi tənqid və dövlət proqramında poeziya qarşısında duran mühüm vəzifələr Müşfiq yaradıcılığından da təsirsiz ötürmədi. Xüsusilə, bu dövrdə təbiət şeirlərinin səciyyəvi cəhətlərindən biri antropomorfik peyzaj obrazının yaranması, təbiətin ictimai aləmdən ayrı deyil, hissi, duyğusu olan canlı bir varlıq qismində dərkli lirik xarakterin təbiətə münasibətinin yeni təzahür forması kimi meydana çıxmışdır. Təbiətə bu cür yanaşma onu bir müddət daxili və zahiri gözəlliyin bədii-estetik məzmunundan uzaqlaşdırıb sosial məzmunlu obraza çevirdi. İctimai həyatda baş verən ciddi dəyişikliklər: texnikanın inkişafı, elektrik stansiyalarının tikilməsi, susuz çöllərə su çəkilməsi, yeni şəhərlərin salınması, dağların sinəsini yararaq tunel çəkilməsi və s. zamanın tələbi ilə dəyişən təbiət obrazını formalaşdırırdı. Həmin illərdə ədəbi tənqid kənd və şəhərlərdə gedən quruculuq işlərinin, abadlaşmaqda olan ictimai həyatın pafosunu, sovet adamının təbiətə hücumunu və onun üzərində qələbəsinə əsas predmetə çevirmək, yüksək hərərət və coşğunluqla təsvirə gətirməyi lirikanın qarşısında duran vacib tələblərdən biri kimi vurğulayırdı: «Azərbaycan və onun mərkəzi olan Bakı hər gün yeni qalibiyyətlər əldə etməkdədir. Azərbaycanda sənaye müəssisələri div addımları ilə irəliləyir. Kənd yeni sosializm əsasları üzərində qurulur Bu yeni həyat və yeni həyatı quran yeni insanlar proletar yazıçıların qələmi ilə, bədii bir tərzdə ifadə edilməlidir» (5, 32).

Poeziyada təbiət sosial həyatdakı sürətli inkişafın predmetinə çevrilir, bəzən də zərbələrə məruz qalan ob-

yekt kimi canlandırılır, təbiət təəssürat zənginliyi ilə deyil, dekoru ilə diqqət mərkəzinə çəkildi. S.Vurğunun «Samur çayı», «Qafqaz», «Kür çayı», M.Müşfiqin «Göy göl», «Qafqaz», «Torpaq», «Mingəçevir həsrəti» və s. şeirlərdə təbiət ictimai həyatın bir parçası kimi qələmə alınır, təbiətin insan iradəsinə tabe etdirilməsi zərurəti vurğulanırdı. Bu yeniləşmə təkcə Azərbaycan poeziyasında deyil, rus ədəbiyyatında da tez-tez təsadüf olunan hallardan idi. Bu haqda A.İ.Mixaylov «Поэтический образ России» məqaləsində yazırdı: «30-cu illərdə milli-folklor obraz vasitələrindən uzaqlaşma, «yeni» materiala daha çox meylətmə vətənin ənənəvi təsvirindən uzaqlaşmağa səbəb oldu. Bu zaman əsərlərdə daha çox görməli yerlər, maddi sərvətlər, buğda tarlaları, şaxtalar, Tayqa təsvir olunurdu. Ümumiyyətlə, azad insanın fəaliyyəti nəticəsində dəyişən təbiət verilir ki, bu da estetik funksiyalardan uzaqlaşaraq simvolikaya yönəlirdi» (7, 31).

Təbiətə bu səpkidə müraciətlərdə onunla insan arasında mövcud olan harmoniyanın pozulması, insanın təbiət üzərində hökmranlığına münasibət də müşahidə olunurdu. İnsan və təbiət arasındakı assimilyasiya, birinin digəri üzərində hökmranlığı-«diriliyin xilaskarının» (Y.Qarayev) əvəzlənməsi M.Müşfiqin «Torpaq» şeirində daha aydın ifadə olunurdu:

*Sən və mən bir ruhuz iki qalıbda,
Qara torpaq, səni yerdən alıb da
Göylərə qaldıran əməllərimdir!*

*Sənə qüvvət verən, sənə ruh verən,
Çoraq çöllərini çiçəkləndirən
Mənim şən əməyim, alın tərindir! (2, 386)*

Bu şeir parçasında təbiətə münasibətdə insanın məqsədyönlü davranışı qabarıq şəkildə ifadə olunur.

XX əsrin 20-ci illərində təbiət-insan münasibətlərindəki dəyişikliyi mühitin sosial tələbləri baxımından lazımı qədər romantik pafosla əks etdirə bilməyən M.Müşfiq şeirinə artıq 30-cu illərə doğru ictimai gerçəklik təsirini göstərdi. Həmin illərdə M.Müşfiq təsvirə gətirdiyi təbiət hadisə və görüntülərini lirik «mən»in ictimai mühitlə sıx əlaqəsi, həmçinin əhvali-ruhiyyəsinin ifadəsinə yönəltdi. İctimai mövzuda şeir yazarkən təbiəti bədii obyekt kimi götürmək şairin «Yalnız ağac» şeirində də aparıcıdır.

*Olduqca qayğılı, olduqca qəmli,
Sadə mənzərəli, sadə görkəmli
Yalnız ağac baxır bir dağ başından (2, 382).*

M.Müşfiq şeirin başlanğıcında tənha bir ağacın bədii təsvirini verir. Ağacın yaratdığı görüntü lirik qəhrəmana ictimai fikri ümumiləşdirmək üçün bilavasitə fon rolunu ifadə edir. Tənha ağacın bədii təsviri M.Müşfiqdə kollektivləşmə dövründə ictimai həyatın qaynar ruhundan ayrı düşmüş insanın bədii obrazının ifadəsində vasitə kimi çıxış edir. Şair «quşların nəğməsi», «suların səsi», «ətirli güllərin sərin nəfəsi» ilə əhatə olunmuş «səfalı qalın bir orman»ın təsvirində ümumiləşdiriyi ictimai mühiti yeni həyatın nəfəsindən ayrılmış insanın bədii obrazını ifadə edən «yalnız ağac»a qarşı qoyur və obyektinə ictimai obraz məzmunu aşılayır.

*Bir tufan qopacaq, saralacaqsan,
Bir şimşək vuracaq, qaralacaqsan.
Başında oynayıb qəm buludları,
Sökəcək bağrını ölüm qurdları.
Mən də sənə kimi yalnız ağacdım,
Təklidən usanıb axırda qaçdım.
Qəlbimlə, ruhumla qoşuldum elə,
Düşüncəm sakitdir o gündən belə.....*

*Qəlbimin hər gözü bir aşiyandır,
Bədbəxt bu dünyada tək yaşayandır!* (2, 390)

Şeirdə tək ağac təkin cəmə çevrilən toplum düşüncə meylinə əsaslanaraq ictimai həyatda baş verən proseslərin şairə mənəvi-psixoloji təsirinin nəticəsi kimi diqqəti cəlb edir.

Şairin «Mingəçevir həsrəti» şeirində də artıq təbiətin ram edilməsi, ictimai həyatdakı quruculuq işlərinin təntənəsi ilə yanaşı, inkişafda olan həyatdan alınan təəssüratın yüksək romantik tərənnümü verilir.

*Budur, dik başlı dağlar
Sinəsi daşlı dağlar
Yerli-dibli sökülür
Bu həmdən, o biri həmdə,
Bu kənddən o biri kəndə
Rahat yollar çəkilir* (2, 319-320).

Əsrin ortalarına doğru sənaye əsrindən təbiət əsrinə* keçiddə insan və təbiət arasında əlaqə qırıqlığı, təzadlılıq poeziya ilə ictimai həyat arasında bir həmahənglik yaratdı, quruculuq pafosu öz ritorik, çılpaq, şablon ifadə üsulunu formalaşdırdı.

* Bax: *Сен Марк. Социализация природы. М., 1977, стр. 54.*

Сен Марк insan-təbiət münasibətlərini əsasən 3 dövrə bölmür:

1) «Əkinçilik əsri» (bəşər tarixi başlanandan XVIII əsrə qədərki dövr) iqtisadiyyatın təbii qanunların ritminə tabe olması ilə xarakterikdir.

2) «Sənaye əsri» (XIX əsr – XX əsrin birinci yarısı) elə bir iqtisadi fəaliyyətlə əlaqədardır ki, o təbii qanunların ahənginə tabe deyil, əksinə təbiət üzərində ağalıq etmək arzusu ilə müşayiət olunur. Təbiətin idarə olunmasına kömək edən təbii qanunlar kəşf edilir.

3) «Təbiət əsri» (XX əsrin ikinci yarısından başlanmışdır) yəni elə bir eradır ki, bu zaman təbiətin özünün təbiiliyi azalır və qeyri-stabilliyi artır ki, bu da insanın mövcudluğu və onun gələcəyi üçün ciddi problemə çevrilir».

Aparılan müşahidələr zamanı bədii yaradıcılıqda müxtəlif funksiyaya malik təbiətin M.Müşfiq yaradıcılığında əsas iki aparıcı cəhəti diqqəti cəlb etdi. Bunlardan biri təbiət hadisələri, obraz və detalları vasitəsilə lirik xarakterin psixoloji aləminin, mənəvi-ruhi vəziyyətinin təzahür elementi kimi təbiətin bədii-estetik funksionallığı, digəri isə insan-təbiət assimilyasiyasında ictimai obraz daşıyıcısı kimi aparıcı xüsusiyyətə malik olmasıdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (sovet dövrü), 3 cildə, III c, Bakı: Elm, 1957
2. *M.Müşfiq. Əsərləri*. 3 cildə, I c, Bakı: Səda, 2004
3. *Qarabağlı Əlyar*. Müşfiq kəndimizi necə görmək istəyirdi. «Sovet kəndi» qəzeti, 21 yanvar, 1969
4. *Quliyeva Safurə*. Müşfiqin sənət dünyası. Bakı: Yazıçı, 1988
5. *Hüseynoğlu Gülhüseyn*. Müşfiq. Həyatı və yaradıcılığı. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1968
6. *Ларцев В.Г.* О двух принципах художественного изображения природы. Труды Узбекского государственного университета им Алишира Наваи. Узбек. Гос. Ун-та, Самарканд, 1959, Выпуск 97
7. *Михайлов А.И.* Поэтический образ России. Русская советская поэзия (1946-1975). Л.: Наука, 1978
8. *Сен Марк. Социализация природы*. М.: Прогресс, 1978

MÜŞFIQ ÖMRÜNÜN SON BİR İLİ

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən olan Mikayıl Müşfiq poeziyamızda coşqun təbiətli şair kimi şöhrət qazanmışdır. Nadir istedad sahibi, bütün varlığı ilə poeziyaya vurğun olan sənətkar kimi dillər əzbərinə çevrilmiş şairin «yaşayıb-yaratdığı illərdə, xüsusən 1930-1937-ci illərdə elə bir oxucu tapmaq olmazdı ki, bu coşqun təbiətli, nadir istedadlı şairdən bəzi parçaları əzbər bilməmiş olsun».¹

Məlumdur ki, M.Müşfiqin yaradıcılığı keçən əsrin 20-ci illərinin ikinci yarısına və 30-cu illərə təsadüf edir. Bu illərdə Müşfiq yorulmaq bilmədən çalışır, öz nadir istedadına sığınaraq qələmə aldığı bütün bədii sənət nümunələrini böyük məhəbbət və sevgi ilə yaradırdı. Onun əməksevərliyi, yorulmaq bilmədən çalışması qəlbinin dərinliklərindən süzülüb gələn poetik inciləri öz oxucularına çatdırmaqdan irəli gəlirdi. Uzun illər Müşfiq yaradıcılığını sevə-sevə tədqiq edən G.Hüseynoğlu yazır: «Çox az davam edən yaradıcılığı ərzində şairin yazdıqlarını nəzərdən keçirərkən onun məhsuldarlığına, əməksevərliyinə heyret etməyə bilmirsən. Şeir onun həyatına hakim kəsilmişdir. O, hakimin iradəsindən kənara çıxa bilmir, bir şey yazıb yaratmamış rahat olmur, olmaq istəməkdir».²

Sözə qənaət etməyi bacaran, az sözlə böyük məna ifadə edən M.Müşfiqin işgüzarlığını, əməksevərliyini Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqındakı fəaliyyəti də bir daha sübuta yetirir. S.Mümtaz adına Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivində saxlanılan sənədlərlə tanışlıqdan sonra bu işgüzarlığın əyani şahidi olursan. Arxivdəki çoxsaylı fakt və materiallarla tanışlıqdan sonra Müşfiqin həm tərcüməçi, həm təşki-

¹ Hüseynoğlu G. «Müşfiq» (həyatı və yaradıcılığı), Bakı 1968, səh. 4.

² «Şairənə duyğular və böyük arzular müğənnisi» ön söz. M.Müşfiq. Seçilmiş əsərləri, I cild, 1968, səh.6.

latçı, həm də şair kimi çox məhsuldar işləməsinə inanmaya bilmirsən.

M.Müşfiq ömrünün son bir ilində həm böyük bədii sənət nümunələri yaradan, tərcüməçilik və təşkilatçılıq bacarığı nümayiş etdirən, həm də başı olmazın bəlalər çəkmiş şair kimi ədəbiyyat tariximizə düşmüşdür. Biz məqalədə şairin son bir il müddətində qazandığı uğurlarından, eləcə də duçar olduğu böhtanlardan söhbət açacağıq.

1936-cı ildə Yazıçılar İttifaqında Azərbaycan şairlərinin şeirlərindən ibarət rus dilində antologiya buraxmaq məsələsinin növbəti müzakirəsi keçirilirdi. Görülən işlər haqqında məlumat vermək üçün T.Şahbazi sözü Yusif Vəzirə verir. Məruzəçinin çıxışından bəlli olur ki, bu şərəfli işi həyata keçirmək üçün Azərbaycan poeziyasından 27 min misra tərcümə edilməli idi. Təəssüf ki, bu vaxta qədər cəmi 3500 misra tərcümə olmuşdur ki, onun da 1500 misrasını Derjavin, 2000 sətirini isə Junyev tərcümə etmiş və zəhmət haqlarını almışlar. Amma bu çox az idi. Həmin vacib məsələni həyata keçirmək üçün Yazıçılar İttifaqında Komissiyanın təşkil olunması qərara alınır. Komissiyanın tərkibinə M.Müşfiq, S.Rüstəm və A.Şaiq daxil edilir. Onlara tapşırıqlar ki, tərcümə işinə cəlb olunan yazıçıların işinə ciddi nəzarət etsinlər. Elə həmin iclasda da M.Füzulinin «Leyli və Məcnun» əsərinin də antologiyaya daxil edilməsi qərara alınır.

İclasda o da qərara alınır ki, tərcümə ilə məşğul olan şəxslər tapşırılan işləri vaxtında götürməli və rusçaya çevrilməsini ləngitməmək üçün ən əvvəl seçdikləri parçaları Y.Vəzirə verməlidirlər.

Tərcümə ediləcək əsərlərdə aydın olmayan söz və mənalara izah etmək üçün rus dilinə çevirən ədibin yanında daim məsləhətçi vəzifəsi isə M.Müşfiqə tapşılır. Arxiv sənədlərindən bəlli olur ki, M.Müşfiq ona tapşırılan işin öhdəsindən uğurla gəlmiş, tərcüməçilərə bir sıra faydalı məsləhətlər vermişdir.

Böyük rus şairi A.S.Puşkinin yubileyi münasibətilə Azərbaycan Sovet Yazıçıları Cəmiyyəti Bakı şəhərinin

müxtəlif təşkilat və idarələrində, eləcə də müəyyən bölgələrdə ədəbi gecələr təşkil edirdi. Bu görüşlərin maraqlı keçməsi üçün Azərbaycanın tanınmış şair və yazıçıları bölgələrə göndərilir, onlara məruzə və çıxış etmək üçün tapşırıqlar verilir. Bu işdə də M.Müşfiq fəallığı ilə seçilmiş, şairin əsərlərini tərcümə etməklə yanaşı həm də bir sıra ədəbi gecələrdə məruzə etmişdir. Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivində saxlanılan materiallar da bunu təsdiq edir. Arxivin 340-cı fondunda saxlanılan Azərbaycan Sovet Yazıçıları Cəmiyyətinin təşkilatı işləri üzrə katibi Ə.Vəliyevin imzası ilə S.Rüstəm, M.Müşfiq, A.Faruq və C.Xəndan ünvanlanmış məlumatda oxuyuruq: «Süleyman Rüstəm, M.Müşfiq, A.Faruq, C.Xəndan yoldaşlara!

Noyabr ayının 29-da, axşam saat 8-də APİ binasında, APİ tərəfindən təşkil edilmiş Puşkin gecəsində çıxışda bulunacağınız sizə xəbər verilir.

ASYC təşkilat işləri katibi Ə.Vəliyev¹

Məlumdur ki, Azərbaycan Sovet Yazıçılar Cəmiyyətinin qərarı ilə şair və yazıçılar tez-tez bölgələrə yaradıcılıq ezamiyyətlərinə göndərilirdi. Yazıçılar İttifaqının 1936-cı ilin yazında keçirilən növbəti iclasında M.Müşfiqin Azərbaycanın rayonlarına (konkret rayonlar göstərilmir) ezamiyyətə getməsi məsələsinə baxılmışdır. İclasda şair M.Müşfiqin Azərbaycanın rayonlarına yaradıcılıq ezamiyyətinə getmək istəyi ilə bağlı yazdığı ərizə müzakirə edilmiş və qərara alınmışdır ki, şair M.Müşfiq iki ay müddətinə Azərbaycan rayonlarına yaradıcılıq ezamiyyətinə göndərilsin.²

Belə çox saylı ezamiyyətlərin nəticəsi olaraq şairin neçə-neçə əsəri yaranmış və sevilə-sevilə oxunmuşdur. Onun 1936-1937-ci illərdə yazdığı «Rəqs», «Yağış ya-

¹ S.Mümtaz adına Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivi, fond 340, siy.1, sax. vah. 9, vər.41.

² Yenə orada, sax. vah 5, vər 7.

ğarkən», «Dəvət», «Şirin qız», «Bir günəş, bir baxış», «Yenə o bağ olaydı», «Çağlayan», «Yeddi aşıq», «Duyğu yarpaqları», «Körpü», «Təzə ev», «Mənim səsim» və s. əsərləri şairə yeni-yeni şöhrət gətirmişdir.

Oktyabr sosialist inqilabının XX illiyi münasibətilə müxtəlif mövzularda əsər yazacaqları haqqında 16 aprel 1937-ci il tarixində öhdəlik götürən və bunun üçün yaradıcılıq məzuniyyəti üçün maddi yardım tələb edən yazıçılar üçün Azərbaycan Sovet Yazıçılar Cəmiyyətinin qərarı ilə 29 nəfərə maddi yardım göstərilməsi qərara alınmışdır. Bu siyahıda M.Müşfiq də var idi. Ona yaradıcılıq məzuniyyətində olması üçün 3500 manat pul ayrılmışdır.¹

Təəssüf ki, gənclik eşqilə yaşayıb-yaradan M.Müşfiq 1937-ci ilin əvvəllərindən başlayaraq müəyyən təzyiqlərə məruz qalmışdır. Onu türkçülükdə, sovet quruluşunun əksinə çıxış etməkdə, müsavətçi şairlərlə əməkdaşlıqda günahlandırınırdılar. Artıq onun haqqında həm rəsmi dairələrdə, həm də mətbuatda mənfi rəy yaratmaq kompaniyası başlamışdı.

S.Mümtaz adına Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivində saxlanılan sənədlərdən o da aydınlaşır ki, Azərbaycan Sovet Yazıçılarının növbəti iclasında müzakirə edilən növbəti məsələlərdən biri də «Azərbaycan radio verilişləri komitəsinin Oktyabr inqilabının XX illiyi münasibətilə verəcəyi bədii əsərlər» haqqında idi. Bu məsələnin müzakirəsindən sonra belə bir qərar qəbul edilmişdir: «Qeyd edilməli ki, Azərbaycan radio verilişləri komitəsi Oktyabr inqilabının XX illiyi münasibətilə verəcəyi bədii əsərlərin içərisində ifşa edilmiş xalq düşməni Mikayıl Müşfiqin də adı vardır. Müsavətçi Müşfiqin adını həmin siyahıdan silməli və siyahıya yenidən baxılmalı».¹ Bu işə nəzarət etməyi Yazıçılar İttifaqı Rəsulzadə Ağahüseyn, M.S.Ordubadı və S.Vurğuna həvalə etmişdir.

¹ S.Mümtaz adına Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivi, fond 340, siy. 1. sax.vah.5, vər.2.

Azərbaycan Sovet Yazıçıları Cəmiyyətinin növbəti yığıncağında çıxış edən erməni ədəbi Darvni yazıçılar arasında münasibətlərdən, «Ədəbiyyat qəzeti»ndə nəşr olunan əsərlərə toxunaraq bildirmişdir ki, bu qəzet Azərbaycan, erməni və rus yazıçılarının orqanıdır. Ancaq bu qəzetin nəşrindən 5 il keçməsinə baxmayaraq erməni ədəbiyyatından cəmi 2 şeir və bir hekayə çap olunmuşdur. Ona görə də türk (Azərbaycan) oxucuları bizi tanıyırlar.

O, fikrini sübuta yetirmək üçün müxtəlif böhtan xarakterli nümunələrdən istifadə edərək demişdir: «Mən sizin nəzərinizə belə bir fakt çatdırmaq istəyirəm. Belə ki, bu fakt mənim üçün çox gözlənilməz oldu. Mən Müşfiqi 1928-ci ildən istedadlı türk şairi kimi tanıyıram və ona lirik şair kimi hörmətim var. Mənə təsir edən odur ki, bu yaxınlarda Müşfiqlə rastlaşmışıq. O, məndən soruşur ki, sən şeirmi, yoxsa hekayəmi yazırsan? Burada Müşfiq günahkar deyil, ona görə ki, Müşfiq məni heç vaxt oxumayıb.

Onun bu yalan və iftirasına dözməyən Müşfiq elə zaldan cavab verərək demişdir: «Sənin haqqında heç kəs, heç vaxt danışmayıb».

Müşfiqin sözlərinə cavab verməyən məruzəçi sözünü davam etdirərək bildirmişdir ki, bizim aramızda yaradıcılıq əlaqəsi demək olar ki, yoxdur. Mən istərdim ki, gündəlik dostluğumuz yaradıcılıq əlaqəsində də öz əksini tapsın.¹

M. Müşfiqə ən böyük böhtan, iftira və qarayaxmalar o vaxtkı Azərbaycan Sovet Yazıçıları Cəmiyyətinin bir sıra üzvlərindən gəlmişdir. Cəmiyyətin 1937-ci il mart ayının 17-19-da keçirilən plenumunda isə şairin ünvanına söylənilən qəzəbli ifadələrin, şər və böhtanların sayı-hesabı yox idi. Onun Əhməd Cavad, Əli Nazim, Yusif Vəzir, Seyid Hüseyn, Musaxanlı və başqaları ilə yaxından dostluq etməsi, onların tapşırığı ilə əksinqilabi fəaliyyət göstər-

¹ (fond 340, siy. 1, sax.vah. 9. vər.7.8.)

məsi ilə bağlı dəlilsiz-sübutsuz çoxlu fikirlər səslənmiş, şairin təsir altında olmasından, müəyyən göstərişlər yerinə yetirməsindən söhbətlər açılmış, onun haqqında müəyyən ölçü götürülməsini tələb etmişlər. Arxivdə saxlanılan belə qəzəbli materialların bəzilərini oxucuların nəzərinə çatdırırıq.

Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqının 18 mart 1937-ci il tarixli plenumunun 2-ci iclasında çıxış edən Feyruz Müşfiq haqqında aşağıdakıları demişdir: « Müşfiq bizim ədəbiyyatımızda və şeirimizdə ən inkişaf etmiş gənclərdən idi. Lakin bu zaman Əhməd Cavad Müşfiqin nüfuzundan istifadə edərək eyni zamanda öz əksinqilabçı fikirlərini açıqdan açığa çıxışda buluna bilməyirdi. Müşfiq vasitəsilə onun dilavər şeirləri vasitəsi ilə yayırdı. Mən öz fikrimcə demək istəyirəm ki, əgər Müşfiq bütün bu çıxanları istər dil məsələsində, istər ədəbi məsələsində bir sıra milli məsələlərdən maraqlanıb və dolaşılıq söyləsək mən bunu Müşfiqin fikirlərindən anlayıram.

Müşfiq-Bu mənim adıma böhtandır.

Cavab-Hər halda bunu başqa adamlar da bilir. Müşfiqin yaxın adamlarını tanıyıram. Onlardan eşitmişəm. Müşfiq yerində replika verir, lakin mən bundan qorxmuram. Biz bu gün məsələni müzakirə edən zaman Əhməd Cavadla bunu bir araya qoya bilmərik. Müşfiq Əhməd Cavad deyildir. Müşfiq yaxşı şairlərdən biridir. Bu danışqlar dəfələrlə təkrar edilmişdir. Məncə bu son dəfə olmalıdır. Müşfiq bundan sonra artıq belə yanlış hərəkətlər buraxmasın»¹

Azərbaycan Sovet Yazıçılarının plenumunun 19 mart 1937-ci il tarixli səhər iclasında çıxış edən Mikayıl Rzaquluzadə keçirilən tədbirin əhəmiyyətindən, nöqsanların aradan qaldırılması yollarından qısa söhbət açıqdan sonra, daha çox Müşfiqin yaradıcılığından bəhs edəcəyini bildirmişdir: «Mən ancaq konkret olaraq bir yoldaşdan və

¹ (fond 340, siy. 1, sax.vah. 6. vər.78.)

onun bir neçə əsərindən danışacağam. O da Müşfiq haqqındadır. Ümumiyyətlə bizim tənqidimiz və plenumda hər hansı yoldaşa ayrılıqda daha konkret, daha aydın olaraq yanaşmaq və onun hər hansı səhvlərini, nöqsanlarını konkret əsərlərində göstərmək daha faydalı olar. Mən bu nöqtəyi nəzərdən onun iki əsəri üzərində duracağam. Onun yaradıcılığında, onun yenidən qurulmasında bunlar məncə ən əhəmiyyətli göstəricilərdən biridir. Bunlardan biri «Stalin» adlı əsəridir. Yoldaşlar bu əsəri oxumuşlar. Bu şeirdə müvəffəq olmuşdur. «Şair və vətəndaş» əsərində hər bir şairin yenidən qurulması şəklində özünü dəyişməsinə, özünün həyata atılmasını göstərmək istəyir. Bu əsər müvəffəqiyyətli görünür. Əsərin sonunda belə göstərir: mən həyata atılıram, gəlirəm. Fəqət əsərə diqqətlə baxanda onun hər bir ayrı-ayrı obrazlarını, ifadələrini gözədən keçirdikdə görürük ki, bu şairin döyüşü arzu olunan qədər müsbət şəkildə görünməyir»¹

Plenumda çıxış edən Osman Sarıvəlli də Mikayıl Müşfiqin şeirlərindən söhbət açmış, onları təhlil edərək bəzilərinin dövrün tələblərinə cavab vermədiyini bildirmişdir. O, «Çarxlarım», «Buruq» və s. şeirlər barədə düzgün təhlil verməmişdir.

Arxivdə saxlanılan plenumun stenoqramında O. Sarıvəllinin çıxışı haqqında oxuyuruq:

«Osman:

*Bunlarsız aşmaq olmaz qısıq dar gədəkləri,
Nal qıran yoxuşları, sıldırımlı dıqləri
Fırlandıqca tel kimi
Görünən çarxım, dolan
Qıvrılıb bir sel kimi,
Gərinən çarxın, dolan.*

¹ S.Mumtaz adına Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivi, fond 340, siy. 1, sax. vah.6, vər.151

Vaqif, Vidadi və qeyriləri öz zəmanələrinin xanlarını, gözəllərini tərif etdikləri kimi, Müşfiq də tamamilə traktoru, maşını tərif edir. İnsandan isə bir kəlmə də olsun deməyir.

Seyid Hüseyn—Bu təşbehdir, tərif deyildir.

Osman—Bu misalı mən çılpaq texnikizmə misal olaraq göstərə bilərəm. Sonra mən Müşfiqin bu xüsusda əsərindən bir parça yenə sizə oxumaq istəyirəm.

*Mən buxtanı diqqətlə, fərəhlə,
Xoşdur düşünüb seyrə qoyulsam,
Zəbt eyləyərk qoşqunu beylə
Daim çalışan bir buruq olsam.*

Müşfiq burada buruqda çalışan canlı insanları oxşamayı, Müşfiq canlı insanları buruğa təşbeh edir, ancaq məsələ burasındadır ki, Müşfiq burada texnikizmə qapılaraq elə bir sistematik şəkildə, mexaniki olaraq verir ki, heç bir ilham yoxdur.

Səs— Bu Müşfiqin indiki yaradıcılığı üçün xarakterikdirmi?

Osman — Yox, vaxtilə xarakterik idi»¹

Yazıçılar İttifaqının plenumunda çıxış edən Süleyman Rəhimov Müşfiq haqqında demişdir: «Müşfiq barəsində çoxdan danışırıq. Ona yoldaşlıq köməkliyi etmək həmişə bizim qarşımızda durmuş. Biz istəyirik ki, bu gənc yoldaş sinfi düşmən ilə həmişə mübarizədə olsun. Fəqət Nazim kimi adamlar həmişə ondan istifadə edərək onu başqa yollara çəkmək istəmişdi. Yadımda vardır son zamanlar Minsk plenumunda o çıxışda bulunduqda bizim ədəbiyyatımızdan danışdı. Cavadım, Süleymanın adı yox idi, yalnız Müşfiqi çox tərif edirdi. Sənə deyirik: bu ikiüzlü adam səni tərif edir, səni başqa adamlara qarşı qoymaq istəyir. O isə dedi ki, bəlkə Süleymanın və başqa yoldaşların Əli Nazim ilə başqa umacağı vardır».

¹ S.Mumtaz adına Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivi, fond 340, siy. 1, sax. vah.6, vər.167.

Həmin plenumda M.Müşfiqin özü də çıxış etmiş, ünvanına söylənən fikirlərin hamısının böhtan, iftira olduğunu bildirmiş və çıxışının sonunda «Duyğu yarpaqları» silsiləsindən olan bir rübai demişdir:

*Cahan fikrimizlə süslənəcəkdir,
Hər zaman nəğməmiz səslənəcəkdir.
Bu dünya mehriban qucağımızda
Şən bir cocuq kimi bəslənəcəkdir.*

Vətənə, torpağa, xalqına bağlı olan 29 yaşlı gənc şairin bu misraları onun saflığına, sənətkarlıq qüdrətinə dəlalət edir. Nümunədən də görüldüyü kimi, şairin gələcək haqqında arzusu, onun hissi və pafosu oxucuda zəngin təəssürat yaradır, qurub-yaratmağa yeni vüsət verir.

1937-ci ilin may ayının 8-də Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqı idarə heyətinin növbəti iclası keçirilmişdir. İclasda S.Şamilov, S.Vurğun, A.Rəsulzadə, M.S.Ordubadı, Ələkbərli, H.B.Nəzərli, M.C.Paşayev, Ə.Hidayət, M.Kaminski iştirak etmişlər. Burada «Kommunist» qəzetində çıxan «Averbaxçılığın kökünü kəsməli» sərlövhəli məqalə və «Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqının siyasi siması haqqında» məsələ müzakirə edilmişdir. İclasda uzun müzakirələrdən sonra yazıçılar ittifaqının nizamnaməsinə riayət etmədiklərinə və beləliklə də sovet yazıçısı kimi ön yüksək bir adı daşımağa layiq olmadıqlarına görə Hüseyn Cavid, Mikayıl Müşfiq, Yusif Vəzir, Seyid Hüseyn, Salman Mümtaz, Qənizadə, Qurban Musayev, Qantəmir, Zinat Zakirovu sovet yazıçıları ittifaqı sırasından xaric etmək qərara alınmışdır. Eyni zamanda onların yaradıcılığında əksinqilabi mahiyyəti həm ümumi iclasda, həm də mətbuatda ifşa etməyi məqsəduyğun hesab etmişlər.

27 iyul 1937-ci il tarixində Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqının idarə heyətinin növbəti iclası keçirilmişdir. Əli Məmmədov, Kaminski, Ağahüseyn Rəsulzadənin iştirakı ilə keçirilmiş iclasda M.Seyidzadənin xalq düşməni, müsavətçi Hüseyn Cavid və Müşfiqlə əlaqəsi məsələsi müzakirə edilmişdir. S.Mümtaz adına Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və

İncəsənət Arxivinin 340-cı fondunda saxlanılan 10 sayılı protokolun müəyyən hissələrini olduğu kimi veririk:

«Kaminski» – Siz Hüseyn Cavid və Müşfiqi nə vaxtdan tanıyırsınız və onlarla nə kimi yaxınlığınız olmuşdur?

Seyidzadə – Mən onları bir yazıçı kimi tanıyıram. Ömər Xəyyamın rübailərini Müşfiqlə birlikdə tərcümə edirdim. Müqavilə onun adına yazılmışdır. Sonra o, Xəyyamdan müştərək tərcümə etdiyimiz rübailəri öz adına yazdırdı. O zamandan, 1934-cü ildən Müşfiqlə aramız dəydi. Cavid isə mən bitərəf, siyasətə qarışmaz bir adam kimi tanıyırdım. Cavid başqaları kimi tərif etməmişəm. Keçən il onunla bir yerdə bağa köçmüşəm.

Ağa Hüseyn – Müşfiqlə aranızda 34-cü ilə kimi nə şəkildə əlaqə olmuşdur?

Seyidzadə – Mən 34-cü ilə kimi onu elə-belə tanıyırdım.

Ağa Hüseyn – Deyirlər Müşfiqlə, Cavidlə ideyaca birləşmisiniz?

Seyidzadə – Doğru deyil, mən 25-ci ildən komsomolçuyam...

Kaminski – Deyirlər sən müsavətçi Müşfiqlə, Cavidlə yoldaş olmusan. Əsərlərində Cavidin ideyasını təbliğ etməsən.

Seyidzadə – Düz deyildir.

Ağa Hüseyn – Cavid nə vaxtdan tanıyırsan?

Seyidzadə – 31-ci ildən tanıyıram. Onunla yaxınlığım sadə bir yazıçı kimi olmuşdur.

Əli Məmmədov – Yadına sala bilərəm ki, Hüseyn Cavid sənə başqa tapşırıqlar vermiş, əsərlərini oxumuşdur. Sonra Hüseyn Cavidlə, Müşfiqlə istər cəmiyyətdə, istərsə bağda olan zaman çox yaxınlıq etmişən deyirlər. Bizə bəllidir ki, Hüseyn Cavidin «Ayaz» və başqa əsərlərinizə köməyi və təsiri olmuşdur. Bu məsələlər haqqında bizə ətraflı, doğru məlumat verməsəniz, sizi ittifaqdan çıxarmalı olacağıq.

Ağa Hüseyn – Bunları boynuna alsan daha yaxşı olar.

Seyidzadə – Mən yenə təkrar deyirəm ki, Cavidlə yaradıcılıq məsələlərindən yaxın olmuşam. Cavidə mən başqa şairlərin tanıdığı kimi tanıyıram. Ancaq bağımız birinin yanında olmuşdur. Mən ona bir yazıçı kimi hörmət eləmişəm. Bilsəydim ki, belə adamdır, onunla yaxınlıq etməzdim...

Əli Məmmədov – Siz ikiüzlülük edirsiniz, heç bir şeyi boynunuza almırsınız.

Seyidzadə – Mən boynuma nəyi alım. Hüseyin Cavidlə, Müşfiqlə yaxınlığım sadə bir yazıçı kimi olmuşdur.

Əli Məmmədov – Bəlkə siz düşünüb, bütün bunları açıq-aydın, doğru yaza bilərsiniz.

Seyidzadə – Mən fikrimi açıq dedim, sizə məktub yazaram.

Kaminski – Azadsınız, gedə bilərsiniz». ¹

M.Seyidzadənin aydın və geniş məlumat verməsinə baxmayaraq Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqının idarə heyətinin qərarı ilə o yazıçılar ittifaqının üzvlüyündən xaric edilmişdir. Protokolun qərar hissəsində oxuyuruq: «Seyidzadə Mehdi xalq düşmənləri trotskist, müsavətçi, yapon-german faşizminin agentləri Hüseyin Cavid və Müşfiqlə ideoloji yaxınlıq etdiyinə görə və öz əsərlərində bizə düşmən ideyalar tərənnüm etdiyinə görə Sovet Yazıçıları İttifaqının sıralarından xaric edilsin» ²

Həmin məsələyə dair M.Seyidzadənin imzası ilə Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqının idarə heyətinə ünvanlanmış bir məktubu da saxlanılır. Bu məktubun Müşfiqlə bağlı olan hissəsində deyilir: «Sizin tələbinizə görə konturrevolusioner Hüseyin Cavid və Müşfiqlə olan əlaqəm haqqında aşağıdakı məlumatı verirəm. Mikayıl Müşfiqi mən yazıçılar cəmiyyətində tanışmışdım. Onunla birlikdə Firdovsinin şeirlərindən tərcümə etmişdik. Sonra da

¹ S.Mumtaz adına Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivi, fond 340, siy. 1, sax. vah. 2, vər. 86-88

² S.Mumtaz adına Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivi, fond 340, siy. 1, sax. vah.2, vər.89

Xəyyamı tərcüməyə götürdük. O, müqavilədə yalnız öz adını qeyd etdiyi üçün mənimlə birlikdə tərcümə etdiyi 150 rübaini də öz adına götürdü. O zaman mən Azfana şikayət etdim. Xalq düşməni Əli Nazim dostu və həmfikri olan Müşfiqin tərəfini saxlayaraq mənə rədd cavabı verdi. Müşfiqlə o zaman mənim davam düşdü. Onun xəyanət-karlığını görüb 1934-cü ildən ona nifrət bəsləməyə başladım».¹

M.Müşfiq 4 iyun 1937-ci il tarixində həbs olunmuşdur. Təəssüf hissilə qeyd etmək lazımdır ki, şairin həbsdən sonra da onun haqqında mətbuatda iftira dolu yazılar çap olunmuşdur. Bunlardan Ə.Əkbərin «Ədəbiyyatda düşmən qalıqları axıradək ifşa edilməli («Kommunist» qəzeti, 20 iyun 1937-ci il) və M.Rahimin «Kontrevolusioner, kontrabançı, oğru» («Ədəbiyyat qəzeti», 21 avqust 1937-ci il) sərlövhəli məqalələri daha ciddi ittihamlarla dolu idi. Bu barədə G.Hüseynoğlu yazır: «1937-ci ildə Müşfiq həbs olunduqdan sonra mətbuatda onun haqqında amansız, iftira və böhtan dolu, qeyri elmi, sübutsuz, dəlilsiz hər şeyi qaralayan, ağa qara, qaraya ağ deyən iki məqalə çıxmışdır. Bu məqalələrin adları («Ədəbiyyatda düşmən qalıqları axıradək ifşa edilməli» məq, Ə.Əkbər «Kommunist» qəzeti, 20 iyun 1937-ci il; M. Rahim. «Kontrevolusioner, kontrabançı, oğru» məq, «Ədəbiyyat qəzeti» 21 avqust 1937-ci il) belə onların məzmunu və ruhu haqqında oxuculara çox şey deyir».²

Bu məqalələrin üstündən illər keçdikdən sonra M.Müşfiqə iftira və böhtan atanlar öz səhvlərini dərk edirlər. Belə müəlliflərdən biri də M.Rahim idi. M.Müşfiqin 3-cü cildliyinə ön söz yazmış G.Hüseynoğlunun məqaləsində oxuyuruq: «Sumbatov-Touridze, Gerasimov, Tsinkan, Qalustyan və başqaları böyük cinayətə yol verəcəklər. Şəxsiyyətə pərəstişin ilk qurbanlarından olan şair

¹ S.Mumtaz adına Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivi, fond 340, siy. 1, sax. vah.2, vər.89

² Hüseyin oğlu G. «Müşfiqin yaradıcılığı» kitabı, Bakı, 1987, səh.8.

1938-ci ilin 6 yanvarında hələ 30 yaşına çatmamış güllənəcəkdir.

Müşfiqi 1937-ci ilin 4 iyun gecəsi gəlib aparmışdılar. «Ədəbiyyat qəzeti»nin 21 avqust 1937-ci il tarixli nömrəsində onun barəsində şair M.Rahimin «Kontrevolyusioner, kontrabançı, oğru» adlı ölüm qoxuyan zəhərli məqaləsi çap olunmuşdu. Həmin məşum ilin məşum məqalələrindən sayılan bu böhtan kisəciyi-yazı belə başlayırdı: «Ədəbi sahə ideologiya cəbhəsində sinfli mübarizənin ən kəskin və mü-rəkkəb sahəsi olduğundan düşmən buraya soxulmağa və öz fikirlərini yürütməyə çalışır.

M.Müşfiq belələrindən biri idi. Zahirən «səmimi», «məzlum» görünən, əsas mahiyyəti etibarilə isə hiyləgər olan Mikayıl Müşfiq çox zaman ifşa olunmaq ərəfəsində «sovet əsəri» yazaraq özünü gözəndən yayındırır. Onun zahirən sovet, lakin bütün daxili quruluşu etibarilə qəddar kontrevolyusion ruhu ilə dolu olan bir sıra əsərləri vardır.»

Məqalədəki qarayaxa fikirlər nakam şairimizin, təmiz, alnıaçıq insanın güllələnməsində, söz yox, əsas ittihamlardan biri olmuşdur.

Müəyyən illər keçdikdən sonra «Kontrevolyusioner, kontrabançı, oğru» məqaləsinin müəllifi «Bakı» qəzetinin 1969-cu il 24 yanvar tarixli nömrəsində «Şairin əziz surəti» adlı məqalə-xatirəsi ilə çıxış edəcək və Müşfiq yaradıcılığında vətənpərvərlikdən, vətəndaşlıq hissindən, orijinallıqdan, yüksək sənətkarlıqdan bəhs edib yazacaqdır: «Biz iftixarla deyə bilərik ki, qısa ömür edən Mikayıl Müşfiq əsrlərlə yaşayacaq əsl sənət nümunələri qoyub getmişdir».

Bu cümlədəki «qısa ömür edən Mikayıl Müşfiq» ifadəsinə fikir verin. Bunu o adam deyir ki, dahi şairin az yaşamasına bais olanlardandı, arxadan onu uçuruma itələyənlərdəndir»¹

Yalan, iftira və böhtanların qurbanı olan M.Müşfiq hər sözüne, hər misrasına hopmuş tərəvətli arzularının,

¹ Hüseyn oğlu G. «Bədii sözün ecazı» ön söz; «M.Müşfiq. Seç. əsərləri, 3 cildə, I cild, Bakı, 2004, səh.5-6.

qaynayıb-çağlayan ilhamının böyük bir qismini özü ilə birlikdə bağlı olduğu torpağa aparmalı olmuşdur. Onun neçə-neçə kitabı çap olunmamış, yüzlərlə yazılmamış şeiri qalmışdır. Şairin 1968-ci ildə çap olunmuş «Seçilmiş əsərləri»nin birinci cildinə yazılmış ön sözdə deyilir: «Mikayıl Müşfiq 1937-ci ildə «Çağlayan» adlı kitabını çapa hazırlamışdır. Bu kitabına o, ən yaxşı əsərlərini və xüsusən 1935-1937-ci illərdə yaratdığı «Azadlıq», «Duyğu yarpaqları», «Mingəçevir həsrəti», «Səhər», «Yeddi aşiq», «Yenə o bağ olaydı» və s. kimi şeir və poemalarını daxil etmişdi. Lakin «Çağlayan»ı nəşr etdirmək müəllifinə qismət olmadı»¹

«Mənim ən bədbəxt dəqiqəm şeirsiz keçən dəqiqəmdir», - deyən şairin şeirləri bu gün də ürəkləri rıqqətə gətirir, həmişə müasir qalan şairin özü də, şeirləri də xalqımızın canına hopub.

¹ Müşfiq M. Seçilmiş əsərləri, I cild. 1968, səh.6.

XƏLİL RZA ULUTÜRK VƏ MİKAYIL MÜŞFİQ ŞEİRİNİN BƏDİİ FORMA MÜƏYYƏNLİYİ

Əsasən, folklor, klassik poeziya və rus şeiri ənənələri üzərində gəlmiş XX əsr Azərbaycan poeziyasının qidalığı mənəbə həm də Mikayıl Müşfiq sənətkarlığı ilə ilgilidir. Həmahənglik daha çox S.Vurğun, R.Rza, O.Sarıvəlli, B.Vahabzadə, X.Rza, N.Həsənzadə şeirinə aiddir.

M.Müşfiq ənənələri Xəlil Rza yaradıcılığında da gərəklikdir. Onun arxivində sənətkar haqqında elmi məqalələri,¹ gündəlikləri² və şeirləri³ vardır. Hətta, X.Rzanın

¹ Məqalələri:

- Dilbər Axundzadənin «Mikayıl Müşfiq haqqında xatirələrim» kitabı haqqında. Bax: 22 mart 1965-ci il tarixli arxiv əlyazması.
- Mikayıl Müşfiqin poema yaradıcılığı. Bax: Yanvar-aprel 1966-cı il tarixli arxiv əlyazması.
- M.Müşfiqin anım günü. 13 (24) yanvar 1969-cu il tarixli arxiv əlyazması.
- Poemada ənənə və novatorluq. Bax: 10 oktyabr 1977-ci il tarixli arxiv əlyazması; Xəlil Rza Ulutürk. Ədəbi tənqid. Bakı: «Mütərcim» nəşr., 2003, s.844-855.
- Sinkretik vəzn / Xəlil Rza Ulutürk. Ədəbi tənqid. Bakı: «Mütərcim» nəşr., 2003, s.814-818.

² Gündəlikləri:

- 24 mart 1965
- 28 aprel 1965 (X.Rzanın M.Müşfiq haqqında yazdığı və «Azərbaycan gəncləri» qəzetinin əməkdaşı Zeynal Babayevə çatdırdığı məqalə ilə bağlı).
- 8 noyabr 1965 (M.Müşfiqin bibisi oğlu Əlihüseyn Dağlı ilə müsahibəsilə bağlı).
- 4 fevral 1966 (M.Müşfiq, H.Cavid və Mirzə Cavadla bağlı).
- 5 fevral 1966 (Mikayıl Müşfiq, Tofiq Fikrət, Rza Tofiq, Əbdülhəq Hamidlə bağlı).
- 5 fevral 1966 (M.Müşfiqin atası M.İsmayılzadə /Vüsaqi/ ilə bağlı).
- 6 fevral 1966 (Ə.Cəfər, H.Cavid və M.Müşfiq haqqında).

sabiq mətbuat naziri İ.Nəzərova yazdığı 29 iyul 1967-ci il tarixli ərizəsindən (hazırda arxivində saxlanılır) məlum olur ki, M.Müşfiq haqqında sənədli povest yazmış, 1968-ci ildə nəşr olunacaq kitabına daxil etmək üçün icazə istəmişdir.⁴ M.Müşfiq haqqında B.Nəbiyev,⁵ A.Axundov,⁶ G.Hüseynoğlu,⁷ C.Xəndan,⁸ R.Zəka,⁹ S.Quliyeva,¹⁰ N.Qəhrəmanlı,¹¹ X.Əlimirzəyev,¹² C.Abdullayev,¹³ R.Hüseynov,¹⁴ A.Abdullayeva,¹⁵ D.Axundzadə, Ə.Dağlı, H.Cavid, M.Cavad, Ə.Cəfər, A.Faruq, M.Rahim, S.Rüstəm, M.Təhmasib, Niyazi, Ə.Bədəlbəyli, Ə.Ziyatay, S.Dağlı, Ə.Fəhmi, M.İbrahimov,

- 8 fevral 1966 (M.Müşfiqin Xəyyamdan etdiyi tərcümələrlə bağlı Məmməd Rahimdən sorğularla bağlı).

- 16 iyun 1966 (Abdulla Faruq M.Müşfiq haqqında)

- 18 iyul 1967 (M.Müşfiq, Ə.Hamid, T.Fikrət və Azərbaycan, Türkiyə, İran şeiri ilə bağlı).

- 19 iyul 1967 (eyni söhbətlərin davamı)

- 11 avqust 1967 (M.Müşfiq haqqında S.Rüstəm, M.Rahim, M.Təhmasib, Ə.Cəfər, Niyazi, Ə.Bədəlbəyli, Ə.Ziyatay, S.Dağlı, Ə.Fəhmi, M.İbrahimov, L.Kərim, M.Cavad, F.Qasımzadə və digər ixtisas sahibləri ilə söhbət).

³ Şeirləri: «Tamam doğmayan günəş», «Müşfiq dənizi», «Şair qəhrəmanlığı». «Bahar duyğulu şair», «Müşfiq və partiyalı şair», «Ona yazıq deməyin», «Duyğu yarpaqları» şeirlərinə isə şairin nə çap olunmuş şeirləri içərisində, nə də əlyazma arxivində rast gəldik.

⁴ Şairin arxivindən. 1967-ci il tarixli qovluğu.

⁵ Hərənin öz yolu var /Ömür karvanı talan oldu. Bakı: Çinar-Çap, 2008.

⁶ A.Axundov/ M.Müşfiq haqqında. Dilin estetikası. Bakı: Yazıçı, 1985.

⁷ G.Hüseynoğlu. M.Müşfiqin həyatı və yaradıcılığı. Bakı: Azərənəşr, 1968; M.Müşfiqin yaradıcılıq yolu. Bakı: Yazıçı, 1987.

⁸ C.Xəndan. M.Müşfiq / Ədəbi qeydlər. Bakı: Azərənəşr, 1966.

⁹ R.Zəka. Müşfiq çiçəkləri. Bakı: H.J.nəşr. 1978.

¹⁰ S.Quliyeva. M.Müşfiqin sənət aləmi. Bakı: Yazıçı, 1988.

¹¹ N.Qəhrəmanlı (N.Ələkbərli). Üç budaq. Bakı, 2008.

¹² X.Əlimirzəyev. M.Müşfiq haqqında / Bədii həqiqət uğrunda. Bakı: Yazıçı, 1984.

¹³ C.Abdullayev. Lirik şeirin aktual problemləri / Lirik və zaman. Bakı: Yazıçı, 1982.

¹⁴ R.Hüseynov. Ayrılıqdan bir az qabaq / Ağ ləkələr silinir. B., 1991.

¹⁵ A.Abdullayeva. Müşfiq və folklor. B., 1996.

L.Kərim, F.Qasımcadə və başqaları qiymətli ədəbi-tənqidi fikir və xatirələr söyləmişlər. Məqələmizdə yalnız ənənə gələniyindən söhbət gedəcəkdir. Xatirələrə, elmi təhlillərə yer ayırmayacağıq. Yalnız X.Rzanın M.Müşfiq şeirinə verdiyi şərhlər, izahlar əsasında ənənə bağlarının müəyyənliklərinə varırıq.

M.Müşfiq futurizmi, konstruktivizmi, saxta xəlqiliyi inkar etmişdir. O, təbiəti, şəxsiyyəti etibarilə atəşin olmuş, çağlayan ilhamını bütün varlığı ilə xalqın xidmətinə vermişdir. M.Müşfiq vətəndaş şairdir.

M.Müşfiq poeziyasının səmimiyyətində bir aydınlıq, yığcamlıq, çırpınan qəlb və sevgi, fikir və düşüncə, hiss və həyəcan vardır.

M.Müşfiq lirikasında tribunluq, ictimai-siyasi kəsər və mübarizlik ruhu vardır.

M.Müşfiq həm əruz, həm heca, həm də sərbəst formalarda yazmışdır. Müşfiqin əruzu klassika ilə müasirliyin vəhdətidir. H.Cavid, Ə.Cavad M.Müşfiq əruzu Azərbaycan şeirində yeni inkişaf mərhələsidir. Bu vəzndə Azərbaycan dilinin zənginliyi, incəliyi parlayır. M.Müşfiq əruzu şair nəfəsinin dərinliyini, havanın, işığın bolluğunu, təbiətin genişliyini göstərir, oxucuda heyranlıq duyğusu doğurur.

M.Müşfiq hecası əruzvaridir. Çevik, dalğalı, şən, oynaq, qıvrıq və ehtiraslıdır. Onun hecada olan qəlibləri daxili dinamika ilə bəlgəlidir. Səs, heca, söz poetik funksiya daşıyır. M.Müşfiq heca vəznli bəndi içərisində belə əruz verir. Bircə nümunə: «Eşqinə» şeirində rədif-misralar «müftəilün, müftəilün» təfiləsindədir:

*Bir şey çal ellər eşqinə,
Duyan köüllər eşqinə...*

XX əsr şeirində əruzla hecanı qovuşdurub təqdim edən ilk dəfə H.Cavid və M.Müşfiq olmuşdur. Onlar da ümumtürk şeirinə, M.Ə.Sabirə istinad etmişdir. Onun bənd-qafiyə sisteminə bir toxuma, mükəmməllik keyfiyyəti vardır. Nümunə:

«Tərtərhəs nəğməsi» şeirində 28 bənddən hər biri 15 misra olmaqla a-a-b, c-c-b, ç-ç-b, d-d-v, e-e-b qafiyələnməsi, hər bəndin öz daxilində üç-üç olmaqla beş hissəyə bölünməsi və s.

Şair əruz və heca ahəngini ərəb, fars şeirinin poetikasında yox, dilimizin öz təbiətində, folklorumuzda, gündəlik danışığımızda dinşəmişdir. Əruzun sənət beşiyi Ərəbistan və İranla bərabər, Azərbaycandır. Əruz dilimizin öz qanunlarından, fonetik, leksik, morfoloji və sintaktik normalarından doğmuşdur.

«Sərbəst» vəznə – ölçülü sərbəstliyi yaradanların biri də M.Müşfiqdır. Sərbəst nümunələrində əruzla heca birikir. Belə şeirlərin öz vurğusu, öz ritmi, öz intonasıyası vardır.

M.Müşfiq şeirində sətiraltı mənə, təşbeh, eyham real həyata ötürülür, cəmiyyətin, quruculuğun öz ritmini, ahəngini, fəlsəfəsini doğurur. Budur X.Rzanı düşündürənlər!

M.Müşfiq:

*Ağ dənizdə fırtına var, fırtına,
Ağ dənizi bir tufanlı böhran almış sırtına.
Coş dəniz, coşqun dəniz,
Daş dəniz, daşqun dəniz.
Aşqın dəniz!
Şaşqın dəniz!*

X.Rza:

*Açılır
Min il niskilli qalan köüllər,
Açılır
Bağlarda, çəmənlərdə, köüllərdəki güllər.
Güllər və köüllər.
Könlümdəki sellər.
Buludu yarıb çıxan al qırmızı günəş tək
İşıqladır salonu bir kəlmə söz – Azadlıq!*

XX əsr şeirində forma və məzmun birliyi (12-liyin 7+5 şəkilli bölgüsünün bilavasitə M.Müşfiqə aid olması), 15-lik bəndlərin a-a-b, c-c-b, ç-ç-b... şəklində düzümü (terset təsiri), zəncirvari forma müəyyənliyi və məzmun qidası olması M.Müşfiqindir. Axıcılıq, qafiyə yeniliyi, təravət və zənginlik M.Müşfiqə məxsusdur. Təbiət gözəlliklərinə poetik mənə və ahəng vermək (dəniz, külək, yağış və s.) ustalığı, 3-3-3-3; 3-3-3; 5-5 bölgüləri ilk olaraq M.Müşfiqdədir.

M.Müşfiq bədii formada simmetrikdir. O, sözün dəqiqliyinə, yaraşığına, boyuna-buxununa göz yetirmiş, təsvirlərdə, lövhələrdə təbiəti olduğu kimi əyaniləşdirmiş, canlandırmışdır («Yağış yağarkən», «Küləklər», «Yenə o bağ olaydı» və başqaları).

X.Rza təhlillərinə istinad edən bu konkretlikləri ifadə etməkdə məqsədimiz budur ki, o, M.Müşfiq şeirini necə duyub dərk etmişdirsə, həmin poetik xüsusiyyətləri həm ruhən, həm də faktoloji canlandırmağa çalışsaq.

X.Rzanın poeziyası xəlqiliyi güclü olan sənətdir. O da bütün həyatını M.Müşfiq kimi xalqına sərf etmişdir. M.Müşfiq kimi vətəndaş şair olmuşdur. X.Rza şeiri səmimiyyətdən yoğrulmuşdur. Bu səmimiyyətdə atəşin qəlb, fikir və düşünce zənginliyi, güclü hiss, həyəcan vardır. X.Rza səmimiyyətin bütün gücünü vətənpərvərlik və humanizmdə görmüşdür:

*Körpə uşağa da bircə soyuq söz,
Bircə kəlmə desəm qeyri-səmimi,
Elə bil düzlüyün polad əlləri
Köksümdən qopardar ciyərlərimi.*

(«Düzlük»)

X.Rza lirikası səmimi, tribun, ictimai-siyasi kəsəri olan mübariz, hücumçu poeziyadır. Vaqif Səmədoğlu ANS-in «Meydan» verilişində çıxış edərkən¹⁶ demişdi ki,

¹⁶ ANS-in V.Səmədoğluya həsr etdiyi «Meydan» verilişinin lent yazısı.

iş poeziya ilə düzəlsəydi, yəqin ki, Xəlil Rza şeiri ilə bütün Avropanı tutmaq olardı:

*İlk Allahım, son Allahım mübarizə! Mənə bənza!
Doğransam da xıncım-xıncım, zərrə-zərrə, riza-riza,
Məramumdur mübarizə! Mənə bənza!*

Xalq musiqisi, xalq mənəviyyatına yenilməz qiyməti M.Müşfiqin «Tar» şeirində görürüksə, bu, Xəlil Rzanın «Saz» şeirində də duyulanandır:

*Dilə gəl, saçlısın atəşin, odun,
Sən ki dərdlərimin tərcümanısan.
Əsrlər dalından Dədə Qorqudun
Bizə göndərdiyi ərməğanısan.*

*Sən – böyük bir elin sevinci, qəmi,
Duymadı, sevmədi, söylə kim səni?
Buluddan sıyrılan şüalar kimi,
Köynəkdən çıxartdı Qurbanım səni.*

*Bəzən qəsbkarlar girdi qəsdinə,
Ərləri, nərləri yığıb cəm etdik,
Qıratın tərkində düşmən üstünə
Misri qılınc ilə yanaşı getdik.*

*Titrəyən tellərin ahlı, ələmli,
Başımda tufanlar qoparmadınımı?!
Məcnun faciəli, Müşfiq qələmli,
Növrəst İmanımı aparmadınımı?!*

X.Rza M.Müşfiq kimi ilk dəfə vəznərdən yaradıcı surətdə istifadə etmiş, hecalı-əruzlu şeirin maraqlı nümunələrini yaratmışdır («Eşqim, vəfadarım mənəm», «Sən eşq üçün yaranmısan», «İki qardaşın söhbəti», «Bayatı-Şiraz» və s.).

X.Rzanın da şeirləri klassika ilə yeni olanın vəhdətidir. Ölçülü sərbəstlik onun poeziyasının forma müəyyən-

liyidir. X.Rza da hecadan əruza, oradan hecaya keçidlər etmişdir. Onun şeirlərinin formasında həm anaklazalıq (misralarda heca müxtəlifliyi), həm də hipostasalıq (bəndlərin heca müxtəlifliyi) xüsusiyyəti vardır. Bu, ortaq türk şeiri üçün səciyyəvidir. (Mahdımqulu Fəraqi, Mikayıl Müşfiq, Məqsud Şeyxzadə, Musa Cəlil, Qaysın Quliyev, Qafur Qulam, Vahid Erkin, Çolpan, Adbulla Arif və başqalarının poeziyası).

X.Rzanın «İnam», «Kəsə yol», «Poeziya», «Məndən başlanır vətən», «Qapanmasın qapılar», «Əbədi gənclik», «Rəsul Rza həsrəti», «Türkanım», «Sevdiyim şair», «Verin mənə haqqımı», «Bilmirsən, deyim öyrən», «Təslimçi», «Bədxaha açıq məktub», «Dost söhbəti», «Silahlan», «Biotoklar», «Sənin adın gələndə», «Planetə oxşayanlar» və başqa şeirləri anaklaza formalıdır:

*Düşmənimin qeyzindən də yeni qüvvət tapıram mən,
İmzam açıq, könlüm açıq, nifrətim də açıq-saçıq.
Bacarırsan, ey qaranlıq, qarşıma çıx,
Gözlərimin içinə bax, ey bədxəlaq!
Yalnız budur mənim yolum,
–Qurban olum, yalvarıram, Xəlil, sənə:
Onlar sənə gözlərinə
Əqrəb kimi xırda, cılız görünsə də
İnan, dədə:
Yıxır bəzən dağ kişini kiçik zədə.
–Sən yalvarma, Vahabzadə,
Mən bu sirri açmaram yox,
Açıq şərə döndərəm.
Bizim yazıq planetdən
Hələ bakir, hələ təmiz,
Aya, Marsa göndərəm.
Sən qorxursan, sənə qorxun mənimçün dərd,
Qorxa, qorxa, yaşadıq ki, bu günə qaldı məmləkət.*

(«İki şairin söhbəti», 1986)

«Masallı xatirələri» (11+7+11 hecalı), «İncəsənət sarayında» (11+8+11 hecalı), «Astara yolları» (8+11+8 he-

calı), «Ağasadıq Gəraybəyli» (16+8 hecalı) və başqaları hipostasa şəklindədir:

*Yazıram bu şəri Müşfiqin vəznində,
Hər sətiri, hər beyti qanımda, nəbzimdə.
Onun da gözləri çox qaldı hüsnündə, (12 hecalı)
Uzaqdan uzandı şairin qolları,
Şairin qolları – Astara yolları.*

*Gəlib çatdıq mənzilə,
Budur gözəl Astara.
Alış belə şəhərə (7 hecalı)
Sığal verən dostlara.*

*Sevdiyi bir şair gözəl deyib ki,
Çiyini əzsə də hicranın yükü, (11 hecalı)
Sərhəd bu torpağın üstündən keçir,
Altında vahiddir torpağın kökü.*

(«Astara yolları»)

X.Rzanın da bir sıra şeirlərində heca əruzvaridir, birkəndir. Şeirlər ehtiraslı, dalğalı və qıvrıqdır. Onun heca şeirləri dinamik, ritmikdir. Səs, heca, söz şairin ahəng və intonasiyasını tamladır. Əslində X.Rza şeirlərində də sillabik-toniklik (heca və vurğu simmetriyası) xüsusiyyətləri vardır.

Əruzla hecanı qovuşdurub təqdim etmə xüsusiyyəti X.Rzaya da aiddir:

*Sevincim, qəm-xarım mənim,
Eşqim, vəfadarım mənim. (əruzla)
Bütün ömrüm, yarı canım,
Yarım mənim, yarım mənim.*

*Eşqimizin meyvəsidir,
Şir balası – körpələrin.
Sən günəşli bir dənizsən, (heca ilə)
Körpələrin, ləpələrin.*

(«Eşqim, vəfadarım mənim»)

X.Rza da M.Müşfiq kimi sözün dəqiqliyinə, yaraşığına, boy-buxununa, hüsünə 12-liklərlə, 10-luqlarla, 9-luqlarla belə göz yetirmiş, təsvirlərində, lövhələrində təbiəti olduğu kimi əyaniləşdirmişdir:

*Yoncalar yamyaşıl, yoncalar xallıdır,
Qönçələr şəbnəmlı, qönçələr ballıdır.
Təbiət xumardır, təbiət hallıdır,
Xumaram, xumaram, Astara yolları,
Gəzdikə doymaram, Astara yolları.*

(«Astara yolları»)

X.Rzanın da tərənnüm şeirlərində Müşfiq şeiri kimi vüqar, özəmət vardır:

*Hayqır, təkül ey şalalə! Mən sevirəm gur səsinı,
Dağ başında ilk baharın o xitabət kürsüsünü!
Qoy ilk bahar məni qucsun, mən də bu Yer kürəsini,
Mən oxuyum ürəymin Azərbaycan nəğməsinı.*

(«Bahar kimi»)

X.Rza şeirlərində M.Müşfiq təsirini zahiri görüntülərdə də müşahidə edirik. Onun «Qurban olduğum» şeirinin forma, ahəng və intonasiası, söz libası belə Müşfiqənədir:

*Gəl, gəl, köksümə qoy məğrur başını,
Hiss elə qəlbimin çırpınısını.
Yanaşır...
Gözümün sevinc yaşını
Silir gözlərinə qurban olduğum.*

Nəticə: M.Müşfiq poeziyasının forma müəyyənliliyi dedikdə şairin lirik növ, janr, vəzn, bölgü, təsvir və ifadə vasitələri, ahəng və intonasiasını nəzərdə tutduq. Azərbaycan poeziyasında, o cümlədən X.Rza şeirində təzahür

edən ənənə xüsusiyyətlərini izlədik. Bunları həm akustik (vertual), həm də faktoloji (vizual) olaraq müşahidə etdik. Əslində təminatlı olan bədii bütövlüyü analiz elədik, fərdiləşdirmə və ümumiləşdirmə keyfiyyətini müəyyənləşdirmək istədik.

X.R.Ulutürkün arxivində M.Müşfiq haqqında 300 səhifədən artıq əlyazma materialı saxlanılır ki, onlar Firəngiz xanım tərəfindən toplanmışdır. Hazırda həmin materiallar şairin anadan olmasının 100 illiyi günlərində ön söz, redaktorluq və izahlarımızla çapdan çıxmışdır.¹⁷

¹⁷ Bax: Xəlil Rza Ulutürk. Həyat, həyat deyə çırpınan könül. Bakı: Çinar-Çap, 2009.

MÜŞFIQ ŞEİRİNİN MUSİQİ DÜNYASI

Əslən Xızının Sayadlı kəndindən olan Mikayıl Müşfiq (05.06.1908-06.01.1938) sazlı-sözlü bir ocaqda dünyaya gəlib. Onun ulu babası Aşıq Əliqulu (1762-1826) Xızı-Bərmək mahalının sayılıb seçilən, sevilən sənətkarlarından olub. Bu barədə Müşfiqin dayısı oğlu, tanınmış ictimai xadim Əlihüseyn Dağlı (1898-1981) «Ozan Qaravəli» adlı əlyazmasında Aşıq Əliquludan söhbət açır¹. Ə.Dağlı mənbədə aşığın olduqca qiymətli iki şeirini təqdim edir.

Müşfiqin atası Mirzə Əbdülqadir İsmayıl oğlu İsmayılzadə (1871-1914) də tanınmış şair, müəllim idi. O, şeirlərini əsasən Visaqi, bəzən isə Nai və Qubad təxəllüsləri ilə də yazmışdır. Mirzə Əbdülqadir Visaqi «Elxan», «Yusif və Züleyxa», «Seyfəlmülk» və «Şah İsmayıl» operalarının librettosunun müəllifidir.

«Seyfəlmülk» operasını Məşədi Cəmil Əmiraslan oğlu Əmirov (1875-1928) 1915-ci ildə yazmışdır. Məşədi Cəmil dünya şöhrətli bəstəkar Fikrət Əmirovun (1922-1984) atasıdır.

«Şah İsmayıl» operasını isə Müslüm (Əbdülmüslüm) Məhəmməd oğlu Maqomayev (1889-1937) 1915-ci ildə yazmışdır. Əlihüseyn Dağlı «Ozan Qaravəli» əsərinin III hissəsində «Oyun çıxartmaq» məqaləsində yazır: «Şah İsmayıl» operası hələ yazılan dövrdə Mirzəqadir Visaqi ilə Müslüm bəy Maqomayev vaxtlarının xeyli hissəsini birgə keçirər, operanın tərtibatını müzakirə

¹ Ə.Dağlı. «Ozan Qaravəli», II hissə, Azərbaycan MEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda C-1021/9974 sifrəsilə qorunan əlyazma, «Xanlıq» başlıqlı məqalə.

edərdilər. Visaqi operadakı nəzmlərin hamısını öz gözəl səsi ilə, şəst və şövqlə oxuyarmış. Müslüm bəy Maqomayev isə onun avazını qeydə alıb, sonradan, necə deyirlər, özündən keçirərək partituralaya salırdı».

*Neyləyim ki, fikrim kimi qəşəng olsun nəğmələrim?
Parlaq bahar səmasilə həmrəng olsun nəğmələrim?
Sevinclərlə uğuldayan bir zəng olsun nəğmələrim?
Bir işıqlı, bir ətirli çələng olsun nəğmələrim?*¹

Qısa, lakin mənalı ömür sürən Müşfiq şeirli anlarını həyatının ən xoşbəxt vaxtı kimi dəyərləndirib: «Mənim ən bədbəxt dəqiqələrim şeirsiz keçən dəqiqələrimdir»².

Müşfiqin şeirsiz anları – özünün təbirincə desək, «bədbəxt dəqiqələri» heç olmurdu, çünki şair şeirlə, musiqi ilə nəfəs alırdı. O, şeirlərinin birində əbəs yerə yazmırdı:

*Yuxusuz bir beyin – susuz bir bulaq,
Çalğısız əyləncə – tüstüsüz ocaq*³.

Müşfiqin şeir aləminə daxil olarkən, sanki misraların ritmini, musiqisini duyursan. Elə ona görə də Müşfiq nəğməkar şairdir, bu səbəbdən bəstəkarlarımız dönə-dönə Müşfiq şeiriyyat bulağına müraciət edirlər. Görkəmli bəstəkar, professor, xalq artisti Hacı Xanməmmədov (1918-2005) «Musiqi üçün yaranmış poeziya» adlı məqaləsində yazırdı: «Elə şairlər vardır ki, onların əsərlərini musiqi dilinə

¹ M. Müşfiq. «Əsərləri», II cild, «Sabir üçün» (yazılma tarixi bəlli deyil), Bakı, «Səda», 2004, səh. 40 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

² M. Müşfiq. «Sosialist vətəninə layiq əsərlər uğrunda» məqaləsi, «Kommunist», 23 aprel 1935-ci il.

³ M. Müşfiq. «Əsərləri», II cild, «Azadlıq dastanı» poeması (1936-cı ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 297 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

çox asan çevirmək olur. Çünki onların şeirləri musiqi kimi səslənir. Mikayıl Müşfiqin poeziyası mənə məhz belə təsir bağışlayır. Onun şeirlərinə musiqi bəstələyəndə böyük həzz alıram. Elə bil ki, bu şeirlərin hər biri melodiya ilə əkiz doğulmuşdur...»¹.

Müşfiqin sözlərinə ilk mahnı bəstələyən tanınmış bəstəkar, xalq artisti Əşrəf Abbasov (1920-1992) olub. «Qurban olduğum» adlanan bu mahnı 25 may 1959-cu ildə (16154 sayılı qeydiyyat kartı) Azərbaycan radiosu üçün lentə alınıb. Mahnı fortepiano da Gülər Rzayevanın (bəstəkar, xalq artisti Azər Rzayevin həyat yoldaşı) müşayiəti ilə ilk dəfə xalq artisti Şövkət Ələkbərovanın ifasında səslənmişdir.

Əşrəf Abbasov Müşfiq yaradıcılıq dəryasına baş vurmuş ilk bəstəkar oldu. Necə deyərlər, əli yüngül imiş. Daha sonra onlarla bəstəkar, həvəskar sənətçilər Müşfiqin söz ələminə müraciət edib, gözəl-gözəl sənət nümunələri yaratmışlar.

Müşfiqin sözlərinə yazılmış mahnıların siyahısını təqdim edirik.

Qeyd: Bəstəkarlar bəzən mahnılara ad verərkən şeirin orijinaldakı başlığını dəyişirlər. Bu səbəbdən mötərizədə şeirin orijinaldakı adını təqdim edirik.

«Ana»

mus: Tamilla Məmməd zadə, ifa: İslam Rzayev

mus: Elçin İmanov, ifa: Əyyub Yaqubov

«Arzuya bax, sevgilim» («Yenə o bağ olaydı»)

mus: Hacı Xanməmmədov, ifa: Şövkət Ələkbərova

mus: Tamilla Məmməd zadə, ifa: Tamilla Məmməd zadə

mus: Vasif Adıgözəlov, ifa: Sahib Kərimov

«Ay qız»

mus: Rauf Davudoğlu; ifa Nadir Qafarzadə

«Balama qurban» («Üç sağlıq»)

mus: Xatirə Əhmədli; ifa: Şahnaz Əliyeva

«Bəxtiyar oda»

mus: Günay Quliyeva, ifa: Günay Quliyeva

«Bir də baxsan mənə»

mus: Nüşabə Muradova, ifa: Təranə Vəlizadə

«Bu kəlmənin vurğunuyam...» («Ana»)

mus: Rəşid Şəfəq, ifa: Rauf Adıgözəlov

«Çal tar» («Tarın cavabı»)

mus: Abbasqulu Nəcəfzadə, ifa: Mirməmməd Mir-cavadov

«Dilinə düşdü» («Düşdü»)

mus: Hacı Xanməmmədov, ifa: Cavanşir Məmmədov

«Dostlar olmasa» («Duyğu yarpaqları»)

mus: Şəfiqə Axundova, ifa: Zeynəb Xanlarova

«El mənimdir» («Sındırılan saz»)

mus: Zeynəb Xanlarova, ifa: Zeynəb Xanlarova

«Eşqim»

mus: Oqtay Kazımi

«Ey dost» («Duyğu yarpaqları»)

mus: Xanım İsmayılqızı, ifa: «Xan» qrupu

«Əbədi sevgi»

mus: Hökumə Nəcəfova, ifa: Fəridə Talıbova

«Gecə düşüncəsi»

mus: Solmaz Hüseynova, ifa: Solmaz Hüseynova

«Gözəllik»

mus: Tamilla Məmməd zadə, ifa: Firəngiz Əhmədov

«Gözüm düşdü» («Düşdü»)

mus: Hacı Xanməmmədov, ifa: Flora Kərimova

«Gözünə qurban» («Qurban»)

mus: Hacı Xanməmmədov, ifa: Gülağa Məmmədov

«Həyat nəğməsi» («Həyat sevgisi»)

¹ Hacı Xanməmmədov. «Musiqi üçün yaranmış poeziya», «Bakı», 23 yanvar 1969.

mus: Eldar Mansurov, ifa: İlqar Muradov
«Həyat nədir?»
 mus: Hacı Xanməmmədov, ifa: Flora Kərimova
«Xızı dağları» («Sındırılan saz»)
 mus: Xatirə Əhmədli, ifa olunmayıb
«Könlümü»
 mus: Tofiq Bakıxanov, ifa: Firudin Mehdiyev
«Küləklər»
 mus: Elçin İmanov, ifa: Əyyub Yaqubov
 mus: Məmməd Cavad, ifa: Elxan Əhədzadə
 mus: Elza Seyidcahan, ifa: Elza Seyidcahan
«Küsmərəm»
 mus: Süleyman Ələsgərov, ifa: Mobil Əhmədov
«Qəhrəmanlar» («Yeddi aşıq»)
 mus: Rauf Davudoğlu, ifa: Dəyanət Nəzərli
«Qurban olduğum»
 mus: Əşrəf Abbasov, ifa: Şövkət Ələkbərova
 mus: Hacı Xanməmmədov, ifa: Gülağa Məmmədov
 mus: Nadir Əzimov, ifa: Zöhrə Abdullayeva
«Lalələr kimi»
 mus: Kamaləddin Heydərov, ifa: Mirzə Babayev
«Marahım»
 mus: Şəfiqə Axundova, ifa: Tükəzban İsmayılova
«Məhəbbət»
 mus: Əlibaba Məmmədov, ifa: Rubabə Muradova
«Mil düzü»
 mus: Kənan Şəkiliyev, ifa Şəhla Həmidova
«Necə əl çəkimi?» («Həyat sevgisi»)
 mus: Cahangir Cahangirov, ifa: Elmira Rəhimova
 mus: Ramiz Mustafayev, ifa: Sona Aslanova
«Neçin gəlmədin?»
 mus: Hacı Xanməmmədov, ifa: Şövkət Ələkbərova
«Nigar»
 mus: Tofiq Bakıxanov, ifa: ATR xoru

«Oxu, sevdiciyim» («Oxu»)
 mus: Hacı Xanməmmədov, ifa: Elmira Rəhimova
«Oxu, sevdiciyim» («Oxu») duet
 mus: Abbasqulu Nəcəfzadə, ifa: Arzuman Məmmədov və Kəmalə Rəhimli
«Oxu, tar!» («Tar»)
 mus: Səid Rüstəmov, ifa: Lütfiyar İmanov
«Oxu, tar!» («Tar») duet
 mus: Ramiz Mirişli, ifa: İslam Rzayev və Şövkət Ələkbərova
«Oynaq atım» («At»)
 mus: Elnarə Dadaşova, ifa: Vəfa Əzizova
«Sahilə gəl» («Dəvət»)
 mus: Vasif Adıgözəlov, ifa: Oqtay Ağayev
«Sazım mənim»
 mus: Rauf Davudoğlu, ifa olunmayıb
«Sənə qurban»
 mus: Ələkbər Tağıyev, ifa: Zeynəb Xanlarova
«Səni gözlər»
 mus: Əlibaba Məmmədov, ifa: Əlibaba Məmmədov
«Səninçün»
 mus: Ələkbər Tağıyev, ifa: Zeynəb Xanlarova
 mus: Dilarə Kərimova, ifa olunmayıb
«Sənin gözlərin»
 mus: Hacı Xanməmmədov, ifa: Elmira Rəhimova
 mus: Tamilla Məmmədzadə, ifa: Tamilla Məmmədzadə
«Sənin gülüşlərin»
 mus: Ələkbər Tağıyev, ifa: Elmira Rəhimova
«Söylə»
 mus: Əlibaba Məmmədov, ifa: Əlibaba Məmmədov
«Şirin qız»
 mus: Hökumə Nəcəfova, ifa: Fəridə Talıbova
 mus: Oqtay Kazımi, ifa olunmayıb
«Vətən kimidir»

mus: Nazim Quliyev, ifa olunmayıb

«Yadıma düşdü»

mus: Hacı Xanməmmədov, ifa: Gülağa Məmmədov

mus: Tofiq Bakıxanov, ifa: Nəzakət Məmmədova
«Yağış»

mus: Elza Seyidcahan, ifa: Elza Seyidcahan
«Yarandım» («28 Aprel»)

mus: Səid Rüstəmov, ifa: Yaşar Səfərov
«Yaşa könül»

mus: Hacı Xanməmmədov, ifa: Anatollu Qəniyev
«Yaşa ürəyim» («Ürək»)

mus: Əlibaba Məmmədov, ifa: Əlibaba Məmmədov
«Yaşa ürəyim» («Ürək»)

mus: Şəfiqə Axundova, ifa: Zeynəb Xanlarova
«Yenə o bağ olaydı»

mus: Elza Seyidcahan, ifa: Elza Seyidcahan
«Yenə o bağ olaydı»

mus: Elçin İmanov, ifa: Əyyub Yaqubov

Müşfiq yaradıcılığında tez-tez muğamlarımızın adına da rast gəlirik: «Çahargah»¹, «Segah»², «Kəsmə-şikəstə»³, «Şikəstə»⁴, «Qarabağ şikəstəsi»⁵, «Çoban ba-

¹ M. Müşfiq. «Əsərləri», I cild, «Sosializm yolçusu» şeiri (1936-cı ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 385 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

² M. Müşfiq. «Əsərləri», II cild, «Yüksəliş» şeiri (1935-ci ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 95 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

³ M. Müşfiq. «Əsərləri», I cild, «Tarın cavabı» şeiri (1930-cu ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 208-210 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

⁴ M. Müşfiq. «Əsərləri», II cild, «Çoban» poeması (1933-cü ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 149 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

⁵ M. Müşfiq. «Əsərləri», I cild, «Tərtərhes nəğmələri» şeirinin XVI bölümü (1936-cı ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 375 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

yatı»¹... O, şeirlərində «Qaytağı», «Yallı» kimi kütləvi rəqslərimizi də tərənnüm edirdi:

*Qaya oxuyurdu, Mişka çalırdı,
Biri oynayırdı şirin «Qaytağı»².*

«Sabir üçün» adlı şeirdə «Yallı» rəqsinin adına rast gəlirik:

*Kəndlilərin otağında yanır sülhün çıraqları,
Seyr edəlim gülə-gülə yaxınları, iraqları.
Qardaşlığın bağçasında bizim sovet torpaqları,
«Yallı» gedir ağacları, çəpik çalır yarpaqları³.*

Müşfiqin ötən əsrin əvvəllərində yeni yaradılmış rəqs kollektivlərinə ithaf etdiyi şeir xüsusilə maraqlıdır:

Rəqs⁴

*Əcəb, siz misiniz böylə oynayan,
Yoxsa göy üzündə qartallarımızdır?
Yoxsa ürəyimdə coşan, qaynayan
Şirin arzularım, xəyallarımızdır?*

*Bəzən durna kimi süzüləndə siz,
Fikrim sətirlərə düzüləsinmi?
Sallanıb qarşımda süzüləndə siz,
Duyğum gözlərimdən süzüləsinmi?*

¹ M. Müşfiq. «Əsərləri», II cild, «Sındırılan saz» poeması (1936-cı ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 301 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

² M. Müşfiq. «Əsərləri», III cild, «Qaya» poeması (1935-ci ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 78 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

³ M. Müşfiq. «Əsərləri», II cild, «Sabir üçün» (Yazılma tarixi bəlli deyil), Bakı, «Səda», 2004, səh. 42 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

⁴ M. Müşfiq. «Əsərləri», I cild, «Rəqs» şeiri (1936-cı ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 404 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

*Oynayın, qarşımda oynasın yenə
Əski tufanlarım, burağanlarım!
Sevdalı ruhların dərinliyinə
Tökülsün hisslərim, çağlayanlarım!*

*Oxuyub oynarkən siz, öylə bil ki,
İldırımlar çaxdı ilk baharımda.
Dedim ki, dünyanın ilkidir, ilki;
Ulduzlar sayrışır fəzalarımda.*

Müşfiq «Sındırılan saz» poemasında «Çoban bayatı» muğamını və aşiq havası «Kərəmi»ni yada salır:

*Səhər yoldaşlara açılan yuxu,
Dağlara, daşlara saçılan duyğu,
«Çoban bayatı»sı, «Kərəm» türküsi,
Bu öpüş üstündə bağlanan küsi,
Göz-gözə dəyəndə dəyişən hallar,
Yaxıçı hicranlar, sərin vüsallar...¹*

Sual oluna bilər: Müşfiq yaradıcılığında muğam sənətimizə bu qədər sevgi, musiqi mədəniyyətimizə bağlılıq hardan qaynaqlanırdı?

Bu sualın cavabını Ə.Dağlının «Ozan Qaravəli» adlı əsərində tapırıq²:

Dağlarda səs

İki dağın arasında olan məsafə təxminən 15 km olar. Bu dağların biri Baybəgim, o birisi isə Kuma adla-

¹ M. Müşfiq. «Əsərləri», II cild, «Sındırılan saz» poeması (1936-cı ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 301 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

² Ə. Dağlı. «Ozan Qaravəli», III hissə, Azərbaycan MEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda C-1175/38009 şifrəsilə qorunan əlyazma, «Dağlarda səs» başlıqlı məqalə.

nır. Baybəgim özündə bu günə qədər tarixi əlamətləri, nişanə və izləri qoruyub saxlayıb. Bu torpaqda igidlər at oynadıb, ondan Cavanşirin, Babəkin qoxusu gəlir. İndi oranın günbatanı dəmyə taxıl sahəsidir. Bura kəkliklər oylağı, seyrəngahı və «qərbu» (yəni yabanı ar-mud) ağaclarının kök saldığı yerdir. Kuma Qafqaz sıra dağlarına qarışır, Baybəgimdən çox hündürdür, sinəsində Xızı qəsəbəsi yerləşir. Bu iki dağın dərəsi var, təpəsi var. Kəkliklər Baybəgim bala çıxardandan sonra sevərdilər Kumaya uçsunlar. Oradakı əlçatmaz bulaqdan axan sudan sirab olub, dağlara qaqqıltı salsınlar. Kəkliklər Baybəgimdən Kumaya uçarkən dərəyə enərdilər, Sayad, Manuçəhrələrindən gün tuşunda su içərdilər. Burada tullanıb pərvazlandıqdan sonra qalxıb Gəmsər dərəsinin üstündən aşıb Aşağı Əngəlana ötərdilər, daha sonra Kumaya çatardılar. Kəklik dəstələri bu 15 km-lik səfərlərində daha da gümrahlanır, daha da yaxşı qaqqıldaıyıb, həvəslənirdilər.

Mən ləkləri ölçü bilib, 15 km-lik sahəni göstərdim. İndi mənim 71 yaşım var. Əhvalatı ki, sizə nəql edəcəyəm, mən dünyaya gəlməmişdən, 15-20 il qabaqkı zamanın söhbətidir.

Xızı məhəlləsində bu bir dəb idi. Biçin zamanı əvrəz (iməclik) düzəldərdilər. «Siz mənimçün, mən də sizinçün» – deyib biçini vaxtında qutarardılar.

Burada məskunlaşan insanlar bir neçə il dalbadal Baybəgimlə Kuma arasında bir əcayib tamaşa şahidi olublar. Yuxarıda bildirdiyimiz əvrəz dəstəsi Baybəgimdə, lap Novruzeyi-dar bulağının yanındakı biçində olurlar. Onlar öz dəblərilə axşam düşəndə ocaq qalayıb, sonra əl-üzlərini yuyar, süfrə açardılar. Allahın verdiyindən, necə deyərlər, dərvişin olduğundan yeyər, olub-keçəndən, nağıldan-rəvayətdən deyib, gecədən xeyli keçəndən sonra elə dərzləri də yanlarında yatardılar.

Digər dəstədə isə nağıldan başqa da maraqlı işləri varmış. Bu dəstədə bir kuyəndə olar, onu həvəsə gətirib deyirlər: «Yaxına gəl, otur, Muradqulu, əlini qoy qulağının dibinə, bizi şadlandır. Qorxma, ölməmişik ki, lələlərin, dostların sabah günorta üçün biçinini tamam edib, qurtarırıq. Lap dərzlərüvi də kirşə ilə aparıb qoyarıq xırmana».

Muradqulu şellənər, bir kiçik toppuzu tar, saz misal qoyar döşünə. Səs-səda dağlara düşər, kəkliklər uçan yollarla, hava dalğaları ilə gedib çatar Kumaya, yayılar Xızı ellərinə. Soruşurlar: «Bu oxuyan kəklikdir?»

Cavab verərlər: «Aya, yox, yox, olsa-olsa, bu Muradquludur. Onun «Varafta»dakı zəmisində əvrəz gədir. Oxuyan odur».

Mikayıl Müşfiqin atası, Şamaxıda təhsil almış Mirzə Əbdülqadir İsmayıl oğlu bu dəmlər deyər: «Yaxşı fikir verin, əmim oğlu Muradqulu «Bayatı-İsfahan» oxuyur. Öyrəndiyi səpkidən ayrılmayıb. Sən demə, əmim oğlunun səsi Davududur. Heyfa ki, savadı yoxdur. Cəmi ona üç muğam və qəzəl öyrətmişəm. «Bayatı-İsfahan»dan başqa, «Bayatı-Şiraz» və «Bayatı-Qacar» muğamlarını da oxuya bilir. İndi siz oxuyanlardan xəbər alın görək, heç xanəndənin səsi oxuduğu yerdən 15 km uzaqda eşidilə bilərmiz?»

– Bəli, eşidilər, əgər onun da səsi Muradqulunun səsi kimi Davudu olarsa?!»

Ə.Dağlı 1898-ci ildə anadan olub. Deməli bu söhbət XIX əsrin 70-80-ci illərinə təsadüf edir. Muradqulu o vaxtlar təxminən 25-30 yaşında olub.

Məqalədən M.Müşfiqin atası Mirzə Əbdülqadirin gözəl muğam bilicisi olduğu aydınlaşır. Müşfiqin şəcərəsini izlədikdə Aşıq Əliqulu, Əlihüseyn Dağlının babası – muğam bilicisi, sonralar xanəndəlik etmiş Muradqulu, Müşfiqin bibisi oğlu xanəndə Zeynal kimi sə-

nətkarların adları ilə rastlaşırıq. Belə bir nəslin nümayəndəsi M.Müşfiq xalq musiqisinə biganə qala bilməzdi. Deyilənlərə görə, Müşfiqin də gözəl avazı olmuş və yeri gələndə özü də zümzümə edirmiş.

Mikayıl Müşfiq bütün çalğı alətlərini sevirdi, Müşfiq yaradıcılığında rast gəldiyimiz çalğı alətlərinin təsnifatını təqdim edirik.

Simli (xordofonlu)		Nəfəs alətləri (aerofonlu)	zərb alətləri (membranafonlu)	olduğu kimi səslənən (idiofonlu)
mizarbla çalınan	yayla çalınan			
rübab	kamança	ney	qaval	çan
saz		nay	nağara	zəng
tar		qaval	dəf	ağız-qopuzu
		zurna	baraban	
		balaban		
		düdük		
		tütək		
		şeypur		
		boru		

Bir sıra klassik şairlərimiz (Qətran Təbrizi, Əfzələddin Xaqani, Nizami Gəncəvi, Əssar Təbrizi, Qazı Bürhanəddin, İmadəddin Nəsimi, Həbib, Məhəmməd Füzuli və başqaları) kimi, Mikayıl Müşfiq də şeirlərində çalğı alətlərimizi elə vəsf edir ki, sanki onu yazan şair deyil, peşəkar musiqişünasdır. O, müxtəlif səpkili çalğı alətlərinin həm fərdi xüsusiyyətlərini təsvir edir, həm də şeirlərində bu alətlərdən bənzətmə kimi istifadə edir. Müşfiq çalğı alətlərimizi elə peşəkarlıqla vəsf edib ki, oxuduqda bəzi hallarda sanki onların səslərini eşidirsən.

Aşağıda M.Müşfiqin şeirlərində çalğı alətlərimizdən bəhs edən misralardan bəzi nümunələri təqdim edirik.

Rübaba dair:

*Sən də alıb ələ bir qızıl rübab,
İncə tellərini dilləndir, ay qız!
Düşündən ellərə bağla bir kitab,
Susqun dodaqları dilləndir, ay qız!¹*

Kamançaya dair:

*Gələn də var, gedən də var, mən də varam bu gecə,
Təbiətin dəhşətləri titrədiyor ətrafı.
Bir bucaqda yorğun titrək əllərilə kəməncə
Çalar zəif bir ixtiyar, inlədiyor ətrafı².*

Neyə və naya dair:

*Ey bizim dünyanın söz deyənləri,
Ruhun dodağına tutun neyləri!
Bir nəğmə çalın ki, heyrdə qalsın
Bütün dövrlərin müğənniləri³.*

*Deyirlər quzu tək olduqca nayıdır,
Elçilər qapıda alay-alaydır⁴.*

Nəfəslə səsləndirilən qavala dair:

¹ *M. Müşfiq*. «Əsərləri», I cild, «Ay qız» şeiri (1929-cu ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 110 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

² *M. Müşfiq*. «Əsərləri», I cild, «Dilənçi» şeiri (1927-ci ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 63 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

³ *M. Müşfiq*. «Əsərləri», I cild, «Duyğu yarpaqları» şeiri (1937-ci ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 437 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

⁴ *M. Müşfiq*. «Əsərləri», II cild, «Səhər» poeması (1935-ci ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 260 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

*Yıxıldı böyrü üstə,
Bir yanıqlı «Şikəstə»
Qavalında inlədi,
Ürəyi sərinlədi¹.*

Xanəndələrin istifadə etdikləri zərblə səsləndirilən qavala dair:

*Hər tərəf yeşillənir,
İnsan baxır şənlənir.
Hər budaq, hər yaşıl dal,
Sanki zümrüd bir qaval².*

Zurna alətinə dair:

*Bundan bir ibrət
Almadı yenə ata-anası,
Qulaqlarında elin zurnası³. (Bənzətmə kimi)*

Nağaraya dair:

*Cırıldayır bağara,
Qurbağalar nağara
Çalır kimi səslənir,
Buna xan bağı denir⁴.*

¹ *M. Müşfiq*. «Əsərləri», II cild, «Çoban» poeması (1933-cü ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 149 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

² *M. Müşfiq*. «Əsərləri», II cild, «Bir may» şeiri (1932-ci ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 366 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

³ *M. Müşfiq*. «Əsərləri», I cild, «Güzgü qayıtdı» şeiri (1935-ci ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 349 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

⁴ *M. Müşfiq*. «Əsərləri», II cild, «Çoban» poeması (1933-cü ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 140 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

Çana dair:

*Yanıq alınlarda bir acı röya,
Çınlayan bir çatlaq çan səsi guya
Hər göz qarşısında bir «cənnət» açar.
Yolçular ayılar, uyqular qaçar,
İştə bu çan səsi, ah, bu çan səsi,
Bu çanın ruhlara ruh saçan səsi ¹.*

Ağız qopuzuna dair:

*Deyirlər o zaman burda köylülər
Tutub dişlərində qalib türkülər.
Bir daşqın fərəhlə gəlmişlər vəcdə,
Araz da eyləmiş onlara səcdə ².*

Fikrimizcə, ölməz şairimiz M.Müşfiq II misrada «Tutub dişlərində qalib türkülər» dedikdə ağız qopuzunu nəzərdə tutmuş. Türk dilli xalqlar, o cümlədən azərilər də ağız qopuzunu adlanan alətdən bir zaman istifadə etmişlər.

Barabana dair:

*Bərkimiş hisli, siyah üzli buruqlarda canı,
Baraban qəlbi iş üstündə döyünmüş yaz, qış ³.*

¹ M.Müşfiq. «Əsərləri», I cild, «Qədim karvan» şeiri (1931-ci ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 229 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

² M.Müşfiq. «Əsərləri», I cild, «Rücu» şeiri (1931-ci ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 230 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu). Türk dilli xalqlar, o cümlədən azərilər də ağız qopuzunu adlanan alətdən bir zaman istifadə etmişlər. M.Müşfiqin bibisi oğlu Əli-hüseyn Dağlı bu alət (kobuz və ya ağız qopuzunu) haqqında «Ozan Qaravəli» adlı əsərində geniş məlumat verib (Ə.Dağlı «Ozan Qaravəli», I kitab, Bakı, «MBM», 2006, səh. 70, tərtibçi: Abbasqulu Nəcəfzadə).

³ M.Müşfiq. «Əsərləri», I cild, «Ağacan» şeiri (1931-ci ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 234 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

Tütəyə dair:

*Sən də şairsən, ey Kür, ey təbii bəstəkar!
Səsin gümüş bir tütək kimi səslənib axar.
Ax, ey ədalətli Kürüm,
Qanlı-qadalı Kürüm!!*

Zəng alətinə dair:

*Mənzilə çatanda sən bilirsən ki,
Bir, şərqli karvanın susmada zəngi ².*

Saza dair:

*Bir də saz əzəl sənətimizdir,
Elin ruhu kimi səsi təmizdir.
Bunu saz səsinə dalanlar bilər,
Aşıqla baş-başa qalanlar bilər ³.*

Düdüyə dair:

*Tövşüyör körüklər,
Ötüyör düdüklər ⁴.*

M.Müşfiq eyni şeirdə bir neçə çalğı alətini vəsf edir. Aşağıda belə misralardan nümunələri təqdim edirik.

¹ M.Müşfiq. «Əsərləri», II cild, «Şən Tiflis» (yazılma tarixi bəlli deyil), Bakı, «Səda», 2004, səh. 29 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

² M.Müşfiq. «Əsərləri», II cild, «Səhər» poeması (1935-ci ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 269 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

³ M.Müşfiq. «Əsərləri», II cild, «Sındırılan saz» poeması (1936-cı ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 309 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

⁴ M.Müşfiq. «Əsərləri», I cild, «Yarış» (1930-cu ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 206 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

Tar, dəf və kamançaya dair:

*Təbiət nə zaman çıxıb özündən,
Bu tarlar, bu dəflər, bu kəməncələr
Deyə, ağaqlıqda, suda, küləkdə
Bəstəkarlar kimi bir şey hecələr;
Nə vaxt iki dalğa verib baş-baş
Gümüş sahillərdə yatar gecələr*¹...

Kamança və saza dair:

*Sən iti addımla qoşarkən iləri,
Sayrısın, gurlasın çaldığın kaman hey!*

*Bir duyğu deyir ki, rədd eylə keçmiş,
Danışdır sazında dirçələn elləri.
Yeni söz istəyir hər qadın, hər kişi,
Öpərkən gözləri səadət yelləri*².

Ney və saza dair:

*Quzeylər hələlik qardır, bəyazdır,
Yaşıl dağ döşləri mehmannəvazdır.
Çobanın çaldığı dağ başında ney,
Aşığın yamacda çaldığı sazdır*³.

Ney, kamança və tara dair:

*Gözləri y(a)ıldızlı bir yaz gecəsi,
Xəfif küləklərin şirin ləhcəsi.
Bir ney dili kimi açılan zaman,
Dallarda yarpaqlar əl çalan zaman.
Bir evdən gəlirdi nəşəli səslər,
Nəşəli səslərdə sıcaq həvəslər...
Büllur qədəhlərin öpüşməsinə,
Kaman naləsini, tar nəğməsinə
Ürkmüş dinləyirdi gecə yolları,
– Çal! Dönüm gözüne!
– Çal!
– Ay qız, oyna!
Qurban olum sənün uzun boyuna!*¹

Zurna və balabana dair:

*Gözəl Qafqaz o günləri artıq unutmuş,
Başqa səs var zurnasında, balabanında.
O, üzünü indi başqa bir üfqə tutmuş
Başqa quşlar dəm çəkiyor sayəbanında*².

Zurna və qavala dair:

*Bir kəndli qəmlidir, bir kəndli şaddır,
Yenə bir tərəfdə toydur, büsatdır.
Qovuşmaq istəyir çünki yar yara,
Zurna-qaval səsi düşür dağlara*³.

¹ *M. Müşfiq*. «Əsərləri», I cild, «Əbədiyyət nəğməsi» şeiri (1935-ci ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 307 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

² *M. Müşfiq*. «Əsərləri», I cild, «Nümayiş» şeiri (1929-cu ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 93-94 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

³ *M. Müşfiq*. «Əsərləri», II cild, «Səhər» poeması (1935-ci ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 261 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

¹ *M. Müşfiq*. «Əsərləri», II cild, «Mənim dostum» poemasından (1933-cü ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 208-209 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

² *M. Müşfiq*. «Əsərləri», II cild, «Qafqaz» şeiri (yazılma tarixi bəlli deyil), Bakı, «Səda», 2004, səh. 9 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

³ *M. Müşfiq*. «Əsərləri», II cild, «Sındırılan saz» poeması (1936-cı ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 305 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

Şeypur və barabana dair:

*Şeypur səsi yüksəldi,
Barabançı da gəldi.
Durub sıralandılar,
Bir az aralandılar.
Bir qədər məşq etdilər,
Düşüb yola getdilər¹.*

Boru və saza dair:

*Ey bu gənc dağların biqərar yolçusu,
Qanadlan! Çalındı yüksəliş borusu.
Ey cənub tərlanı, döyünsün ürəyin,
Yılmadan havalan bu alı dağlara,
Dərəsi, tərəsi bahalı dağlara.
Bir sabah olarkən qızıldan dirəyin,
Səslənib duracaq əlində şən sazım,
Qafqazım, Qafqazım, qazanlı Qafqazım².*

Düdük və boruya dair:

*Beyinlər, duyğular, ürəklər yarışda,
Sementli özüllər, dirəklər yarışda.
Sobalar qızıqıb, töyşüyür körüklər,
Çağlayır borular, oxuyur düdüklər³.*

Düdük və saza dair:

*Düdüklərin gur səsi sərhədləri aşınca,
Üz-gözümüz dikilsin cahana ehtisamla!*

¹ *M. Müşfiq*. «Əsərləri», II cild, «Bir may» şeiri (1932-ci ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 368 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

² *M. Müşfiq* «Əsərləri», I cild, «Qafqaz» şeiri (1930-cu ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 163 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

³ *M. Müşfiq*. «Əsərləri», I cild, «Böyük işlər» şeiri (1929-cu ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 122 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

*Bir mayıs, səni gördüm,
Bir saz yaptım çalıkdən,
Simlərini qəlbimin damarlarından hördüm¹.*

Bəlkə də şair burada saz dedikdə, tənburu nəzərdə tutmuş. Türk dilli xalqlar bəzən müxtəlif çalğı alətlərini də saz adlandırırlar. Yəni, zurna da, kamança da, o cümlədən tənbur da saz adlana bilər. Simləri qədimdə damardan hazırlandığından tənburun sözaçımı «təmur», yəni «damar» fikrini ifadə edir.

Tar, kaman, rübaba dair:

*Tar səsləndi, kaman da ona qoşuldu,
Hər könül fərəhindən uçan quş oldu.*

*Onlar şərab içdilər, şərab eşqinə,
Şeir, nəğmə, gözəllik, rübab eşqinə².*

Tar və qavalın vəsfi:

*Sinədə tar, əldə qaval,
Bu dünyada bir kapital
Varmı insan oğlu kimi³?*

Saz və kamanın vəsfi:

¹ *M. Müşfiq*. «Əsərləri», II cild, «Yeni mayıs» (yazılma tarixi bəlli deyil), Bakı, «Səda», 2004, səh. 14 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

² *M. Müşfiq*. «Əsərləri», I cild, «Üç sağlıq» şeiri (1936-cı ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 353-354, 356-357-358, 361 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

³ *M. Müşfiq*. «Əsərləri», I cild, «Tərtərhes nəğmələri» şeirinin XX bölümü (1936-cı ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 378 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

*Qəlbindən dəm vuran Aşıq Duman var,
İndi hər yığnaqda saz var, kaman var*¹.

Müşfiq yaradıcılığında tar alətinə xüsusi yer ayırır. Ümumiyyətlə, hər an tardan söhbət açarkən istər-istəməz nakam şairimiz Mikayıl Müşfiq yada düşür. O, bütün çalğı alətlərini sevirdi, Müşfiq yaradıcılığında 20-yə yaxın çalğı alətinin adına rast gəlirik. M. Müşfiq rübab, kamança, saz, ney, nay, qaval (nəfəs aləti, neyin bir növü), zurna, qaval (xanəndələrin istifadə etdikləri bir üzlü zərb aləti), balaban, düdük, tütək, tar, nağara, dəf, çan, zəng, şeypur, boru, ağız qopuzu, baraban kimi alətləri əsərlərində dönə-dönə vəsf edirdi. Lakin tar alətinə Mikayıl Müşfiqin də Cəfər Cabbarlı kimi xüsusi, daha böyük məhəbbəti vardı. Bu da səbəbsiz deyildi. XX əsrin əvvəllərində tar əleyhinə düzəldilmiş bolşevik-erməni kompaniyası geniş fəaliyyətdə idi. Onlar tara keçmişin qalığı kimi baxır, aləti birdəfəlik məhv etmək istəyirdilər². O illərdə (1922-1928) Xalq Maarif Komissarı vəzifəsində çalışan Mustafa Quliyevin (1893-1938) göstərişi ilə tar alətinin konservatoriyada tədrisi qadağan edilmişdi. Bu barədə «İnqilab və mədəniyyət» jurnalında məlumat verilirdi³:

«Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasını qüvvətləndirmək məqsədilə AXMK (Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı – A.N.) bir çox qərar qəbul etmişdir. Bu

¹ *M. Müşfiq*. «Əsərləri», II cild, «Sındırılan saz» poeması (1936-cı ildə yazılıb), Bakı, «Səda», 2004, səh. 310 (tərtibçi: Gülhüseyn Hüseynoğlu).

² Dahi C. Cabbarlı (1899-1934) da bu təbliğatın əleyhinə olaraq «Aydın», «Almas» və «1905-ci ildə» əsərlərində tarla bağlı öz etirazını səhnədən bildirmişdi.

³ «İnqilab və mədəniyyət» jurnalı, «Xronika» başlıqlı səhifədə «Tar konservatoriyadan çıxarıldı» məqaləsi, Bakı, 1929-cu il, №2, səh. 39.

qərarlara görə məcburi dərs kursu olan tarın öyrənilməsi konservatoriyanın bütün dərəcələrində tədris planından götürülür və konservatoriya yanında olan Şərq orkestru ləğv olunur. Tar ancaq cümə konservatoriyasında keçiləcəkdir».

M. Müşfiq irsini araşdırdıqda 10-dan artıq müxtəlif səpkili şeirlərində tarın adına rast gəlirik. Onun tarı vəsf etdiyi ilk şeir «Tarın cavabı» adlanır. 1930-cu ildə nəşr edilən bu şeirdə şair musiqinin haram olduğunu deyən dindarlara qarşı etirazını bildirir.

*Tarın tellərində «Kəsmə şikəstə»,
Tutmuşdum dişimdə bir tatlı bəstə.
O, həvəslə çalır, mən oxuyurdum,
Üz tutub dostuma böylə diyordum:
Çal, mizrab toxunsun sarı tellərə.
Çal, səsin bənzəsin coşqun sellərə.
Çal, tarı dindirib inlətəlim, çal.
Çal, tara bir şeir söylətəlim, çal.*

Şeir «O, həvəslə çalır, mən oxuyurdum» misrasından aydın olur ki, Müşfiqin həm də gözəl səsi, avazı varmış, hətta təbi gələndə oxuyurmuş da.

Böyük şairin tarı vəsf etdiyi şeirlərin adını və yazılma tarixini təqdim edirik. Mənbə kimi məqalə boyu Müşfiqsünas alim Gülhüseyn Hüseynoğlunun tərtib etdiyi sonuncu nəşrdən istifadə etmişik: M. Müşfiq «Əsərləri», Bakı, «Səda», 2004.

1. «**Tarın cavabı**» şeiri (1930-cu ildə yazılıb), I cild, səh. 208-210.

2. «**Mənim dostum**» poeması (1933-cü ildə yazılıb), II cild, 2004, səh. 208-209.

3. «**Qəzəl**» (1933-cü ildə yazılıb), I cild, səh. 283.

4. «**Tar**» şeiri (1933-cü ildə yazılıb), I cild, səh. 284-289.

5. «Əbədiyyət nəğməsi» şeiri (1935-ci ildə yazılıb), I cild, səh. 307.

6. «Yüksəliş» şeiri (1935-ci ildə yazılıb), II cild, səh. 109.

7. «Nə deməkdir?» şeiri (1936-cı ildə yazılıb), I cild, səh. 393.

8. «Üç sağlıq» şeiri (1936-cı ildə yazılıb), I cild, səh. 353-354, 356-358, 361.

9 «Tərtərhəs nəğmələri» şeirinin II bölümü (1936-cı ildə yazılıb), I cild, səh. 364-365.

10. «Tərtərhəs nəğmələri» şeirinin X bölümü (1936-cı ildə yazılıb), I cild, səh. 370-371.

11. «Azadlıq dastanı» poeması (1936-cı ildə yazılıb), II cild, səh. 283.

12. «Duyğu yarpaqları» şeiri (1937-ci ildə yazılıb), I cild, səh. 435.

Bu şeirlərin üçü – «Tarın cavabı», «Tar» və «Nə deməkdir?» birbaşa tara həsr edilib. Digər şeirlərdə isə tarın adı müəyyən məqamlarda çəkilir, bəzi hallarda isə tar sözü bənzətmə kimi işlədilir. Nümunə olaraq «Əbədiyyət nəğməsi» şeirini göstərə bilirik:

*Təbiət nə zaman çıxıb özündən,
Bu tarlar, bu daşlar, bu kəməncələr
Deyə, ağacliqda, suda, küləkdə
Bəstəkarlar kimi bir şey hecələr;
Nə vaxt iki dalğa verib baş-başa
Gümüş sahillərdə yatar gecələr...*

«Duyğu yarpaqları» şeirində Müşfiq dövrünün virtuoz sənətkarlarını – müğənni Bülbülü (1897-1961) və tarzən Qurban Pirimovu (1880-1965) yada salır:

*Görmüş xəzanları, ildirımları,
Bir üzüm qaradır, bir üzüm sarı.
Bu gün şadlığımı çalsın, çağırınsın
Bülbülün mahnısı, Qurbanın tarı!*

Xatırladaq ki, hər iki sənətkar Müşfiqin toy məclisində iştirak edib, çalıb-oxuyub və bu şeiri şair öz toy günündə söyləyib. Qeyd edək ki, Qurban Pirimov – Aşıq Valeh Kərbəlayi Səfi Məhəmməd oğlunun (1729-1822) nəticəsi, dövrünün tanınmış balabançalanı Baxşəli Gülablının oğludur.

Müşfiq məşhur «Tar» şeirini 1933-cü ildə yazmışdı:

*Oxu, tar, oxu, tar!
Səni kim unutar?*

Maraqlı sual ortaya çıxır, niyə Müşfiqin tar ilə bağlı yazdığı şeirlərin arasında ən çox yayılan və sevilən məhz «Oxu, tar»dır?

Aydınlıq gətirmək üçün bir az keçmişə nəzər yetirək. Mustafa Quliyevin göstərişindən sonra bir sıra şairlər mətbu orqanlarında tara, daha doğrusu, komissarın göstərişinə münasibətlərini bildirdilər. M. Müşfiq də 1930-cu ildə «Tarın cavabı» adlı şeirini yazır və xalqın hətta ən ağır, matəm günlərində belə tarın səsinə ehtiyacı olduğunu söyləyir.

Sonra nə baş verir?

1932-ci ildə Süleyman Rüstəmin (1906-1989) tarın əleyhinə yazdığı «Tar səmə qoyulur» («Tar lağa qoyulur» yazsaydı daha düzgün olardı – A.N.) adlı şeiri dərc edilir və çoxlarını şoka salır¹:

*Kəs səsinə, ötmə dedim, ötmə dedim, ötmə tar!
İstəməyir proletar səndə çalınısın «Qatar».
Qaldıraraq qabar çalmış əlindəki çəkici
Çəlik zindanlara vuran meşin döşüklü işçi
Deyir: «Yetər «Yetim səgah», yetər «Qatar», «Şikəstə»,
Çünki deyil bizim həyat, mühit yetim və xəstə».
İstəməyir səni bizim yeni həyat, bəlli bizdən deyilsən.*

¹ S. Rüstəm. «Ataş», Bakı, «Azərnaşr», 1932, səh. 47.

*Səndən uzaq yeni həyat, səndən uzaq inqilab,
Yeni coşqun nəğmələrə sən etməzsən əsla tab.
Bir zövq almaz bu cəmiyyət ölgün ağlar səşindən...*

Bu şeirdən sonra Müşfiqi artıq heç bir qüvvə saxlaya bilməzdi. Odur ki, tara «kəs səsini» söyləyənlərə cavab olaraq Müşfiq «Oxu, tar!» – dedi. Beləcə bu şeir ərsəyə gəldi və ildırım sürəti ilə ölkəyə yayıldı. Bəlkə də belə məqamlar Müşfiqin ölümünü yaxınlaşdırırdı.

Mikayıl Müşfiqin istintaq işi: №12493/116.

M. Müşfiqi amansızcasına mühakimə edənlər: Sumbatov-Topuridze, Gerasimov, Tsinman, Qalustyan və başqaları.

M. Müşfiqi 1937-ci il iyunun 4-də həbs ediblər. Həmin günün sabahı, yəni iyunun 5-də şairin 29 yaşı tamam olur. Bu, Müşfiqin sonuncu ad günü idi, o da dəmir barmaqlıqlar arxasında...

Biz müşfiqsevərlər şairin Bakıda ev muzeyinin açılmasını, onun ev əşyalarının, paltarlarının, tarının bu muzeydə qorunmasını arzulayırıq. Xatırladaq ki, Mikayıl Müşfiqin şəxsi tarı hazırda Nizami adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin ekspozisiyasında (İnv. №2903) nümayiş etdirilir.

Bu gün Azərbaycan tarının səsi dünyanın ən nəhəng konsert salonlarından gəlir. Tarımızın yaşamasında, həyata yenidən vəsiqə almasında M. Müşfiqin xidməti az olmayıb. Yaxşı olardı ki, Respublika Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin dəstəyi ilə «Müşfiq tarı» adlı Beynəlxalq festival keçiriləydi, dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan tarzənlər bir araya yığışaydı. Belə olduqda Müşfiqin də nakam ruhu şad olardı. Həmçinin «Müşfiq tarı» festivalı keçirilsə, dünya ictimaiyyətinin nəzərini Azərbaycana yönəltməklə tarımızda gözü olan bədxah düşmənlərimizi də hədəfə almış olardıq.

Sevindirici haldır ki Xızı rayonunun Sayadlar kəndində, «Müşfiq ocağı»nda Xızı rayon mədəniyyət şöbəsinin müdiri Sənan Talibovun təşəbbüsü ilə həvəskar tarzən Camal Hüseynov tərəfindən tar alətinə abidə qoyulmuşdur. Yaxşı olardı ki, Bakıda və eləcə də digər şəhərlərimizdə də tara belə bir abidə qoyulaydı.

Bəstəkar, Əməkdar incəsənət xadimi Nazim Quliyev Mikayıl Müşfiqin əziz xatirəsinə həsr etdiyi tar və fortepiano üçün «Səni kim unudar?» adlı lirik əsər yazmışdır.

Müşfiq tara, tarın simasında Azərbaycana, azərbaycançılığa heykəl qoyur. O, təkcə tara deyil, Azərbaycana hayqırır «Oxu!» deyir, «Yaşa» deyir! Səslən, yaşa, inkişaf et, doğma tarım, doğma Azərbaycanım, deyir.

MİKAYIL MÜŞFİQİN TƏNCİM PORTRETI

Böyük ürəkli, nəhəng istedadlı, coşğun təbli Azərbaycanın şair oğlu Mikayıl Müşfiqin ömür yoluna təcim elminin işığında nəzər saldıqda bir sıra məsələlərin mahiyyətini aydınlaşdırmaq mümkündür. Şairin təvəllüdü 5 iyun 1908-ci ilin cümə gününə təsadüf edir.

Cümə gününün səyyarəsi Zöhrə (Venera) sayılır. Bu gün doğulan uşaqlar sifətcə çox göyçək, xasiyyətçə xoşrəftar, dostpərəst olurlar. Sevəndə dəlicəsinə, çılgıncasına fədakarlıq edirlər. Sevgi onların canı, cövhəri olur. Müşfiq dünyaya gələn gün səyyarələr bürclərdə bu şəkildə yerləşmişdi.

Günəş – Əkizlərdə.

Ay – Oxatanda,

Ütarod – Merkuri – Xərçəngdə,

Zöhrə – Venera – Xərçəngdə,

Mərrix – Mars – Şirdə,

Səd Əkbər, Müştəri – Yupiter – Qoçda,

Zühəl – Saturn – Oğlaqda,

Uran – Qoçda,

Neptun – Xərçəngdə,

Pluton – Əkizlərdə.

1908-ci ilin idarəedici səyyarəsinin Mars (Mərrix) və ilin Meymun ili olduğunu nəzərə alsaq, onu deyə bilərik ki, bu şəxs ortaboylu, (bəzən qısa boy) olur, illər ötdükcə kökəlməyə meyilliyi artır. Deyib-gülən, başqasına şəbədə qoşan olurlar, iti həcv dililə seçilirlər. «Maarif və mədəniyyət» dərgisində qərəzli tənqid yazıb şeirlərini əyləncə adlandıran bir tənqidçi üçün Müşfiq üz-üzə gələndə bədahətən söyləmişdi:

Gündə min rəngə düşən buqələmunsan, bilirəm,

İti baltayla kəsilməz bir odunsan, bilirəm,

Atana oxşamısan, boynuyoğunsan, bilirəm.

*Dinlə gəl qəlbimi, ay Hacı Filanın balası,
Ağzımı açma, gədə oğlu gədanın balası.*

* * *

*Zati məhusini tək mən deyiləm, Gəncə bilir,
Kimə qulluq eləyirsən bunu el, mənçə, bilir,
Əsli əyləncə olan şeirimi əyləncə bilir,
Dinlə gəl qəlbimi, ay Hacı Filanın balası,
Yekə kərtənkələnin, əfi ilanının balası...*

Azərnəşrin o vaxtlar baş mühasibi işləmiş, atalar sözlərinin xəridarı Əbdülqasım Hüseynzadədən avans pul almaq üçün yazdığı klassik üslubdakı müraciətin də əsasında incə yumor durur:

*Əssəlam, ey bizim Əbdülqasım,
Sənə var çoxlu-çoxlu ixlasım.
Yığılıb bir neçə ədibi-şəhir
Tökülər böylə günə bir tədbir:
Ki, həvanın dumanlı çağında,
Toplaşıb Mehдинin otağında
Çox götür-qoy edib nəhayət, biz,
Düşünərsiz əgər ki, arifsiz!
Gər düzəltəsən əgər bu xeyr işi sən,
Hamımız söylərik acəb kişisən!
İş qalıbdır öz iltifatınıza
Əliniz getsə portmanatınıza
Bizə bir yüz manat barat eylər,
Mərd olan burda iltifat eylər.
Mehdiyo Vahido, Rza, Rahim,
Müşfiqəm, pəs dutar səni ahim.
Verməsən, həcvdir bunun dali,
Bəs ki, mətləbdən olginən hali...*

5 iyun 1908-ci ildə doğulanın şabalıdı saçları, girdə sifəti, geniş alını, nəzərə çarpacaq burnu (bəzən donqar), cəlbedici qonur gözləri onu başqalarından fərqləndirir. Belə adamlar ünsiyyəti ilə diqqət çəkirlər. Öz şəxsiy-

yətinə hörməti qarşısına böyük məqsədlər qoyub inamla ona doğru getməyə sövq edir. Bütün problemlərini ədalətlə, vicdanla həll etməyə çalışırlar.

Nigahda zəif və zərif xanıma üstünlük verirlər. Həyatında çoxsaylı qadının olmasına baxmayaraq, o 1915-ci – Dovşan ilində dünyaya gəlmiş Dilbər Axundzadə ilə ailə qurmuşdu.

1908-ci il, 5 iyunda dünyaya gələnlərin inandırmaq istedadı var. Onun həyatsevərliyi özgələrinə də sirayət edir, ilham verir. Paxılları çox, bədxahları məkrli və qəddardır. Zəif yeri ayağın bud hissəsidir, qan xəstəliyindən qorxusu var. Doğum günündə Ay Oxatan bürcündə olduğundan Müşfiqin silahdan açılan atəşdən öləcəyini əvvəlcədən təxmin etmək mümkün idi.

Ümumiyyətlə, 5 iyunda dünyaya gələnlər dərin zəkallı, böyük istedad sahibi kimi həmişə başqalarında həsəd duyğusu oyadır. Bir yerdə sakit oturmayan, yeni-yeni təklif və təşəbbüslərlə çıxış edənlər olur. Əldə etdiyi nəticələrlə qane olmayan şəxslər kimi həmişə irəli şığımaq istəyirlər:

*Mənim könlüm deyir ki,
hələ bunlar nədir ki...
Böyük günlər, şanlı günlər,
şən günlər,
Yoluna düşən günlər
hələ qarşımızdadır!*

və ya

*İləri, yeni ruh, yeni can,
Bu uzun həyəcan
Bakıyı qaplasın,
Qəhrəman divləri bir yerə toplasın!*

Bu misraların müəllifi ancaq 5 iyunda doğula bilərdi. Bir qayda olaraq, həmin gün dünyaya gələnlər səyahəti xoşlayır, evlərini də elə tərtib edirlər ki, ən vacib əşyalar

həmişə hazır, əl altda olsun ki, istədikləri vaxt çantalarını götürüb səfərə çıxıb bilsinlər.

Özlərini sevgiyə tamamilə həsr etməkdən çox qorxurlar. Xatırlatmaq yerinə düşərdi ki, «Müşfiqli günlərim» xatirat kitabında onun «Dilbər, qorxuram sevgi şairi olub gedəm. Son vaxtlar başımı çox qatmışam» – sözlərini xanımı xüsusi qeyd edir.

5 iyunda dünyaya gəlmiş adamlar, bir qayda olaraq, nəşriyyat işinə, əyləncələr təşkilinə, kompüter qrafikası məşğələlərinə meyilli olur. Mikayıl Müşfiq «Azərbaycan»-də redaktor vəzifəsində çalışırdı. Əsərlərinin yığılması, sahmana salınması, nəşri işinə xüsusi şövqlə nəzarət etdiyini o vaxt mətbəədə işləmiş Seyfəddin Dağlının xatiratından öyrənirik.

5 iyunda dünyaya gəlmiş adamlar bəzən düşdüğü vəziyyətin səbəbini o dəqiqə dərk edə bilmir. Ona görə də, cərəyan edən hadisələrin gedişi vaxtı öz sayıqlığını itirirlər. İlk istintaq materialları ilə tanış olduqda, Müşfiqin məhz belə bir ovqat yaşadığını yəqin edərsən.

5 iyunda dünyaya gələnlər ehtirasla riskə gedir, belə bir şərait olmadıqda isə təəssüflənirlər.

*Tikan kimi dalar bizi,
O bir yandan, bu bir yandan.
İlan kimi çalar bizi,
O bir yandan, bu bir yandan.*

* * *

*Gəncliyimiz yetdi başa,
Baş əymədik bir oğraşa,
Odur bizi tutur daşa,
O bir yandan, bu bir yandan.*

- misralarını çəkinmədən, tribunadan oxuyan şair mənə risksiz yaşamamışdır. 1929-cu ilin 12 yanvarında tar musiqi alətinin ləğvi istiqamətində xalq maarif komissarı ittihamnamə ilə çıxış edərkən,

*«Oxu tar!
Oxu, tar!...
Gözləri qibləyə açılan
hasarlı binalar,
dinləmiş əzəldən səsinə,
Papaqlı atalar, çadralı analar
Ötürmüş sayəndə köksünü,
Düşmüşlər gah şirin, gah acı toruna,
Sevinə-sevinə, qoruna-qoruna...» - demişdi.*

Xatırladıram ki, şeirin ərsəyə gəldiyi vaxt qəzetlərin hər bir nömrəsində dinə, çadraya və papağa qarşı materiallar çap olunurdu.

5 iyunda dünyaya gələnlərin bəyəndiyi gül nərgiz gülüdür. Nərgizin xoş ətri, zərif görünüşü onlara coşğun təb verir.

*Sənin gözlərinmi gənclik bağında,
Yoxsa nərgizlərin sayrışıb oynar?
Yoxsa çıxılmayan eşqin dağında
Ömrümün dirilik çeşməsi qaynar?!*

* * *

*Qara qış üstümə tökər qarını,
Nərgiz gözlərindən məni ayırsan.
Mənim ümidimin qapılarını
Neçin gah açırsan, gah qapayırsan?!*

5 iyunda dünyaya gələnlərin istəkli, sirlə rəqəmləri 5-dir. Uzun əzablardan sonra (istisnasız 7 ay), 5 yanvar 1938-ci ildə SSRİ Ali Məhkəməsi Hərbi Kollegiyasının Səyyar sessiyası güllələnmə qərarı çıxarıb və icra edilib.

5 iyunda dünyaya gələnlərin xoş günü çərşənbədir. Əzablara son verən həmin məşum qərar çərşənbə günündə verilmişdi.

Əkizlər bürcündə dünyaya gələn adamlar əzabkeş, maraqlı və möhkəm xarakterli olur. Uzun əllərə və

ayaqlara malikdirlər. Qaynar xarakterli olmaları əks cinsdən olanların diqqətini çəkir. Yumşaq saçları mülayim xasiyyətindən xəbər verir. O, bir yerdə, bir mühtdə çətin qərar tutur. Kütlə içərisində başqalarından, yaxşı mənada, kəskin dərəcədə fərqlənir.

Gün altında onlar çox tez qaralır, dənizi, çimərliyi sevirlər.

*Coş dəniz, coşğun dəniz!
Daş dəniz, daşqın dəniz!
Aşqın dəniz!.. Şaşqın dəniz!...*

- misraları dənizin səsinə oxucuya çatdırır. «Yenə o bağ olaydı» - şeirində dəniz həm də aşıqın rəqibi obrazında çıxış edir:

*Əndamını həvəslə qucaqlarkən dalğalar,
Qəlbimdə qasırğalar, fırtınalar coşaydı,
Qışqanlıqlar doğaydı, məni hirsim boğaydı,
Cumub alaydım səni dalğaların əlindən
Yapışaydım belindən...*

5 iyun 1908-ci ildə dünyaya gələnlərin ən uğursuz bürcü Oğlaq, ən bəd rəqəmi isə 6 sayılır. Təsadüfi deyil ki, Mikayıl 6 aylığında ikən anası Züleyxa (23 dekabr 1908-ci il, Oğlaq bürcü) dünyasını dəyişmişdi. Müşfiq 6 yaşında olarkən atasını itirmişdi. Atasını Mirzə Əbdülqədir Visaqi 1914-cü Pələng ilində vəfat etmişdi. Elə özü də 1938-cü ilin 5 yanvarında - Oğlaq bürcündə əbədiyyətə qovuşmuşdu. Meymun ilinin ən təhlükəli ili Pələng ilidir. 1938-ci il Pələng ilinə təsadüf edir. Müşfiqin ilk istintaqı həftənin altıncı - şənbə günü (1937-ci ilin 5 iyunu) olub. Şair 20 iyun 1933-cü ildə ailə qurub. 20.06.1933 rəqəmlərini topladıqda 42 alınır. Bu rəqəmlərin də cəmi 6 edir. Kəbinin uğursuz vaxtda kəsilməyi ailənin xoşbəxt olmayacağından xəbər verir. Müşfiqin pasport nömrəsi 543214 idi, bu rəqəmlərin cəmi 24-dür. 24 rəqəminin

cəmi altıdır. İndi də şair üçün uğursuz olan ünvanındakı ada fikir verək. Şairin yaşadığı küçənin adı Nijno Priyutskaya idi. Küçənin adının «Aşağı sığınacaq» mənasını verməsi də boş yerə deyil, yetimlik ömrü yaşamış şairin kəsməkeşli taleyinin mistik ifadəçisidir.

Müşfiq üçün xoşbəxt rəqəmlərə nəzər salaq. Şair yaşadığı Nijno-Priyutskaya (indiki Ş.Əzizbəyov) küçəsi, 108 nömrəli evdə qısa vaxtda olsa da, xoşbəxt günlərinə qovuşub; 108-in rəqəm cəmi doqquzdur. Ali təhsilini başa vurduğu 1931-ci ilin rəqəmlərinin cəmi 14, onların da cəmi beşdir. Şairin anadan olduğu tarixi cifr elmi (numerologiya) ilə hesabladığımızda, ömrünün bitdiyi yaşla eyni rəqəmi verdiyini görürük. 5 iyun 1908-ci il rəqəmə çevrildə 5.06.1908 edir, onları topladıqda 29 alınır. Şair əbədiyyətə qovuşarkən onun 29 yaşı vardı. Bu, nakamlıq əlaməti deyil, bitkin bir ömrün hesabatıdır. Ona görə də, tez-tez işlədilən «nakam şair» ifadələrini Müşfiqə aid etmək, əslində düz deyil. O, Allahın verdiyi ömrü şərəflə yaşayıb adını əbədiyyətə yazaraq, mərdanə, heç kəsin qarşısında əyilmədən dünyasını dəyişib. Bundan böyük kam almaqmi olar? Yoxsa: kam almaq təkəcə maddi dünya ilə bağlıdır?

Şairin adı Mikayıldır. Sözünl əsl mənası qədim sami dillərində «Allaha xoş gələn» deməkdir. Hərfi tərcüməsi isə «O şəxs ki, tanrı kimidir» alınır. İlk dəfə bu ada Mesopotamiyadakı haldeylərdə rast gəlinib. Bir mələk adı kimi, Mikayıll, İslamda İblisə qalib gələn, dördüncü göyün idarəedicisidir, dörd ən böyük mələkdən biridir. Tövbənin, şəfqətin, maarifin hamisi sayılır. Gizli elmlərdən xəbərdar olan Mirzə Əbdülqədir oğluna ona görə Mikayıll adı qoymuşdu ki, bu mələk həm də çərşənbə gününün ülvisidir; axı, 5 iyunda doğulmuşların uğurlu günü çərşənbədir. «Qurani-Kərim»də yalnız bir dəfə, Bəqərə surəsində Mikayıllın adı Cəbrayilla birgə çəkilib (Bax, 98-ci ayə). Mikayıll adı daşıyan kişilər ömürlərinin gənclik çağlarında sevgilisini ideallaşdırır, onu məsum bir mələk kimi

təqdim edirlər. Bir azdan bu onu yorur, ömrünə başqa əyləncələrin də qatılmasına etiraz etmir. Qadınlarla həddindən artıq mehriban olur, acı sözü dillərinə gətirmirlər. Mikayıll adı ilə tanınan adamların, bir qayda olaraq, qəribə taleləri olur. Şairi isə öz adı ilə yox, təxəllüsü ilə daha çox tanıyırdılar. Hətta ən yaxın qohumları, qonşuları, dostları, şagirdləri də ona «Müşfiq» adı ilə müraciət edirdilər. Bu sözə Kəhf surəsinin 49-cu ayəsində rast gəlirik. «Müşfiq» sözünün əbcəd hesabı 530 edir. Rəqəmləri topladıqda isə 8 alınır. Filosof-riyaziyyatçılar 8 rəqəmi haqqında yazırlar ki, güc və həqiqəti rəmzləşdirir. Taleyində 8 rəqəmi olan adamlar ikiqat güclüdür (Həm də Əkizlər bürcü altında doğulduqları üçün), onlarda təşəbbüskarlıq həddən artıq yüksəkdir. Görək onlar mistik, ruhani mövzulara kinayə ilə, inamsızlıqla yanaşmasınlar. Belə mövzulara inansınlar, dəlil-sübut tələb etməsinlər, tələsib inkar dolu sözlər də söyləməsinlər. Çox təəssüf ki, şairin yaradıcılığında komsomol ehtirası ilə yazılmış belə misralara rast gəlmək mümkündür...

İki fotoda şairin əllərini yaxşı müşahidə etmək mümkündür. Dilbərlə çəkdiyi şəkildə o, sol əlini zövcəsinin çiyinə qoyub. Ələ diqqətlə nəzər yetirdikdə və əlləri kətildə barmaqlarını çarpazlaşdırıb oturduğu fotodakı ilə müqayisə etdikdə surətsünaslıq elmi məlumatlarından istifadə ilə maraqlı nəticələrə gəlmək mümkündür. Bu əllər böyük və genişdir, yoğun və uzun, uc tərəfdən düz olan barmaqları var. Hiromantiyada buna kürəkvari və ya aktiv əl deyirlər. Bu əllərin sahibləri daha çox iş adamı, dedikləri sözün ağası olurlar. Həmişə düşündükləri kimi hərəkət edirlər. Böyük musiqi duyumları olur (Mikayıll Müşfiqin çox gözəl tar çaldığı məlumdur). Dünyanın dahi rəssamlarından bir çoxunun əlləri məhz bu tipə xasdır. Bu əllərin sahibi rəhbərdən daha çox icraçı olmağı sevir və öz zəhmətkeşliyi ilə ətrafdakı adamları xoşbəxt etməyə çalışır.

*Görmüş xəzanları, ildırımları,
Bir üzüm qaradır, bir üzüm sarı...*

- misraları ilə şair ruslaşmaqda olan xalqın çətin vəziyyətini göstərirdisə də, eyni zamanda yadigar qalan fotosunun təsvirini vermişdir.

Kətildə oturmuş şairin fotosuna diqqətlə baxdıqda çox maraqlı effekt müşahidə etmək olar. Əgər üzün yarısını tutub baxsaq, burundan o yana işıqlı tərəfdə narahatlığına rəğmən xoşbəxt bir obraz görürük. Əks tərəfə nəzər saldıqda, kölgədə qalmış hissədən bizə baxan dünyanın ağrı-acısını çiyinlərində daşıyan cəfakəş və talesiz bir insanın siması ilə rastlaşırıq.

Mikayıl Müşfiq əbədiyaşar sənətkarımızdır. Onun böyük obrazı xalqımızın ömrü bitməyincə ürəklərdə yaşayacaq. Təncim, cifr, surətşünaslıq elmlərinin köməyi ilə bu obraza əlavə ştrixlər etmək istədik. Biz bildiyimiz bu qədərdir, daha doğrusunu Allah bilir».

Qeydlərimi qaydaya salanda «168 saat» qəzetinin 18 may 2001-ci il sayı diqqətimi cəlb etdi. Orada Etina Yusifli imzası ilə çıxış edən gənc jurnalistin «100-dən çox ziyalımızın ölüm hökmünü icra edən şəxs sağdır» adlı yazısı çap olunmuşdu. Yazıda deyilirdi: «Bir məlumata görə, o, hətta mərhum Müşfiqin xatirə günlərində məzarını (məzarın yeri məlum deyil axı) yad edir, həyat yoldaşı Dilbər xanımın dəfn mərasimində isə xüsusi təşəbbüskarlıq göstərmişdir. Aldığımız son məlumata görə, mərhum Müşfiqin təbəssümü üzündə donan şəklini evinin divarından asan 96 yaşlı Ə.Ş. Müşfiqə atdığı güllələrin gilizlərini də acı bir xatirə kimi özündə saxlayır»...

Yazını oxuyub düşündüm ki, dünyada heç nə izsiz itmir. 96 yaşlı qatilə uzun ömür əzab çəkmək üçün verilib. Müşfiqin şəklini başının üstündən asmaqla hər an ondan bağışlanmasını rica edir (Görəsən bu üzrlər qəbul olunacaqmı?)

Xalqın dözümlünü, zorunu qəhrəmanlar, mənəvi gücünü, sevgisini şairlər öz həyatları ilə əks edirlər. Qəhrəman şair olanda, şair qəhrəmanlıq edəndə əbədi yaşayır. Koroğlu kimi, Nəsimi kimi, Müşfiq kimi...

Hicran Nəsimova

M.MÜŞFİQİN UŞAQ POEZİYASI

Qısa ömründə zəngin bədii irs yaratmış M.Müşfiqin uşaqlar üçün yazdığı şeir və poemalar həssas bir sənətkar qələminin nümunələri kimi diqqəti çəkir. «Pioner» (1927), «Xəzan içində bahar» (1927), «Coğrafiya» (1929), «Pambıq» (1932), «Bir may» (1932), «Məktəbli şerqisi» (1933), «Zəhra üçün» (1934) şeirləri, «Şəngül, Şüngül, Məngül» (1934), «Kəndli və ilan» (1935) adlı mənzum nağılları, «Vuruşmalar» (1932), «Qaya» (1935) poemaları 30-cu illər uşaq ədəbiyyatının çox maraqlı göstəriciləridir.

Bu əsərləri şairin ilk tədqiqatçılarından C.Xəndan haqlı olaraq üç qismə ayırmışdır: məktəbə qədər, məktəb yaşlı uşaqlar və gənclər üçün. O, yazırdı: «Uşaqların yaşına görə bu əsərlərin dil, üslub və həcmələrindəki fərqlər şair əhəmiyyət veriyindən pedaqoji tələblər də gözlənilmişdir».¹

M.Müşfiqin uşaq şeirlərində vətənpərvər bir şairin uşaqlara isti münasibəti, sevgisi, onların qayğısız yaşamalarını arzu edən həssas qəlbi hər misrada duyulur. Bununla yanaşı, şeirlərin hər birində uşaq illərinin fərəhini duya bilməyən şairin nisgili sezilməkdədir.

*Xəzandan qüvvətli olasan gərək...
... Dillərdən, dillərə gəzən məsləkin,
Qursun hər könlüdə çalığ saraylar.
O səmimi, yüksək, gur səslərindən
Utansın tufanlar, köpüklü çaylar.
Pioner, ey əmək qaravulçusu,
Sən ey bu düz yolun doğru yolçusu!²*
(«Pioner»)

¹ Xəndan C. «M.Müşfiq», 1956, səh. 42

² M.Müşfiq. Əsərləri. 3 cildə, 2-ci cild. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1970, s. 299

*Xəzən əlində nə bir gül qalar, nə bir bülbül,
Gedər əldən bahar və mövsümü-gül.
Ancaq ey komsomolçu, ey pioner!
Sənin əməllərin çiçəklənər, solmaz,
Qəlbindəkilər zaval bulmaz!¹*

(«Xəzən içində bahar»)

«Coğrafiya» şeirində uşaqlara elmin sirlərini öyrənməyin, savadlı olmağın insana sevinc gətirdiyini göstərir, təbiətin qoynuna getməyi, onu tanıyıb, dərk etməyin fərhini yaşamağı tövsiyə edir. Şeir sadə bir dildə, uşaqların səviyyəsinə uyğun tərzdə dialoqlarla qurulmuşdur. Müəllimin suallarını yanlış cavablandırın uşaqlar yay tətillindəki səyahətləri zamanı bilmədiklərini öyrənir, xəritədə göstərməyə çətinlik çəkdiyi coğrafi əraziləri gözləri ilə görürlər.

«Pambıq» şeirində də dialoqlar süjetin maraqlı inkişafını təmin edir. Əsər həcmcə genişdir, uşaqların əməyə münasibətini, vətənin bərəkətini qorumaq, qayğısına qalmaq üçün pambıq toplamağa həvəslə getmək istəklərini maraqlı bir tərzdə, sadə, səmimi bir dillə ifadə edir. 13-14 yaşlarında olan pionerlərin iş prosesində bir-birinə qayğısını, diqqətini, tənbəllərə münasibətini şair uşaq psixologiyasına uyğun vermişdir:

*Ayıb olsun səninçin,
İşdən qaçırsan neçin?
Səfər birdən oyandı,
Bu sözlərdən utandı,
Öz-özünə dedi ki:
«Buraxıb tənbəlliği,
İşə girişməliyəm.
Hamını keçməliyəm.
Çolaqmiyəm mən məgər?»²*

Uşaq mənəviyyatına yaxından bələd olduğundan şeirdə tərbiyəvi mənə daşıyan fikirləri məktəblilərin düzgün formalaşmasında böyük əhəmiyyətə malikdir. Şair yeri gəldikcə uşaq illərinin ağır, əzablı yaşantılarını da təsvir etməklə hadisələrin inandırıcılığına, daha təsirli qavranılmasına nail olmuşdur.

*Hava tutqun, göy tutqun,
...Şaxta vurur, yel əsir.
Gömgöy olmuş əlləri,
Topuq çalır dilləri.¹*

Şeirdə dövrün, zamanın əksi aydın duyulur. Pionerlərin köməyinə ehtiyacı olan ölkənin eyni zamanda onların əməyinin müqabilində qış libası, dəftər-kitabı olmayan uşaqlara kömək etməsi o zamankı məktəblilərin həyat durumunu göstərir. 30-cu illər Azərbaycan məktəblisinin yaşamını, mənəvi aləmini, psixologiyasını öyrənmək baxımından «Pambıq» şeirində maraqlı faktlar çoxdur. Həm tərbiyəvi, həm də tarixi baxımdan şeir indiki nəsə tədris edilsə əhəmiyyətli olardı. Şeirdə əzbərlənməli olan parçalar az deyildir. Hazırkı aşağı sinif uşaqları üçün arxaik olan «qolçomaq», «muzdur», «komsomol», «fir-qə» və s. sözlər, tanış olmayan situasiyalar o dövrün uşaq həyatını təsvir etmək baxımından maraqlıdır.

«Bir may» şeiri də həcmcə genişdir. Bu şeirdə 30-cu illərin kolxoz həyatı, kəndlilər, gənclər, kənd qızları, onların məşğuliyyəti, yazın son ayında onların gördükləri işlərin təsviri verilir. Gözəl təbiətin qoynunda, dağların döşündə qurulmuş pioner düşərgəsindəki uşaqların rəhbəri Aydın onlara daha əvvəlki tarixdən, zəhmətkeşlərin həmrəyliyindən və onu ifadə edən 1 May bayramından danışır, dünyadakı zəhmətkeşlərin durumunu, müxtəlif ölkələrdəki vəziyyəti anladır. Dövrün tələbinə uyğun söylənilmiş bir neçə detallı çıxmaqla dünyada gədən silahlanmadan, Şərqdəki, Qərbdəki vəziyyətdən uşaqları məlumatlandırır.

¹ M. Müşfiq. Əsərləri. 3 cildə, 2-ci cild, s. 301
² Yenə orada, s. 315

¹ M. Müşfiq. Əsərləri. 3 cildə, 2-ci cild, s. 307

M.Müşfiq yeddi ilə yaxın Bakı məktəblərində müəllimlik etmişdir. 30-cu illərdə sovet tərbiyə sisteminin vəziyyəti, tələbləri onun uşaqlar üçün yazdığı şeirlərdə aydın duyulur. Bununla belə, bu şeirlərdəki səmimi dil, ruh körpə ürəkləri qanadlandıracaq bir pafosa malikdir:

*Bizimdir kainat, bizimdir həyat,
Bizimdir yüksəliş, bizimdir qanat,
Bizimdir mətanət, bizimdir səbat
Bizik maarifin güləş ordusu!
Azadlıq ordusu, günəş ordusu!*¹
(«Məktəbli şerqisi»)

Beşinci sinif şagirdi Zəhranın albomuna xatirə olaraq yazdığı «Zəhra üçün» şeiri də M.Müşfiqin balalara nəsihəti, arzuları baxımından təsirlidir. Dərs öyrətdiyi bugünkü nəslin gələcəyini yüksəlişdə görmək istəyi insanpərvər, vətənpərvər şairin böyük mənəvi dəyərinin ifadəsidir.

*İləri qoş, iləri,
Ey mənim gözəl qızım.
Qalma həyatdan geri,
Oxu mükəmməl qızım,
Uca dağlardan atlan,
Hər çətinliyə qatlan,
Bir quş kimi qanatlan,
Göylərə yüksəl, qızım!
Mehriban ol insana,
Bir yuxarı baxsana,
Göydə Günəş, Ay sana,
Eyləyir «gəl, gəl» qızım.²*
(«Zəhra üçün»)

Tibb elmləri doktoru Zəhra Salayevanın həyat yoluna istiqamət verən bu kiçik şeir körpə qızın «iləri qoşduğu» illərdə işıqlı bir dua kimi çin olmuşdur.

¹ M.Müşfiq.. Əsərləri. 3 cildə, 2-ci cild, s. 330

² Yenə orada, s. 331

M.Müşfiq uşaqlar üçün yazdığı şeir və poemaların çoxunu müəllimlik fəaliyyəti dövründə qələmə almışdır. Onun bu əsərlərində uşaq dünyasına yaxından bələd olması, uşaq psixologiyasını yaxşı bilməsi də məhz həqiqi bir müəllim, həqiqi bir vətənpərvər olması ilə bağlı idi.

Şairin uşaqlar üçün yazdığı ilk irihəcmli əsəri «Vuruşmalar» poemasıdır. Doğrudur, buna qədər yazmış olduğu «Coğrafiya» (1929), «Pambıq», «Bir may» (1932) şeirləri də həcmcə geniş idi. «Poema janrına müraciət Müşfiq yaradıcılığı üçün heç də təsadüfi bir hal olmamışdır. Onun yaradıcılığının ilk illərinin məhsullarını nəzərdən keçirən diqqətli oxucu bu əsərlərin bəzilərində poema janrına məxsus xüsusiyyətləri hiss etməyə bilməz».¹ G.Hüseynoğlunun qeyd etdiyi kimi bu şeirlərdə epik ünsürlər daha çoxdur.

Oktyabr inqilabının onbeşilliyi münasibəti ilə yazmış olduğu «Vuruşmalar» poeması bir növ şairin aşağı sinif uşaqlarına «tarix dərslidir». Müxtəlif başlıqlar altında «planlar» şəklində qurulmuş kompozisiya poemanın məzmununu uşaqların düzgün qavramasını xeyli asanlaşdırır.

«Başlanğıc»da sinfi ələ almaq üçün söhbətinə maraqla başlayan müəllim: «Fikriniz məndə olsun. Başa düşməyən sorsun. Sizə vuruşmalardan danışacağam»² - deyir. Vuruşma sözündən xoşlanan, «davakar» oğlanlar buna sevinəndə müəllim onları sakitləşdirir:

*- Bu dava o davadan
Deyil, a bala, İman!
Bu, cahan davasıdır,
Ölkələr qovğasıdır.³*

Müəllim şagirdlərinə məlum olmayan daha böyük davaların məzmununu açıqlayır, səciyyələndirir. «Dünya

¹ Gülüseyin Hüseynoğlu.. Müşfiq. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəriyyəti, 1968, s. 74

² M.Müşfiq.. Əsərləri. 3 cildə, 3-cü cild, s. 29

³ Yenə orada, s. 30

davası» adlandırdığı bölmədə şair çar Rusiyası ərazisinə daxil olan xalqların müharibə təhlükəsini necə qarşıladıklarını təsvir edir. «Soldat getdilər», «Davaya səbəb», «Almaniya və İngiltərə» başlıqları ilə söylənilənlərdə müharibənin yaranması səbəbləri, varlı və yoxsulların bu qanlı savaşa münasibəti açıqlanır, uşaqlara aydınlaşdırılır.

Şairin müharibəyə nifrət hissi «Hərbə gedənlər» adlandırdığı bölmədə davanın yaratdığı faciələrin təsviri ilə ifadə olunur. Günahsız insanların məhvinə səbəb olan vuruşmaların məzmunu uşaqlara aydınlaşdırılır. Poemada «Mollalar və keşişlər» parçası bu maraqlı «tarix dərində» yersiz görünə də dövrün xarakterini açmaq üçün müəyyən əsas verir. Sovet hakimiyyətinin məscidləri uçurub dağıtdığı, din xadimlərini sürgünlərə göndərdiyi bir zamanda şair münasibətini müəyyən mənada bildirməli idi («Dindən təbiətə» şeirində olduğu kimi) və sovet məktəblərində ateist tərbiyəsi tələblərini nəzərə almalı idi. Bununla belə, burada şairin dinə ateist mövqeyi hiss olunmur, əksinə mollaların, keşişlərin «Xalqı Məhəmməd, İsa, məscid, minbər, kəlisə, vətən, millət sözüylə hər bə göndərdiklərini», onlara cənnət vəd edərək, varlıların mənafələrinə xidmət etdiklərini pisləyir.

«Bolşeviklərin fikri»ni uşaqlara izah edərkən müəllim Leninin böyüklüyünü və «dünyanı xilas etmək» üçün imperializmin müstəmləkə siyasətinə son qoyub, dünya zəhmətkeşlərini birliyə səsləməsini və azad «qardaşlaşmış işçilərin» dünyasını yaratmaq istəyini uşaqlara izah edir. «Yalnız kənd», «Hərbdən gələnlər», «Məktub» adlı qısa parçalarla şair müharibənin ayrı-ayrı kəndlərə, insanlara, onların ailələrinə verdiyi ağrıları, yaşantıları uşaqların duyacaqları bir təsvirlə, aydın, səmimi dillə söyləyir, xalqın amansız müharibələri törədənlərə nifrətinin səbəblərini açıqlayır.

Poemanın «Fevral inqilabı», «Müvəqqəti hökumət», «Kənd üsyanı», «İclas», «Rəhbər gizində», «Bolşevik-

lər», «Üsyançılar», «Lenin gəlmişdi», «17-ci il, 10 oktyabr», «Ağaların zülmü», «İşçi balaları», «Zavod uşaqları», «Saraya hücum», «Hərbi inqilab» şurası» bölmələri isə «Sosialist inqilabı»nın baş vermə səbəblərindən tutmuş onun tarixindən qısa xronikalar şəklində lövhələr verməklə ayrı-ayrı hadisələri bir süjet xətti ətrafına cəm edib «Şura hökumətinin» qurulması uğrunda mübarizələri uşaqların dərk edəcəkləri bir üslubda təsvir etməklə «tarix dərini» tamamlayır. «Son» yenə də sovet təhsil sisteminin əsas şüarlarından biri olan «gələcəyimiz parlaqdır» - deyərək ruh yüksəkliyi və inam təbliği ilə tamamlanır:

*Əski dünya qocalır,
Yeni həyat ucalır.¹*

Bu poemada «sosialist pafosu» deyərək indi təbəssümlə yan keçərək fərqi nə varmadığımız böyük bir həqiqət əks olunub ki, bu da Azərbaycan uşaqlarının yaşadığı bir tarixi zaman, döndür. Bu döndürü inana-inana 70 il yaşayalarının, 70 il uşaqkən öyrənənlərin yaşamları, hissləri, arzu və inamları ilə birgə keçən tarixi bir salnamənin sonralar doğrulmayan həqiqətləridir. Bunlar hər zamanların uşaqlarını öyrənmək baxımından maraqlıdır.

Poema 7-likdə yazılmış, uşaqların asan başa düşdüyü şirin bir təhkiyə şəklində söylənilən ifadə quruluşuna malikdir. Hadisələrin, təbiətin təsvirlərində gözəl bədii vasitələrindən, yeri gəldikcə maraqlı dialoqlardan istifadə etmiş, ədəbi dilimizdə o vaxta qədər rast gəlinməyən bir sıra sözləri işlətməmişdir (məsələn, patsan - küçə uşağı, baxımsız mənada). Maraqlı burasıdır ki, Azərbaycan dilinin incəliklərini belə gözəl bilən şairin özü Şirvan dialekti ilə bərabər görünür başqa əyalət şivələri ilə də tanış imiş. Məsələn, qərb zonasında «darvazadan çöldə», «küçə tərəfdə», «məhlədə» və s. mənada işlədilər «doqqaz»

¹ M. Müşfiq. Əsərləri, 3-cü cild, s.58

sözünü çox məharətlə, yerində işlətmişdir. Canlı xalq danışığı dilinin şirinliyi təhkiyənin ritmində, axıcılığında söyləmənin daha ürəyəyatımlılığını təmin edir.

Təsadüfi deyil ki, şairin uşaqlar üçün yazdığı əsərlərdən bəhs açarkən Rəfiq Zəka bu cəhəti xüsusi vurğulayaraq yazırdı: «Bütün əsərlərin kimi uşaq əsərlərin də Müşfiq qüdrətilə, Müşfiq mələhəti ilə yazılmışdır. Bu incilərinə də kimsənin yazıları ilə səhv salmaq, qarışdırmaq mümkün deyil. Çünki bu gözəl sənət əsərlərində də Müşfiq incəlikləri parlamaqdadır. Sən xalq dilini gözəl bilir-din, uşaqlarla ustalıqla dil tapırdın. Bu əsərlərdə canlı danışığı dili ilə yüksək şeiriyyət birləşir».¹

M.Müşfiqin uşaqlar üçün yazdığı əsərlər içində özünəməxsus yeri olan «Qaya» poemasında 30-cu illər Azərbaycanda uşaqların yaşam tərzi, yurdsuz uşaqların aləmi öz əksini tapır. Əsərdəki hadisələr şairin öz həyatından tanış səhnələrlə, uşaqlığında içində yaşadığı arzularla səsləşdiyindən şair real həyat lövhələri yaratmağa nail olmuşdur.

Əsər yetim uşaqların yetim həyatını təsvir edir. Qayanın oxuduğu nəğmələr ürəkləri sızladır. Musiqiyə dəyər verən, çox ağıllı, məntiqli söhbət edən bu uşağın içindəki işığı gören qoca müəllimin ona ürəyi yanır, onu bu səfil həyatdan uzaqlaşdırıb başqa dünyanın olduğunu göstərmək istəyir. Teatra gedən, «İblis»ə, «Aydın»a tamaşa edən, onlar haqda rəy söyləyən bu səfilin gələcəyinə inanaraq onu məktəbə, oxumağa dəvət edən qoca müəllim:

*Bilirsən uzaq ol, axırın heçdir,
Topla iradəni, sanma ki, gecdir.
Bax, mən müəlliməm, dinləsən məni,
Aparıb qoyaram məktəbə səni,
Bu çirkin işlərə bir son qoyarsan,
Orda həm işlərsən, həm oxuyarsan.*

Müəllim ona ümid verir, gözəl həyat vəd edir:

*Böyük insanlara qarışacaqsan.
Onlarla həyatda yarışacaqsan...
Oğul, al əlinə ixtiyarını,
Bu müdhiş aləmin kabuslarını
Əlinlə, ağılnla sil gözlərindən,
Həyatı düşünüb anla dərindən.
Sabah gəl mənimlə gedək bərabər,
Qaranlıq yoluna doğsun günəşlər.¹*

Böyük oğurlara əlaltı olmuş bu on beş yaşlı səfilə əl uzadan o böyük ürəkli müəllim onu rəzil bir həyatdan xilas edir. Bambaşqa bir dünyaya atılan Qaya «qoltuğunda qalın kitablar» işləyir, oxuyur, yüksəlir. Onun küçə dostları Mişka, Murad, Polad və başqaları bu əyri yolun qurbanları olurlar.

Müşfiqin poemaları içində ən ağırlı, ən duyğulu, can yanğısı ilə yazdığı bu əsər sanki uşaqlığının «qaysaq bağlamış» yaraları kimi sızılıtlı yanğı ilə səslənir. Poemanın «son»unda əsər üçün izaha ehtiyac qoymayan etirafla tanış oluruq:

*Ey keçən dostlarım, yazıq səfillər,
Mən də sizin kimi bir neçə illər
Ümmanlar üstündə başsız, pərişan,
Acı dalğalarla yersiz çarpışan
Bir qərib təknəyə bənzər kimi ydim.
Qayəsiz yollarda gəzər kimi ydim.
Nə ata çağırışı, nə ana səsi -
Ruhuma ətrini saçma bilmədi...
Nə üçün baxalım bir də arxaya?
Sinəmdəki dağın biridir Qaya!²*

Bütün reallığı ilə, həyatı həqiqətlərin poetik dili ilə dövrünün uşaqlığını, onların yaşadıklarını, var olmuş bir tarixi

¹ Rəfiq Zəka. Müşfiq incəlikləri. B., 1978, səh. 82

¹ M. Müşfiq. Əsərləri. 3 cildə, 3-cü cild, s.65-66

² Yenə orada, s. 80

əks etdirən bu poema M.Müşfiqin uşaqlar üçün yazdığı ən təsirli əsərdir. Azərbaycan uşaqlığının Sovet dönəmində məhz belə bir tarixi yoldan da keçdiyini göstərən bir xronika kimi indiki nəsillər üçün maraqlı faktdır. Bu həm də M.Müşfiq taleyindən keçib gedən ağırlı epizodların bir nağılıdır.

M.Müşfiqin uşaqlar üçün yazdığı poemalardan ikisi mənzum nağıl adlandırılır. Çünki bu poemaların mövzusu xalq nağıllarından götürülüb. Şairin mövzunu folklordan aldığı «Şəngül, Şüngül, Məngül» (1934) nağıldır. M.Müşfiq yaradıcılığının tədqiqatçısı Gülhüseyn Hüseynoğlu «Xalq nağılları əsasında» məqaləsində bu nağılın mövcud olan iki variantını – Firudinbəy Köçərli və Əhliman Axundovun çap etdirdikləri variantları tutuşdurmuş, müqayisə etmiş, oxşar və fərqli cəhətlərini göstərmişdir. Müəllif qeyd etmişdir ki, Müşfiq bu variantların hər ikisindən bəhrələnilib, onlara yaradıcılıqla yanaşıb nağıla yeni əlavələr edib, əsərin bədii cəhətdən zəngin olması üçün ona yeni çalarlar verib.¹

M.Müşfiq də öz əsərini elə nağıl kimi başlayır:

*Biri varmış, biri yoxmuş,
Məzlumların dərdi çoxmuş.
Saqqallı bir keçi varmış,
Gəzdiyi yer qayalarmış.
Dağı-daşı atlanaraq
Hər zəhmətə qatlanaraq
Yaşarmış öz əməyilə.
Başqasının köməyilə
Dolanmaqdan utanarmış.²*

Bu parçadakı əlavələri halal əməyə münasibət bildirməklə körpələrə zəhmətin başucalığını təlqin etmə istəyini G.Hüseynoğlu şairin Nizami Gəncəvidən bəhrələnməsi kimi izah edir. Nizaminin «Sirlər xəzinəsi»ndə «Kərpic kəsən kişinin dastanı»nda qocanın öz əməyinin

bəhrəsi ilə dolanmasını kimsəyə əl açmaqdan üstün tutması ilə əlaqələndirir. Bu nağılda da Müşfiq kiçik yaşlı uşaqlara tərbiyə ilə başlamış, heyvanlara, xüsusən balalara rəğbət oyatmağa çalışmışdır. Şair keçinin balalarını elə məhəbbətlə təsvir edir ki, hər bir bala uşaqların xəyalında bir ayrı gözəlliklə sevgi ilə obrazlaşır, canlanır:

*Şəngülün gözləri qara,
Bənzəyirdi ceyranlara.
Şəvə tükü buruq-buruq,
İncə baldır, qısa quyruq,
Yeni çıxmış buynuzları,
Buxağında qotazları...
Şüngül gözləri nərgiz,*

və ya

*Hələ bir Məngülə bax,
Ayağında səkilə bax.
Yumşaq tükü ala-bula,
Tamamilə başa bəla!¹*

Bu təsvirlərdən sonra körpə balaların hər biri «bu lap mənə bənzəyir» – deyə çəpişləri sevir, nağılın qəhrəmanına dönər, hadisələr boyu onları yaşayar, eşitdiklərinin iştirakçısı olmağa can atarlar. Sona qədər duyduqları onların təfəkkürünün inkişafında, nitqinin, dünyagörüşünün inkişafında müəyyən iş aparmış olar.

Müşfiq nağılının qəhrəmanı ana keçini fədakar, körpələrini sevən, qayğıkeş təsvir edir. Hər səhər yuxudan durub balalarını əzizləyər, öpər, sonra da onların ruzusu üçün çöllərə yollanardı. Qayalardan, dağlardan, dərələrdən keçər, bulaqlardan su içər və dönərkən deyərdi:

*– Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm,
Açınız qapını mən gəlim.
Ağzımda su gətirmişəm,*

¹ Bax: Azərbaycan folklorşünaslığı məsələləri. ADU, Bakı, s.61

² M.Müşfiq. Əsərləri, 3 cildə, 3-cü cild, s.7

¹ M.Müşfiq. Əsərləri, 3 cildə, 3-cü cild, s.7-8

*Döşümdə süd gətirmişəm,
Buynuzunda ot gətirmişəm.¹*

Xalq ədəbiyyatında keçi haqqında deyilənlərdən məlumdur ki, keçi bolluq, bərəkət rəmzi olmuşdur. Türk xalqlarının mifologiyasında keçi totemi olmuşdur, Pura deyilən keçilərin üç buynuzu olmuş, inama görə onlar süd gölündən çıxmışlar. Göy türklərdə də keçi totemi olmuş, qırğızlarda keçiləri qoruyan Çiçan adlı övliya olmuş, Altaylıların inamına görə tufan olacağını ilk dəfə dəmir buynuzlu keçi xəbər verir. Yunan mifologiyasında keçilər süd anası olmuşdur² və s.

Folklorumuzda sayacı nəğmələrində keçiləri əzizləyib oxşamışlar:

*Nənəm, a xallı keçi,
Məməsi ballı keçi.
Uca qaya başında
Tutubdu yallı keçi.*

*Xırdaca-xırdaca çəpişlər
Yovşan başını dişlər.
Gedər yaylağı gəzər,
Gələr aranda qışlar³ və s.*

Bu nəğmələrdəki balalar nağıldakılara bənzəyir. Müşfiqin qəhrəmanları da zətən xalqın dilində söylənilənlərdir. Onlara münasibət də həmindir. Müşfiq təsvirlərdə, təhkiyədə də bəzən elin sözlərindən olduğu kimi istifadə edir. Məsələn, keçinin bir günkü səfərində təbiəti vəsf edən şair ana keçinin dönməsindən əvvəl yuxarıda misal gətirdiyimiz nəğməni xatırladan ifadələr işlədir:

*Ana keçi, hallı keçi,
Məmələri ballı keçi.
O dağlardan, bu dağlardan,
Durna gözlü bulaqlardan,
Yeyib içib ətə dolur. və s.¹*

Ana keçinin səfərlərindən biri zamanı dumanlı gündə Qurd çəpişləri tapır və qurbanlarını məhz o gün seçir. El içində bir məsəl var, «Qurd dumanlı gün axtarar» - deyir şair. Lakin qurdun nağıldakı obrazı türk mifologiyasındakı tapındıqları totem deyildir. Burada hiyləgər, acgöz, qəddar xarakteri etibarlı ilə xalqın dilindəki deyimlərlə uzlaşır. Məsələn, «Quzunu qurda tapşırma», «Qurd adını dəyişsə də xasiyyətini dəyişməz» - deyimləri ilə onun yırtıcılığını təsdiqləyən fikirlər bu nağılda özünü doğruldur. Halbuki «Dədə Qorqud» dastanlarında «Qurd üzü mübarəkdir» deyilirdi.

«Şəngül, Şüngül, Məngül» nağılında isə çəpişləri keçi səsi çıxarmaqla aldadıb iki balanı yeyən bu yırtıcıyı tanımadığından anasına onu Məngül «ağzı qara» deyər təsvir edir. Ana keçi hara gedəcəyini bilmir, balalarının qatili, «ağzı qara»-nı axtarır, gəlib dovşanın damına çıxır, onu söyür, daşlayır, «Şəngülümü, Şüngülümü, ah, sən yemisen, öyləmi?»- deyir. Dovşan cavab verir ki, mənim xəbərim yoxdur, get tülküdən soruş. Ana keçi tülkünün damına çıxır, onu söyür. Tülkünün də bundan xəbəri yox, keçini canavarın üstünə göndərir. Burada çox xəfif bir məntiq duyulur. Dovşanın da ağzı qaradır, lakin o çəpişləri yeyən deyil, dovşanlar ət yemir, bu yanlışlıqdır, amma dovşan tülkünün üstünə keçini göndərərək səhv etmir, çünki onun özünün qorxduğu, həm də çəpişləri yeyə biləcək heyvandı tülkü. Lakin onun da bu işdən xəbəri yoxdur, belə olduqda onları canavarın yeyə biləcəyini tülkü dəqiq bilir. Və xalq arasında «çoxbilmiş», «bic» tülkü canavarın «qatıl» olduğunu həm bilir, həm də onu asanlıqla ələ verə bilər. Bu «məntiqlə» də «ağzı qara» canavar müəyyənleşir.

¹ *M. Müşfiq. Əsərləri, 3 cildə, 3-cü cild, s.8-9*

² Bax: *Kamil Vəliyev. «Elin yaddaşı, dilin yaddaşı»*, Bakı, Gənclik, 1987, s.21

³ *Azərbaycan folkloru Antologiyası. I kitab, Bakı, Az.EA Nəşriyyatı, 1968, s.18*

¹ *M. Müşfiq. Əsərləri, 3 cildə, 3-cü cild, s.9*

M.Müşfiq mənzum nağılında həm xalq söyləməsinin ruhunu saxlamış, həm də yeniliklər əlavə etmişdir.

*O kimdir damım üstə?
Damım dirəyim üstə?
Aşımı şor elədi,
Gözümü kor elədi.*

Keçi:

*Mənəm, mənəm, mən paşa,
Buynuzum qoşa-qoşa.
Balamı sən yemisən,
Gəl girək bir savaşa.¹
Canavar dedi: - Bu nə?
Kimdir məni dolaşdıran?
Qazançamı bulaşdıran?
Dam üstündə gözən kimdir?
Ürəyimi üzən kimdir?
Kimdir dəng edən başımı?
Kimdir tozlayan aşımı?
Keçi dedi: - Coşan mənəm,
Dam üstündə qoşan mənəm,
Buynuzlarım qoşa-qoşa.
Hünərin var çıx savaşa.²*

Şair əsasən formanı saxlamaqla məzmunu bir qədər genişləndirmişdir. Sonrakı hadisələrdə də şairin əlavələri məzmunun açılmasında maraqlı məqamlar yaradır. Məsələnə ayırd etmək üçün yollanan Keçi ilə qurd kəndə sarı gedirlər, yaxındakı qazı məsələnə çözməlidir. Bu arada şair qaş qaralan vaxt kənd həyatında, malların örüşdən qayıtmasını, təbiətin gözəlliyini, obanın gözəl qızlarının əli badyalı naxırı gözləməsini qısa bir parçada elə təsvir edir ki, axşam çağı bu mənərə gözəl bir kənd tablosunu xatırladır.

¹ «Azərbaycan nağılları» 5 cildə. V cild. Bakı: AEA Nəşriyyatı, 1964, s. 35

² *M.Müşfiq.. Əsərləri. 3 cildə, 3-cü cild, s. 14*

Nağıldakı qazı obrazı da maraqlı işıqlandırılmışdır:

*Yaxında bir qazı vardı,
İnsafsız və tamahkardı.
Ana keçİ dala qaldı,
Canavar bir quzu aldı.
Gəldi qazının yanına,
Başladı öz yalanına
Sovqat qaziya xoş gəldi.¹*

Odur ki, əliboş keçinin dərdinə heç məhəl qoymayan qazı onu yalançı adlandırır «mən sovqatsız işə baxmam» - deyir. Rüşvət həqiqəti ört-basdır edir - bu qazıların işidi. Lakin zəhmətkeş dəmirçi dərdlinin halına yanır, zülmkarı məhv etmək üçün ona kömək edir. Odur ki, qurdun dişlərini itiləmək adı ilə onları çıxardır, keçininse buynuzlarını itiləyir. Beləliklə:

*Keçi kəllə vurunca qurd bulaşdı al qana
- Aman, aman, qursağım!
Cırıldı bağıracağım!
Aman, aman, aman vay,
Öldüm, öldüm ay haray!
Keçi güldü qurda bir az,
Dedi: - Zülüm yerdə qalmaz.
Balalarımı yeməyəydin,
Vay qursağım deməyəydin!²*

Sonluqda xalqın söyləmələrindən elə də fərqlənməyən məzmunu Müşfiq öz fikirlərindən irəli gələn məntiqi yekun vurur: «Zülüm yerdə qalmaz». Nağılın tərbiyəvi məqsədi də bundan ibarətdir.

M.Müşfiq 1935-ci ildə mövzunu Azərbaycan xalq nağıllarından götürdüyü «Kəndli və ilan» mənzum nağılını da uşaqlar üçün yazmışdır. Bu nağılın el arasında «Nə səndən oğul dağı gedər, nə məndən quyruq yarası»,

¹ *M.Müşfiq.. Əsərləri. 3 cildə, 3-cü cild, s. 15*

² Yenə orada, s. 17

«Məndən quyruq yarası, səndən oğul yarası» adı ilə söylənilirdi. Əbülqasım Hüseynzadə də 1956-cı ildə bu mövzuda bir hekayə yazmışdır. Müşfiq hekayənin mətni ilə tanış idi. Həm nağılın, həm də hekayənin bəzi cüzi fərqləri olsa da nəticəsi eyni olaraq «artıq tamah baş yarar» atalar sözünü ifadə edir. Müdriklik xalqın nağıllarında sonrakı nəsilləri tərbiyə edir, onları namərdlik etməməyə çağırır.

Müşfiqin «Kəndli və ilan» mənzum nağılı isə bir başqa məqsədlə yazılmışdır. O həm epizodlarda fərqlilik etməklə həm də əsərin ideyasında köklü dəyişiklik etməklə başqa bir istiqamətə yönəlmişdir. Burada kəndli Çolpanın oğlu Eldəniz namərdlik etmir. O öz nankorluğunun deyil, ilanın qudurğanlığının qurbanı olur. M.Müşfiq «Şəngül, Şüngül, Məngül» nağılında da mifologiyamızda əsrlərlə başqa mənalar daşıyan qurd obrazına fərqli yanaşmışdı. «Kəndli və ilan»da isə Şərqdə müdriklik, gözəllik («ilan boğazından çıxmış kimi gözəl», «ilan kimi gözəl») simvolu kimi nağıllarda əksini tapan ilanı şair yeni ampulada, yeni yanaşma ilə təqdim edir. Ona ictimai motiv verir, onu xalqın qanını soran, günahsızların faciəsinə bais olan şahların, soltanların rəmzi kimi işlədir. Dövrün tələbi, tənqidin istəyi onu məcbur edirdi ki, hətta nağıla belə ictimai don geydirməli olsun. O, sovet uşaqlarını məhz belə bir mövqedən tərbiyə etməli idi. Əks halda inqilaba xəyanət etmiş olardı.

Bununla belə, M.Müşfiqin nağıldakı bu istiqamətini də tənqid edənlər olmuşdu. Bu haqda M.Müşfiqin gənc tədqiqatçısı mərhum Aytək Abdullayeva geniş yazmışdır.¹ Hətta Çolpan adının bizim deyil, Orta Asiyadan götürülmüş olması, ilanın nahaqdan oğlanı vurması «saxta» adlandırılıb.² Yazıçının folklor motivlərini öz bildiyi kimi dəyişdirməsi tənqid olunurdu. Şairin hadisələrə öz münasibəti haqsız sayılırdı. Lakin şairin ilana son deyimlərlə münasibəti görünür üstünlük təşkil etdiyindən «İlanın ağına da lənət, qarasına da» fikri öz əksini tapmışdır.

Əsər heca vəzninin yeddilik növündə yazılmış, başqa poemalarında olan gözəl təbiət xüsusən, kənd lövhələrinin axıcı bir dildə təsviri ilə başlayır. Lakin əkinə yaxınlaşan kəndlilər təşvişə düşür, çünki bu il aclıq olacaq. Tarlanın bəhəri həmişəki kimi deyil. Çolpan adlı kəndli fikirli-fikirli də-rəyə enir, dincəlmək istəyir. Gözəlliklər belə onun qəmini dağıda bilmir. Tarlaya dönüb işləmək istəyəndə bir ilan görünür, əvvəl öldürmək istəyir, sonra fikrindən daşınıb ona bir parça çörək atır, ilan da əvəzində bir böyük qızıl atır. O axşam gözü, könlü sevincək Çolpan evə dönür. Səhər yenə həmin hadisə baş verir, beləliklə bir neçə gün bu «sevda» davam edir. Bir gün Çolpan xəstələnir, (Nağıllarda ziyarətə gedir) oğluna tapşır ki, ilana çörək versin, onu incitməsin. Səhər oğlan sevinərək gedir, lakin qızmış ilan yuvadan çıxıb onu çalır. Çolpan həyəcan içində yol gözləyir, oğlu gəlmir. Axşam olur ata bir neçə kəndli ilə tarlaya gedir. Oğlunun ölümünə qəlbi yanan ata «İlan ilandır, insanlığa düşmandır. Ağı bir, qarası bir. Hamısının yarası bir» - deyir.

Sonunda qayanı parça-parça edib ilanın yuvasını dağıdan kəndlilər xəzinəni tapır, onu bölüşdürürlər. Cavan Eldənizin ölümünə acıyıb ilanlara, xalqın varını talan edib onu aldadan şahlara, soltanlara lənətlər yağdırırlar.

Nağıllarımızda, eləcə də xalq adət və etiqadlarında ilanlara müxtəlif münasibətlər indi də yaşamaqdadır. Məsələn, deyirlər ki, hər evin bir ilanı var, ilanı öldürmək olmaz, onlar yeddi qardaş ola bilər və ya tayı mütləq intiqamını alar. Nağıllarımızda ilan bəzən gözəl bir qıza çevrilir. «Kəndli və ilan» mənzum nağılında M.Müşfiq ilana münasibətin hər iki tərəfini əks etdirmiş olur. Tarlada çalışan Çolpanın ilanı öldürməkdən vaz keçərək ona çörək verməsi, əvəzində isə ilanın ona qızıl atması ilə yaranan münasibət kəndlinin inamını artırır və oğlundan da ilanla hörmətlə, məhəbbətlə davranmağı xahiş edir. Bərk-bərk tapşır ki:

¹ Aytək Abdullayeva. Müşfiq və folklor. Bakı, Gənclik, 1996, s.42-48

² Bax: «İnqilab və mədəniyyət» jurnalı, 1936, №4-5

*O ilan gəlsə yenə,
Sağın toxunma, çünki
Evimizə bugünkü
Şənliyi verən odur
Gəlsə çörək verərsən,
Gülər üz göstərərsən.¹*

Lakin bu mənzumnamədə ilan namərdlik edir. Bundan sonra kəndlinin ona nifrəti yaranır. Şair bu nifrəti xalqın zəhmətini mənimsəyən harınlara, namərdlərə qarşı yönəldərək əsaslandırır.

«Kəndli və ilan» mənzum nağılında vəzn oynaqdır, axıcıdır. Yeddi hecalı - bayatı ölçülü forma nağılın maraqlı, oxunaqlı olmasını təmin edir. Nağılın söylənməsində xalq nağıllarına xas hər şey vardır, hadisələr, nəsihətlər, hikmətlər və s. Bu əsər kiçik yaşlı məktəblilər üçün qələmə alındığından şair onun ibrətəməz təsirli olmasını əsas götürmüşdür. Müşfiq uşaq psixologiyasını, uşaq dünyasını, təfəkkürünü, yaş səviyyəsini nəzərə almışdır.

Şairin uşaqlar üçün yazdıqlarında folklor mövzusunda müraciəti məhz bu yaşda balaların həvəs, meyl, dərk etmə, maraq dairələrini yaxşı bilməsindən irəli gəlir. Xalqın adət-ənənəsinə, el ədəbiyyatına yaxından bələdliyi, həm də xalq içində geniş yayılmış mövzular əsasında əsərlər yazmaq məharəti şairin xalqın keçmişinə, gələcəyinə məhəbbətini ifadə edir.

Otuzuncu illərdə Müşfiqin uşaqlar üçün sənətkarlıqla yaratdığı şeir və poemaların bədii ədəbiyyatımızın bu qolunun inkişafında əhəmiyyətli mövqeyi olmuş, şairlər ondan bəhrələnməklə qiymətli bir ənənə kimi qoruyub yaratmışlar.

Xanım Məmmədova

MÜŞFIQ DÜNYASI

Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatının qarışıq bir zamanında, son dərəcə mürəkkəb bir dövrdə ədəbi mühitdə boy göstərən Müşfiq bu təlatümlü dövrdə könül rübabını zaman üzərində kökləyərək yeni dövrün yeni məzmunlu, yeni formalı, yeni üslublu şeirlərlə az bir vaxtda diqqət mərkəzində dayandı. Poeziyasının ruhuna sevgi, məhəbbət hakim olan şairin şeirləri bu sevginin, bu məhəbbətin gücü ilə gün keçdikcə, aylar ötdükcə, illər-illəri əvəz etdikcə daha çox sevilir, daha çox bəyənilir. Ona görə ki, bu şeirlər istər məzmun, istər forma rəngarəngliyiylə, istərsə də hissələrin təbiiliyi, təzə-tərliyi ilə seçilirdi. Çünki bu şeirlər həyatın özündən yaranmış, real zəminə dayalı romantikanın bəhrəsi olan, poetik sözün qüdrətinə söykənən nadir sənət nümunələridir.

*Sən varlığın eynisən, buna sözmü var?
Ürəyisən, beynisən, buna sözmü var?
Gecələr ay sənindir, gündüzlər günəş
kainat kimi!
Hər şey gözəlləşmədə, sən də gözəlləş
bu həyat kimi.*

29 yaşında həyatına son qoyulan şairin, sevimli Müşfiqin 100 illik yubileyində onun zəngin yaradıcılığına yenidən müraciət edilir, bu günün, XXI əsrin gözü ilə yanaşılaraq qiymətləndirilir. Bu günümüzdə də Müşfiqin bədii irsinin öz orijinallığını, müasirliyini qoruyub saxladığının şahidi oluruq. Şübhə yoxdur ki, yüzilliklər boyu bu belə də davam edəcəkdir. Şairin yaradıcılığının geniş təbliğatı və tədqiqatı əsasən Müşfiqin 60 illik yubileyində böyük vüsət aldı. 60 illik yubiley şair haqqında keçirilən ilk geniş miqyaslı tədbir idi. 1969-cu il Müşfiq ili kimi Azərbaycanın hər bir guşəsində böyük sevinc, həyəcan içində qeyd olunurdu. Həmin il yalnız insan-

¹ M. Müşfiq. Əsərləri, 3 cildə, 3-cü cild, s.23

lar deyil, təbiət də öz halal haqqına qovuşmuş şairin bayramına qoşulmuşdu. Yubiley günü bütün hər yer şairin şeirləri kimi saf, təmiz, bəm-bəyaz qar örtüyünə bürünmüşdü. Şairin ömrü kimi saxtalı, çovğunlu-boranlı gündə onun hərarətli, odlu-atəşli şeirləri insanların qəlbini isidirdi. Sanki hər kəs şairin gecikmiş haqqını özünə qaytarmaq üçün əlindən gələni etməyə çalışırdı.

Akademik Məmməd Arif Müşfiqdən xüsusi məhəbbətlə söhbət açır, şairin əbədiyaşarlığına diqqət çəkərək yazırdı: «Otuz yaşlarında biz onu itirdik, onu, şeir üçün yaranmış, nəgmə üçün doğulmuş Müşfiqi itirdik. Biz onu birdən tapmamışdıq, amma birdən itirdik. Bu amansız itkiyə biz alışa bilmirik, inana bilmirik. Şair daim gözümüzün qabağındadır, otuz il əvvəl olduğu kimi, sadə, səmimi, hərarətli, həvəsli, coşğun... Bu otuz il bihudə keçmədi, biz Müşfiqi daha dərin-dən öyrəndik. Onun daim gözümüz qarşısında duran siması indi əvvəlkindən daha zəngin, daha parlaq və daha cazibəlidir. O bizim üçün əvvəlkindən daha əziz, daha sevimli və daha qiymətlidir. O bizə bu gün daha yaxındır, daha müasirdir, daha mehribandır. O bizim üçün bu gün əvvəlkindən daha canlıdır»¹.

M. Müşfiq klassik irsi, şifahi xalq ədəbiyyatını, dünya ədəbiyyatını daha dərin-dən öyrənməyə çalışdığı, bu mənbələrdən novatorcasına bəhrələnmə qabiliyyətinə sahib olduğu üçün onun şeirlərinin bədiiliyi get-gedə artır. Xüsusilə Füzuli poeziyasına vurğunluğu şairin söz sənətinə daha məsuliyyətlə yanaşmasına səbəb olurdu. Akademik Məmməd Cəfər Müşfiqin klassik irsə, şifahi xalq yaradıcılığına, dünya ədəbiyyatına münasibətindən söhbət açarkən yazır:

«...Müşfiq gənc yaşlarından klassik ədəbi irsi «Düha qartalı» adlandırdığı Füzuli, «Fikir tərənə», «Böyük bəy-nəlmiləlçi şair», – deyər fəxr etdiyi Sabir irsini, habelə rus ədəbiyyatının qabaqcıl ənənələrini öyrənir, şifahi xalq

¹ *Məmməd Arif*. Sənətkar qocalmır, «Uç, romantikam» məqaləsi. Yazıçı, 1980, səh. 195.

şeyri xəzinəsindən də yaradıcı şəkildə istifadə etməyə səy göstərirdi. Ədəbi irsə ürəkdən bağlı olması və böyük ustadlardan ardıcıl surətdə öyrənməsi də Müşfiqin şeirlərində sənətkarlığı, forma gözəlliyini artırırdı»¹.

*Yazalım,
Özümüzü öyməyelim,
Füzuliyə dəyməyelim,
Utanmazmı Füzulinin adını çəkən
özü bir heçkən...*

Böyük bir ehtirasla, coşğun ilahmla yazıb yaranan, poeziya aləmində şeirləri ədəbi hadisəyə çevrilən Müşfiqi «özü bir heçkən» gözü götürməyənlərin sayı çoxalmağa başladı. Çünki şair «Eşqi, ehtirası olmayan»ları sənətdən, «söz meydanından» çıxmağa səsləyirdi. Müşfiqin dediyi kimi bu gün də «özü bir heçkən» olanlar klassik şair və yazıçılarımıza dil uzatmaqdan çəkinmirlər. Şair demişkən doğrudan da «Adamın üzündə həya gərəkdir». Şairin poeziyasını, şeirlərinin təhlilini poetik ifadələrlə, obrazlı dillə süsləyən, tədqiqata cəlb etdiyi əsərlərin üslubuna oxşar formada onlara layiq elmi don geydirən dəyərli alim Səfərə Quliyeva «Müşfiqin sənət aləmi» monoqrafiyasının birinci fəsilini «Müşfiq sənətkarlığının qaynaqları» adlandırmışdır. Bu fəsil bizi Müşfiqin yaradıcılıq laboratoriyasına aparır. Tədqiqatçı yazır: «Gənc şair Azərbaycan xalqının böyük klassiklərinin sənətkarlığını bir sərraf diqqəti ilə öyrənib, forma zənginliyi, ifadə vasitələrinin rəngarəngliyi, mənalı obrazlar axtarışında da onlardan yaradıcılıqla istifadə edirdi. Bu isə onun şair sənətkarlığının inkişafına ciddi təsir göstərməkdə idi. Müşfiq klassik poeziyanı, xüsusilə Füzuli sənətini qiymətləndirir, birinci növbədə bu sənətin fikir dərinliyini, emosional zənginliyini, bəşəri mündəricəsinin kamilliyini qeyd edirdi; bu sənət

¹ *Məmməd Cəfər*. Həmişə bizimlə. «Sovet Azərbaycanının unudulmaz şairi» məqaləsi. Yazıçı, 1980, səh. 164.

keyfiyyətlərinin müasir şeirdə də olmasını arzulayır, özü də buna can atırdı. Təsadüfi deyildi ki, 20-ci illərin sonu, 30-cu illərin əvvəllərində klassik ədəbi irsə yanlış münasibət bəsləyənlərə qarşı, o, cəsarətlə, kəskin və amansız çıxış edirdi»¹.

Müşfiqin şeirlərinin məna yüklü olmasının başlıca səbəbi onun poeziyanın qarşısında duran tələbləri yaxşı bilməsi, aydın dərk etməsilə bağlıdır. Şair yalnız fitri istedadına arxalanmır, əldə etdiyi bədii nailiyyətlə kifayətlənmirdi. Daim öz üzərində çalışır, həyatı müşahidələrini dərinləşdirməyə, fikrini kamilləşdirməyə böyük səy göstərirdi.

Tənqidçi, mərhum professor Şamil Salmanov şairin ədəbi inkişafını izlərkən yazır: «...Şair məhz artmaq, inkişaf etmək, zənginləşmək, kamilləşmək yolu ilə addımlayırdı və bu prinsipləri rəhbər tutaraq yaradırdı. 1936-cı ildə yazılmış «Şeirim» adlı lirik bir parçada şair öz poeziyası qarşısında konkret vəzifələr qoyur və müəyyən mənada estetik prinsiplərini xülasə etməyə çalışırdı. ...Hər şeydən əvvəl, Mikayıl Müşfiq öz poeziyasının realizminə işarə edirdi, onun «varlığın eyni», «varlığın rəngi, ahəngi» olma xüsusiyyətinə əhəmiyyət verirdi, həm də bununla kifayətlənməyərək poeziyada «varlığın eyni»ni daha da dərinləşdirmək lazım gəldiyini söyləyirdi. Müasirliyin tələblərindən çıxış edərək şeirlərini həyat kimi gözəl, cazibədar, incə və sadə, dərin və qüvvətli görmək istədiyini bildirirdi. Şairi poeziyanın müxtəlifliyi və rəngarəngliyi məsələsi maraqlandırır, dərinlən məşğul edirdi»².

Sənət aləminə qəlbinin, hissini diqtəsile daxil olan Müşfiq ilk şeirlərindən etibarən (onlar bədii cəhətdən nisbətən zəif olsalar belə) həyat həqiqətini xəyal gücünün süzgecindən keçirərək təqdim edir. Məhz bu qabiliyyəti, bu istedadı sayəsində görünməmiş sürətli inkişafı, böyük bir qüvvə

vətlə sənətin yüksəkliyinə doğru dayanmadan irəliləyir. Gəncliyin bəxş etdiyi yüksək emosionallığın, bitməz, tükənməz ilhamın da bu yüksəlişdə payı az olmamışdır. Şairin ürəkdən gəlməyən, böyük arzu və əməllərdən xali olan tək bir şeirinə belə rast gəlmək mümkün deyil. 18 yaşlı şairin «Ana dedim, ürəyimə yanar odlar saçıldı» misraları anasız böyümüş bir uşağın, bir yeniyetmənin hissələrini dolğunluğu ilə ifadə etməklə qalmır, eyni zamanda «Ana olmaz bizə hər bir «yavrum» deyən gözəldən» sözlərilə həm də bu gəncin ağı qaradan seçə bilməsi, «onun xilqətində ayrıca bir füsün» olduğunu anlaması, «Ana, ana... çiçəkli bir fidandır ki, içimdə // Ta əzəldən kök salaraq, boy atmış» bir qəlbin hələ uşaqlıqdan müqəddəs bir varlığın həsrəti, məhəbbəti ilə çırpınması kövrək, səmimi etiraflarla meydana çıxır. Müşfiqin xəyalı eyni zamanda «Küləklə»rə qoşulur, həyatdan, insanlardan, gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyib inandığı yeni dövrandan ilham alaraq səmalarda cövlan edir. Küləklərin bəxtiyarlığına, azadlığına həsəd aparın şairin özü də bu bəxtiyarlığı, bu azadlığı yaşayırdı. Sadəcə olaraq şairin bədaxları onun bu növrəğini, yazıb yaratmaq eşqini, sonsuz arzularını gözləri götürmürdü. Şairin güclü istedadı qarşısında kölgədə qaldıqları üçün onu ortadan götürmək, sənət meydanından uzaqlaşdırmaq üçün hər cür fitnə-fəsaddan, haqsız böhtanlar atmaqdan çəkinmirdilər.

Təbiətin möcüzələrindən olan Göy göl bir çox şairlərin ilham qaynağı olmuş və olmaqda da davam edir. Yazılan əsərlər arasında ən çox Əhməd Cavadla Müşfiqin Göy gölə həsr etdikləri şeirləri Göy gölün özü qədər gözəl, özü qədər füsunkar şəkildə təsvir edilmişdir. Göy gölü görməyənlər belə həmin şeirlərin sayəsində onu seyr etmiş kimi hiss edirlər özlərini. Göy gölü görənlər isə ondan aldıkları zövqü eynilə həmin şeirlərdən də ala bilirlər, çünki biri təbiətin əsəri isə, digərləri də böyük istedadla sahib şairlərin sənət əsərləridir.

Müşfiqin 224 misradan ibarət olan «Göy göl» şeirinin hər misrası poetik obrazlarla zəngindir. Şeir qeyri-adi gö-

¹ *Səfurə Quliyeva*. Müşfiqin sənət aləmi. Yazıçı, 1988, səh. 38.

² *Şamil Salmanov*. Müasirlik mövqeyindən, «Müşfiqdə lirik epos» məqaləsi. Yazıçı, Bakı, 1982, səh. 126.

zəlliklə qarşılaşan gənc şairin heyrətindən yaranmışdır. Şairin «Göy göl» şeiri də tənqiddə məruz qalmışdır. Üzdənirəq münəqqidlər şeiri yeni quruluşa qarşı etiraz kimi qiymətləndirirdilər. Eyni zamanda Əhməd Cavadın «Göy göl» şeirini də tənqid edirdilər. Hər iki şairin şeirində tutduqları nöqsan şeirdə ifadə olunan dumanlı yönəlmişdir. Nəymiş, sən demə şairlər duman deyərək sovet dövlətini nəzərdə tutur və bu dövlətin gələcəyini dumanlı görərək onu şübhə altına almışlar. Lakin bu bədbəxtlər ya Göy gölü görməmişlər, ya da görsələr də şairlərin təsvir etdiyi duman olmadan o gölün gözəllikdən məhrum olduğunu anlamalıydılar. Çünki duman Göy gölün gəlin örpəyidir, nazlı gəlinin duvağıdır. Diqqət etdikcə o gözəllik bu örpəyin altından bərq vuraraq göz qamaşdırır. Yəni duman-sız Göy gölü təsvir etmək olmaz. Əslində isə bu münəqqidlərin məqsədi geniş şöhrət qazanmış hər iki şairə qarşı hücum edərək, onları sovet hökumətinin düşməni kimi qələmə verməkdir. Bu yerdə yada «Qurd və quzu» təmsili düşür. Quzunu yeməyə bəhanə axtaran qurd çayın aşağısından su içən quzuya sən mənim içdiyim suyu bulandır-dın deyərək ona hücum edir. Hər iki şeirləri oxuyanlar bu tənqidin qurd bəhanəsindən fərqli olmadığını aydın görürlər.

Əhməd Cavad:

*Dumanlı dağların yaşıl qoynunda,
Bulmuş gözəllikdə kamal Göy göl.
Yaşıl gərdənbəndin gözəl boynunda
Əks etmiş dağların camalı Göy göl.*

Müşfiq:

*Uyuyor naz ilə səssiz; uyuyor,
Uyuyor nəşəli bir tazə kimi
Tül vərəqlər onu yelpazə kimi
Oxşayırlar, necə bir quş qanadı,
Tül vərəqlər onun olmuş qanadı.*

Müşfiqin «Göy göl» şeiri başdan-başa füsunkar gözəlliyin tərənnümündən ibarətdir. Şeirdə təbiətin möcüzəsi ilə poetik sözün mərhəmətə, uyumlu qovuşuğu eczakar bir tablo yaratmışdır. Lirik qəhrəman seyr etdiyi mənşərdə gözəllər gözəli Göy gölü yamyaşıl dağların dumanlı qoynunda anasına sığınmış naz ilə uyuyan yeniyetmə qız kimi görünür. Ətrafındakı yaşıllıqlar onu əsir almış, hər tərpenişində ətrafa almaslar saçır, ətrafdakı camlar yelləndikcə «şivən qoparı», o isə «uyuyor, naz ilə səssiz; uyuyor». «Tül vərəqlər» onu «çadralı vəhşi qız» kimi dumanlı bürümüşdür. «Küləkli, tozlu tozanaqlı» şəhərdə böyümüş bir gəncin təbiətin bu gözəlliyinə açığı o qədər təbiidir ki, hələ həmin şəxsin şair olduğunu düşünün. Şeirdəki ifadələrin, bənzətmələrin hər biri bir tapıntıdır.

*Ey cocuq ruhu qədər şən Göy göl,
Köksü almas kimi rövşən Göy göl!
Ətəyindən əyilib öpdüm mən,
Kim qaçar sevgilisin öpməkdən?*

Şair təbiətin bu gözəlliyindən sadəcə ilham almaqla qalmır, həm də bu gözəlliyin insanlara xidmət etməsinə istəyir.

*Mən fəqət bir sinifin şairiyim,
Göyə uçmam da, zəmin şairiyim.
Bizə iş lazım, əvət, iş lazım,
Hər budur məqsədimiz çünki bizim.*

Müşfiqin yaradıcılığını davamlı tədqiq edən alim Gülhüseyn Hüseynoğlu da hər iki şeirin qəsdən, qərəzli tənqiddə məruz qaldığını yazmaqda bərabər, bu şeirlərin «öz həyatiliyi, ictimailiyi və həyata müdaxiləsi ilə seçil»diyini xüsusi olaraq qeyd edir: «İllər keçdi, təbiətimizin, onun nadir incilərinin poetik tərənnümünə qarşı yönəldilmiş bu kimi mülahizələr zamanın sınağından çıxmadı və bu gün bütün dünyanın təbiəti qorumaq, onun gözəlliyini, təbii sərvətlərini mühafizə etməyə barəsindəki narahatlığı yalnız Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq uzaqgörənliyinə rəğbəti artırır. Digər tərəfdən bu

şairlərdən sonra Göy göl haqqında yazılan şeirləri göz önünə gətirəndə bu rəğbət bir az da güclənir»¹.

Müşfiqin vətəndaş yanğısı, vətəndaş qayğısı, vətəndaş məsuliyyətilə qələmə aldığı «Mingəçevir həsrəti», «Tərtərəs nəğmələri», «Şair və vətəndaş», «Mənim beşilliyim» şeirlərində ictimai-siyasi mövzulardan bəhs olunur. Ümumiyyətlə, şair digər şeirlərində də bir vətəndaş kimi çıxış edir. Dövrünün problemlərini dərinlən düşünür, onların aradan qaldırılması üçün yüksək əhval-ruhiyyəli şeirlərlə, sənətin ölçüyə gəlməz qüvvəsilə bu problemin həlli yollarını tapmaqda əlindən gələni edir. «Mingəçevir həsrəti» şeiri həcminə görə poemanı xatırladır. Şeir Kür çayının Mingəçevirə axıtılması ilə yaxın gələcəkdə ölkəmizə verəcəyi xeyirlə bağlı şairin qəlbində baş qaldıran arzular və bu arzulardan doğan sevinc hisslərilə başlayır. Gözəl novrağın xoş sorağı artıq şairin varlığına hopmuş, sevincdən qəlbi çırpınır, suyun yaratdığı xarqülədə möcüzələr bir-bir şairin göz önündən keçir. Susuz çöllərə can verən Kür çayı keçdiyi yollarda ətrafını yaşıllığa çevirəcəyini, yeraltı daxmalarda yaşayanların yerüstü işıqlı evlərdə yaşayacağını, elektrik stansiyasının hər evə nur, işıq gətirəcəyini coşğun ilhamla xəbər verir şair.

*Eşidirəm adını,
Hiss edirəm dadını
İndidən damağımda,
Çarxların xırıltısı,
Suların şırıltısı,
Səslənir qulağımda.*

Şairin ən çox müraciət etdiyi mövzulardan biri də sənət və sənətkar haqqındadır. «Əbədiyyət nəğməsi», «Şeirəm», «Sənətkar», «Şairin ölümü», «Duyğu yarpaqları» şeirləri məhz bu qəbildəndir. Şairə görə nə qədər həyat var, həyat eşqilə gecə-gündüz alışıb-yananlar, çalışıb xoş güzəran qu-

¹ *M. Müşfiq*. Həyat sevgisi şeirlər kitabı «M. Müşfiq poeziyasında həyat həqiqəti və romantika» müqəddiməsi. Yazıçı, 1988, səh. 9-10.

ranlar var, o zaman şeir də, sənət də var. «Dünyada qaldıqca son yarpaq, son ah», insanlar alın tərile, halal zəhmətlə çörəyini daşdan çıxarırsa, zavodlar, fabrikalar tikir, tarlalarda tonlarla bol məhsul yetişdirirsə, insan oğlu «güclü sevdaya tutulursa o zaman şeiriyyət də əbədi olacaqdır. Yəni həyat varsa sənət də var, deyərək sənətlə həyatın vəhdətdə olduğu qənaətinə gəlir. Sənətkar olduğu üçün qürurlanan şair sənətin ucalığını poetik bir dillə ifadə edir. Bu şeirlərdə sənətin bədii təsir gücündən, sənətdə əsas keyfiyyətin səmimilik, təbiilik, həyatilik olduğundan söhbət açır. Əgər sənətkar əsərlərini sevrək, dərinlən yaşayaraq qələmə almazsa, o zaman o şeir kimsəyə görə deyil. Şairin birinci vəzifəsi ürəkləri fəth etməkdir.

*Hər kəs bilir həyatın sonu ölümdür,
Ah, bu qəmli dəyişmə yaman zülümdür.
Şeirim! Bu gülünc oyun bəllidir yarın
bizi də bəklər;
Sən də öl, mənim kimi, fəqət məzarın
olsun ürəklər.*

Şairin lirikasından söhbət açan Xalq yazıçısı Elçin qeyd edir ki: «Müşfiq lirikdir və bu lirikanı yalnız ikicə sözlə səciyyələndirmək lazım gələydi, deyərdik: fikri incəlik. Epik poemalar, hətta mənzum oçerklər yazmasına baxmayaraq, bu fikir incəliyi Müşfiq poeziyasının ən əsas, ən ümdə estetik keyfiyyətidir.

...Müşfiqin bütün dünyagörüşü, bədii təxəyyülü, etiqad və əqidəsi məhəbbət lirikasında da, ictimai-siyasi lirikada da özünün məhz incə, zərif, xəfif tərzdə deyilmiş formasını, ifadəsini tapır. Bu fikri incəlik yeri gəldikdə kəskinlik və qətilik də göstərir, hətta bədii kin və qəzəb də bu incəliyi kobudlaşdırma bilmir və Müşfiq poeziyasındakı vətəndaşlıq da bu yolla ifadə olunur»¹.

¹ *Elçin*. Tənqid və ədəbiyyatımızın problemləri. «Mənim könlüm deyir ki...» məqaləsi. Bakı, Yazıçı, 1981, səh. 138-139.

Tənqidçi Elçinin dediyi kimi Müşfiq poeziyası zərif bir incəliyə bürünmüşdür. Çünki bu incəlik, bu zəriflik Müşfiqin ruhuna hopmuş, varlığını sarmışdır. Tanrı onu dünyaya incə duyğuları ifadə etmək üçün, şeirin, sənətin incəliyini, zərifliyini insanlara çatdırmaq, eyni zamanda həyatı necə sevmək olar sualına cavab vermək və bu sevginin insana bəxş etdiyi ülviliyi, paklığı göstərmək üçün yaratmışdır. Özünün dediyi kimi, şairin bütün nəğmələri ruhundan, bağrından qoparaq yaranmışdır.

*Qönçə açılarmı, bahar olmasa?
Şölə titrəyərmi, rüzgar olmasa?
Bu nəğmə ruhumdan qoparmı, bilməm,
Mənə ilham verən dostlar olmasa?*

Şairin lirikasının növbəti incilərindən olan «Gecə düşüncəsi», «Dəvət», «Təzə ev», «Yenə o bağ olaydı» şeirləri həm mövzu baxımından, həm də bədii dəyəri etibarilə sambalıdır. Bu şeirlər insanı həyatla xəyal aləmi arasında səyahətə səsləyir. Şeirlərdəki incə, zərif hiss, saf niyyət, təmiz arzu və istək insan ruhunu ağışına alaraq öz arxasınca aparır. Elə bir aləmə aparır ki, orada ay sərxoş, hisslər, xəyallar yüksəklikdə, həyat yeni yaranan gözəl yaşayışa qovuşmuş, «yer işıq, göy işıq; Hər tərəf yarışıq»dır, məşuqun dağınıq telləri aşiqin üzünə tökülür, gecə xoşdur, hər yanda gülüş, nəğmə, «xəyal bir canlı qanatdır, Bunların cümləsi həyatdır!». Bu şeirlər elə aləmə aparır ki, orada usta «bir çift qaranquş» yuvası kimi ev tikir, ahu gözlü bir qıza vurulmuş aşiq qəlbinin «sevdasını» ağ otaqda uyutmaq istəyir, ay pəncərədə batır, gün doğur pəncərədə, «nur topu kimi yavru» oynayır. Budur şairin lirik qəhrəmanının dilədiyi arzu.

*Can usta, axı mənim böyük bir niyyətim var.
Mənim həyat qurmağa qəlbim var, güdrətim var.
Can usta, qurtarsana ruhumun məvasını
Uyutmaq istəyirəm qəlbimin sevdasını!*

*Həyatımda səfalı bir bağ salacağam mən,
Yurdunda bir misilsiz bağban olacağam mən.
Çiçəklərlə, quşlarla dolacaq bağım mənim,
Daşacaqdır həyatla əlvan otağım mənim.
Ömrümüz həmişəlik bir bahar qucağında,
Günəşin təbəssümü yarımın dodağında...*

*Usta bir ev tikirdi, gözəl işdi gördüyü,
Sanki bir çift qaranquş yuvasıydı hördüyü.*

Yəqin çoxları qaranquşun tikdiyi yuvanı görmüşdür. Qaranquşun tikdiyi yuva çox möhkəm olduğu üçün lirik qəhrəman öz yuvasını ona, zəhmətlə başa gəlmiş, sevgidən yoğrulub yapılmış isti bir qaranquş yuvasına bənzədir. «Yenə o bağ olaydı» şeiri isə romantik xəyalın, ucsuz-bucaqsız, sərhəd tanımayan coşğun hisslərin təlatümündən yaranmışdır. Şeir ümumbəşəri məhəbbət mövzusunun həyatı, real, həm də eyni zamanda romantik təxəyyülün birgə məhsulunun bədii nümunəsidir. Şairin söz ahəngi ilə həyatın ritmik ahənginin uyarlığından yaranan gözəl bir sənət əsəri meydana çıxmışdır. Keçmiş xoş əyyamları, yaddan çıxmıyacaq unudulmaz anları təkrar-təkrar yaşamaq arzusunda olan lirik qəhrəmanın hiss və həyəcanlarının sadə, bəzək-düzəksiz, son dərəcə təbii şəkildə səmimi etirafları təşbehlərlə, bir-birini tamamlayan obrazlı ifadələrlə canlandırılır və bu duyğular insanın ruhunu ehtizaza gətirir. Şeir baş tutmayacaq eşqin deyil, əksinə hər zaman sevgilisinə təkrar qovuşmaq xəyalı ilə çırpınan gəncin, qəlbi nikbinliklə dolu aşiqin hisslərlə süslənmişdir. Burada şair qələmi ilə rəssam fırçasının birgə əməyi ilə elə bir tablo yaradılmışdır ki, insan nəinki gördüyü bu heyrətamiz mənzərədən bədii zövq alır, hətta əsərin qəhrəmanına çevrilərək sevdalar dənizində üzür, yeni coşğu ilə, yeni həvəslə, «qələmə söz verib» yazıb-yaratmaq istəyir, içindən qısqanlıqlar doğur, dalğalarla boğuşur, bəzən də dəniz sahilini dolaşaraq təbiətin səsinə dinləyir, duyğusu «aşib-daşır», məhəbbət aləminə səyahət edir,

söyüd kölgəsində dincəlir, sevgilisini ayla müqayisə edir, «günəş doğana kimi» istəklisinin əlini tutmaq istəyir, «Azadlıq ölkəsində» şad-xürrəm ömür sürmək arzusu ilə yaşayır. Oxucu lirik qəhrəmanın bu təmiz niyyətinin nə-cibliyindən, incəliyindən mənəvi həzz alır.

Müşfiqin həyata, insanlara sonsuz sevgisi qüvvətli və güclü olduğu üçün şairin məhəbbət mövzusunda yazdığı şeirlərin də təsir gücü bir o qədər yüksəkdir. Müşfiq dünyasının ayrılmaz bir parçası olan məhəbbət aləminə həsr olunmuş şeirləri xalq dilinə, xalq deyim tərzinə daha yaxındır. Bu şeirlərdə xalq dilində işlənən sənə qurban, qurban olduğum, gözüm düşdü, ceyran, can almaq, quş qanadlı, bəxtəvər insan, sevda yolçusu, keyfi saz, ovçu olmaq, qızıl tana, dad almaq, hürkmək və s. sözlərə tez-tez rast gəlinir.

Müşfiq yaradıcılığında daha çox diqqəti cəlb edən, önə çıxan cəhətlər insanpərvərlik, vətənsəverlik, vətənpərvərlik və xəlqilikdir. Şairin yaradıcılığıyla yaxından tanış olanlar bu şeirlərin müəllifinin geniş dünyagörüşünə yiyələndiyini, həyatı estetik duyma hissənin güclülüyünü, yüksək daxili mədəniyyətə sahibliyini aydın görürlər. Həyat həqiqətinə sadıq qalmaq, bədii materialı zamanla ayaqlaşdırmaq baxımından şair xüsusi məharət sahibi idi. Şair xalqın, onun insanların böyük daxili qüvvəyə sahib olduğunu aydın dərk edir, xüsusilə gənclərin potensial imkanlarından ruh yüksəkliylə, fəxarət hissilə söhbət açır. Bir gənc şair kimi özü də bu insanlardan güc və qüvvət alaraq yüksək əhval-ruhiyyəli şeirlər yazaraq poeziyamızı daha da zənginləşdirdi.

Aytən Rüstəmzadə

MİKAYIL MÜŞFİQİN TƏRCÜMƏLƏRİ

XX əsr Azərbaycan poeziyasının ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan, haqlı olaraq “gənclik və gözəllik şairi” adlandırılan, ədəbiyyatımıza bir çox gözəl lirik və epik əsərlər bəxş etmiş Mikayıl Müşfiqin bədii tərcümə sahəsində də xidmətləri böyükdür.

Qeyd etmək lazımdır ki, ən görkəmli tərcüməçilər məhz şairlər ordusuna mənsubdur. Hamıya yaxşı məlumdur ki, B.Pasternak, S.Marşak, A.Axmatova, K.Çukovski kimi poeziya ustaları həm də mahir tərcüməçi olmuşlar. Bu cür şair-tərcüməçilərdən biri də M.Müşfiqdir.

M.Müşfiq tərcüməyə olduqca yüksək məsuliyyətlə yanaşmışdır. Müasirlərinin dediyinə görə, M.Müşfiq klassik Azərbaycan poeziyasına, aşıq yaradıcılığına, eləcə də Şərq ədəbiyyatına dərinləndən bələd idi. M.Müşfiq rus dilini mükəmməl bilirdi. Klassik rus poeziyasına da yaxşı bələd idi. A.S.Puşkin və M.Y.Lermontov M.Müşfiqin ən çox sevdiyi şairlərdən olmuşlar.

M.Müşfiq fars dilini də mükəmməl bilirdi. Ömər Xəyamın dünya şöhrətli rübailəri M.Müşfiqin tərcüməsində olduqca gözəl səslənir. Bir neçə rübaiyə diqqət yetirək:

*Əcəl ox atdımı, qalxanlar heçdir,
Gümüslər, altunlar, sultanlar heçdir!
Nə qədər aləmi gözdən keçirdim:
Yaxşılıq yaxşıdır, qalanlar heçdir.*

və yaxud:

*Cahanın sirləri dəftərimizdə,
Söyləsək artacaq dərdlərimiz də,
Madam ki insanlar qanası deyil,
Qoy qalsın dərdimiz içərimizdə.*

yaxud:

*Bir əlimdə qədəh, birində quran,
Nə halal insanam, nə haram insan.
Bu mavi qübbənin atəklərində
Nə mütləq kafirəm, nə tam müsəlman.*

Oxucu bu rübailəri orijinalda yox, tərcümədə oxuduğunu unudur, sanki bu rübailər məhz Azərbaycan dilində yaranmışdır.

M.Müşfiqin tərcümə yaradıcılığında həm klassik, həm də sovet dövrü rus poeziyası böyük yer tutur. A.S.Puşkinin “Qaraçılar” poemasının, “Poltava” poemasından bir parçanın, M.Y.Lermontovun “Şairin ölümü”, “Yelkən” şeirlərinin, “Demon” poemasının (R.Rza ilə birlikdə) dilimizə tərcüməsi M.Müşfiqin qələminə məxsusdur. M.Müşfiq həm də öz müasirləri olan S.Marşakdan və İ.Utkindən də bir sıra tərcümələr etmişdir.

Ə.Firdovsinin “Şahnamə”sindən “Rüstəm və İsfəndiyar dastanı”, “Sultan Mahmud haqqında həcv”, T.Şevçenkonun “Kobzar”ından “İşçi qadın”, “Qafqaz”, “Vəsiyyət” və s. də Azərbaycan dilinə M.Müşfiq tərəfindən tərcümə edilmişdir.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, M.Müşfiqin çox sevdiyi şairlərdən biri A.S.Puşkin olmuşdur. Puşkinin əsərlərinin tərcüməsinə M.Müşfiq çox ciddi, xüsusi bir incəliklə yanaşmışdır. Ümumiyyətlə, hər bir poeziya nümunəsi üzərində işləyərkən əsərin ruhunu duymaq, oxucuya dəqiq çatdırmaq üçün şair qəlbi lazımdır.

A.S.Puşkinin əsərlərinin dilimizə tərcüməsi barədə danışarkən, birinci növbədə “Qaraçılar” poemasının üzərində dayanmaq lazımdır.

Bütün tərcümələrində olduğu kimi, A.S.Puşkinin “Qaraçılar” poemasının tərcüməsində də M.Müşfiq yüksək sənətkarlıq nümayiş etdirmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, “Qaraçılar” poemasının üzərində M.Müşfiq uzun müddət və böyük bir səbirlə işləmişdir. Tərcümənin ilk variantı 1928-ci ildə hazır olsa da, M.Müşfiq öz işindən razı qalmamış və yenidən bu əsərə qayıtmışdır.

O, poemanın yalnız zəngin və mürəkkəb məzmununu, oradakı əhval-ruhiyyə və hissləri deyil, həm də konstruksiyanı çatdırmağa çalışmışdır. M.Müşfiq əsərin hər bir sətirinə həssas yanaşmış və Azərbaycan dilində adekvat variant axtarıb tapmağa müvəffəq olmuşdur. Poemanın əvvəlindən sonuna qədər Puşkin şerinin forma və məzmunu qorunub saxlanmışdır.

İlk sətirlərə nəzər salaq:

*Цыганы шумною толпой
По Бессарабии кочуют,
Они сегодня над рекой
В шатрах изодранных ночуют.*

M.Müşfiqin tərcüməsində bu sətirlər belə səslənir:

*Qaraçılar küylü bir izdihamla,
Bessarabiyada çıxmışlar yola.
Bu gün çay üstüdür düşdükləri yer,
Yırtıq çadırlarda gecələyirlər.*

Orijinalın tərcümə ilə müqayisəsi həm məzmunun, həm də formanın uyğunluğunu göstərir.

Sətiri tərcümə isə M.Müşfiqin, orijinalın ideyasını oxucuya çatdırmağa tam nail olduğunu söyləməyə imkan verir:

*Цыганы шумною толпой
Вышли на дороги Бессарабии.
Сегодня они остановились над рекой
В изодранных шатрах ночуют.*

Bu, tərcümə tarixində olan nadir misallardan biridir. Burada bədii tərcümə nəzəriyyəsinin həm “lingvistik”, həm də “yaradıcı” tələblərinə cavab verən eyniyyət vardır.

Bəzən mətnin tam çatdırılması çətinləşəndə, M.Müşfiq bilərəkdən sətirlərin sayının orijinaldakı sətirlərin sayı ilə uyğun gəlməməsinə yol vermişdir. Tərcümə nəzəriyyəsinin lingvistik nöqteyi-nəzərindən buna yol vermək olmaz. Ancaq təcrübədə bu yol özünü doğruldur.

Qocanın monoloqunun tərcüməsində M.Müşfiq məhz bu yolu seçmişdir:

*Я рад, останься до утра
Под сенью нашего шатра.
Или пробудь у нас и доле,
Как ты захочешь. Я готов
С тобой делить и хлеб и кров.*

M.Müşfiqin tərcüməsində bu sətirlər belə verilmişdir:

*Çox şadam, bizimlə səhərədək qal,
Gecəni yatıb da, yornuğunu al.
Yaxud istər isən, qal həmişəlik,
Bu yurda bizimlə olarsan şərik.
Yurd et çadırımı, sayəbanımı;
Mən də çörəyimi, güzəranımı
Hazıram səninlə təqsim etməyə.*

Sətri tərcümə:

*Я очень рад. Останься с нами до утра,
Выспишься за ночь, усталость пройдет.
Или, если хочешь, останься навсегда,
Будешь совладельцем этого очага.
Мой шатер считай своим домом,
И я свой хлеб и жизнь
Готов разделить с тобой.*

Puşkin tərəfindən beş sətirdə ifadə edilən fikri M.Müşfiq yeddi sətirdə ifadə etmişdir. Bunu uyğunsuzluq kimi qiymətləndirmək olmaz, çünki tərcümə səlis, orijinala uyğun olaraq, ahəngdar səslənir. Qocanın sözləri bütövlükdə tərcümə edilmişdir, məzmun və mənanın tam çatdırılması üçün iki artıq sətirə ehtiyac olmuşdur, onların ixtisar edilməsi məna və məzmunu xələl gətirə bilərdi.

M.Müşfiq, bir qayda olaraq, tərcümələrində həm də formanı saxlamağa çalışırdı. “Qaraçılar” poemasının tərcüməsində də o, bu qaydaya sadıq qalmışdır.

Tərcümədə M.Müşfiq qafiyələrin pozulmasına yol vermir. “Qaraçılar” poemasının tərcüməsində o, Puşkin şerinin qafiyə xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamışdır. Məsələn, aşağıdakı parçaya diqqət yetirək:

*Птичка божия не знает
Ни заботы, ни труда.
хлопотливо не свивает
Долговечного гнезда.
В долгу ночь на ветке дремлет;
Солнце красное взойдет,
Птичка гласу бога внемлет,
Встрепенется и поет.*

M.Müşfiq Puşkin şerinin həm səslənməsini, həm də məna və məzmununu olduğu kimi saxlamağa nail olmuşdur:

*Tanrı quşu cahanda
İş bilməz, qayğı çəkməz.
Həmişəlik bir yanda
Özünə yuva tikməz.
Damların üzərində
Mürgülər uzun gecə,
Qanad çalar yerində
Dan yeri sökülüncə.*

Sətri tərcümə isə belədir:

*Птичка божится на свете
Не знает ни работы, ни заботы.
Навсегда на одном месте
Не совет себе гнезда.
На ветках дремлет долгую ночь,
Оттуда же вспорхнет
Когда взойдет солнце.*

“Ни заботы, ни труда” ifadəsi M.Müşfiqin tərcüməsində “iş bilməz, qauyğı çəkməz” kimi verilmişdir. “Özünə yuva tikməz” ifadəsi isə bu sətirlə çox gözəl, həmahəng səslənərək qafiyələnir. Sözügedən parçada gördüyümüz kimi, burada M.Müşfiqin tərcüməçilik məharəti özünü göstərir. Eyni sözləri Zemfiranın məşhur nəğməsinin tərcüməsi haqqında da demək olar. Burada da tərcüməçinin ustalığı göz qabağındadır.

*Старик на вешнем солнце греет
Уж остывающую кровь;
У люльки дочь поет любовь.
Алеко внемлет и бледнеет.*

Земфира

*Старый муж, грозный муж,
Режь меня, жги меня;
Я тверда, не боюсь
Ни ножа, ни огня
Ненавижу тебя,
Презираю тебя;
Я другого люблю
Умираю, любя.*

Tərcümədə:

*Qoca bədənində donan qanını
Günəşə verərək bir ləzzət alır.
Qızı oxur beşik yanında mahnı,
Aleko dinləyib, rəngi saralır.*

Zemfira

*Köhnə ər, dəhşətli ər,
Doğra məni, kəs məni,
Bıçaq olsun, od olsun,
Qorxutmaz heç kəs məni.
Səni görmək istəməm,
Sənə çox nifrətim var.
Dərdindən öldüyüm bir
Gəncə məhəbbətim var.*

“Старый муж, грозный муж” ifadəsinin “qoca ər, dəhşətli ər” kimi deyil, məhz “köhnə ər, dəhşətli ər” kimi tərcümə edilməsi təsadüfi deyildir. Bildiyimiz kimi, rus dilində “старый” sözü iki məna (həm “qoca”, həm də “köhnə”) verir. Tərcüməçi bilərəkdən “köhnə” sözünü işlədir. Beləliklə, Zemfiranın ərinə qeyri-insani münasibəti ifadə edilir.

“Poltava” poemasını da xüsusi qeyd etmək lazımdır. “Poltava” poemasını Azərbaycan dilinə ilk dəfə tərcümə edən M.Müşfiq olmuşdur. Doğrudur, o, poemanın bir hissəsini (birinci nəğmədən parça) tərcümə etmişdir. Burada da, həmişə olduğu kimi, özünəməxsus bir tərzdə Puşkin üslubunu qoruyub saxlamağa çalışmışdır.

“Poltava” poeması A.S.Puşkinin tarixi mövzuda yazılmış ilk nəzm əsəridir. Birinci nəğmənin əvvəlində tarixi kolorit güclüdür:

*Богат и славен Кочубей,
Его луга необозримы;
Там табуны его коней*

*Пасутся вольны, нехранимы.
Кругом Полтавы хутора
Окружены его садами,
И много у него добра,
Мехов, атласа, серебра
И на виду, и под замками,
Но Кочубей богат и горд
Не долгогривыми конями,
Не златом, данью крымских орд,
Не родовыми хуторами.
Прекрасной дочерью своей
Гордится старый Кочубей.*

“Poltava” poemasının tərcüməsində M.Müşfiq əsərin yalnız məzmununu, ruhunu deyil, qafiyə sxemini və ritmikanı da qoruyub saxlamışdır. A.S.Puşkinin digər əsərlərinin tərcüməsində olduğu kimi, forma və məzmunu tam dolğunluğu ilə, gözəlliyi ilə oxucuya çatdırmağa nail olmuşdur. Bu da M.Müşfiqin nə qədər mahir tərcüməçi olduğuna daha bir sübutdur. Orijinalın və tərcümənin həm məna və məzmununun, həm də səslənməsinin eyniyyətini oxucu da görür. Hiss edilir ki, hər bir sətirin üzərində işləyərkən tərcüməçi nə qədər zəhmət sərf etmişdir. Həqiqi tərcüməçilik məharəti də məhz bundadır. Orijinalın mətinin 15 sətiri tərcümədə də məhz 15 sətirdə ifadə edilmişdir. Ən başlıcası isə, poetik istedadın başqa bir dildə oxucuya nə qədər dəqiq çatdırılmasıdır:

*Yalnızdır Qoçubəy şöhrətdə, varda,
Onundur görünən bu çayır-çəmən;
Onun ilxı-ilxı atları orda.
Azadə otlayır, heç güdülmədən.
Onun bağçaları çulğayıb sarır
Bütün xutorları. Bu otaqlarda
O, həddən ziyadə bir sərvətdardır;
Xəzi var, atlazı, qümüşü vardır,*

*Onun həm açıqda, həm başdırıqda.
Qoçubəy varlıdır, Qoçubəy məğrur,
Nə uzun yeləli ilxı atıyla,
Nə bu sıra-sıra evlərlə məşhur,
Nə Kırımın altun xəracətiylə;
Ancaq gözəl-göyçək bir qızıyla tək
Öyünür, fəxr edir qoca Qoçubəy.*

Poetik əsərin forma zənginliyini, məzmun dərinliyini yalnız şeir texnikasına M.Müşfiq kimi malik olan şair bu çür gözəl ifadə edə bilərdi. M.Müşfiq orijinala ciddi yanaşır, kənara çıxmır. Bu da Müşfiqin bütün tərcümələrində özünü göstərən cəhətdir.

Bildiyimiz kimi, M.Müşfiq Azərbaycan dilinin təmizliyi, saflığı uğrunda fəal mübarizə apararlardan biri olmuşdur. O, öz tərcümələrinin poetik dilinə də xüsusi diqqət yetirmişdir. Orijinalın dili və üslubu nə qədər gözəldirsə, M.Müşfiqin dili və üslubu da bir o qədər gözəldir. A.S.Puşkinin əsərləri rus dilində necə gözəl səslənsə, M.Müşfiqin tərcüməsində Azərbaycan dilində də eləcə gözəl səslənir.

M.Müşfiqin ən çox sevdiyi şairlərdən biri də M.Y.Lermontov olmuşdur. M.Y.Lermontovun əsərlərinin dilimizə tərcüməsinə M.Müşfiq olduqca böyük bir məsuliyyətlə yanaşmışdır. Lermontov poeziyasında M.Müşfiq öz yaradıcılığına çox yaxın olan xarakterik cəhətlər görürdü. Həqiqətən də, gənclik ehtirası, emosionallıq, coşğunluq onların hər ikisinin poeziyasına xas olan cəhətlərdir.

M.Y.Lermontovun M.Müşfiq tərəfindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilmiş ilk əsəri “Şairin ölümü” şeiridir. Doğrudur, o vaxt bu əsər artıq Abbas Səhhət tərəfindən dilimizə tərcümə olunmuşdu. Ancaq M.Müşfiqin tərcüməsi daha sadə, oxucuya anlaşıqlı dildə səslənir, məhz buna görə də M.Müşfiqin tərcüməsinə üstünlük veririk.

M.Müşfiq romantik, humanist, azadlıqsevər bir insan olduğu üçün bu əsər ruhən ona çox yaxın idi. Lermontov üslubu, onun ideya-bədii pafosu, satira ilə lirik bir kədərin yanaşı olması da M.Müşfiqdə rəğbət hissi oyadırdı. “Şairin ölümü” şeirində M.Müşfiqin sanki öz hissləri əks olunurdu.

Tərcüməçi diqqətini əsasən şeirin ideya və mənasına yönəlmişdir. Buna görə də onun tərcüməsi həm təbii, həm də incədir.

M.Müşfiq tərcümədə Lermontov ruhunu, orijinalın ritmik sxemini qoruyub saxlamış, Azərbaycan oxucusuna əsərdəki hissləri, həyəcanı olduğu kimi çatdırmağa çalışmışdır:

*Погиб поэт! – невольник чести –
Пал, оклеветанный молвой,
С свинцом в груди и жаждой мести,
Поникнув гордой головой!*

M.Müşfiqin tərcüməsində:

*Şair öldürüldü, şair vuruldu,
O namus aşiqi düşərək şərə,
Sinəsində qurşun, intiqam odu
Qürurlu başını endirdi yerə.*

və yaxud:

*Dözmədi şairin, dözmədi qəlbi
Ufaq təhqirlərin incikliyinə,
Öldü zidd gedərək əvvəlki kimi
Kübar aləminin hər bir rəyinə.*

Orijinalda:

*He вынесла душа поэта
Позора мелочных обид,*

*Восстал он против мнений света
Один как прежде... и убит!*

Qeyd etmək lazımdır ki, Lermontov poeziyasının ruhunun tamamilə qorunub saxlanması M.Müşfiq bir tərcüməçi kimi yüksək professionallıq nümayiş etdirmişdir. Məsələn, “Убит! К чему теперь рыдания, пустых похвал ненужный хор” sətirini M.Müşfiq belə tərcümə etmişdir: “Öldürüldü, artıq hədəv əməkdir Bu təriflər xoru, bu hönkürtülər”. “Судьбы свершился приговор” – “Artıq öz hökmünü vermişdir qədr” kimi tərcümə edilmişdir. “Увял торжественный венок” ifadəsi Azərbaycan dilində bu cür səslənmişdir: “Ehtişam çələngi soldu, saraldı”. “Отравлены его последние мгновенья” – “Zəhərləndi onun axır anları” kimi dəqiq və təbii, sadə bir dillə ifadə edilmişdir.

Daha bir misala diqqət yetirək:

*И умер он – с напрасной жаждой мщенья,
С досадой тайною обманутых надежд.
Замолкли звуки чуждых песен,
Не раздаваться им опять...*

M.Müşfiqin tərcüməsində:

*Hədəv ümidlərin gizli dağları,
Çəkilməz arları ucundan o da
Intiqam deyərək atıldı oda.
Füsunkar nəğmələr kəsildi gerçək,
Bir də o nəğmələr səslənməyəcək.*

Məlumdur ki, “Şairin ölümü” şeirini M.Müşfiqdən sonra M.Rahim və M.Rzaquluzadə də tərcümə etmişlər. Ancaq ədəbiyyatşünas alimlər M.Müşfiqin tərcüməsinə üstünlük verirlər. Ş.Qurbanov haqlı olaraq qeyd etmişdir ki, M.Müşfiqin tərcüməsi Lermontov yaradıcılığına, ori-

jinalın ruhuna daha yaxındır. M.Müşfiqin tərcüməsi əvvəldən axıra qədər poeziyadır.

“Yelkən” şeirini də xüsusi qeyd etmək lazımdır. M.Y.Lermontovun bu şeirini Azərbaycan dilində ilk dəfə M.Müşfiq səsləndirmişdir. Uzun illər boyu hamı tərəfindən sevilən və dillər əzbəri olan bu sətirlər orijinalda belə səslənir:

*Белеет парус одинокий
В тумане моря голубом.
Что ищет он в стране далекой?
Что кинул он в краю родном?*

M.Müşfiqin tərcüməsində isə sözügedən sətirlər bu cür ifadə edilir:

*Ağarır mavi dumanlıqda qərib bir yelkən,
Bu qərib yelkən uzaqlarda bilinməz nə arar.
Doğma yurdunda onun itkisi vardır mı nədən,
Arayır ruhuna bir başqa səma, başqa diyar.*

Gördüyümüz kimi, tərcüməçi, müəllifin hisslərini, duyğularını, ümumilikdə əsərin ideya və mənasını oxuculara çatdırmağa müvəffəq olmuşdur. “ОДИНОКИЙ” sözü dilimizdə “tənha” mənasını versə də, tərcüməçinin “tənha” yerinə “qərib” sözünü işlətməsi təsadüfi deyildir. Bu şeirin Azərbaycan dilinə tərcüməsində məhz “qərib yelkən” ifadəsinin işlənməsi daha məqsədəuyğundur.

Tərcümə əruz vəznində yerinə yetirilmişdir, ancaq buna baxmayaraq, oxuculara o qədər də aydın olmayan ərəb və fars mənşəli sözlərdən istifadə edilməmişdir. Tərcümənin dili sadə və anlaşılıqdır, canlı xalq dilində səslənir. Bu da, ümumiyyətlə M.Müşfiqin yaradıcılığına xas olan cəhətdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, M.Y.Lermontovun “Şairin ölümü” və “Yelkən” şeirləri Azərbaycan tərcümə tarixində mühüm yer tutur.

Beləliklə, Azərbaycan poeziyasının ən parlaq nümayəndələrindən biri olmaqla yanaşı, Mikayıl Müşfiq tərcümə tariximizdə də öz layiqli yerini tutmuşdur.

M. MÜŞFİQ VƏ N. XƏZRİ

20-ci illərin poeziyası janr, süjet, kompozisiya, siyasi-publistik kəsər baxımından ciddi və fundamental təkamül keçirmişdir. Bu axtarışlarda müəyyən lirik-epik çarların təsiri açıq-aydın duyulmaqdadır. Bu təsir gücü, bu tendensiya S.Vurğun, S.Rüstəm, M.Rahim, A.Faruq, Ə.Fövzi kimi şairlərlə yanaşı M.Müşfiq poeziyasında da parlaq təzahürünü tapmışdır.

M.Müşfiq poeziyasının təşəkkül tarixinə nəzər yetirək, görürük ki, bu istiqamətdəki ilk nümunələr lirik xarakter daşımış, dövrün siyasi lirikası ilə, inqilabi təqvim günləri ilə üzvü şəkildə bağlı olmuşdur. Belə ki, şairin bədii irsində lirik xarakterli nümunələrin üstünlük təşkil etdiyini müşahidə etmək çətin deyil. Bunun mühüm səbəblərindən birini onda görmək olar ki, həmin illərdə poeziyamızın özü də çox vaxt ictimai sifarişin nəticəsi kimi meydana çıxdı. Məhz M.Müşfiqin lirik təənnüm üzərində qurulan poeziyası çox səciyyəvi idi. Özünün güclü təsdiq pafosu ilə seçilən M.Müşfiq poeziyasında azadlıq, vətənpərvərlik, mənəvi ləyaqət, insanlıq, mənəvi saflığın təmizlik simvolu olan məhəbbət sinonim cərgə kimi işlədilir. Yəni Müşfiq bədii irsində yeni bir tendensiya özünü göstərməyə başlayır. Bu meyl mövcud mühitin içərisində yaşayıb mübarizə apardığı tarixi şəraitin konkret hadisələri prizmasından müraciət olunması, ayrı-ayrı tarixi problemlərə münasibəti məsələsidir. Bu poeziya lirik janrın forma və üslub zəminindədir. Bu da şübhəsiz ki, M.Müşfiq poeziyasının gələcək inkişafını, gələcək üçün müasirliyini müəyyənləşdirən bir poetik amilə çevrilir. Xüsusi əhəmiyyət kəsb edən mənəvi bir dəyər faktoruna yüksəlir. Fakt və forma etibarı ilə də bu poeziya novator bir hadisə idi. Ayrı-ayrı epizodlarını bədii tədqiqat predmetinə çevirən bu poeziya silsiləsinin başlanğıcı və mən-

bəyi olan yeni zəmində formalaşaraq M.Müşfiq üslubunun fərdiliyini üzə çıxara bilmişdir.

İstedadının bütün imkanlarını səfərbərliyə alıb, klassiklərimizdən yaradıcı şəkildə bəhrələnib qaynaqlanan M.Müşfiq xüsusi bədii qüvvə ilə seçilən və xələflərinə bir nümunə və örnək olan şair olmuşdur. Odur ki, Müşfiq poeziyası müəyyən bir mənada həmin əsrin 20-30-cu illərində mərhələ təşkil edir. Poeziyamızın müəyyən sahəsində öz poetik axtarışlarını ümumiləşdirən Müşfiq şəriyyəti yeni-yeni şairlərin, sənət əsərlərinin meydana çıxmasına yüksək təkan vermişdir. Şair bu janrda nümunələri şərtləndirən ədəbi-bədii amillərdən birinə çevrilmişdir. Artıq bu poeziyada ideoloji və siyasi baxışlar, mənəvi-əxlaqi problematika ilə üzvi şəkildə bağlanır. Bu illərdə Müşfiq poeziyası yeni bir səviyyədə müasirlik prinsipinə qayıdır, onu dövrün tələbləri baxımından yenidən irəli sürür. Ədəbiyyatımızda poetik inkişafımızın hər mərhələsi üçün canlı və təzə tərəf olan Müşfiq poeziyası ümumi, XX əsr poeziyası üçün yararlı bir məfkurə silahıdır. Bu silah gələcək yaradıcı simalar üçün, eləcə də bu günün müasir yazıları üçün bədii-estetik kəşflər mənbəyinə çevrilmiş, 20-ci əsrin 40-50-ci illərindən başlayaraq, sənətkarlarımız bu ölməz poeziya xiridarına, o böyük sələfə ideal poetik Sima kimi səcdə etmişlər. Çünki bu poeziya hər dövr üçün, hər tarix üçün hər hansı bir ədəbi mühit, ədəbi kolorit üçün müasir olmasındadır. Bu ruhu yaşayıb, yaşadan M.Müşfiq poetik ənənəsi öz dəyər və məziyyətlərinin nəticəsi kimi özündən sonra gələn poetik nəslin, xüsusilə orta nəsil şairlərinin bədii irsində öz təsir qüvvəsini tapa bilmiş, istər üslub, istər ideya və məzmun, istərsə də şəriyyət baxımından bu dövr poeziyasında öz qüdrətini aşılaya bilmişdir. Bu ecazkar sənətinin dühası M.Müşfiq, öz havacatını, öz abu-havasını orta nəsl şairlərinin ruhuna, poeziya aləminə hopdura bilmişdir. Klassik dövr poeziyasına öz kökü ilə, ilhamı ilə möhkəm bağlanan M.Müşfiq bəhrələndiyi, qaynaqlandığı ədəbi simaların poeziyasına

yaxından yiyələnməsi idi ki, özündən sonrakı ədəbi nəsil üçün də bir örnək, bir nümunə olmuşdur.

M.Müşfiq eləcə də M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə bədii irsinə, sənətinə ürəklə bağlanan bir şair olmuşdur. Məhz belə bir sənət dühasını bir çox XX əsr orta nəsil şairləri özünə örnək seçmiş bu dühadan dönə-dönə bəhrələnmişlər. Müşfiq ruhuna, Müşfiq irsinə daha yaxın olan, ona bağlanan sənətkar şair N.Xəzri olmuşdur. N.Xəzri Müşfiq yaradıcılığını özü üçün mənəvi, ruhi qida bazasına çevirmişdir. N.Xəzrinin Müşfiq poeziya dünyasına, bu çeşmədən bəhrələnməsini müəyyən rakurslardan öyrənmək və tədqiq etmək daha məqsədəuyğundur. Belə ki, bunu şərti olaraq aşağıdakı qayda üzrə vermək olar:

1. N.Xəzrinin Müşfiq irsindən mövzu, janr və üslub baxımından bəhrələnməsi.

2. Gözəl təbiət təsvirləri baxımından bəhrələnməsi.

3. Vətəndaşlıq motivləri baxımından bəhrələnməsi.

Onu qeyd etməyi daha zəruri bilirəm ki, ümumiyyətlə, N.Xəzri öz əsrinin əvvəllərində yazıb-yaradan özünə böyük ustad, müəllim, sələf saydığı sənətkarlar S.Vurğun və M.Müşfiq olmuşdur. İndi şairin Müşfiq irsinə bağlılığını daha əyani sübut və dəlillər əsasında araşdıraq. N.Xəzri mövzu, janr və üslubca Müşfiq irsindən daha çox qaynaqlanmışdır. Belə ki, şair lirik şeirlərin lirik ricət və mündəricəsi, bu lirik janrın işlənmə prinsip və metodu, bədii üslubları aspektindən Müşfiq şəriyyətinə daha çox yaxınlaşır. N.Xəzri də Müşfiq kimi dəniz və məhəbbət komponentini bir çox lirik şeirləri üçün leytmotiv edə bilmişdir. Müşfiqin hamıya yaxşı bəlli olan «Yenə o bağ olaydı» şeirinə müraciət etsək, bir sıra daxili semantikaya varsaq, poetik paralellər aparsaq, bunun daha əyani şahidinə çevrilmiş olarıq:

Yenə o bağ olaydı, yenə o qumlu sahil.

Sular ötəydi dil-dil.

Saçın kimi qıvrılan dalğalara dalaydım,

Dalıb ilham alaydım.

*Əndamını həvəslə qucaqlarkən dalğalar
Qəlbimdə qasırgılar, fırtınalar coşaydı,
Qısqançlıqlar doğaydı, məni hirsim boğaydı,
Cumub alaydım səni dalğaların əlindən,
Yarışaydım belindən.
Xəyalımız üzəydi sevda dənizlərində,
Ləpələr üzərində.
İlhamımın yelkəni zərrin saçın olaydı,
Sular xırçın olaydı.*

M.Müşfiqin ruhi və mənəvi bazasından ərsəyə gəlib, hiss və duyğularının pöhrələrini pardaxlandıran, poetik çələnginin çiçəklərini çatladan N.Xəzri poeziyası öz potensial gücünü, poetik siqlətini daxili mahiyyət arsenalından yanaşdıqda daha yaxınlaşır, aydın şəkildə öz ekvalentini araya, ərsəyə gətirib çıxarır, adekvasiya edə bilir. Əlbəttə, Müşfiq irsinə dərin rəğbətənin nəticəsi kimi, məntiqi davamı olaraq meydana çıxmış olur. Bu incə detal və çalarları N.Xəzri yaradıcılığında bu ruhlu poetik parçalara müraciət etməklə daha əyani şəkildə təqdim etməklə, daha da dəqiqləşdirək:

*Dənizi hədiyyə verirəm sənə,
Mən dedim, sən baxdın, sən gülümsədin.
Göylərin şəfəqi düşdü üzümə,
Sən isə göyləri verirəm dedin.
Ayrıldıq qərribə hədiyyələrlə,
Göylər eşqin kimi mənə əzizdir.
Ayrılıq dənizlə ağ ləpələrlə,
Necə aparasan dəniz dənizdir.*

Hər iki şairin lirikasının spesifikasiyası və səciyyəvili səmimiyyət dolu bir lirika olmasındadır.

Bu xarakterik xüsusiyyəti bu şairləri məhz ruhən bir-birinə bağlayan əsas və ən ümdə amillərdən biridir. Bu xüsusiyyətlərin qabarıqlığı və parlaqlığı bu yaradıcılıq üslubunu lirik tərənnüm müstəvisində intişar etməsi, yetişərək araya-ərsəyə gəlmişdir. Bu baxımdan M.Müşfiqin aşağıdakı lirik misralarını nəzərdən keçirmək kifayətdir:

*Dolaşma sıldırım sal qayalıqda,
Daşlar ayağını əzər maralım.
Gəl səni bəsləyim gözüm üstündə,
Etmə aşiqindən nəzər maralım.
Diksinə-diksinə qıya baxanda,
Səksənmə könlümü oda yaxanda.
Çəşmeyi-çəşmindən nurlar axanda,
Qaynar bulaqlara bənzər maralım.*

Başqa bir misal:

*Bilməm məni neçün atmış, unutmmuş,
Cövrü-cəfasına qurban olduğum.
Yoxsa özgəsinə üzünü tutmuş,
Yeni sevdasına qurban olduğum.
Mən dilbəri sordum gəlib-gedəndən,
Dedilər küsmüşdür barışmaz səndən.
Mən iltifat etdim, o, qaçdı məndən,
Qaçqın ədasına qurban olduğum.*

Eyni səmimiyyətə köklənmiş N.Xəzri lirikası öz musiqiliyi, harmoniyası baxımından ruhən Müşfiqlə birləşir:

*Göz açdı dünyaya səssiz-səmirsiz,
Sən doğulan gün.
Mənim üçün doğuldun məndən xəbərsiz,
Sən doğulan gün.
İllər üzünün qaş sayılsın,
Sən doğulan gün.
Dünyanın məhəbbət yaşı sayılsın,
Sən doğulan gün.*

Təbiət mövzusunda gözəl lirik peyzajlar, böyük təbiət mənzərələri yaratmaq bacarığı Müşfiq poeziya dünyasından N.Xəzri yaradıcılıq üslubuna çevrilmiş, bu yaradıcılıq meyilləri onun bədii irsində formalaşdırılır:

*Ulduzlar ətrafa nur səpələr,
Bir bölük uşaqdır şən ləpələr.*

*Onların əlində top kimi ay,
Sevgilim, başında ağ kalağayı,
Sahilə gəl.
Seyr elə, gəl!*

Təbiət detallarının obrazlaşdırılmasında N.Xəzri Müşfiqə ruhən və mənən necə də yaxınlaşır:

*Əgər ki, yıxılısam çinar göstərin,
Mən ona söykənib arana baxım.
Gözlərim görməsə Göy-göli verin,
Mən onun gözüylə cahana baxım.*

Müşfiq lirikasının vüsətini qanadlandıran xüsusiyyətlərdən biri səmimiyyətdirsə, digəri dərin humanizmdir:

*Yazmaram ürəyim sizi anmasa,
Sizin eşqinizlə alovlanmasa.
El kəsib qarşımı burdaca sordu,
Gözdən yaş çıxarmı ürək yanmasa?*

Məhz bu parlaq poetik ənənə N.Xəzri bədii irsində açıq-aydın duyulmaqdadır. Şübhəsiz ki, bu sirayətədiçi meyl N.Xəzri şəriyyətinə Müşfiq poeziyasından axıb gələn bir yaradıcılıq keyfiyyətidir:

*Çaylar ki, tələsir ümmanlar üçün,
Bir çayam dənizlər keçir gözümdən.
Sabah görəcəyim insanlar üçün,
Lap elə bu gündən darıxıram mən.*

Vətənə bağlılıq, vətənin ictimai-siyasi durumu, bu durumun bədii təsvirini vermək, onun geniş poetik pona-ramını canlandırmaq baxımından M.Müşfiqin poeziyası 20-30-cu illərin şeirlərində xüsusi bir xətt təşkil edir. Bu illərin şeiri üçün vətəndaşlıq lirikası mövcud ictimai-siyasi mühitin milli-mənəvi dəyərlərindən birinə, estetik qayəsinə çevrilmişdir.

Vətəni qeyrət çəkisində, qeyrət yükündə təqdim edən, görən N.Xəzri bu mövzu haqqında xüsusi anlamı, fərdi-bədii yaradıcılıq kodeksi olan bir söz sərrafıdır.

Öz sələfi M.Müşfiqin bu mövzu müstəvisində işıqlandıran, cilalanan vətənpərvər ruhlu şeirləri Xəzri poeziya dünyasında xüsusi mənəvi hissələrin müqəddəs anlamı kimi N.Xəzri irsinə, vətəndaşlıq lirikasının qanına, iliyinə işləyən əsas aparıcı obyektiv amillərdən biridir.

Şairin qələm yoldaşı R.Rza 1978-ci ildə Müşfiq haqqında belə yazırdı: Müşfiq yaradıcılığından danışarkən bu günkü şeirimizin bir sıra aktual məsələləri haqqında bəzi fikirləri söyləmək lazım gəlir. Təbiətə aludəlik, təbiət mənzərələrinin əbədi gözəlliklərini təkrar-təkrar vəsf etmək, standart sevgi motivləri, sızıltılar, intim məhəbbət məcaraları bu günkü poeziyamızın kəsərliyini, vətəndaşlıq pafosunu azadlıq, ayrı-ayrı gənclərimizin yaradıcılıq yönünü arzuolunmayan bir yola çəkir. Belə bir fikir yaranırsa bilər ki, M.Müşfiqdə təbiət mənzərələri ilə ülfət motivləri yoxdurmu? Varsa ancaq necə? Belə şeirlərin çoxunda yeni duyum, orijinal, təzə söz var:

*Fikrim, hissim, xəyalım o qədər yüksəldi ki,
Mənə elə gəldi ki,
Bizlərdən əvvəl nə göy,
Nə yer, nə torpaq olmuş.*

deyə Müşfiq onu əhatə edən aləm, təbiət, varlıq haqqında elə yazmışdır ki, bu sətirlər yalnız var olan aləm haqqında düşünməyə yol açır. Bu poetik deyim Müşfiqə aiddir, onundur, ona məxsusdur. Təbiət mənzərələrini qələmə alırsansa, sevgidən, məhəbbətdən yazırsansa öz yolunu tap. Özünəməxsusluğun görünsün.

Doğrudan da, bu da çox maraqlıdır ki, R.Rza bu illərin, bu dövrün, eləcə də həmin zaman kəsiyində yetişmiş gənc şairləri Müşfiq yaradıcılığına, Müşfiq ənənəsinə sadıq qalması, ondan bəhrələnməyi tövsiyə edir. Məhz N.Xəzri yaradıcılıq ənənələri də bu böyük şairin bədii ya-

radıcılıq üslubuna daha yaxındır. Belə ki, Müşfiq ənənəsi N.Xəzri poeziyasında təzədən doğulur. Öz xələfinin bədii irsində özünə vətəndaşlıq hüququ qazanır. Necə deyirlər N.Xəzri nə vaxtsa təsəvvürümüzdə yaşlı bir şair olaraq canlandığı halda, Müşfiqin özü kimi yaradıcılıq ənənələri də orta və gələcək nəsillərin poeziyasında əbədiyyət qazanmışdır. Vaxtilə Müşfiqin 70 illik yubileyini qeyd edəndə şair Ə.Kürçaylı bu xülasədə belə yazmışdır: Qalsaydı indi onun 70 yaşı tamam olardı. Lakin kimsə onu 70 yaşında təsəvvür edə bilməz. Dahilərin dahiliyinə inanırıq, ancaq bir zaman uşaq və gənc olduğuna inana bilmirik. İnana bilmirik ki, Şandor Petefi, M.Y.Lermontov və Yesenin saqqalı ağarmış qoca kişiyyə çevrilə bilirdilər. Axı biz A.Eynşteynin və LevTolstoyun, Füzulinin və Sabirin də bir zaman sütül bir cavan olduqlarına inanmırıq. Daha doğrusu, təsəvvür belə edə bilmirik.

Dahilərin-dahiliyi, böyüklərin-böyüklüyü yaşından asılı olmayaraq şöhrət zirvəsinə çatdığı anda həkk olunub qalır, təsəvvürlərin aydın ekranında əbədiyyətə köçürülür.

ÖLÜMDƏN GÜCLÜ ƏBƏDİ HƏYAT

*Ah! mən gündən-günə bu gözəlləşən
İşıqlı dünyadan necə əl çəkdim!
Bu yerlə çarpışan, göylə əlləşən
Dostdan, aşınadan necə əl çəkdim!*

Həyat vurğunu, Vətən vurğunu, gözəllik vurğunu Mikayıl Müşfiq böyük zaman ölçüsü müqabilində bir şimşək ömrü yaşamışdır. “Dostdan-aşınadan əl çəkəndə” 30 yaşı tamam deyildi. Bu ömrün altı ayı analı, altı ili atalı keçmişdir. Yetimliklə keçən həyatının sonralar ən şirin çağında üstü şehli çiçək ikən solub getmişdir.

30-cu illərin mətbuatından və xatirələrindən aydın olur ki, bu qeyri-adi istedad sahibi – öz dövrünün, xalqının ləyaqətli övladı haqsız hücumlara, təqiblərə məruz qalmışdır.

Təbiətən çox həssas olan Müşfiqin bu böhtan dolu zərbələri necə qarşıladığını təfərrüatı ilə yadına salan Dilbər xanım onun bir gün işdən gələrkən keçirdiyi əzabları və dediyi sözləri belə xatırlayır: - “Mən özümə söz vermişdim ki, sənə işlərim haqqında bir söz deməyim, deyəndə çox fikir edirsən. Ancaq ürəyim bərk darıxır, özümü saxlaya bilmirəm... Bugünkü yığıncaqda bəzi bəd-xahlar məni o qədər tənqid etdilər ki, az qaldı ürəyim yerindən qopsun... Son dərəcə həyəcanlı olan Müşfiq birdən ürək ağrısından şikayət etdi. Mən özümü itirdim... dərman verdim. Ancaq onun gözünə o gecə səhərəcən yuxu getmədi...”

Dünyanın köksündə gözəllik – sərvət sərgisi kimi görünən bu diyardan, bütün varlığı ilə bağlı olduğu xalqından uzaq düşmək istəməyən sənətkarın hər bəndi “necə əl

çəkdim” sözləri ilə bitən şeiri bir daha göstərir ki, o, cavan yaşında nə halətlər keçirmişdir.

Şairin şəxsi taleyi ilə yaradıcılıq taleyi arasında böyük bir təzad vardır. Qısa və məşəqqətli ömrün bəhrələri şirin və fərəhli olmuşdur. On bir ildən az bir müddətdə onun bizə yadigar qoyduğu bədii irs həcminə və keyfiyyətinə görə iftixarlı heyrət doğurur.

Mikayıl Müşfiq sağlığında da dedikcə oxunan, sevilən ustadlardan olmuşdur. Bu gün də xalqının istəkli şairi olaraq yaşamaqdadır. Müşfiqə xalqın sevgisinin sirri nədədir? Həmin səbəblərdən başlıcası, bizzə, şair və zaman probleminin onun sənətində bacarıqla, novatorcasına həllidir. Bu, yeni şairlər nəsli üçün də həmişəyaşar irsdir, ənənədir. Müşfiq dövrünün ən aktual mövzularına belə darısqal vaxt çərçivəsindən, deyək ki, 20-30-cu illər görünüşündən deyil, gələcək zaman vüsətindən yanaşmışdır. “Mənim beşilliyim” şeirinin özündə şairin zamana, dövrün hadisələrinə münasibəti aydın ifadə edilmişdir:

*Bu vəfasız ömür, bu coşqun dərə
Gərək boş-boşuna axıb getməsin.
Bu gözəl cahanı sanıb pəncərə
Hər gələn sadəcə baxıb getməsin.*

Yaxud:

*Zaman bizə bir qonaqdır,
Alınacaq, üzuağdır,
Ey mehmana mehman ellər!*

Şairin bircə misradakı fikrini adi cümləyə çevirək: zaman gəlib-gedir, yəni qonaqdır. Ellər, insanlar da onazamana qonaqdır. Hər ikisi həm də ev sahibidir. Belə bir qarşılıqlı münasibətdəki fəlsəfi mahiyyət vaxtla ayaqlaşmaq zərurətindən ibarətdir. Bunu duyub dərk edən, əsərləri ilə ölümündən sonra da ömrünü çox-çox uzadan

sənətkar millətinin taleyi üçün dünya tərəqqi prosesindən geri qalmamağın necə vacib olduğunu haray çəkir:

*Onu yaxşı yola salın,
Hər dərddini xəbər alın,
Aman ellər, aman ellər!*

Müşfiq əsərlərində Azərbaycan xalqının sosial məhru-miyyətlərini, sarsıntılarını yeri gəldikdə gizlətmir, müvafiq ifadə formaları tapıb elan edir. O, respublikamızın elektrik nuruna qərq olunmasını; yaşıllıqdan kasad Bakının “göy yarpaqlar içində nəfəs alıb-verməsinə”, Kürün mehriban bir qol kimi şəhərin belinə dolanmasını, buraya yeni su kəməri çəkilməsini arzulayır, Bakıya müraciətlə deyirdi:

*Sevirəm! Mənə çox görməyin bunu,
Şirvana çəkilən şose yolunu,
Belinə sırmalı bir kəmər kimi
Yarın sarılacaq Kürün qolunu.*

Şairin üzü həmişə gələcəyə doğru olmuşdur. Hələ 1929-cu ildə yazdığı “Telefon söhbəti” şeirində sabahkı elmi problemlərdən söz açırdı:

*Əvət, böylə qalmaz sabah bu ölkə,
Telefonda fikrimi açarkən sənə
Həsərlə baxdığım üzün də bəlkə
Uzaqdan-uzaqə görünər mənə.*

- deyər, indi-indi tətbiq edilməyə başlayan, hələ Bakıya gəlib çıxmamış telefoto barədə o vaxtlar şair təxəyyülü ilə fikir söyləmişdir.

Müşfiq poeziyasını yaşadan başlıca xüsusiyyətlərdən biri cürətdir, vətəndaş cürəti, sənətkar cürətidir. Bunu onun ötkəm fikirlərində və əsərlərinin forma xüsusiyyətlərində də görürük.

Mikayıl Müşfiq ideya istiqaməti ilə həmişə müasirdir; təkcə mövcud hadisələri ön sıraya çəkməsi ilə yox, həm də tarixə müraciəti ilə, bu müraciətdə ibrətəməz əhvalatları xatırladıb nəticə çıxarmayı nəsillərin öhdəsinə buraxmaq-la...

Əsərlərini xalqın istək və arzularının tərənnümünə həsr edən M. Müşfiq şifahi xalq ədəbiyyatının zəngin xəzinəsindən ilhamla bəhrələnmişdir. Xalq ədəbiyyatının janrlarına yaxından bələd olan şairin folklor nümunələrindən istifadə üsulları orijinaldır. “Kəndli və ilan”, “Şəngülüm, Şüngülüm və Məngülüm” kimi uşaq əsərlərinin süjetini böyük ustalıqla xalq nağılları əsasında quran M. Müşfiq özünü uşaq psixologiyasına bələd olan gözəl pedaqoq kimi tanıtdırmışdır. Həmin əsərlərdə şair xalq ədəbiyyatında tez- tez işlədilən bədii ifadə vasitələrini elə məharətlə qələmə almışdır ki, onun əsərləri orijinal nağıl kimi oxunur. Folklorda olduğu kimi M. Müşfiqin şeirlərinə də canlı xalq danışığı dili hakimdir. Məsələn, “Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm” əsəri nağıllara xas olan ifadələrlə başlanır :

*Biri varmış, biri yoxmuş,
Məzlumların dərdi çoxmuş.
Saqqallı bir keçi varmış,
Gəzdiyi yer qayalarmış...*

M. Müşfiqin yaradıcılığında xalq ədəbiyyatının bir çox nümunələrinin, atalar sözləri və tapmacaların sənətkarlıqla istifadə edilməsi yuxarıda deyilənlərlə məhdudlaşmır. Onun əsərləri fikrin təbii deyilişi, incə ruhu, xalq danışığı dilinin gözəlliyi, ifadələrin zənginliyi, şeirin axıcılığı və rəvanlığı baxımından xalq poeziyası ilə möhkəm bağlıdır.

M. Müşfiqin “Duyğu yarpaqları” silsiləsindən olan rübailəri, “Mingəçevir həsrəti” şeiri və s. bayatı formasında qələmə alınmışdır. Məsələn:

*Səni görmədən ölsəm,
Xəzan olub tökülsəm,
Dadlı bahar çağında,
Sənsiz qara bağlasın,
Bulud kimi ağlasın
Daşım da, torpağım da.*

Müşfiq yaradıcılığına Azərbaycan xalq dastanlarının təsiri də güclü olmuşdur. Onun “ Yeddi aşığı” poemasının quruluşu eyni ilə dastan formasındadır. Eposlarda olduğu kimi, burada da müəyyən hadisə təhkiyyə üsulu ilə nəql olunursa, qəhrəmanın hiss və həyəcanları saz və şeirlə tərənnüm edilir.

*Ellər, gəlin iş görəlim
Siz bir yandan, biz bir yandan.
Ömrümüzü xoş sürəlim,
Siz bir yandan , biz bir yandan.*

Müşfiq şeirin yeni formalarını axtararkən əsasən xalq şeirinə əsaslanır.O, indicə adını çəkdiyimiz şeirini və onlarca başqa əsərlərini qoşma formasında yazmışdır. Onun “Yeni gənc”, “Gəzdiyim yerlər”, “Qoşma”, “Öyrəniş”, “Həyat sevgisi”, “N.Ostrovski üçün”, “Düşdü”, “Ürək”, “Maral”, “Qurban olduğum”, “Qurban”, “Yaşa könül”, “Neçin gəlmədin”, “Küsmərəm” və s. şeirləri bu qəbildəndir.

Şairin yaradıcılığında atalar sözləri bayatı və oxşamaların da qiymətli nümunələrinə rast gəlirik.”Sındırılan saz”, “Mingəçevir həsrəti”, “Həsrət qarı”, “Gecə”, “Könlümün dedikləri”, “Əbədiyyət nəğməsi”, “Tərtərhes nəğmələri” və s. əsərləri həmin incilərlə çox zəngindir.

M.Müşfiqin xalq ədəbiyyatına və incəsənətinə bəslədiyi tükənməz məhəbbətini qələm dostları və müasirləri dönə-dönə qeyd etmişlər.

Görkəmli uşaq şairi M.Seyidzadə şair haqqındakı xatirələrində yazır: “M.Müşfiq xalq musiqisini çox sevirdi, muğamatı dinlədikcə böyük zövq alırdı.”

Şairin xalq musiqisinə rəğbət və məhəbbətini, qaynar hissələrini xalq şeiri, özü də onun kövrək və oynaq forması olan bayatılar vasitəsilə ifadə etməsi təsadüfi deyildir. Xalqın hiss və həyəcanları: - “Oxu, tar”, “Tərtərhes nəğmələri”, “Göy göl”, “Üç sağlıq” və s. şeirlərində dönə-dönə vəsf olunur .

M.Müşfiq şeiri forma yeniliyi, məzmun gözəlliyi, fikir aydınlığı ilə Azərbaycan poeziyasını zənginləşdirmişdir. İndi həmin əsərlərin yarandığı vaxtdan neçə-neçə illər keçib, zaman dəyişir, oxucu nəsilləri bir-birini əvəz edir. Lakin inci işləndikcə parıldadığı kimi, M.Müşfiqin şeirlərini də oxuduqca gözəlləşir.Bu uzun ömürlülüüyü təmin edən səbəblərdən biri də Mikayıl Müşfiqin xalq ədəbiyyatına mənən, ruhən bağlılığı ilə izah olunur.

Müşfiq 1932-ci ildə bir-birinin ardınca inqilabın, sosializm quruculuğunun qələbələrini, xalqlar dostluğunu tərənnüm edən beş kitab çap etdirmişdi. Təşəkkül dövrü sovet poeziyasının layiqli nümunələrindən olan “Bəyaz çöllər”, “Zəfər səsləri”, “Yeni il”, “Üçdən birə” və bir çox şeirlərindəki qabaqcıl dünyagörüşlü lirik qəhrəman, yeni məzmunlu lirik, orijinal poetik biçim artıq “günəş kimi” öz müəllifinin istedadını azərbaycanlı oxucularına anlatmaqda idi.

Müşfiqin coşğun istedadı, dərin bədii savadı və yüksək estetik zövqü, şeirə, sənətə böyük məhəbbəti müasirləri tərəfindən də qiymətləndirilmişdir.

Müşfiqin lirikası sənətkarlıq baxımından milli poeziyamızın orjinal və qiymətli bir irsidir. Bu şeirlərdə zamanın ən səciyyəvi ideya - mövzuları məhz, özünün səsi, ahəngi ilə qələmə alınmışdır. Ancaq Müşfiqin şeirlərinin misilsiz ,təkrarolunmaz bir cəhəti coşğun təbiətli,

yüksək mənəvi-əxlaqı; - gözəl bir insanın əbədi məskən salıb həyat sürməsidir.

Bu gün şairin əsərlərinin hər bəndində sayrısan könül aləmi, ictimai həyatı, şeirə, sənətə vurğunluqla qranitləşən əqidəsi yaşamaqdadır... İllər keçəcək, zaman ötəcək, nəsillər dəyişəcək, əbədiləşən Müşfiq lirikası yaşayacaqdır.

Poeziyamızın istedadlı nümayəndələrindən olan Mikayıl Müşfiqin yaradıcılıq ömrü çox erkən və böyük bir faciə ilə başa çatmışdır. Lakin xalqımızın tarixində iyirmi doqquz yaşlı coşğun təbiətli bir gənc kimi yaşayır.

Абдуллабекова Г.

МИКАИЛ МУШФИГ В ПОЛЬСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ И ПЕРЕВОДАХ

Азербайджанская литература советского периода в Польше, отличается повышением интереса польских исследователей, поэтов и писателей к творчеству деятелей культуры Азербайджана. Свидетельством этому являются многочисленные репортажи, касающиеся литературы, как в отдельных статьях, так и в книгах, среди них «Ваку miasto wiatrow» (Баку-город ветров). Яна Гуци и др. Следует отметить также многочисленные переводы современной азербайджанской поэзии в различных польских общественно-культурных и литературных изданиях, среди них особо выделяется журнал «Literatura na swiecie». (Иностранная литература). Стихи азербайджанских поэтов появляются в поэтических антологиях, публикующих поэзию лауреатов Государственных премий СССР, как пример можно назвать сборник «Stu trzydziestu poetow» (Сто тридцать поэтов), (1957 год) в обработке С.Поллака, специальный раздел посвящен в сборнике азербайджанской литературе.

Особо следует выделить сборник «Zlote kamienie» (Золотые камни).

Название сборника было определено одноименном стихотворением Османа Сарывелли «Золотые камни» (Нефтяные камни). Сборник был подготовлен профессором Лодзинского Университета Богданом Барановским. Сборник издан в 1975 году в Лодзи, предваряет книгу глубокая статья, касающаяся истории азербайджанской литературы и азербайджанско-польских литературно-культурных связей. Достойное место в

пантеоне азербайджанских поэтов от Катрана Табризи до представителей советской литературы, занимает Михаил Мушфиг. В разделе «Noty o autorach» (Заметки об авторах) о поэте дается следующая информация: «Михаил Мушфиг (1908-1937)-поэт. Родился в Баку в семье учителей. По окончании Педагогического Института работал преподавателем в школе. Творческий дебют М.Мушфига относится к 1925 году. Автор многочисленных поэтических изданий¹.

В сборнике Михаил Мушфиг представлен двумя стихами: «Graj, taro!» (Играй, тар!) (1929), «Twoje oczu» (Твои глаза) (1936 г.) в переводе Тадеуша Гицгера.

Стихотворение «Graj, taro!» снабжено сносками поясняющими национально-культурные реалии имеющие место в данном поэтическом произведении.

Так объясняет переводчик значение слова тар – «это древний музыкальный инструмент персидского происхождения, подобный лютне. Описание тара находит место также в книге репортажей «Баку-город ветров» Яна Гуши, а также в сборнике «Podroz do trzech czasow», (Путешествие в три эпохи) Лодзь, 1969.

На странице 135 тара дана следующая характеристика: «Это национальный инструмент, формой своей напоминающий гитару, со струнами, изготовленными в древности из высушенных бараньих кишок, позже металлических. Этот музыкальный инструмент пользуется в Азербайджане до сегодняшнего дня большой любовью и уважением, его можно приобрести в любом магазине музыкальных инструментов»².

¹ Lłote kamienie, s. 280.

² Lłote kamienie, s. 145.

«Graj, taro»
*Niech zadzwiezza w moich myslach
Wiosenne gazele Seida».*

*Играй тар
Пусть зазвучат в моих мыслях
Весенние газели Сеида*

(подстр. пер. с польск. Г.А.)

Строка стихотворения также снабжена сноской-пояснением автора:

«Вероятно, автор имеет в виду газели известного азербайджанского поэта Сеида Азима Ширвани»¹.

*Следующая строка стихотворения:
«Ujmij w dlonie saz, aszugu mily
Dzis juz nie masz czadry ani aby».*

*Возьми в руки саз, милый ашуг.
Сегодня нет уж ни чадры, ни абы.*

(подстр. пер. с польск. Г.А.)

Автор объясняет значение слова «аба»: - «легкая шерстяная накидка с широкими рукавами, одежда, используемая народами Среднего Востока с древних времен»².

ЛИТЕРАТУРА

«Złote kamienie». Wydawnictwo Łódzkie. 1974.

¹ См. Lłote kamienie, с. 146.

² Там же, с.146.

XALQ SƏNƏTİNƏ BAĞLILIQ

Müşfiq qısamüddətli yaradıcılığı dövründə parlaq istedadı sayəsində gözəl şeir nümunələri yaratdı. Belə məlum həqiqəti bir daha təsdiq etdi ki, sənətkarın ömrü onun əsərlərindən asılıdır. Bədii əsərin uzun ömürlü olmasında isə istedad, dünyagörüşü, bilik səviyyəsi ilə yanaşı, şairin xalqla bağlılığı həlledici əhəmiyyətə malikdir. Xalqın arzuları ilə səsleşməyən sənət əsəri necə böyük istedadın məhsulu olsa da tez unudulur.

Müşfiqin bütün əsərlərində «öz xalqının təbiətinə istinad etməsi» (Belinski) aydın şəkildə görünür. Şair, şifahi ədəbiyyatımızın zəngin xəzinəsindən daim bəhrələnmişdir. Onun şifahi xalq ədəbiyyatına müraciəti təbii bir ehtiyac və xalqa bağlılığının qanuni nəticəsi idi. Müşfiqin yaradıcılığı ilə şifahi xalq ədəbiyyatı arasındakı yaxınlıq həm də realist sənətin tələblərindən doğur.

El ədəbiyyatının əsas janrlarından olan nağıllar sadəliyi ilə fərqlənir. Həmin xüsusiyyətinə görədir ki, kiçik yaşlı uşaqlar folklorun bu janrına daha çox maraq göstərirlər. M.Müşfiq uşaqlar üçün yazdığı «Kəndli və ilan», «Şəngülüm, şüngülüm və məngülüm» kimi əsərlərin mövzusunu xalq nağıllarının süjeti əsasında qurmuşdur. Bu əsərlərdə o, özünü uşaq psixologiyasına dərinlən bələd olan pedaqoq kimi də tanıtdırmışdır. Şair nağıllardakı bədii ifadə vasitələrindən məharətlə istifadə etmişdir. «Şəngülüm, şüngülüm və məngülüm» əsəri nağıllarda olduğu kimi «biri var idi, biri yox idi» ifadəsi ilə başlanır:

*Biri varmış, biri yoxmuş,
Məzlumların dərdi çoxmuş.*

*Saqqallı bir keçi varmış,
Gəzdiyi yer qayalarmış.*

Balacaların asanlıqla anlayıb, müvafiq nəticə çıxara biləcəkləri dillə yazılmış bu mənzum nağilin əsas qayəsini «zülüm yerdə qalmaz» ideyası təşkil edir. Əsər uşaqlarımıza xeyir qüvvələrə məhəbbət, şər qüvvələrə nifrət, zəhmətsevərlik, ehtiyatlılıq hissləri aşılayır.

Nağıllarda olduğu kimi, burada da münafişə xeyir qüvvələrin qələbəsi ilə başa çatır. Xilaskarlıq timsalı kimi verilmiş dəmirçinin – insanın köməyi sayəsində keçi qurddan intiqam alır, onu öldürür.

«Kəndli və ilan» nağılının məzmunu, demək olar ki, hamıya məlumdur. Uşaqlar incə şeir dili ilə qələmə alınmış əhvalatdan asanlıqla belə nəticə çıxara bilirlər ki, istismarçı sinfin nümayəndələri qızıl üstündə yatan ilanlardan heç nə ilə fərqlənmirlər. Hər gün kəndli Çolpandan çörək alıb, qızıl verən ilan fürsət tapan kimi Çolpanın oğlunu çalıb öldürür. Yalnız bundan sonra Çolpan zalımın – ilanın başını əzir, qoruduğu xəzinəyə sahib olur.

M.Müşfiqin «Çoban» əfsanəsi də folklor nümunəsi əsasında yazılmışdır.

Şair bütöv folklor süjetlərindən istifadə ilə kifayətlənmir. Onun kiçik şeirlərindən tutmuş poemalarına qədər bütün əsərlərində ideomatik ifadələr, atalar sözləri və məsəllərdən sənətkarlıqla istifadə edilmişdir.

«Yeddi aşığı» poemasının quruluşu dastan formasındadır. Birinci aşığın dili ilə deyilən aşağıdakı qoşma, Koroglundun «Yeriyin düşmən üstünə» misralarıyla başlayan məşhur nəğməsinə nəzirə kimi səslənir:

*Ellər, gəlin iş görəlim
Siz bir yandan, biz bir yandan,
Ömrümüzü xoş sürəlim,
Siz bir yandan, biz bir yandan.*

Qeyd etmək lazımdır ki, Müşfiq lirikasında aşiq yaradıcılığının qoşma formasında yazılmış şeirlər çoxdur. «Gəzdiyim yerlər», «Qoşma», «Öyrəniş», «Həyat sevgisi», «Düşdü», «Ürək», «Maral», «Qurban olduğum», «Yaşa könül», «Neyçin gəlmədin», «Küsmərəm» və başqa yazılar bu qəbildəndir. Təsadüfi deyil ki, şirin ahəngli həmin şeirlərdən bir çoxu sevə-sevə dinlədiyimiz musiqi əsərlərinə çevrilmişdir.

Müşfiq xalq qəhrəmanları Qaçaq Nəbi və Qaçaq Kərəmin adlarını böyük məhəbbətlə çəkir. Kollektivləşmə dövründən bəhs edən «Dağlar faciəsi» poemasında yeni quruluşa qarşı vuruşan Həsənin mülkiyyətçiliyi ifşa edilir. Müəllif xalqın mənafeyi uğrunda ölüm-dirim mübarizəsi aparan qəhrəmanlar ilə Həsəni müqayisə edir və onun alçaq məqsədini göstərir.

Şair xalq qəhrəmanları haqqında səmimi məhəbbətlə danışır:

*Elə könül verən, elə
can verən,
Azadlıq yolunda
imtahan verən
Kərəmlər, nəbilər
böylə deyildi...*

Müşfiq, bu parçada XIX əsrin ikinci yarısında kəndli sinfinin mövcud quruluşa qarşı əsas mübarizə forması olan qaçaqçılıq hərəkəti və onun mahiyyəti haqqında bugünkü mövqeyimizlə səsleşən xarakteristika vermişdir. Bu göstərir ki, Müşfiq xalq qəhrəmanlarının həyat və mübarizəsini diqqətlə öyrənmişdir. Hətta şairin «Teleqraf telləri» şeiri Nəbi nəğmələri formasında yazılmışdır.

İstedadlı şairin yaradıcılığında bayatı və oxşamaların da sənətkarlıqla işlədildiyinə rast gəlirik. Onun

«Sındırılan saz», «Mingəçevir həsrəti», «Dərdli qarı», «Könlümün dedikləri», «Əbədiyyət nəğməsi», «Tərtərhəs nəğmələri» və s. əsərləri həmin incilərlə zəngindir. Təkcə «Üç sağlıq» şeirində müəllif beş yeni oxşama və üç bayatı vermişdir. Bunlar ya şairin təxəyyülünün məhsulu, ya da toplayıb istifadə etdiyi gözəl poetik parçalardır. «Bu balama qurban» silsiləsindən olan bəzi oxşamalara da Müşfiq yaradıcılığında rast gəlirik.

*Əlvan çiçəklər,
Zər kəpənlər,
Kinli ürəklər
Bu balama qurban.*

M. Müşfiq milli azəri çalğı alətlərinə qarşı səmimiyyət və rəğbətini təcəssüm etdirən çoxlu şeir yazmışdır. Şair, xalq musiqimizi tükənməz məhəbbətlə sevir, onu xalqın mənəviyyatını qidalandıran bir mənbə kimi qiymətləndirirdi. Xalqın hiss və həyəcanlarını, məhəbbət və nifrətini tərənnüm edən şair, sazı, tarı, kamançanı, qavalı «Oxu, tar», «Tərtərhəs nəğmələri», «Göy göl», «Üç sağlıq» və s. şeirlərində dönə-dönə xatırlayır.

«Sındırılan saz» poemasında saz nikbin xalq ruhunun rəmzi kimi, həyat eşqindən məhrum dini ayinlərə qarşı qoyulur. Əsərin qəhrəmanı Duman «qaranlıq ruhları işıqlandıran, hər sönük baxışda bir od yandıran» sazı mürtəce qüvvələrin təsiri ilə sındırsa da, sonradan elin köməyi sayəsində düzəldilmiş təzə sədəfli sazını sinəsinə basıb həyat nəğmələrini yenidən dilləndirir.

El sənətkarlarının könül həmdəmi olmuş saz haqqında M. Müşfiq səmimi ürək sözlərini belə ifadə edir:

*Bir də saz əzəli
sənətimizdir,*

*Elin ruhu kimi səsi
təmizdir.*

Haqqında qısaca bəhs etdiyimiz, Müşfiq yaradıcılığında folklor nümunələrindən istifadə məsələsi ədəbiyyat tariximiz üçün ciddi əhəmiyyəti olan, tədqiqata möhtac mövzudur.

**MİKAYIL MÜŞFIQ
ƏDƏBİ-NƏZƏRİ FİKRİN
YADDAŞINDA**

UÇ, ROMANTİKAM!

*Şair yeni-yeni sözlər
bulacaq,
Kainat olduqca şeir
olacaq.*

Otuz yaşlarında biz onu itirdik. Onu, şeir üçün yaranmış, nəğmə üçün doğulmuş Müşfiqi itirdik. Biz onu birdən tapmamışdıq, amma birdən itirdik. Bu amansız itkiyə biz alışa bilmirik, biz inana bilmirik. Şair daim gözümüzün qabağındadır, otuz il əvvəl olduğu kimi, sadə, səmimi, hərarətli, həvəsli, coşqun... Bu otuz il bihudə keçmədi, biz Müşfiqi daha dərinədən öyrəndik. Onun daim gözümüz qarşısında duran siması indii əvvəlkindən daha zəngin, daha parlaq və daha cazibəlidir. O, bizim üçün əvvəlkindən daha əziz, daha sevimli və daha qiymətlidir. O, bizə bu gün daha yaxındır, daha müasirdir, daha mehribandır. O, bizim üçün bu gün əvvəlkindən daha canlıdır.

Mən bu məqaləni yazmağa başlayanda şairin kitablarını bir də vərəqlədim, tanış əsərləri nəzərdən keçirdim, bəzi misraları yenidən oxudum. Mənə elə gəldi ki, bunları ilk dəfə oxuyuram. Elə bil ki, bu şeirlər Müşfiqin 1937-ci ildə redaktə etdiyim «Çağlayan» kitabında oxuduğum şeirlər deyildir. Onlara zamanın tozu qonmamışdır. Elə bil ki, heç onları yazan qələmin mürəkkəbi də qurumamışdır:

*Mən bir yüksəlişin sövdəsindəyəm,
Siniflər döyüşü dünyasındayəm,
İnsanı, zəhməti qiymətləndirən
Yaxşı adamların arasındayəm.*

*Mən gəncəm, bilirəm istiqbalım var,
Hələ bədr olmamış bir hilalım var.
Yelkənim açılır, qara yel, əsmə!
Mənim bu dəryada bir sandalım var.*

*Nə bir həsrətim var, nə bir qəmim var,
Dostlarım bilir ki, nə aləmə var!
Leninin əsrinə ithaf etməyə
Bir şair ürəyim, bir qələmim var...*

Müşfiq həyatla, xalq həyatı ilə möhkəm bağlı olan şairlərdən idi. Lakin Müşfiq haqqında bunu demək azdır. Məncə, Müşfiqin əsas keyfiyyəti həyata böyük məhəbbətində idi. Böyük hərf ilə yazılan həyat, insanlara səadət bəxş edən həyat, azad insan, həyatı gözəlləşdirən qüdrətli və müdrik insan şairin yalnız ilham mənbəyi deyildi, bəlkə onun bütün poeziyasının məzmunu idi.

Müşfiqin on illik yaradıcılıq məhsulu olan lirik şeirlərinə diqqət edin. O, nədən yazmamışdır, nədən ilham almamışdır! Təbiətlə döş-döşə gəlib neft, elektrik, pambıq istehsal edən adamların yaradıcı əməyi, azad qadın, xalqların beynəlxalq həmrəyliyi, mədəni hücum, yarıq, yeni kəndin nailiyyətləri... Bütün bunlar şairi ilhama gətirmişdir. Müşfiqdə bir dənə belə olsun müasir həyatdan uzaq, mücərrəd mövzuda yazılmış şeirə təsadüf edilmir. Onun bütün şeirləri müasir həyatla, xalqımızın əməyi və mübarizəsi, çətinlikləri və müvəffəqiyyətləri ilə bağlıdır. Onun toxunduğu mövzular içərisində indi az əhəmiyyətli görünənləri də vardır. Lakin onları belə oxuyanda şairdəki həssaslığa, qüvvətli müasirlik duyğusuna, böyük həyat sevgisindən doğan hisslər «çağlayanına» heyrat edirsən. Şair hər bir həyat hadisəsində, adamlarımızın əmək və mədəniyyət sahəsindəki qələbə-sində bu sevgini ifadə etmək üçün bir imkan tapır.

Romantika Müşfiq poeziyasının qanadıdır və mən hətta deyərdim ki, onun poeziyasının gücü də bu işıqlı,

fərəhli romantikadadır. Müşfiq romantikası realizmdən ayrı deyildir, bəlkə onun mühərrikidir. Bu romantika hisslərin coşqunluğundan doğur və onları yığcam bir şəkildə əks edir. Bəzən adama elə gəlir ki, şairin romantik xəyalının ucu-bucağı yoxdur, lakin Müşfiq öz ilhamını idarə etməyi bacarır, romantik uçuşun hüdudunu hiss edir.

Müşfiqin bəzi əsərlərini, xüsusən ilk lirik şeirlərini oxuyanda mən Məhəmməd Hadini xatırlayıram. Müşfiq klassik şeirimizi çox sevirdi. Füzuli və türk şairlərindən Tofiq Fikrət, Əbdülhəq Hamid onun çox mütləq etdiyi şairlərdən idi. Füzuli onun üçün ideal bir şair idi, Müşfiq Füzuliyə pərəstiş edirdi. Onun «Yazalım, özümüzü öyməyəlim, Füzuliyə dəyməyəlim» sözlərində də Füzuliyə poeziya aləmində xüsusi yüksək bir mövqe verdiyi duyulur. Amma bununla belə Məhəmməd Hadi ətri də Müşfiqin bəzi şeirlərindən əsassız gəlmir. Romantik uçuş, zəngin xəyal, səmimi hisslər, hərərləli misralar Müşfiqin Hadi poeziyası bulağından da su içdiyini göstərir.

Dövrümüzün şairləri arasında Müşfiq öz qüdrətli təbi ilə fərqlənirdi. Onunla şeirdə yarışmaq, onun zəngin Azərbaycan və ümumiyyətlə, Yaxın Şərq poeziyasının nadir incilərindən süzülüb gələn, şairin müstəqil yaradıcılıq məharəti ilə püxtələşib kamilləşən sənət aləmində qanad çalmaq asan deyildi. Vəzlər, misralar, qafiyələr, rədiflər onun əlində çox itaətkar və sözbəxan idilər. Müşfiq mahir bir sehrbaz kimi onları istədiyi şəkllə sala bilir, istədiyi kimi onlardan istifadə edirdi.

Təbindəki bu üstünlüklərə baxmayaraq, Müşfiq sovet şeirində yeni forma axtarırları ilə əlaqədar olan hərəkətdən kənardə deyildi. O da öz şeirlərinin yeniləşməsi, yeni məzmunu daha yaxşı ifadə edən bədii vasitələrə keçməsi üçün ciddi çalışırdı. Fərq burasında idi ki, Müşfiq yenilik meylinə formalistcəsinə yanaşmırdı, yalançı novatorlar kimi

klassik poeziyamızın zəngin ənənələrinə xor baxmırdı. Mənim yaxşı yadımdadır. İyirminci illərin axırınadək Azərbaycan sovet şeirində heca vəzninin on iki hecalı forması az işlənirdi, bəlkə də heç işlənmirdi. Müşfiq bəzi şeirlərinin məhz onikiliklə daha müvəffəqiyyətli çıxdığını görüb, bu formaların tətbiqini şairlərə də məsləhət görürdü. «Küləklər», «Teleqraf telləri», «Mədəni hücum» və bir sıra başqa lirik şeirlərini Müşfiq dörd təqtili onikiliklə yazmışdı. Məşhur «Tar» şeirini də həmin onikiliklə yazmış, eyni zamanda şeirin misralarını elə bölmüşdür ki, şeir forma etibarını ilə yeni və təsirli çıxmışdır. O, «Yenə o bağ olaydı» şeirində də formaca yenilik yaratmağa çalışmışdır. Əlbəttə, bunlar Müşfiqin, hələ çox cəsarətli olmasa da, forma axtarışları apardığına dəlalət edirdi. Öz axtarışlarında Müşfiq, hər şeydən əvvəl, poetik fikrin aydınlığına, sadəliyinə diqqət yetirirdi. Şeirdə gözəl sadəlik, dərin sadəlik Müşfiqin şüarı idi.

*Dərinlik çox gözəldir –
sadə olarsa,
Nə çıxar o şeirdən başımı
yorsa?
Mənalı səslərinlə, şeirim,
incələş,
bir kaman kimi!
Hər şey sadələşmədə, sən də
sadələş,
bir insan kimi!*

Bu sözlər şairin ürək sözləridir, yeni səslənən sözlərdir. Çünki hələ də bəzən gözəl sadəlikdən uzaq olan «baş yoran» şeirlərə təsadüf olunur, dərinliyi, «fəlsəfiliyi» qəribəlikdə, ifadənin dolanbaçlığında görünən şairlərə tapılır.

1935-ci ildə Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulmasının ildönümünü təntənə ilə keçirmək üçün ha-

zırlıq işləri görülürdü. Həmin il Əli Bayramov adına mərkəzi qadınlar klubunun da 15 illiyi tamam olurdu. Azərbaycan qadınlarının siyasi və mədəni inkişafında böyük rol oynayan bu klubun tarixi fəaliyyətinə «Mədəniyyət sarayı» adlı bir kitab həsr etmək qərara alınmış və belə bir kitabın yaradılmasına yazıçı və şairlər də cəlb edilmişdi. Şairlərdən biri də Müşfiq idi. O, bu kitab üçün «Səhər» poemasını yazmışdı. Poema eyni zamanda ən yaxşı bədii əsərlər müsabiqəsində mükafata layiq görülmüşdü. «Səhər» poeması Müşfiqin epik yaradıcılığında diqqətəlayiq əsərdir.

Müşfiq on beşdən çox poema yazmışdır. «Əfşan», «Buruqlar arasında», «Çoban», «Azadlıq dastanı», «Sındırılan saz», «Qaya», «Səhər» və s. Bu əsərlər mövzuya müxtəlif olduğu kimi, formaca da rəngarəngdir. Lakin Müşfiqin poemalarını birləşdirən bir xüsusiyyət vardır ki, o da həyatın irəliyə doğru inkişafına, insanın xoşbəxtliyə doğru getməsinə möhkəm inamdır. «Səhər» poeması üçün də belə bir optimizm səciyyəvidir. Azərbaycan qadınının keçmişinə, azadlıq yoluna və indiki vəziyyətinə həsr edilmiş digər poemalarında olduğu kimi, «Səhər» poemasında da şair qadının ümumiləşdirilmiş surətini verməyə çalışmışdır. Qədr-qiyməti bilinməyən, qapılarda qarabaş kimi işləyib təhqir olunan bir qızın Sovet hakimiyyəti illərində azadlığa çıxması, Əli Bayramov adına klubda oxuyub təyyarəçi olması poemada coşqun bir qələmlə təsvir edilmişdir. «Səhər» təsvir yolu ilə deyil, daha çox tərənnüm dili ilə yazılmışdır. Öz qəhrəmanına müraciət şəklində yazılmış poemada şair bəzən Vətənə, xalqa, öz ilhamına üz tutur, qəhrəmanını yüksələn Vətəninin, xalğının bir parçası kimi təqdim edir. Biz şairin sevincinə şərik oluruq, «qaşlardan-qaşlara süzən romantikasına» qoşuluruq:

*Uç mənim, uç mənim uçağan
bacım!*

*Yetər süründüyün, mehriban
bacım!
Düzlərdə ceyran ol, sular da
yelkən,
Göylərdə tərlana acıq
verərkən
İstədiyən qədər havalan,
bacım!
Açıqdır arzuna asıman,
bacım!
Çıxmasın əlindən tutduğun
sükan,
İnqilab yavrusu, qəhrəman
bacım!*

Şair «cöylərdə tərlana acıq verən» təyyarəçi qəhrəmanı ilə öz arasında, öz ilhamı, öz xəyalı, öz romantikasını arasında bir yaxınlıq hiss edir ki, bu da səbəbsiz deyildir. Həyat məhəbbəti, yaşamaq eşqi yaratmaq, yüksəlmək, arzuya qovuşmaq ehtirası ilə birləşir, şairin qəlbində yeni, böyük bir mənəvi keyfiyyətə çevrilir.

Müşfiqin «Həyat sevgisi» şerini oxuyanlar şairin həyata bağlılığının əsas amilini duya bilərlər. Bu, sadəcə ömür uzatmaq arzusu deyildir. İnsan ən xoşbəxt dəqiqələrinə qərribə fikirlərə düşür, ona elə gəlir ki, bu xoşbəxtliyi kimsə onun əlindən alacaqdır. İnsan öz səadətini qiymətini dərk edir, onu qorumağa xüsusi səy göstərir. «Həyat sevgisi» şeirində şair sovet adamının öz əli ilə yaratdığı gözəl həyata vətəndaş məhəbbətini, bu məhəbbətin gücünü tərənnüm etmişdir:

*Ah, mən gündən-günə bu gözəlləşən
İşıqlı dünyadan necə əl çəkdim?
Bu yerlə çarpışan, göylə əlləşən
Dostdan, aşinadan necə əl çəkdim?..*

*Mehriban sevgilim qarşımda durdu,
Yenə şairliyim başıma vurdu.*

*Məndən Məcnun könül maraqla sordu:
Bu saçı Leyladan necə əl çəkdim?..*

«Gündən-günə gözəlləşən həyatdan» əl çəkmək istəməyən şairin uğursuz taleyi ilə əlaqədar olaraq oxucuda daha dərin və mürəkkəb hisslər baş qaldırır, o, bir daha böyük ümidlər, hüdudsuz arzular, xoş istəklərlə yaşayan Müşfiqin mənəvi aləminin şəffaflığına inanır.

*Xalqilə titrəyən, xalqilə gülən,
Vətənçin yaşayan, Vətənçin ölən
Səmimi bir insan nə bəxtiyardır!*

Bu sözləri deyən şair özü ilə xalqı arasında, öz müasirləri, dostları, oxucuları arasında elə möhkəm bir körpü yaratmışdır ki, bu mənəvi körpü onu bu gün də öz xalqına yaxın edir, onun hər misrasında oxucu şairin isti nəfəsini duyar, canlı, ölməz səsini eşidir.

MİKAYIL MÜŞFİQ

(*Anadan olmasının 50 illiyi*)

*Bəxtiyardır o şair ki,
Rübabında mühitinin mənasını çağırır...*

M. Müşfiq

Azərbaycan sovet şeirinə ilk nümayəndələrindən biri də şair Mikayıl Müşfiqdir. Cəmi on il yaradıcılıq həyatı keçirmiş bu coşqun istedad müasir şeirimizin tarixində parlaq izlər buraxmışdır. Onun siması qələm yoldaşlarının xəyalında atəşin təbə malik səmimi bir şair, çağlayan ilhamı ilə xalqa xidmət etməkdən yorulmayan gözəl bir vətəndaş, nəcib bir insan kimi yaşamaqdadır.

Mikayıl Müşfiq 1908-ci ildə Bakıda müəllim-şair ailəsində anadan olmuşdur. Atası Mirzə Qədir müəllimlik edər və «Vüsaqi» imzası ilə şeirlər yazardı.

Mikayıl altı yaşında ikən atası vəfat etdiyi üçün o, bir neçə il qohumlarının himayəsində yaşamış, ancaq Sovet hakimiyyəti şəraitində təhsilini müntəzəm olaraq davam etdirməyə imkan tapmışdır. 1931-ci ildə ali təhsilini bitirən Mikayıl Müşfiq bir neçə il müəllimlik etsə də, əsasən bədii yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. Onun ilk şeirlər kitabçası olan «Küləklər» 1930-cu ildə çapdan çıxmışdır.

Süleyman Rüstəm, Səməd Vurğun, Məmməd Rəhim, Rəsul Rza ilə bir dövrdə ədəbiyyata gələn, odluların yazdığı şeirlər az bir zamanda oxucuların diqqətini cəlb edə bilmişdi. O, məhsuldar bir şair idi. Lakin onun yaradıcılıq inkişafı kəmiyyət deyil, keyfiyyət cəhətdən maraqlı və mənalıdır.

İlk şeirlərində gənc şair hələ öz həqiqi yolunu, öz səsinə və nəfəsini müəyyən edə bilməmişdi. Onun şeirləri daha çox subyektiv, qeyri-ictimai xarakterdə idi. Birinci illərdə şair hələ ictimai həyatla əlaqəsini möhkəmləndirə bilməmiş, sovet quruluşunun irəli sürdüyü vacib məsələlərə vaxtında səs verməyə müvəffəq olmamışdı. İdeyalıq, xalqın həyatı ilə bağlılıq cəhətdən sürətlə inkişaf edən şairi hətta «Küləklər» kitabçasındakı şeirləri də iki il sonra təmin etməmişdi:

*«Küləklərim» əsdi keçdi,
O da bir həvəsdi keçdi.
«Küləklərim» əsdi keçdi
Keçmişimlə bərabər.*

Bu, şairin səmimi etirafı olmaqla bərabər onun mübariz bir sovet şairi kimi yetkinləşməsinə sübut idi.

Sovet şeiri öz inkişafı boyu xalqın Sovet hakimiyyəti uğrunda və sosializm quruculuğu sahəsindəki fəalliyəti ilə sıx bağlı olmuş, onu təsvir və tərənnüm etmişdir. Buna görə də şairlərimizin 25-30 il bundan əvvəl yazılmış şeirlərində biz təbii olaraq o zamankı sinfi mübarizənin, həyatın hər tərəfində özünü göstərən inqilabi dəyişikliyin, coşqun inqilabi hərəkətin inikasını görürük. Dövrün ictimai həyatı Müşfiqin şeirlərində də öz aydın ifadəsini tapmışdır. Şairin əsərlərinin adı belə təsəvvürümüzdə sosializmin bütün cəbhə boyu hücum keçdiyi birinci beşillik dövrünün lövhələrini canlandırmağa kömək edir («Mənim beşilliyim», «Sosializm yolçusu», «Zahes», «Rekonstruksiya», «Neft-İliç Buxtası», «Mədəni hücum», «Torpaq və traktor», «Çatmaq və ötmək» və s.). Bu onu göstərir ki, Müşfiq qısa bir zamanda nəinki sovet quruluşunun bütün əzəmətini dərinləndirən dərk etmiş, həm də onun ehtiraslı bir carçısı olmuşdur.

Öz dövrünün elə mühüm ictimai-siyasi məsələsi yoxdur ki, şair ona toxunmasın. Azərbaycanda mühüm quruculuq sahələrindən tutmuş («Mingəçevir həsrəti», «Tərtərhes nəğmələri») neft adamlarının əmək cəbhəsindəki qəhrəmanlıqlarınadək («Buruqlar arasında», «Fantan» və ya «Cəbi dayı» poemaları); azadlığa çıxmış Azərbaycan qadınından tutmuş («Qadın» şeiri, «Səhər» və «Əfşan» poemaları) Çelyuskin dastanını yaradan sovet alimi Şmidtədek («Buzlu yollar»); Bakının doğma qardaşı olan Tbilisinin yüksəlişindən tutmuş («Şən Tiflis») sovet adamlarının həyatında baş verən vacib ictimai məsələlər şairin nəzərindən qaçmamışdır.

Müşfiq əməyin tərənnümünə, sosializm yarışına, beynəlxalq mövzuya, xalqlar dostluğuna, yeni ailəyə, gözəlliyə, keçmişdən miras qalmış köhnəliklərin tənqidinə bir çox qiymətli şeirlər həsr etmişdir.

Azad əmək, yaradıcı əmək Müşfiqin yaradıcılığında ən qüvvətli motivlərdəndir.

*Əmək – insanlığın tükənməz varı...
Əmək sərf olunan yer – cənnətimdir,
Hüsnümdür, eşqimdir, səadətimdir! –
(«Əmək»).*

- deyən şair insanın quruculuq istedadını şöhrətləndirir, yer üzünü dəyişdirib gözəlləşdirən insan əməyini tərənnüm edir.

*Sənə qüvvət verən, sənə ruh verən,
Çoraq çöllərini çiçəkləndirən
Mənim əməyimdir, alın tərimdir!
(«Torpaq»).*

Müşfiqin yaradıcılığında, hər bir böyük şair üçün çox zəruri olan dərin bir səmimiyyət vardır; bu səmimiyyət onun şeirlərinə xüsusi bir aydınlıq, şəffaflıq ve-

rir. Biz şairin hər beytində onun düşüncələrini, çırpınan qəlbini, keçirdiyi hissləri və həyəcanları oxuyuruq. Belə bir səmimiyyət şairin vətənpərvərliyini, inqilabın qələbəsinə inamını, xalqımızın hər bir nailiyyətindən ilhama gəldiyini göstərir.

30 il bundan əvvəl yazdığı bir şeirdə Müşfiq Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulmasını bu sözlərlə tərənnüm etmişdir:

*Mən əzilən bir sinifin hayqıran,
Haqq bağıran sədasından yarandım.
Ölümlərin pəncəsində hiçqıran
Məzlumların nəvasından yarandım.*

*İnsan oğlu uzaqlaşma, gəl yaxın,
Başqa yoldan alınmasın sorağın,
Bir günəşin, bir məsləkin, bir eşqin
Ən həqiqi mənasından yarandım.*

*Yeni eşqi, yeni zövqü yaradan,
Yeni dünya qurmaq üçün can atan,
Yeni sazın tellərini çınlatan
Beynəlmiləl havasından yarandım.*

Şair inqilabın böyük həqiqətini öz poeziyasının ana xətti kimi ardıcıl surətdə inkişaf etdirir, daha doğrusu, bu həqiqətdən ilham alır. O yalnız «Qurultay», «Oktyabr gecəsi» və «Komsomol türküsü» şeirlərində deyil, bütün yaradıcılığında, hətta ən şəxsi, intim parçalarında belə özünün şəərəfli vəzifəsini inqilabın böyük mənasına xidmətdə görür, özünü «böyük Leninin oğlu» adlandıran, yeni həyatın hər mənzərəsindən ilham alan şair «mən bəxtiyaram» deyir:

*Həyatdan doymayan, işdən doymayan,
Əfsanə sözlərə məhəl qoymayan,
Könlünü, gözünü verib işinə,
Baxıb həyatının yüksəlişinə,
Xalqilə titrəyən, xalqilə gülən,
Vətənçin yaşayan, vətənçin ölən
Səmimi bir insan nə bəxtiyardır!*

Müşfiq özünü xoşbəxt hesab edirdi, çünki bəxtiyarlığın bütün şərtləri onda vardı. O, şeir aləmində həyatın yüksəlişinə baxıb xalqı ilə birlikdə sevinən, yaratmaqdan, işdən doymayan, yeni həyatın qurucusu, carçısı olmağa can atan vətəndaş bir şair idi. O, «aləmə vəlvələ salmaq lazım, quruluş şairi olmaq lazım» və ya «sevgim mübarizə, sevgilim həyat» - deyərkən öz səmimi ürək sözünü ifadə edirdi.

Şairin gənc ilhamı aramsız axan, bir an belə olsun dayanmaq-durmaq bilməyən coşqun bir dağ çayını andırır. Azad insanların, yaradıcı-quran insanların işi şairin qəlbini tükənməz iftixar hissi ilə doldurur, o sevinir, daha yaxşı yazmağa ruhlanır. Könlü açan, oxucunu qanadlandıran mənalı bir nikbinlik Müşfiqin şeirlərinin əsas motivini təşkil edir. Onun bir çox şeirlərində gəncliyin həvəsi bulaq kimi qaynayır. «Qanad», «külək», «gənclik», «əmək», «qurmaq» kimi məfhumları şair çox sevir və çox işlədir. Oxucuda elə bir təsəvvür oyanır ki, şair doğrudan da qanadlanıb uçmaq istəyir, irəliləməyə tələsir, sabaha can atır; o, bugünkü işi ilə kifayətlənmir, ən kiçik şeydə böyük şey aramaq istəyir, gələcəyə ümid dolu gözlərlə baxır:

*Sevgim mübarizə, sevgilim həyat,
Yəhərlənmiş mənə qanadlı bir at,
Gör nə deyir sizə çaldığım qanad:
Hələ bundan sonra qiyamətim var.*

Sevinc – yaradan insanın nəsibidir; şairin tərənnümü etdiyi sevinc və fərəh yaradıcı gənclərin təbii hissidir:

*Sən iclasdan gəlirsən, mənə də yormuş kitab,
Nə dayanmaq vaxtıdır, işlə tar, işlə mizrab.
Nə gözəldir nəğmələr qanadında ucalmaq!..*

*Həyat işdir, döyüşdür, səadətdir, əməkdir,
Billə-bilə bunları, dayanmaq nə deməkdir?
Nə deməkdir dünyada tez qarıyıb qocalmaq?!*

1937-ci ildə yazdığı son şeirlərindən birində qəlbi xoş arzular, sevinclərlə dolu olan şair təzə ev tikən ustaya müraciət edərək, başladığı yaşayış evini tez və gözəl tikməsinə, ona qəşəng, işıqlı bir mənzil hazırlamasını xahiş edir:

*Can usta, mahir usta, gərək işin iş olsun:
Çırağban göylər kimi eyvanım geniş olsun;
Uzaqlaşsın xəyalım qaranlıqdan, vərəmdən,
Ay batsın pəncərəmdə, gün doğsun pəncərəmdən;
İşiq gülsün, oynasın evimdə ruhum kimi,
Gələcək lələ üzlü, nur topu yavrum kimi...*

«Təzə ev» şeiri həyat eşqi ilə, bəxtiyar sovet adamının fərəhi və sevinci ilə doludur. Yaşamaq və yaratmaq həvəsilə qanadlanan bir şairin bu şeirini oxuyarkən biz, zəngin mədəniyyətə malik romantik bir qəlbin çox tez dayandığına bir daha dərindən təəssüf edirik.

Müşfiq əsasən lirik bir şairdir. Həyata romantik münasibət bəsləyən şair klassik poeziyanın, eləcə də xalq şeirinin zəngin xəzinəsindən yaradıcılıq yolu ilə istifadə edir, lakin tapdanmış yol ilə getmirdi. Onun lirik şeirləri forma etibarilə orijinal, oynaq və ahəngdardır. Şərin keyfiyyətini yüksəltmək uğrunda gedən mübarizələrdə Müşfiq də yaxından iştirak edirdi, şeirin ideya məzmununu və bədii sənətkarlığını zənginləşdirməyə xüsusi əhəmiyyət verirdi.

«Şeirim» adlı parçada Müşfiq mənalı, lakin sadə və gözəl yazmaq, şeirini həyatla həmahəng etmək barədə düşünür:

*Dərinlik çox gözəldir sadə olarsa,
Nə çıxar o şeirdən başımı yorsa?
Mənalı səslərlə, şeirim, incələş
bir kaman kimi!
Hər şey sadələşmədə, sən də sadələş
bir insan kimi!*

M.Ə.Sabirə, M.Qorkiyə, C.Cabbarlıya, N.Ostrovskiyə həsr etdiyi şerlərdə də Müşfiq «sovet sənətinin sirini» öyrənməkdən, «yer gücü, göy gücü» olmasından danışıq. Əhəmiyyətli orasıdır ki, Müşfiq hər bir böyük şairin əsas işini xalqa xidmət etməkdə, həyatı gözəlləşdirməyə kömək etməkdə görür. Sabir öz nuru ilə zülmətləri dağıtmağa çalışmışdı; o, heybətli, acınacaqlı dövrləri görmüşdü. Müşfiq böyük şairə müraciətlə ona qardaşlıq dünyasından, azad ellərdən salam göndərir, arzularının çiçəklənməsi münasibətilə onu təbrik edir:

*Məzarından qalxıb, Sabir
İndi azad ellərə bax!
Al günəşin qoynundakı
Bu işıqlı səhərə bax!
Yaşılıqlar qucağında
Nəfəs alan çöllərə bax!
Bizə həyat, bizə sadlıq
Bəxş eləyən rəhbərə bax!..
Seyr et bizim Mil düzünü
Ellik olan Muğanı gör!
Torpaqları köksüm kimi
Nəfəs alan aranı gör!
Qarabağda, xas Qubada
Bağa girib bağbanı gör!
Bu yerlərdə insan kimi
Həyat sürən insanı gör!..*

Bu, şairin şairə raportu kimi səslənir, şeirin, şairin xalqın həyatı ilə sıx bağlı olduğunu göstərir. Müşfiq də məhz belə bir şair idi, onu xalqdan, sovet torpağından, yaşadığı dövrün müasir məsələlərindən kənarında təsəvvür etmək mümkün deyildir.

29 il ömür sürmüş şair sovet şeirinin inkişafında görkəmli rol oynamış, Azərbaycan sovet ədəbiyyatının inqilabi ənənələrinin yaranmasına kömək etmişdir. Sovet yazıçıları ailəsinin fəal üzvlərindən olan Müşfiq istər lirik şeirlər və gözəl poemalar, istərsə də bədii tərcümələrdən ibarət olan çox zəngin ədəbi bir irs qoyub getmişdir. Həyatla üzvi surətdə bağlı olan bu əsərlər öz müasirliyi, aktuallığı ilə bu gün də diqqəti cəlb edir, oxucuları dərinləndən maraqlandırır.

Sovet ictimaiyyəti bu gün görkəmli sovet şairi Mikayıl Müşfiqin anadan olmasının 50 illiyini qeyd edir. Xalq öz şairini, onun əsərlərini sevir, onun xatirəsinə dərin hörmət bəsləyir. Sovet hökuməti şairin xatirəsinə əbədiləşdirmək üçün bir çox tədbirlər görmüşdür, onun adına küçələr, müəssisələr qoyulmuş, əsərləri Azərbaycan və rus dillərində nəşr edilmiş, şair haqqında elmi əsərlər yazılmış və yazılmaqdadır.

Müşfiqin adı xalqına sədaqətlə xidmət edən, öz parlaq istedadını kommunizm uğrunda mübarizəyə həsr edən sovet sənətkarları sırasında əbədi və şərəfli bir yer tutur.

MÜŞFIQ... MÜŞFIQ...

Bu əziz günlərdə, onu salamlamaq, bağırımıza basıb «neçə-neçə belə bayramlar görəsən» demək əvəzinə nə-sibimiz əbədi həsrətli, kədərli xatirələr oldu. Əbədi həsrətli deyirəm, çünki, artıq heç bir qüvvə onu bizə qay-tara bilməz. Bizdən heç kəs ona heç bir şey deməyə qə-dir deyil, ona candan artıq sevdiyi vətəninin bu günün-dən, qardaş dediyi insanlardan, xalqının yeni nəsindən xəbər verə bilməyəcəyik.

O, gənc yaşlı, sinəsi şeir, söz dolu, arzuları, istəkləri həyəcan və həvəsi ilə birlikdə yolları kilidli uzaq-uzaq-ların əzabxanalarında susmuş bir şair kimi, kövrək tə-bəssümlü, nigaran baxışlı, saf ürəkli, geniş könüllü, xal-qın əziz və nakam oğlu Müşfiq kimi yaddaşımızda qə-lacaqdır.

Biz onunla əl-ələ verib, ana qoynu kimi əziz Bakı-nın, qədim Gəncənin Mikayıl Müşfiq adlı küçələrində gəzə bilməyəcəyik. Biz onun adını iftixarla daşıyan yer-lərdə bayram təntənələrini birlikdə keçirə bilməyəcəyik.

Bəli, bizə qalan əbədi həsrət oldu.

Bir gün, bir saat, bir dəqiqə ona səsimiz çatsa, ünü-müz yetmə, ən tutumlu, ən zərif, ən həyəcanlı ürək sözlə-rimizlə, Müşfiq şeirinin dili – Füzulinin, Sabirin, Nəri-manın ölməz dili ilə ona nə qədər fərəhli xəbərlər verə bilərdik. Onun cild-cild kitablarını, dalğa-dalğa nəğmə-lərini, onun şeirini dinləmək üçün yüz-yüz salona toplā-nan insanları nişan verər, - deyərdik: əziz dostumuz, qardaşımız, xalqımızın şair oğlu Müşfiq! Həsrətin əbədi olsa da, sən heç bir zaman, ən mümkünsüz günlərdə belə bizdən ayrı olmamısan, deyilsən, olmayacaqsan.

Kədərli xatirələr dedim. Bu xatirələr yalnız öz-özlü-yündə kədərli olduğu üçün deyil, həm də qayıtmaz, tək-

rarsız olduqları üçün, ötüb keçmiş ömrümüzdən bir parça olduqları üçün kədərlidir. Bu xatirələr əziz, meh-riban, qiymətli, unudulmaz bir dostumuzla, Mikayıl Müşfiqlə əlaqəli olduğu üçün kədərlidir.

Mikayıl Müşfiq sağ olsaydı onun altmış illiyi ərəfə-sindəki şənliklərdə şair özü də iştirak edərdi. Çox sev-diği dostlarının, oxucularının yanında olardı. Yeni şeir-lərini oxuyardı. Onun nadir talantını sevənlərə yeni se-vinc, yeni estetik zövq verərdi. Şair Müşfiq, vətəndaş Müşfiq sıramızdadır, canlı Müşfiq yoxdur. Bu yoxlu-ğun ağrısı, acısı, kədəri var. Bu acılar, bu ağrılar adı ölkə-ölkə gəzən, sənəti xalqımızın yaradıcılıq xəzinəsində bəslənən şairin gündən-günə artan şöhrəti ilə birgə ya-şayır. Mən bu gün şair Müşfiq haqqında, sənəti ilə ya-şayan, xalqa, doğma vətənə məhəbbət ilə yaşayan, mərd Müşfiq, şair kişi haqqında bir neçə söz demək istəyirəm. Mən minlərlə oxucu qarşısında Müşfiqə mü-raciətlə danışırımsa, onun nakam getdiyini, onun qısa ömrünün uzun iztirabını unutduğum üçün deyil, onu həmişə canlı, qaynar fəaliyyətdə, xalqın işi, taleyi ilə qırılmaz tellərlə bağlı bir vətəndaş bildiyim, duyduğum üçün belə edirəm. Xalq yaşayır, Müşfiq də yaşayır. O, azəri xalqının şair oğludur, bu xalqın şeirindən, nəğmə-sindən onun unudulmaz səsi illər getdikcə daha gur eşi-diləcəkdir, illər keçdikcə biz Müşfiqi daha dərinədən, daha yaxşı tanıyacağıq.

Müşfiq, bizsiz dost! Biz, sənsiz, səni xatırlayırıq. O soyuqlu qışı, 1936-cı ilin şaxtalı axşamını unutmaq olarmı? Sabir bağının yanından üzü yuxarı gedirdik. Əlləri cır-cındır pencəyinin qolunda itmiş kilkəbaş bir uşaq «papus-papus» - deyər qabağımızı kəsdi. Sən yerə mıxlanmış kimi birdən dayandın, elektrik işığında titrə-yən əli ilə əzik papiros qutusunu sənə uzadan uşağa baxdın, iri kağız pulu ona verdin və papirosu almadan əsəbi addımlarla yoluna davam etdin. Mən, soyuqdan

artıq heyrətdən donmuş uşağı əlində pul, gözləri həm sevinc, həm heyrət dolu uşağı durduğu yerdə qoyub özümü sənə yetirdim. Üzünə baxdım, gözlərindən sakit-sakit süzülən göz yaşları yanağından aşağı axırdı. Sən bu yaşları silmirdin. Üzü yuxarı gedə-gedə sən keçmiş ömrünün kədərli bir səhifəsini açdın.

- Belə şaxtalı gecələrdə, qızmar günlərdə nə qədər «ay papiros» deyə küçələri dolaşmış, bir günlük çörəyimi qazanmağa məcbur olmuşam, - dedin. - Hətta müştəri cəlb etmək üçün «papiros şeirləri» də qoşurdum:

«Gəl ay müsəlman, urus

Əla, xoroşi paprus».

Bir ah çəkib xatirələrə son verdin. - «Görəsən belə bir gün gələcəkmi ki, insanlar hamısı xoşbəxt yaşasın?» - dedin.

O günlərdən çox keçmişdir. Müşfiq, hələ də sənin arzun bütün yer üzündə həqiqət olmamışdır. Lakin olacaq. Əlbəttə, elə bir gün gələcək ki, insan - səadət sözləri sinonim olacaq. Əgər belə bir gün, tez-gec gəlməyəcəksə yaşamağın nə mənası! Əgər hər işimiz, hər addımımız belə bir günü yaxınlaşdırmırsa şərəfli insan adını daşımağa nə haqqımız var!

Sən də, sənin şeirlərin də belə bir gün uğrunda mübarizə aparənlar sırasında olduğunu bu gün biz daha aydın duyuruq.

Yuxarı məhəllədəki alçaq ev yəqin ki, sənin itkin düşmüş qeyd dəftərində aydın xətlə yazılmışdı.

Puşkinin «Yevgeni Onegin» kitabını kitabxanadan sən götürmüşdü. Əvvəlcə «Moy dyadya samix çestnix pravil» sətrindən başlayan parçanı tərcümə etmək istədik. Sonra «zanemoq» sözünün mənasını uzun-uzadı axtardıq. Nəhayət, bu qərara gəldik ki, «Tatyananın məktubu»nu tərcümə edək, sonra bütün əsəri. «Məktubu» tərcümə etdik. Bütün əsəri... Sənsiz?..

Sən bu sözün nəcib mənasında nə qədər «vasvası» idin. Hər sətiri on dəfə yazıb-pozurdun. Günlərimizi bölürdük. Hər gün 4-5 saat tərcüməyə ayırırdıq. Bir dəfə vədələşdiyimiz gün gəlmədin. Səhəri səni məzəmmət etmək istəyirdim. Yeni şeirini oxudun. «Puşkin günahımdan keçər» - dedin. - Tərcümə əvəzinə öz şeirimi yazmışam». Mən də - əlbəttə keçər! - dedim.

Olsun ki, bu «Küləklər» şeiri idi, bəlkə də başqa şeir idi. Hər halda ən ağır təqsiri əfv etdirməyə qadir bir şeir idi. İndi sağ olsaydın yəqin ki, o şeiri əzbərdən oxuyardın. Axı, sən yaddaşda bir fenomen idin.

Deyəsən «Demon və Tamara»-ni da bu vaxtlar tərcümə etdik. Mən bu tərcümələr zamanı səndən çox şey öyrəndim. Sən rus dilini yaxşı bilmirdin. Bədəhətən dediyin o məşhur rusca misralar buna misaldır. Bulvarda pivə içdiyimiz zaman demişdin.

«Madam, dayte qorox dlya nam!».

Xeyli gülüşdük.

Bəli, rus dilini yaxşı bilmirdin, lakin şeiri, bədii məntiqi o qədər dərin duyurdun ki, mübahisəmizdə haqlı çıxdığın az olmurdu. Söz arası deyim ki, mən də o zaman sənə və xatirəsinə əziz, böyük şair Cavidin gözündə rus dili «mütəxəssisi» idim. Əslində mən də çox sözü lüğətdə axtarır, bəzən də harda axtarmaq, lazım olduğunu da yaxşı bilmirdim.

Sonralar mən «»Demon»u yenidən işləməli, bəzən də, ehtiyac yox ikən, dəyişməli oldum. Kim bilirdi, bir də sənə adını mətbuatda çəkə biləcəkdikmi? Dostlar səni tanıyırlar, şeirlərinə az-çox bələd olanlar arasında sən həmişə vardın, sən həmişə Azərbaycanın alovlu şairi Mikayıl Müşfiq idin. Lakin bu az idi. Axı, sən «Tar» müəllifi idin.

Oxu tar, oxu tar!

Səni kim unudar!

Sənin ayrılığın, sənin həsrətin mənə «Qızılgül olmaydı» poemasını yazdırdı. Bu yanıqlı, gileyli sətirlərdə mən yalnız öz qəlbimin ağrılarını deyil, xalqın qəlbində yaşayan Müşfiqin obrazını da verməyə çalışmışam. Müvəffəq olub-olmadığımı deyə bilmərəm. Lakin bu mənim bir qardaşlıq, bir vətəndaşlıq borcum idi. Yazdım.

*Biz onunla tanış olduq
bir yaz səhəri
«Gənc işçi»də.
Tez məhrəm olduq
biri-birinə
könlümüzün gözü də,
qəlbimizin içi də.
Masamın yanına gəldi.
Əlini uzatdı:
- Mikayıl Müşfiq!
Sonra əlavə etdi: -
qoçağsan,
qafiyə tapsan!
Dedim: - ağır olar bu yük!..
- Afərin, afərin! – deyə,
uğundu getdi,
bu qərribə, gözlənilməz qafiyəyə.
Sonra yoldaşlarına qoşuldu getdi.
Dostluğumuz
belə başladı.
Sonra da illər boyu
bu dostluğu
şeyrin səsi,
şeyrin nəfəsi,
Şeyrin duzu bərkitdi.
Vaxt oldu ki,
araya girdi qor-qoduqlar.
Sənəti yumruqla,
ilhamı zirzəmilə qorxutdular.
Bir də gördün,*

*əldə möhürlü mandat,
gəldi ədəbiyyat darğaları.
Bağırdılar:
- Hey, fa-ra-ğat!
Kim sırayu düzülmədi,
kim yarınamığın
kirli dilini bilmədi,
min bir bəla çəkdi başı.
Neçə mərd oğulların
adı silindi
dirilər sadalığından.
Yetmiş günah asdılar
hər ayağından.
Bu darğalar,
bu rütbə yolunda yorğalar,
mey-məzə dostundan,
bir də rəsmi postundan
başqa
kimsəni təmsil etməyən,
həyata,
insana,
sənətə
qara gözlüklə baxan,
qajın gəzini yonub,
öz bostanına
oğurluq su buraxan,
dələduzlardı.
Məsləksiz, amalsız
Yurdsuzlardı.
Yaramazlardı
Yaxşı, gözəl insanlar arasına
bic toxum kimi düşmüş
tək-tüklər,
düyünlü kötüklər,
az-mazlardı.
Bizi sənət cəbhəsinə
xalqın özü göndərdi.
Biz bilirik,
darğalar, dələduzlar*

*gəldi-gedərdi.
Hayıf, hayıf ki,
kəsilməyib kökü hələ
cüzamın,
xərçəngin,
uzun azarın!
Kəsilməyib kökü hələ
riyakarın,
rüşvətخورun,
mənsəbpərəstin,
mərdimazarın!..
Tanışlığımız
Bir yaz səhəri oldu.
Dedik, ömrümüz
nurlu səhər olacaq...
Nə bilək!
Nə bilək ki,
baş alıb gedən illərdə
elə günlər gələcək,
yedikimiz-içdiyimiz
ağrı-zəhər olacaq...
Bir axşam üstü
vədləşdik, ayrıldıq
- Sabah görüşərik, - deyə,
«Sabah» gəldi.
O, gəlmədi.
Xilaf çıxdımı vədəyə?
Fincandakı çaydan
burula-burala qalxan
buxar kəsildi.
O, gəlmədi.
Anam gözlərini
Neçə yol
əlinin dalı ilə sildi.
O, gəlmədi.
Fikirlərim pırtlaşdı,
oldu düyün-düyün.
O, gəlmədi.
Gözlərim qapıda qaldı.*

*Gözlədim bütün gün
Evinizə getmədim.
Buna nə ehtiyac vardı?
Gecə yoxa çıxanları
gündüz kim axtarırdı?
O, gəlmədi!
Demək, gələ bilmədi.
Bunu anlamaq çətin deyildi.
Neçə-neçə ananın
bir gecədə
düz qaməti əyildi.
Gedənlərdən neçəsi,
axşam evində yatıb,
gecə getdi.
Gedənlər bilir, gedən
gedəndə necə getdi.
Bircə anda
«yoldaş»dan dönüb,
«vətəndaş» oldular.
Cavanlar vardı ki,
qaynar suya düşmüş
çiçək kimi soldular.
Qocalardan nə deyim.
Əydilər əyim-əyim.
Bəzən ümid – pashı açar olub,
düşmürdü yuvasına,
açə bilmirdi qapıları
gələcəyin arzular dünyasına.
Bu nigaranlıq içində
səslənirdi İnam:
Möhkəm dayan, İnsan!
Mən sənətin etibarlı dostunam
Döyülən qapılar
sənətin deyilsə də,
bir gün
sənətin qapın döyülsə də,
itirmə Etibarı, İnamı.
Nəyə qurban verəcəksən
ümidini; arzunu?*

BORANDAN – BAHARA

I

Könül həsrətinəmi?
 Ürək ağrısınıamı?
 Hansı böyük məqsədi
 çətin günlər
 dönə-dönə sınıdır?
 Möhkəm saxla Sədaqəti, İnamı!...
 Düşünürdüm mən də
 minlərlə başqası kimi.
 Müqəssirdir əgər
 cəzasını çəkər.
 Bu nəticəyə gələndə mən
 bir səs qalxırdı sinəmdən:
 - Çəksin! Fəqət,
 müqəssirdir əgər,
 neçin xalq qabağında qurulmur
 məhkəməsi?!
 Neçin
 yeddi divar ardında saxlanılır
 «ədalət» hökmü,
 «həqiqət» səsi?
 Min sübut gətir,
 min dəlil;
 əql kəsməyə
 ürək inanan deyil.
 Xalqın gözündən iraq
 nə ədalət?!
 Nə haqq?!

Bu il Mikayıl Müşfiqin geniş ölçüdə keçirilən yubiley bayramı onun poeziyasına, onun ictimai fəaliyyətinə, ədəbiyyatımızın inkişafındakı fəaliyyəti və tutduğu mövqeyə, xalq tərəfindən, partiya və dövlət tərəfindən verilən böyük qiymətin inandırıcı təzahürüdür. Müşfiq getdi, sənəti qaldı, yaxşı adı qaldı, nurlu, hərarətli poeziyası qaldı, uzun illər boyu qalacaqır.

İctimai mənalı şair ömrü yarımçıq qırılarda baharda ötən nəğməkar bülbülün qəflətən borana düşməyini andırır... «Nə oldu bu ötən bülbülə?» - deyər boylanırsan, «Hamı bülbülün nəğmələri?». Təzədən qulaq verib, diqqətlə dinləyirsən. Sanki, boran içindən də bülbülün şaqraq nəğmələrini eşidirsən. Ancaq bilirsən ki, bülbülün özü yoxdur. Bilirsən ki, bülbül boranın amansız hökmü ilə saplağından qoparılan boynuburuq bənövşə kimi yanı üstə düşübdür... Hiss edirsən ki, bülbülün nəğmələri susub dayanmaq bilmir, bülbül öz nəğmələrində yaşayır...

Bu gün anadan olmağının 60 illiyini qeyd etdiyimiz, əziz xatirəsinə bir çox şeirlər, nəğmələr, ayrı-ayrı əsərlər ittihaf etdiyimiz Mikayıl Müşfiq də belədir, həmin-həmin bülbül kimidir... Müşfiq ömrünün faciəsi, onun qəflətən aman-imansız şərə-böhtana düşməsi, öz xalqına gərəkli ömrün yarı yolda yarımçıq qırılması, şairin yarada biləcəyi bir çox şeirlərin, nəğmələrin, poemaların, dastanların, cild-cild kitabların erkən, alayarımçıq qatlanması, səndə çox böyük təəssüf-yanğı hissi doğurur. Ancaq düşünəndə görürsən ki, şeir ölmür, şair ürəyindən gələn nəğmələr susmur, qüdrətli sənətkar qələmi ilə yaranan hər nə varsa, hamısı qalır... Yazılanın bir sətri deyil, bir hərfi də pozulmur, zamanın heç bir sel-suyu bu misraları yuya bilmir, tək bircə sözü də silib-süpürüb apara bilmir, heç bir yanda, heç bir daşın-qayanın arasına salıb itirə bilmir. Həqiqi şeir-sənət ecazkar qüdrətlə iki daşın arasında da yaşayır, şair də öz şeiri-sənəti ilə dözülməz dardan çıxaxıxa yaşayır. La-

kin yarı yolda yarımçıq qırılan, ictimai mənalı şair ömrü ümumin ürəyində əbədi təəssüf-yanğı hissi doğurur, şair özü də əbədi atəşkədə olan sayaqda əbədi alovlar içində Səməndər kimi yana-yana yaşamağa alışır. Xalqını da, pərəstişkarlarını da hey yaxıb-yandırır. Görürsən gənc, gözəl, nəğməkar bir xanım özü də Müşfiqdən oxuyunca, gözlərimizin qabağında od alıb yanır, Müşfiq oduna düşüb alovlanır.

Elə bu zaman da gözlərimizin qabağında gözəl-göycək bir oğlan, həyat eşqi ilə sinəsi dopdolulu bir şair canlanır. Biz alovdan çıxınca düşünürük, şairin «Gecə düşüncəsi»ni oxuyuruq:

*Xoşladığım bir gecə,
yerlər, göylər işıqlı;
Ay bir sərxoş göz kimi,
ulduzlar yaraşlı.
Bunları seyr edərkən,
Bir az fikrə gedərkən,
Fikrim, hissım, xəyalım
o qədər yüksəldi ki,
Mənə öylə gəldi ki,
Bizlərdən əvvəl nə yer, nə
göy, nə həyat olmuş,
Nə bu ucsuz-bucaqsız
gözəl kainat olmuş...*

Böyük mənalı ömrü yarı yolda qırılan Müşfiq 60 illiyinə qədəm qoymuşdurmu, ya onu ötmüşdürmü, fərqi yoxdur, o, yetmiş, səksən illiyinə, doxsan-yüz illiyinə qədəm qoysa belə fərqi yoxdur. O, elə həmişə adamların təsəvvüründə həmin gənc lirik, romantik oğlandır, lirik-romantik oğlan kimi də qalacaqdır, borana düşən nəğməkar kimi ötcəkdir, ötcəkdir...

«Əgər Cəfər Cabbarlı öz dolu ömrünü doyunca yaşasaydı, əgər Müşfiq indiki çox da yox, altmış illiyinə

qədər qalsaydı, görün onda nə qədər yazıb yaradardılar», - deyə göynəyirsən. Deyirsən, doğrudan da ömürləri yarı yolda qırılan bahadirlər çox böyük iş görə bilərdilər, çox-çox dəyərli sənət əsərləri yazıb-yarada bilərdilər. Ancaq yarı yolda yarımçıq qırılan ictimai mənalı sənətkar ömrü elə dərin mənalı təəssüf hissləri doğurur ki, özü də bu hisslər səni elə bir sehlə çəkə-çəkə gətirib oda-alova atıb yandırır ki!.. Elə bu od-alov, bu təəssüf-yanğı içində də küskün taleli Müşfiqlər insan xəyalında, təsəvvüründə əbədi gənc qalırlar. Borana düşən ömrün çovğununda solub-saralmaq bilməyən əbədi bir bahar kimi gənc, bahar kimi güllü-çiçəkli, düyməçəli-qönçəli, qaynayan çeşməli, çağlayan şlaləli qalırlar. Müşfiq ömrü hər necə aman-imansız borana də, sənin təsəvvüründə öz bahadır gəncliyindədir. Baxanda görürsən ki, onun heç şəvə saçlarına dən də düşməyib. Müşfiq ömrü çox erkən borana düşsə də, yenə də mahiyyət etibarı ilə borana qələbə çalmışdır. Borandan bahara gəlmişdir, öz baharında – gəncliyində əbədiləşmişdir.

II

Otuzuncu illər... İndi artıq qocamanlaşan, o zaman arğaz-caydaq bir oğlan olan Əli Vəliyevlə ali pedaqoji institutunda təhsil aldığımız günləri yadıma salıram. Krasnovodsk küçəsi, 29 nömrəli yataqxanada, üstü taxtalı dəmir çarpayılarda yanaşı yatırıdım. Bu zaman Əli yazıçılar cəmiyyəti ilə sıx surətdə bağlı idi. Əli tez-tez cəmiyyətə gedib-gələrdi, təzə-təzə xəbərlər də gətirərdi. Elə həmin bu vaxtlarda şəvə saçları burula-burula geriye daranan, üzünə ülgüc dəyməmiş gözəl bir gənc olan Mikayıl Müşfiq ara-ara bizim otağa gələrdi. Müşfiq öz əllərini oynadaraq qızgın-qızgın danışar, mübahisəyə-münaqişəyə girirdi. Biz gənc oğlanda gə-

ləcəyin böyük şairini gördüyümüz üçün onun söz-söhbətindən yorulmazdıq. Özümüzdən yeddi-səkkiz yaş kiçik olan Müşfiqə dərin hörmət bəslərdik. Biz onu səbirli olmağa çağırırdıq. Müşfiqsə səbir etməzdi, şeirdən-sənətdən söz düşən yerdə o, həqiqi şairə xas olan alovla, təpədən-dırnağınacan alovlanardı. Bəzən də harada gəldi, orada qələmə aldığı, o cib-bu cibinə doldurduğu şeirlərindən çıxarıb əzik-üzük kağızları əli ilə ütüləyə-ütüləyə oxuyardı. Nəinki bir tək biz, otaqda olan on-on iki nəfər tələbə məmnuniyyətlə Müşfiqi dinlərdi, hətta qonşu otaqlarda olan fizika-riyaziyyat fakültəsinin tələbələri belə şairin səsinə eşidib gələrdilər. Bizim otaq dərisqallıq edincə, çözlənə-çözlənə geniş dəhlizə çıxardıq. Şair, şeirinin tutduğunu görüb, alovlanma-alovlanma oxuyardı. Biz isə şairi alqışladıq. Ara sakitləşincə yenə də Müşfiq bizim otağa qayıdırdı. Sanki yazın daşqın seli yatmışdır. Sanki kükrəyən sel sovuşmuşdur...

Müşfiqi süzən Əli dedi:

- Bax, belə şairin sözü-söhbəti onun yazıb-yaratdığı şeiri olmalıdır.

- Şairin bundan savayı nə hünəri var, - deyə Mikayıl Müşfiq təsdiq etdi.

Əli isə özünə xas olan xeyirxahlıqla əlavə etdi:

- Hamısı yaxşıdır. Ancaq, canım-gözüm, alovlanma!

- «Canım-gözüm, alovlanma» - deyə Müşfiq yenedən yanırırdı. - Guya mən əbəsdən alovlanıram, Əli!

- Alovlan, Müşfiq, ancaq az-az alovlan!

- Az-az alovlanandan heç bir şair çıxmaz, Əli!

Doğrudan da, Müşfiq heç zaman az-az alovlanma bilməzdi. O, balaca bir ocaq kimi yox, nəhəng bir tonqal kimi alovlanırdı.

*Gözəldir bir uca əməl bəsləyib,
Bu əməl uğrunda qan-tərə batmaq.*

*Gözəldir günəşi, ayı səsləyib,
Onları da bizim dəstəyə qatmaq.*

III

Yaxşıca yadımdadır, tədris sənəsi 1930-cu ilin payızına dönmüşdü. O zaman mətbuat aləmində dilli-dilavər qələm sahibi kimi tanınan Əli Vəliyev Mərkəzi Komitə tərəfindən səfərbərliyə alınıb, Ağdama «Kolxoz sədası» qəzetinə redaktor göndərilmişdi. Əli də orada öz bolşevik vəzifəsinə şüur edib tənqid atəşini gücləndirməyə girişmişdi. Mən Əlidən sonra yataqxanada qalmadım, şəhərin «Dağlı məhəlləsi» deyilən ucqarında bənnə Həsənbalanın əlinə düşən daş-qayadan, ağac-uğacdən yapalayıb düzəltdiyi otaqların birisini kirayə etdim. Özüm də ali pedaqoji institutun tələbə komitəsinin sədrliyi vəzifəsində çalışırdım. O zaman bizim tələbə təşkilatı çox böyük ictimai işlər aparırdı. Xüsusən, biz «savadsızlığı ləğv qərargahı»nı möhkəmləndirir, pedaqoji institut tələbələrini səfərbərliyə alıb «evdə savad kursu» deyilən yerlərə göndərirdik. Bu nəcib iş bizim üçün «istehsalat təcrübəsi» sayılırdı. Öncül mədəni hücumçu fəxri lövhəyə düşür, qürurla başıuca gəzirdi. Savadsızlığı ləğv cəbhəsində gərgin işə girişdiyimiz, Bakının «İçərişəhər», «dağlı məhəlləsi», «Çənberəkənd» kimi yerlərində işə başlayıb mədəni-mücahidlərimizin gücü ilə savadsızlığı mühasirəyə alıb ləğv etməyə başladığımız bir zamanda «Bütün qüvvələrimizi pambıq cəbhəsinə verək!» - deyə bir səfərbərlik elan olundu. Ancaq biz «mədəni-hücum cəbhəsi»ni başlı-başına buraxmadıq, gedəni-qalanı gözdən keçirdik, əvəz etməlini əvəz etdik.

Yadımdadır, Mikayıl Müşfiq mənə bir tələbə təşkilatının sədri, həm də pedaqoji institutundan «pambıq

cəbhəsi»nə göndərilən tələbələrin məsuliyyətini daşıyan bir şəxs kimi yanaşib soruşmağa başladı:

- Bu Ağcabədi necə verdi, Süleyman?
- Heç mən də Ağcabədinin üzünü görməmişəm!
- Demək, Ağcabədi «pambıq cəbhəsi» deməkdir?
- Biz, şairi səfərbərlikdən sovuşdura da bilərik!
- Əgər şair öz yoldaşlarından qopmaq istəmirsə?
- Onda birlikdə gedərik, Müşfiq!
- Axı, orada bizim işimizin adı nə olacaq? – deyə

Müşfiq maraqla bu səfərin məqsədini aydınlaşdırmaq istəyirdi. – Yəqin ki, biz pambıqçı kütlələr arasında mədəni-maarif işləri aparacağıq!

- Gərək, elə olsun!

- Həm də gərək Ağcabədi səfəri özünə görə bütövlüklə olsun, - deyə Müşfiq əvvəlcə şəhadət barmağını geniş alında gəzdirə-gəzdirə danışdı.

- Bilirsən nəyə görə? – Sonra da gülə-gülə bütün barmaqları ilə saclarını daramağa başladı. – Biz Hacı Qaranın dükan-bazarına yaxşı-yaxşı baxarıq, belə deyilmi?

- Hacı Qaranın dükan-bazarından indi daha nə izləyə bilərsən?

Bu məzəli söhbət Ağcabədiyə – «Gavur arxı»na pambığa gedəsi tələbələrin dilindən düşmürdü. Bizə elə gəlirdi ki, orada səhər-səhər isti çörəklə təzə-tər qaymaq yeyəcəyik, sonra da buğlana-buğlana pambıqçılar arasında iş aparacağıq, fasilələrdə mühazirə oxuyacağıq, şairlər də şeirləri ilə çıxış edəcəklər. Həm də biz zərbəçiliyi, sosializm yarışını əlvan rənglə bəzəyib-düzəyib divar qəzetlərində işıqlandıracağıq, arada bir mərkəzi mətbuatda məqalə yazmaqla pambıq yığımında irəliləmələri, geridə qalanları göstərəcəyik. Bu vaxt elə də güman edirdik ki, bizi Yevlax qatar düşərgəsində nəfəsli orkestrlə «urra-urra!» ilə qarşılayacaqlar, gör-görüşdən sonra qırmızı şüarlarla bəzənən səliqəli-sahmanlı

maşınlarla doldurub, yenə də «urra-urra!» ilə Ağcabədiyə doğru yola salacaqlar!..

Bəli, payız axşamının qaranlığında bir neçə yüz tələbə xüsusi qatara doluşdu. Işığa-ışığı Yevlaxa yetişdik. Nə qarşılayan? Nə təntənə? Hansı nəfəsli orkestr? Gözlədik, xeyli gözlədik! Nəhayət, özümüz təşəbbüs göstərdik. Yevlax Rayon Partiya Komitəsinə yollandıq. Mərkəzin fəvqəladə müvəkkilini də burada tapdıq. Gileygüzar etdik, fəvqəladə müvəkkil başını buladı:

- Yoldaş pedaqoqlar, biz nə haray-həşirdəyik, siz nə haray-həşirdə?! Canım, işin-gücün bu vaxtında nə təntənə, nə nəfəsli, ya nəfəssiz orkestr?!

Nəqliyyat adına gəlincə, fəvqəladə müvəkkilin sərəncamı ilə Yevlaxda səfərbərliyə alınan sınıq-salxaq maşınlarla, at, öküz, kəl arabalarına doluşub Ağcabədiyə yola düşməyə başladığımız. Mən Yevlaxdan axşam-üstü axırıncı dəstə ilə yollandım. Rayon mərkəzini zülmət gecədə ötüb «Gavur arxı»na yetişdik.

Bizdən xeyli əvvəl səfərbərliyə alınıb buraya göndərilən kənd təsərrüfatı institutunun tələbələri burada, pambıq toplanışına başçılıq etmək üçün öz başbilənlərindən bir qərargah – «Ştab» düzəltmişdilər. Biz də cəbhəyə yeni yeridilən qoşun hissəsi kimi bu «ştab»ın əlinin altına düşdük. Gecəni birtəhərlə qarğı-qamış çovustanlarda keçirdik. Sübhün gözü açılar-açılmaz şeypur çalındı, hamı bir nəfər kimi ayağa qalxdı, Biz cərgələndik, ştab rəisinin nəzarəti ilə hər birimizə bir döşlük verildi. Tələbələr dəstələndi, «marş-marş»la pambıq çöllərinə yeridik.

Ədəbiyyatımızda xüsusi şöhrətə malik olan xalq şairimiz Məmməd Rahim də, görkəmli yazıçımız Əbülhəsən də, folklor sahəsində səmərəli iş görən Əhliman Axundov da, Vətən cəbhəsində həlak olan mərhum Hüseyn Natiq də orada idi. Hər kəs kimi, Mikayıl Müşfiqin də dinməz-söyləməz öz döşünə döşlük bağladığı,

böyük bir həvəslə pambıq yığımına girişdiyi indi də gö-
zümün qabağındadır.

İlk günlər işimiz bir o qədər də yaxşı getmədi. Çün-
ki «ştəb» bizim ağzımızı dönə-dönə pambığı yığılan,
qozaları seyrələn, daşaxor yerlərə dirədi. Tələbələrımız
güc-bələ gündə beş-on kiloqram pambıq toplaya bildi.
Axşam yekun vurulanda, biz «qara taxta»ya salınası ol-
duq. Etiraz etdik. Biz bütün pambıq sahələrini kənd tə-
sərrüfatı institutunun tələbələri ilə eyni dərəcədə bölüş-
dürüb, pambıq yığmaq təklifini irəli sürdük. Ancaq bu
«ştəb»lə çətin dil tapa bildik. Mərkəzi Komitə katibi
mərhum Yusif Qasimov gəlib çıxdı. Müəyyən müzaki-
rədən sonra biz pambıq cəbhəsinin «ştəbi»ndə yarı-
yarı yer tutduq. İnzibati təsərrüfat işlərinə də öz bacarı-
qlı müvəkkillərimizdən təyin etdik. Getdikcə işimizi
sahmana saldıq. Kütlələr içində mədəni-maarif işlərini
də, zərbəçiliyi də, sosializm yarışını işıqlandırmağı da
pambıq yığımı ilə əvəz etdik. İşıqlanandan qaranlıqla-
şana qədər pambıq topladıq. Getdikcə çoxdan buraya
gəlib yorulan, sökülə-sökülə geriye çəkilən kənd təsərrü-
fatı institutunun tələbələrini pambıq toplanışında üs-
tələdik. Bu hal Müşfiqi ayrı cür açdı:

- Yaxşıca ucaldıq institutumuzun bayrağını! – deyər
Müşfiq qürreləndi.

- Əlbəttə, hamımızın birgə və fəal iştirakı ilə biz ins-
titutun bayrağını «Gavur arxı»nda əyilməyə qoymadıq!

- Yoxsa, birgə həmlə ilə «ştəb» deyiləni işğal etmə-
yəydik, elə «qara taxta»ya düşə-düşə də qalacaqdıq.

Deməliyəm ki, bizim yazıçılardan heç birisi ağır
şəraitdə nə xəstələndi, nə də geriye qayıtmağı fikrinə gət-
irdi. Biz getdikcə pambıq yığımında püxtələşdik, daha
artıq dəyanət və iradə ilə pambıq məhsulunu toplama-
ğa girişdik, tonlarla «ağ qızıl» tərəziyə qoyub döv-
lətə təhvil verdik.

Pambıq tarlalarında ayrı-ayrı çöplər dik-dik yellə-
nən zamanda, respublika mətbuatında, «hər bir qram
pambıq və hər bir pambıq qozası uğrunda mübarizə...»
- deyər iri hərflərlə yazılan məqalə başlıqlarına rast gəl-
dik. Biz bu şüara da əməl etdik. Pambığın qram və qo-
zası uğrunda mübarizəyə girişdik. Daha bu neçə ay ər-
zində burada əməlli başlı sakinləşdik. Başqa yanda ol-
masa da öz içərimizdə mədəni-maarif işlərini genişlən-
dirirdik. Arada bir Müşfiqin, Rahimin, Natiqin şərlərini də dinlədik.

«Gavur arxı»nda sakin olduğumuz bu üç-dörd ay
ərzində Hacı Qara da yaddan çıxmıdı. Arabir rayon
mərkəzinə yollananlarımızdan Hacı Qaranın dükən-ba-
zarını arayıb-axtaranlar da tapıldı.

Ancaq, «səxavət və şücaət»də misli az-az tapılan
Hacı Qaraya sahib duran yoxdu. Kişini bir kos kimi bu
onun üstünə atır, o da bunun.

- Bax, tipi belə yarıdardılar, - deyər yazıçılarımızdan
kimsə səsini qaldırırdı.

- Görək müsbət insan surətini elə ucaldasan ki, hər
kəs döşünə döyüb desin ki, bu qəhrəman bizlərdəndir.
Görək mənfi tipi də Mirzə Fətəli ustalığı ilə elə yaxıcı
satıra atəşinə hədəf edəsən ki, daha nəinki onun yaxın
qohumları, heç həmyerliləri də boynuna almasın ki,
onu tanıyır, ya yox.

Mikayıl Müşfiq bizim bu söhbətlərdə, çox şuxluqla
iştirak edir, nikbinliklə deyib danışır, bizə qarışıb qar-
nını tuta-tuta, şahin gözləri yaşarincaya qədər Hacı
Qaranı kossayağı oradan-buraya, buradan-oraya atıb-
tutmağımıza qəşş edincəyə qədər gülürdü.

Yaxşı xatırlayıram, yağmurlu günlər başlamışdı.
Daha burada qalmağın heç bir faydası yox idi. Gəliş-
imizdən üç-dörd ay sonra da olsa, geriye qayıtmaq, təd-
ris işinə qoşulmaq gərək idi. Daha biz «sınıq qoşun»
kimi deyil, qalib qoşun kimi müzəffər bayraqla qayıda

bilərdik. Yadımdadır, hamımız birlikdə Yevlaxa at arabaları ilə getdik. Araba qatarı əyri-üyrü, çalalı-çuxurlu yola düşdü. Selin-suyun içi ilə arabalar, şaphaşuqla hərəkət etdilər. Gəlib indi gözəl şəhərlərimizdən birisi sayılan Ağcabədinin mərkəzi küçəsində ilişib qaldıq. Üstdən ağ yağış şoralanırdı. Bir də gördük ki, Mikayıl Müşfiq büzüşüb əyləşdiyi at arabasının ortasından dikəldi.

- Qardaşlar, yoldaşlar, siz «ağ qızıl» daşınan bərəkətli torpağımızın bərbad yoluna bir baxın, - deyə hayqırdı. Özünə məxsus alovlu nitqə başladı...

Əmək cəbhəsində diniməz-söyləməz işləyən, bu neçə ay ərzində gündə neçə-neçə döşlük pambıq toplayan Mikayıl Müşfiqin qızgın şairliyi tutdu, əl-qolunu oynada-oynada daha bərkdən danışmaqda davam etdi. Biz əyləşdiyimiz arabadan düşdük. Bir neçə yoldaş lehməyə bata-bata onun yanına gəldik.

- Hə, düz deyil, yoldaş sədr? – Müşfiq üzünü mənə tutdu.

- Əlbəttə, düzdür! – deyə Müşfiqi sakitləşdirmək məqsədi ilə müqəssirin ünvanını tuşutdum... - Ancaq bu küçənin belə olmağı kommunistlərin günahıdır!

- Hər kiminsə, «ağ qızıl» torpağın mərkəzi «ayı-balası» kərpiçdən, qarğıqamışdan ev, baş küçəsi də belə göl-gəlməçə olmamalıdır.

- Dairə icraiyyə komitəsinin günahıdır ki, kommunistlərin qulağından möhkəmcə yapışmır!

Mikayıl Müşfiq belə idi. O, vətən üçün vicdanla pambıq yığır, aylarla əmək cəbhəsində davam gətirib dururdu. Ancaq şair vətən mülkünü abad görmək, onun nailiyyətlərini tərənnüm etmək istəyirdi.

*Bizim dövrümüzdə bu Azərbaycan
Gərək umulmayan bir cənnət olsun,
Gərək hər işimiz, ey azad insan,
Qiyamət üstündən qiyamət olsun.*

Şair bütün yaradıcılığı boyu belə yüksək amala xidmət edirdi. Müşfiqin poemaları, nəğmələri, şairin həssas lirik nəfəsi, odlulu-ətəşli ürəyi öz doğma xalqı üçün hər yerdə, hər harada olursa-olsun, beləcə çırpınırdı, dayanmaq bilmədən hey çırpınırdı. Müşfiq köhnəliyə, geriliyə, bataqlığa, yolsuzluğa qarşı qılınc çəkirdi. O daim inqilabı, yeniliyi, abadlığı, inkişafı, tərəqqini tərənnüm edirdi.

Min-min təəssüf ki, belə bir şairin şeir gülüstanı çox erkən borana düşdü. Ancaq şair amansız boranda batmadı, öz sənətinin ecazkar qüdrəti ilə borandan-bahara, bu günkü baharına, bu günkü cildlərinin nəfis şəkildə min-min nüsxələrlə çapdan çıxarılmasına, geniş oxucu kütlələrinə çatdırılmasına, öz mənəvi, vicdan təmizliyi ilə çata bildi. Dərindən düşündə deyirsən, Müşfiq kitabı bitməmişdir, başlanmışdır! Müşfiqin mənəvi haqqı-hüququ vardır ki, öz xalqının bir doğma oğlu kimi şeirin, sənətinin təntənəsini davam etdirsin. Müşfiqin hər hansı imtiyaza layiq şair – vətəndaş kimi haqqı-hüququ vardır ki, onun almadığı, ala bilmədiyi mükafatlar onun müqəddəs ruhuna bəxş edilsin, küskün şairin könüllü alınsın. Müşfiqin elə bir böyük layəqəti, haqqı-hüququ vardır ki, bizim böyük şeir, sənət aləmində əbədiləşsin, əbədi yaşasın. Onun haqqı vardır ki, onun odlulu-alovlu şair ruhu Azərbaycan şeirinin köhkəşanında ən parlaq ulduzlardan birisi kimi hey parlansın, parlansın!

Mikayıl Müşfiqin tam haqqı-hüququ vardır ki, artıq ötüb-sovuşan boranlı gündən bahar gününə, günəşli günə çıxdığı zamanında öz gənc şair səsi ilə, öz şaqraq nəğmələri ilə ötsün, ötsün!

*Cahan fikrimizlə süslənəcəkdir,
Hər zaman nəğməmiz səslənəcəkdir.
Bu dünya mehriban qucağımızda
Şən bir cocuq kimi bəslənəcəkdir!*

Bakı.
11.VI 1968

COŞĞUN DAĞ ÇAYI

Həyatda sənətkarların taleyi başqa-başqa olur. Bəzisi bir şimşək kimi tez parlayıb sönmür, bəzisi bir ulduz kimi yaranışından neçə il sonra işığı, şüası yer üzünə gəlib çatır, bəzisi isə birdən-birə günəş kimi nur saçıb ürəklərə, könüllərə hərarət gətirir. Fəqət, taleləri başqa-başqa olsa da, əsil sənətkarlar bir yerdə birləşir: xalq ürəyində, xalq məhəbbətində.

Göz ürəyin aynasıdır – deyirlər. Sənətkar ürəyinin parlaq aynası isə onun əsərləridir, yazıb yaratdıqlarıdır. İllər, əsrlər keçdikcə həmin aynada biz coşğun bir ürəyin döyüntülərini eşidir, onun hansı arzu və düşüncələrlə yaşadığını aydın görürük.

Böyük xalq şairimiz S.Vurğunu şəxsən görmək, söhbət etmək bizə qismət olmasaydı belə, biz onun əsərlərindən hansı fikirlər üzərində yuxusuz gecələr keçirdiyini, əllərini dalğalı saçlarına çəkərək saatlarla düşündüyünü, istədiyi sözü, ifadəni tapanda mənə dolu gözlərilə necə gülümsədiyini təsəvvür edərdik.

Çoxları kimi mənə də Mikayıl Müşfiqi görmək nəsisib olmamışdır. Amma onun əsərlərini oxuduqca gözlərimiz qarşısında coşğun bir ürək sahibi, qaynar gözlərindən qığılcım tökülən, bir yerdə rahatlıq tapmayan iti hərəkətli bir gənc canlanır. Bizə elə gəlir ki, onu haradasa görmüş, onun gur səsinə haradasa eşitmişik. Budur, o, iti addımlarla gəlir. Xitabət kürsüsünə söykənərək ürək dolu bir ahənglə oxuyur:

*Həyatdan doymayan, işdən doymayan,
Əfsanə sözlərə məhəl qoymayan,
Könlünü, gözünü verib işinə,
Baxıb həyatının yüksəlişinə,*

*Xalqilə titrəyən, xalqilə gülən
Vətənçin yaşayan, vətənçin ölən,
Səmimi bir insan nə bəxtiyardır!*

Onun ürək sözləri nə qədər doğma, nə qədər əziz, nə qədər mehribandır!

Bakının qoynunda doğulmuş Müşfiqin dünyada ilk dəfə eşitdiyi coşğun Xəzərin nəğmələri, ilk dəfə gördüyü küləklər şəhərinin əngin üfüqləri olmuşdur.

Balaca Mikayıl bəlkə də ömründə ilk şeir misralarını atası Mirzə Qədirdən eşitmişdir. Mikayılın atası öz dövründə tanınmış yazıçılardan olmuşdur. Məlumdur ki, «Şah İsmayıl» operasının ilk librettosunu Mirzə Qədir yazmışdır. Müşfiqin birinci şeiri 1926-cı ildə 18 yaşında ikən dərc edilmişdir. O, hələ ilk şeirlərində öz səsinə dövrün mübariz səsinə qataraq vüqarla deyirdi:

*Bir parça atəşəm, bir parça yanğın,
Qəlbim örnəyidir yanar bir dağın.
Qarşımda duramaz nə sel, nə daşğın,
Təbiətlə mənim zərəfətim var.*

*Sevgim mübarizə, sevgilim həyat,
Yəhərlənmiş mənə qanadlı bir at,
Gör nə deyir sizə çaldığım qanad,
Hələ bundan sonra qiyamətim var.*

Bu - həyatı, dövrünü dərin məhəbbətlə sevən, onun yolunda mübarizələrə atılmağa hazır olan bir gəncin ürək sözləridir.

M.Müşfiq gərgin çarpışmalar, münafişələr dövründə yetişmiş bir şairdir. O vaxt bütün sahələrdə olduğu kimi məfkurə sahəsində də kəsgin mübarizə gedirdi. Bəzi adamlar yeni doğmuş günəşin qarşısında şaşırır, gözləri qamaşır, keçmişin, köhnəliyin əlindən yaxa qurtarmağa çalışır, bəziləri isə öz qollarını geniş açaraq,

yeni dövrün təzə insanlarını böyük bir məhəbbətlə bağrılarına basır, səadət və azadlıq mahnıları oxuyurdular. Xalqımızın zəfərləri ilə ruhlanan sənətkarlarımız gələcəyə ağ üzlə baxır, vüqarla addımlayırdılar.

Elə bu vaxt Azərbaycan dramaturgiyasının vüqarı Cəfər Cabbarlı öz Almasının dili ilə yeni dünyanı səmləyirdi. S. Vurğun isə öz dostu Mikayıl Müşfiqə həsr etdiyi şeirində yazırdı:

*Bütün arzularım gülür yarına,
Xəyaldan ilhamlar almamaq üçün.
Baxıram Leninin kitablarına
Dəstədən geridə qalmamaq üçün.*

Mikayıl Müşfiq də proletar sənətinin yüngül yollarından uzaq, mübariz bir sənət olduğunu dərk edərək, öz qələm dostlarıyla birlikdə «Rübabında mühitin mahnısını» çalmağa çağırırdı.

Həmin dövrdə məfkurə cəbhəsində baş verən münaqişələrdən biri də ədəbi-mədəni irsimizə, adət və ənənələrimizə olan münasibətdə özünü göstərirdi. Elə adamlar tapılırdı ki, - əfsus belələri yazıçılar arasında da olmuşdur – milli çalğı alətlərimizin, o cümlədən tarın da əleyhinə çıxırdılar. Deyirdilər ki, guya tar proletar dövrünün aləti deyil, proletar onu başa düşmür, o, proletarın zövqünü təmin etmir. Belə bir vaxtda Mikayıl Müşfiq «oxu, tar, oxu, tar» deyərək səsini ucaldırdı:

*Oxu, tar! Mən səndə
İstənən havanı çala da bilərəm.
Mən səndən bu günün zövqünü
ala da bilərəm.
Sən bu gün silahsan əlimdə,
Səni mən hansı bir hədəfə
İstəsəm, çevirə bilərəm.
Qəlblərdə gözlənən keçmiş*

*Bir yeni nəğmənin əlilə
Devirə bilərəm.*

Bu, yalnız tarın bir musiqi aləti kimi müdafiə edilməsi demək deyildi, bu, mədəni irsimizə hörmət və məhəbbətin ifadəsi idi. Bu, böyük Üzeyirin «Leyli və Məcnun» kimi klassik musiqi abidəsinə «primitiv» - deyərək dodaq büzənlərə ağır bir zərbə idi.

Elə buna görədir ki, Mikayıl Müşfiq Azərbaycan dövlət rəqs ansamblının təşkilini alqışlayır, milli rəqs ənənəmizin yeni bir tərəvətlə səhnəmizə gəlməsinə sevinirdi.

Yazıçı Mehdi Hüseyn M. Müşfiqə həsr etdiyi «Coşğun istedad» adlı məqaləsində yazır:

«Mikayıl Müşfiq xalqımızı, Vətənimizi, inqilabımızın xarüqülədə fütuhətini, böyük kommunistlər partiyasını və sovet dövlətini bütün varlığı ilə sevirdi. O, sözlən Ən geniş mənasında vətənpərvərdir».

Doğrudan da belədir. Günün elə bir aktual məsələsi yox idi ki, Müşfiq ona toxunmamış olsun. O, hər bir hadisəyə öz münasibətini bildirir və xalqımızı düşündürən arzu və ümidlərə şeirin ecəzkar dililə cavab verirdi.

Müşfiqdə vətəndaşlıq lirikası qüvvətlidir. Həyata bağlılıq, vətənə məhəbbət, dövrümüzə ayaqlaşmaq onun yaradıcılığında ümumi, deklarativ şəkildə yox, konkret formada təzahür edirdi. Elə buna görədir ki, şair «Mədəni hücum» şeirində deyirdi:

*Ölməkçin doğmadıq, gəlmədik cahana,
Ölməkçin yaşamaq – bu sadə bir işdir.
Biz doğduq, biləlim güllərin dilini,
Dağların, daşların, yellərin dilini.*

Bu, qüdrətli bir çağırış idi, həyata olan odlu məhəbbət, Vətənimizin xoşbəxt gələcəyinə bəslənən böyük bir inam hissi idi.

«Tərtərhes nəğmələri» və «Mingəçevir dastanı» elə tərəvətli, ətirli gül dəstələridir ki, indi şairin bir vaxt arzuladığı dalğalı Mingəçevir dənizinin sahillərindən keçərkən, Tərtər çayının yam-yaşıl kənarından adlayırkən həmin gül dəstələrinin ətrini, tərəvətini daha yaxşı duyur, heyran qalırsan.

Mikayıl Müşfiq yaradıcılığının əsas motivlərindən biri də xalqlar dostluğudur. Həmin hissələr «Ustamız» (M.Qorkiyə), «N.Ostrovski üçün», «Şən Tiflis», «Sevan», «Zahes» və başqa şeirlərdə öz bariz ifadəsini tapmışdır. «Şən Tiflis» şeirində şair gürcü qardaşlarımızın Kür sahilində xarüqələr yaratdığından, çayın «hər ləpəsindən şimşək çıxaran» qalib insanlardan ürək dolusu iftixarla danışdı.

Mikayıl Müşfiq yaradıcılığında sevgi lirikası da geniş yer tutur. Onun məhəbbəti bulaqların gözü kimi saf ilk qar kimi təmiz, yay günəşi kimi hərarətlidir.

*Yenə o bağ olaydı, yenə yığışaraq siz
o bağa köçəydiniz.
Biz də muradımızca fələkdən kam alaydıq.
Yenə o bağ olaydı, səni tez-tez görədim,
Qələmə söz verəydim.
Hər gün yeni bir nəğmə, hər gün bir yeni ilham,
Yazaydım səhər-axşam.
Arzuya bax, sevgilim, tellərindən incəmi?
Söylə, ürəyincəmi?*

Burada hər şey təbii və şairanədir! Burada heç bir misraya, heç bir sözə toxunmaq mümkün deyildir. Elə bil hər kəlmə incə zərgər əli ilə işlənmişdir.

«Sənin gözlərin», «Şirin qız», «Ürək», «Qurban olduğum», «Küsmərəm» və bir çox başqa şeirlər də belə əsərlərdəndir.

M.Müşfiq çox məhsuldar şairlərimizdən idi. O, cəmi on bir il çap olunmuşdur. Bu illər ərzində o, 25

min misradan artıq orijinal əsərlər yazmış, 15 min misraya yaxın tərcümə etmişdir. Bu, şübhəsiz, böyük bir əməyin məhsuludur.

M.Müşfiq bir sıra poemalar yazmışdır. Onlardan «Səhər», «Çoban», «Sındırılan saz», «Yeddi aşiq», «Qaya» daha çox diqqəti cəlb edən bədii keyfiyyətli, yüksək məfkurəli əsərlərdir.

Məlumdur ki, 30-cu illər sosialist cəmiyyətimizin yeni yüksəliş dövrü olmuşdur. Kənddə və şəhərdə köhnəliyin qalıqlarına ağır zərbə endirilmiş, kolxoz quruluşu qələbə çalmış, qadınlarımız da əmək cəbhəsində fəal surətdə işləməyə başlamışlar.

Kolxoz kəndində Bəstilər xarüqə göstərdikcə, şəhərdə də Səhərlər qartal qanadlı təyyarələrimizlə göylərin yeddinci qatına yüksəlmişlər.

Müşfiqin Səhərinin keçmiş ağır və acınacaqlı olmuşdur. Varlıların qapısında qulluqçuluq etmiş, uzun zaman əzazil xanımın təhqirlərini eşitmişdir. Ancaq bir gün sovet günəşi Qarabağ düzlərində də doğdu. Səhərə çıxmış Səhər də sevinclə gülümsəyərək sonsuz mavi göylərə baxdı. Kim bilir, bəlkə əngin üfüqlərə ucalmaq arzusu onun ürəyində elə bu gün doğdu. O şəhərə gəlib oxudu. Bir gün isə, dünən ona nağıllar qədər uzaq və əlçatmaz görünən göylərin qoynuna qalxdı. Buludlar onun ayağı altında qaldı.

*İlhama gələn şair belə yazdı:
Uç, qovuş göylərə, göylər sənindir,
Sanma yalnız sənin yer vətənidir.
Bulud çəmən kimi, ulduzlar çiçək,
Demək göy də sənin göy çəmənindir.
Hər ulduz nərgizin, yasəmənindir.
Bunları qoxlamaq nəsibi ancaq
Əlini, aqlını işlədənindir.*

«Səhər» pəması başdan-ayağa belə şairanə dil ilə yazılmış qiymətli bir əsərdir.

M.Müşfiqi çox vaxt romantik şair adlandırır və aşağıdakı misraları misal gətirirlər:

*Qaşlardan-qaşlara süz, romantikam,
Könül sularında üz, romantikam.*

Düzdür, Müşfiq romantik səciyyəli şair olmuşdur. Lakin onun romantikası real varlıqla bağlı, müasirliyə yönəldilmiş romantika idi. O, torpaqdan göyə uçan, lakin ayağı yerdən üzülməyən romantik idi. Hər cür saktiklikdən və seyrçilikdən uzaq bir şairdi.

Coşğun bir dağ çayını xatırlayın. Kim Tərtər çayını görübsə, yaxşı təsəvvür edər. Dağ çayı əzəmətlə baş alıb gedir. O, bəzən dum-duru, bəzən isə yaz selləri gələndə bulanlıq axır. Müşfiqin ilhamını coşğun bir dağ çayına bənzətmək olar. O çayın saf, duru axdığı vaxt olubsa, bulanıq axdığı vaxtlar da olub. Elə buna görədir ki, Müşfiqin onlarla gözəl, poetik şeirlərilə yanaşı, tələsik yazılmış üzərində lazımınca işlənməmiş əsərləri də vardır.

Coşğun axan dağ çaylarının xasiyyəti belədir! Şair öz ürəyini gələcək xoşbəxt günlərə bağlayaraq yazırdı:

*Hələ bunlar nədir ki,
Mənim könlüm deyir ki,
Həyat ondan küsənləri incidər.
Möhkəm dəzgah, möhkəm əmək, inci tər
Hələ qarşımızdadır.*

O, sənətinin çiçəklənmə dövrünü yaşayırdı. On bir il ərzində bu qədər irs qoyub getmiş yazıçının gələcəkdə nələr yarada biləcəyini təsəvvür etmək heç də çətin deyildir:

*Mən gəncəm, bilirəm istiqbalım var,
Hələ bədr olmamış bir hilalım var.
Yelkənim açılır, qara yel, əsmə,
Mənim bu dəryada bir sandalım var.*

O özü də hiss edirdi ki, hələ onun sənət yelkəni istədiyi qədər açılmışdır. Onun sənət sandalı istədiyi qədər dərinliklərdə üzməmişdir. O özünün nədə qüvvətli, nədə gücsüz olduğunu çox yaxşı duyurdu. O, istəyirdi ki, ... O, çox şeylər istəyirdi...

Xalqın sənəti, xalqın sənətkarları xalqın özünə qayıtdı. Bu, müdrik Kommunist partiyamızın hümanist və nəcib qayğısının yeni bir təcəssümüdür.

Biz, şairin vaxtından əvvəl sınımış rübabını yenidən köklədik, ona mizrab vurduq. O, yeni bir əzəmətlə, yeni bir vüqarla səsləndi, sədası şəhərdən-şəhərə, kənddən-kəndə düşdü.

Budur, o, iti addımlarla yenə gəlir, xitabət kürsüsünə yaxınlaşır. Əllərini şeirlərinin ahənginə uyğun bir tərzdə tərpədərk uca, gur səslə öz şeirini oxuyur:

*Hayıf ömür qısa, arzu genişdir,
Kim bu qayğı ilə titrəməmişdir.
Bu vəfasız ömür, bu coşğun dərə
Gərək boş-boşuna axıb keçməsin.*

*Bu gözəl cahanı sanıb pəncərə
Hər gələndə sadəcə baxıb keçməsin.
Gəlin, arzumuz çataq, a dostlar.
Dağları dağlara qataq, a dostlar.*

ŞAİRİN ROMANTİKASI HAQQINDA

Mikayıl Müşfiq haqqında bu vaxta qədər yazılmış tənqidi elmi ədəbiyyatda şairin coşğun bir təbiətə malik olması, daim hərəkətə, mübarizəyə dərin meyl göstərməsi müstəsna hal kimi qeyd olunmuşdur. Yaradıcılıq arxayınçılığına dözməmək, sükunətə və passivliyə qarşı amansızlıq, həmişə qızğın-çırpıntılı və odlu-alovlu bir həyatın ağışına atılmaq arzusu – Müşfiq romantikasının həyat qaynaqları olmuşdur. Şairin gənclik həvəsi və gənclik enerjisi ilə yoğrulmuş yaradıcılığında da gəncliyin həyata olan tükənməz eşqi, qurub yaratmaq arzuları ürəkdən tərənnüm olunmuş əsas motivlərdir.

Müşfiq şeirindəki bədii obrazlar, bənzətmələr, müqayisələr təbiət hadisələrindən alınmış lövhə, cizgi və təsvirlər də şairin romantikasının mayasını təşkil edən həmin bu coşğunluq ruhunu bildirmək məqsədi ilə işlədilmişdir. Şairin təbiət hadisələrindən aldığı obrazlara diqqət edək; «küləklər», «buludlar», «fırtına», «toza-naq», «su və külək», «sülarda yanğın», «çağlayan», «torpaq», «ulduzlar», «yalnız ağac», «gecə», «yağış yağarkən» və s. Bütün bu və buna bənzər obrazlı ifadələrin, bədii detalların arxasında şairin həyatın şirinliyinə, insanın gözəl və büllur şəxsiyyətinə, mənəviyyatın və qəlbin ideal kimi nəcib ehtiraslara bağlı olan düşündürücü fikirlərinin ifadəsi dayanmışdır.

Müşfiqin romantikası iki tükənməz və zəngin mənəbdən qida almışdır. Klassik azəri və Şərqi şeirinin dərin qaynaqlarından, bir də doğma və aydın aşıq poeziyasının münbit zəminindən.

Müşfiqin dilindəki axıcılıq, müəyyən obrazları, ifadələri təkrarlamaq heç zaman qafiyə xatirəsinə işlədilməmiş, misraları sadəcə tamamlamaq məqsədi daşıma-

mışdır. Şairin hər misrasında, bənzətməsində, təsvir etdiyi obrazlarda, təşbihlərdə, hətta qafiyələrinin məzmununda belə fikir vardır; düşündürücü, təzə və canlı fikir! Bu xüsusiyyət Müşfiq şeirinə klassik poeziyanın müdrik mənasından sirayət etmişdir.

Azəri romantik şeirinin mənə siqləti, onun çoxcəhətli və dərin fəlsəfi-ictimai qayəsi azadlıq, həqiqət və məhəbbət kimi ülvə ehtirasları bütün əsrlərin eşidə biləcəyi gur bir səslə zamana haykırmasında, şaqraq bir ifadə ilə tərənnüm etməsindədir. Müşfiq romantikasında da sevilə-sevilə və ardıcıl təbliğ edilən əsas motivlər «azadlıq», «həyat eşqi» və «həqiqətə inam» motivləridir:

*İnsan oğlu, uzaqlaşma, gəl yaxın,
Başqa yoldan alınmasın sorağın.
Bir günəşin, bir məsləkin, bir aşqın
Ən həqiqi mənasından yarandım.*

Müşfiq klassik Şərqi şeiri ənənələrinə bağlı olsa da özünə qədər işlədilmiş bədii üsulların, fikir, mənə və qafiyələrin heç birini təkrar etməmişdir. Şairin varlığı bədii idrak üsulu, sözün deyiliş tərzinə diqqət yetirməsi, dəfələrlə işlədilmiş mövzu, fikir və obrazları səciyyələndirməsi bütö-bütö təzədir, orijinaldır. Şairin istinad etdiyi, qələmə aldığı və mövzusu üçün seçdiyi fikirlərin hamısı mahiyyətcə üsyankarlıqdan, döyüşkənlikdən və mübarizlikdən ibarətdir. Şair həyatı həqiqət və haqq uğrunda mübarizəyə sərf etməyi, məhəbbəti yalnız xeyirxahlığa xidmət edən canlı gözəl ehtiras olaraq yaşatmağı məqbul sayırdı. Müşfiqin vətəndaş-sənətkar olaraq yaradıcılıq amalı, bədii-estetik məramnaməsi də haqsızlıq və pisliliklə döyüşdə keçən, bərkiyib möhkəmlənən, məğrur həyat və məğrur insan ömrü uğrunda çarpışan, böyük və işıqlı insan ideallarının tərənnümündən ibarət idi:

*Mənim xəyalımda vardır hər zaman
Qartal təbiətli bir insan olmaq.
Səslənib, səslənib dağlar başında
Əsən küləklərə həmzəban olmaq.*

Müşfiq həm də incə, lirik sənətkar kimi dərk ediləlidir. Sənətə vurğunluq, yaradıcılıq amalına axıra qədər sadıq qalmaq və sənətkarlıq incəliklərinə vəqif olmaq şairin ədəbi mövqeyi, üslubu üçün çox səciyyəvidir. M.Müşfiq şeirlərinin əksəriyyətində özünün ədəbi mövqeyini, sənətin və sənətkarın başlıca məqsəd və vəzifələrini müəyyən etməyə çalışmışdır. Şairin «Çağlayan», «Ulduzlar», «Gözəllik nə deməkdir?», «Oxu», «Bir də baxsan mənə», «Mənim eşqim», «Sənin gülüşlərin», «Həyat sevgisi» kimi daha ziyadə lirik səpkidə olan şeirləri bədii formasının kamilliyi, axıcılığı dilə təfəkkürün vəhdətini ahəngdarlıqla birləşdirmək cəhətdən xüsusilə əhəmiyyətlidir. M.Müşfiq lirik sənətkar olaraq yazı manerasında hissələrini, fikir və meyllərini obrazlı şəkildə bildirməkdə həmişə sərbəstdir, ustadır. O, müəyyən bir hadisəni, həyat lövhəsini və fikri təsvir və tərənnüm edərkən çətinlik çəkmir. Şairi daxilən rahat edən, düşündürüb həyəcanlandıran meyl və duyğular, təbii şəkildə birbaşa deyilişlə özünəməxsus bədii forma alır:

*Bəzən titrəşərək parlayırsınız
Göylər bağçasında lalələr kimi,
Bəzən yaş tökərək ağlayırsınız
Lalələr üstündə jalələr kimi.*

M.Müşfiq məğrur bir şəxsiyyət, orijinal keyfiyyətlərə malik insan kimi özü də canlı sənətin, böyük poeziyanın qəhrəmanı idi. Şeirlərinin müəyyən qismində şair özünün bədii surəti, bir insan-vətəndaş olaraq məziyyətləri haqqında maraqlı, dəqiq və heç zaman unudul-

mayacaq cizgilər vermişdir. Bu cizgilərdən daha əsaslı şairin böyük həyat eşqi ilə yaşayan coşqun təbiətli, səmimi bir insan olmasına dair yürütdüyü mülahizələrini bildirən detallar idi. «Həyat sevgisi» adlı şeirində şair mənalı və məzmunlu həyatdan doya bilmədiyini, yaşamaq, böyük işlər və əməllər üçün ömrünü canlı, tükənməz bir yaradıcılıq həyatı içərisində başa vurmaq fikirlərini etiraf etmişdir. Doğrudur, o, arzularının ömrü qədər yaşaya bilmədi. M.Müşfiqin nakam həyatı qəflədən soldu. Lakin şairin bədii irsini zamanın qasırgaları soldura bilmədi. M.Müşfiq şair-vətəndaş və sənətkar olaraq özünün qısa, lakin mənalı, ləyaqətli həyatını şeirlərində yaşatmaqdadır.

SÖZ VURĞUNU

*Hər tərəfdə quran toy-büsat mənəm,
Ulduzlarla edən ixtilat mənəm.
Mənim azadlığım qucağa sığmaz
Yer mənəm, göy mənəm kainat mənəm.*

(M. Müsfiq. «Duyğu yarpaqları»)

*Ah, mən gündən-günə bu gözəlləşən
İşıqlı dünyadan necə əl çəkim?
Bu yerlə çarpışan, göylə əlləşən
Dostdan, aşınadan necə əl çəkim?*

(M. Müsfiq. «Həyat sevgisi»)

Bədii ədəbiyyat çox zaman söz sənəti kimi səciyyə-
ləndirilir. M. Qorki deyirdi ki, söz sənətkarlığı qabiliy-
yəti bir rüşeym halında hamıda vardır. Bu qabiliyyəti
səbir və inadla inkişaf etdirənlər əsil sənətkar ola bilər-
lər. Söz sənəti əlavə məşguliyyət, əyləncə deyildir. Yal-
nız bütün varlığını, beynin və ürəyin bütün qüvvəsini
səfərbərliyə almaqla sənət meydanına görmək olar.
Həm də bütün əvvəlki söz ustalarının yaradıcılıq yolla-
rını, fərdi üslubi xüsusiyyətlərini, sənətkarlıq üsullarını
dərindən öyrənmək, mənimsəmək lazım gəlir.

Bu cəhətdən M. Müsfiqin dil və üslubunu tədqiq et-
mək böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bədii ədəbiyyatda dil yalnız utilitar məqsəd izləmir,
bununla yanaşı, həm də bədii vasitə olur. Odur ki,
sənətkarı sözün həqiqi mənasından daha çox dolaylı,
məcazi mənaları cəlb edir. Hər bir sənətdə ümumiləş-

dirmə, konkret detallardan sərf-nəzər etmə qanunu var-
dır ki, bu ümumiləşdirmə bütün tək-tək hadisə və əşya-
ları da ehtiva etmiş olur. Sənətin qüvvəsi bundadır ki,
konkret əlamətlərdən sərf-nəzər edən sənətkar obyekt
istədiyi şəkildə mənalandıra bilər, oxucu və tamaşaçıya
istədiyi, nəzərdə tutduğu məqsədi aşılaya bilər. Konkret
obyektlərdən uzaqlaşan, ümumiləşdirməyə meyli edən
sənətkar artıq bir növ müəllim olur, məqsədini başqa-
sına təlqin edə bilər.

Adi, praktiki dil bədii ədəbiyyatın dilindən, şeir di-
lindən fərqlənir. Bədii sözün başlıca xüsusiyyəti məhz
onun bədiiyyətidir, estetik məqsəd izləməsidir. Ona görə
ki, bədii söz daha mənalı olur; şeirdə dilin məntiqi
keyfiyyətləri bədii keyfiyyətlərə güzəştə getməli olur.

*Sanki göylərdə uçan quş kimiyəm
Sanki yerdən uçurulmuş kimiyəm...
Sanki bir sel kimi axmaqda şəhər...*

(«Oktyabr gecəsi»).

Bir sintaqma daxilində iki eyni mənalı bənzətmə
ədatının işlədilməsi məntiqi cəhətdən məqbul deyil. Bu-
rada «sanki» və «kimi» sözlərindən biri artıqdır. Rəsmi
ədəbi dil nöqtəyi-nəzərindən artıq olan belə sözlər bədii
üslubda müəyyən məqsəd izləyir. Coşqun duyğular,
hisslər qarşısında sözün məntiqi cəhəti kölgədə qalır.
Şair sirayətədiçi duyğularını doğru ifadə edir. Ümumiyyətlə
də dilimizdə eyni mənanı ifadə edən ünsürlərin ey-
ni tərkibdə, yanaşı işlədilməsi adi hallardandır.

Bəzən «xalq dili», «danışqı dili» ifadələrinə həddən
artıq aludəçilik göstərirlər. Danışqı dilindən fərqli ola-
raq, bədii söz həm də şərti sözdür. Bədii ədəbiyyatda
söz həm danışqı dilindəki funksiyaya (kommunikativ
funksiyaya), həm də bədii funksiyasına malikdir.
Odur ki, bədii dildə bir sıra səciyyəvi ifadə vasitələri ola

bilər. M.Müşfiqin «Körpü» şeirindən aldığımız aşağıdakı parça bu cəhətdən diqqətəlayiqdir:

*Mən bir darğın zamanla bir xoş dövrənin,
Mən bir xarabalıqla, bir gülüstanın
Mən xəzanla baharın, qocayla gəncin,
Mən ölümlə həyatın, qəmlə sevincin
Arasında qurulmuş böyük körpüyəm.*

Buradakı təkrarlar danışıq dilində, nəsr dilində çətin ki, işlənsin. Deməli, şeir dili nəsr dilindən bir də belə səciyyəvi təkrarlar ilə fərqlənir. Şeirdə ritm, intonasiya xatirinə adi nitqdən fərqli ifadələr mümkündür:

*Bizi fabrik, bizi zavod, bizi kolxoz
bir yığnağa toplamış...*

(«Üçdən birə»).

Şair çox dəqiq məfhumları şeirə «quru» şəkildə gətirmir. «Fabrik», «zavod» tipli sözlər çox dəqiqdir və hər hansı emosionallıqdan, obrazlılıqdan məhrumdur. Sənətkar «bizi» sözlərini təkrarlamaqla bu sözlərə yeni aşəng gətirir, yəni dolayısı ilə obrazlılıq yaratmağa çalışır. Adətən belə ritm xətrinə işlənən təkrarlar şeir üslubunu dilin başqa üslublarından fərqləndirir. Müşfiq şeirində belə təkrarlar çoxdur.

Müşfiq söz, snət vurğunu idi. O, daim öyrənirdi. Yeni söz, yeni ifadə üçün yorulmadan axtarışlar aparırdı.

«Şimşəklərdən qələm, sellərdən üslub» alan sənətkar dilin yalnız məntiqi qanunları ilə məhdudlaşmış qala bilmirdi. Qrammatik çərçivə şair ilhamı qarşısında aciz və sönük görünürdü:

*Mən neçin bu zaman coşub-daşmayım,
Ürəkdən həyata yaxınlaşmayım.*

*Ki, bir gənc şairə lazım olan hər,
Hər dürlü mənzərə burda əks edər.*

(«Bəyaz çöllər»).

Bu parçada təkrarlanan «hər» sözünə fikir verin. Qrammatika belə təkrarı sevmir. Sözün belə təkrarı yalnız şeirdə ola bilər.

*Gürcüstan dağları döşündə bir yol
Bir yol ki, upuzun, bir yol ki, qıvrıq.*

(«Həsətli qarı»).

Bədii dilin, bədii sözün başlıca fərqləndirici keyfiyyətlərindən biri obrazlılıqdır. Klassik poeziyamızda obrazlılıq məfhumla bağlıdır; məfhumlar obrazlı tərzdə ifadə edilir. Realist şeirdə isə predmetin, prosesin obrazlılığı əsasdır. Belə şeirdə obrazlılığın müstəqil, bilavasitə ifadəsi diqqəti cəlb edir. Buna görədir ki, realist poeziyamızda təqlidi sözlər, vurğular, intonasiya mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Klassik şeirdə də sözün əsas tərkibi ilə onun ifadə etdiyi varlıq arasındakı əlaqəyə diqqət yetirilirdi. Ahəngi-təqlidi deyilən bu hadisə Müşfiq şeirində də özünü göstərir. «Çoban» poemasında oxuyuruq:

*Çox yünüldü arzusu
Bu qərib çobanımın.*

«Yüngül» sözündən «g» səsinin atılması ilə sanki sözün özü də yüngülləşdirilir. Sözün səs tərkibi varlığın özü ilə həmahəng bir şəkil alır ki, bu vəziyyət həm də klassik şeirimizə xasdır:

*Nazik bədən ilə bərgi-gülsən,
Amma nə deyim ikən yünülsən.*

(Füzuli).

*Xəbərdar olgilən, mina deyil, saqi, könüldür bu,
Ağır qiymətlidir, hərçənd gövhər tək yünüldür.*

(Qövsü).

Bütün başqa söz qruplarına nisbətən təqlidi sözlər əşyaya, «predmetə» daha yaxındır. Odur ki, təqlidi sözlər müstəqim ifadə vasitəsi olur. Bu sözlər daha real və deməli, daha obrazlıdır. M.Ə.Sabirdən başlayaraq şeirimizdə təqlidi sözlərin xüsusi çəkisi artmaqda idi. Bu sözlər klassik poeziyamızda az işlədilmişdir. Sovet dövrü şeirimizdə M.Müşfiq belə sbzlərə xüsusi meyl göstərmişdir. Əsərlərində işlətdiyi parıl-parıl, pırıl-pırıl, şırıl-şırıl kimi külli miqdarda təqlidi sözlər şairin müstəqim obrazlılığa nail olmasına yardım edirdi. Xüsusilə real təbiət hadisələrini qələmə alarkən şair, təqlidi sözlərin rol və əhəmiyyətini düzgün şiymətləndirə bilirdi. Müşfiqin dili bu yerdə daha sərt və daha «kobud» olurdu:

*İldırımlar şaqquldayır şaraq-şaraq,
Quşlar uçur yuvasına fırl-fırl;
Şırıldayır novalçalar şırıl-şırıl.*

(«Yığış yağarkən»).

Sözlər elə seçilmişdir ki, mənanı dərk etməklə yanaşı, şeiri oxuduqca real hadisəni əyani şəkildə qavramaq da mümkündür. İntonasiyası, sözlərin düzülüşü və təkrarlanması da şeirin bədii dəyərinə müəyyən təsir göstərir. M.Müşfiqin şeirlərində təkrarlanan fellərdə semantikaca da bir sanbal, vüsət, sürət, hərəkət vardır. İntonasiya bütün sözlərin siqlətini bir vahidə toplaya bilir. Beləliklə, bir yerə cəmlənmiş fellərin ümumi qüvvəsi böyük obrazlılıq təsiri bağışlayır. Sözlər ilə, ifadə olunan məzmun ahəngdar şəkildə birləşmiş olur. Müş-

fiq poeziyasını səciyyələndirən bu ahəngdarlıq yaratmaq keyfiyyəti sonrakı şeirimizə də müəyyən təsir göstərmişdir. Eyni məqsədlə Müşfiq şeirində sözün müxtəlif formalarda təkrarlandığını da görürük. Şer üçün səciyyəvi olan sinonim sıralanması da müstəqim obrazlılıq vasitələrindəndir və buna Müşfiq irsində çox rast gəlirik.

Şeir dilinin müsiqililiyini təmin edən cəhətlərdən biri də alliterasiyadır. Ardıcıl gələn sözlərin ilk səslərinin eyni və yaxın olması nəticəsində xoş bir ahəng əldə edilir:

*Yolların yolçusu – teleqraf telləri;
Ellərin elçisi – teleqraf telləri.*

(«Teleqraf telləri»).

Yanaşı gələn sözlərin ilk hissələri eyni olub (yol, tel) musiqi yaratmaqda mühüm rol oynayır. Bu beytdə «l» səsinin çoxlu təkrarı da diqqəti cəlb edir. Aşağıdakı beytdə isə «çar», «ar», «yol» ünsürlərinin alliterasiyası vardır:

*Çaparaq çargahın divardan-divara
Yolçunu yolundan eyləmiş avara.*

(«Tar»).

Şeir dilində səslərin ahəngdarlığına nail olmaq klassik ədəbiyyatımızdan, qüdrətli xalq sənətkarlarından qalma ənənədir. Füzuli şeiri özü musiqidir. Aşıq Ələsgər şeirini musiqisiz təsəvvür etmək mümkün deyildir. Zəngin azəri şeirini dərindən öyrənmiş, sözün poetik sirlərinə mükəmməl sahib olmuş Müşfiq ənənədən novatorcasına istifadənin gözəl nümunələrini yarada bilmişdir. Belə bir faktı qeyd etmək zəruridir ki, 30-cu il

lərdə şeirin səs tərkibi etibarlı ilə ahəncdarlığına xüsusi əhəmiyyət verməsinə görə M.Müşfiq bütün poeziyamızda fərqlənirdi:

*Coş dəniz, coşqun dəniz!
Daş dəniz, daşqın dəniz!
Aşqın dəniz!
Şaşqın dəniz!...*

(«Ağ dənizdə fırtına»).

Səslərin ahəngi bir təlatüm, fırtına təsiri bağışlayır. Müşfiq şeirini ahəngsiz təsəvvür etmək olmur. Klassik şeirdə ahəngdarlıq əsasən sırf estetik məqsəd izləyirsə, Müşfiqdə bu, sənətkarın realizmi ilə əlaqədarlıdır. Müşfiq klassik şeirimizin, xalq şeirinin ənənələrini davam və inkişaf etdirməklə yanaşı, özü də sonrakı poeziyamıza təsir göstərə bilmişdir. İstər ayrı-ayrı ifadələri, misraları, istərsə də sözdən istifadə üsulları bündən sonra gələn şairlərimizin yaradıcılığına təsirsiz qalmamışdır.

Şeir həmişə subyektivdir. Ona görə də emosiya şeirin zəruri tərkib hissəsidir. Şeirdə fərdi-emosional cəhətlərin rolu, həm də dərkətmə nöqtəyi-nəzərindən qiymətləndirilə bilər.

Şeirdə emosiya həm də metaforlar vasitəsilə ifadə edilir. Müşfiq şeiri fərdi-poetik metaforlar ilə də zəngindir:

İnsan - cocuq, həyat ona əyləncə.

(«Öyrənmiş»).

Mən bir yazı quşu, biyaban daşı.

(«Azadlıq dastanı»).

Şairin metaforlarındakı məntiq, ardıcılıq diqqəti cəlb edir.

Müşfiq xalqdan öyrənirdi. Xalq ədəbiyyatında mənanı şiddətləndirmək üçün müəyyən sözlər əksinə sıralanmaqla bir də təkrar olunur. Şair xalq dilinə məxsus bu formadan məharətlə istifadə edir:

Hər səhər, hər axşam, hər axşam, hər səhər...

(«Küləklər»).

O dəm, o saat, o gün, o saat, o dəm...

(«O zaman ki»).

Məşhur bir fikrə görə elmi dildə yenilik əsasən leksika sahəsində özünü göstərir (hər bir yeni elmi kəşf ilə əlaqədar yeni-yeni terminlər düzəldilmiş olur), bədii söz ustaları daha çox sintaksis sahəsində fəaliyyət göstərirlər və yenilik yaradırlar.

Söz sənətkarları mövcud sözləri yeni və orijinal şəkildə əlaqələndirməklə özləri yeni ifadələr yaradırlar ki, bu cəhət sənətkarın yaradıcılıq qabiliyyətini əks etdirməklə bərabər, onun ideyası ilə də əlaqədar olur. Ona görə ki, bədii dil tendensiyalıdır. Ustad şairlər fərdi obrazlar vasitəsilə dolaylı tərzdə öz münasibətlərini də ifadə etmiş olurlar. Müşfiq yazır:

*Bu yeni il
dünyamızı çevirməkçün
bir istinad nöqtəsi.
Bu illərin əlindədir
Kapitalizmin noxtası.*

(«Son»).

Sözün məcazi mənası o vaxt anlaşıla bilər ki, öz həqiqi mənası ilə də əlaqəsini mühafizə etmiş olsun.

«Noxta» sözü adətən «at», ümumiyyətlə «heyvan» sözü ilə assosiasiya yaradır. Əgər bunların yerinə hər hansı başqa söz, məsələn, «kapitalizm» işlənmişsə, deməli, bu sonuncu yuxarıdakılar ilə eyniləşdirilmişdir.

Müşfiq köhnə ənənəvi obrazları, ifadə və sözləri daxilən dəyişməyə, yeni həyatın tələblərinə uyğunlaşdırmağa böyük əhəmiyyət verirdi. Sözləri, onların mənalarını müasirləşdirmək, «bizimkiləşdirmək» meyli ümumiyyətlə o dövr üçün xarakter məsələ idi.

Müşfiqin hər yaxşı şeiri ədəbiyyatımızda yenilik kimi qarşılanırdı. Biz onun poeziyasına məxsus bəzi keyfiyyətlərdən yalnız izah məqsədi ilə, ayrı-ayrılıqda bəhs etdik. Əslində isə, Müşfiq yaradıcılığında bütün bu xüsusiyyətlər birlikdə, küll halında meydana çıxır.

Əliyar Qarabağlı

ONU UNUTMAQ OLARMI?

M. Müşfiq haqqında xatirələr

Biz 1928-ci ilin payızında Azərbaycan Dövlət Universitetinin pedaqoji fakültəsinin ədəbiyyat-ictimaiyyət şöbəsinə qəbul olunmuşduq. Dərs ilinin lap ilk günündə auditoriyada bir küncdə oturan və əlini üzünə dayayıb mühazirəni dinləyən orta boylu, qara gözlü, şahin baxışlı bir gənc mənim diqqətimi cəlb etmişdi. Bu, Mikayıl Müşfiq idi. Biz əvvəllər tələbə kimi tezcə ülfət bağlamış, sonralar isə hər ikimiz həm də müəllim olduğumuz üçün çox tez dost olmuşduq.

Sonralar darülfünunun hər fakültəsi müstəqil bir instituta çevrildi və biz pedaqoji institutun tarix-ədəbiyyat fakültəsinin ədəbiyyat şöbəsində oxuduq. Bizə Azərbaycan ədəbiyyatından Əbdürrəhimbəy Haqverdiyev, türk dillərindən professor Çobanzadə, Türkiyə ədəbiyyatından Abdulla Şaiq, Yaxın və Orta Şərq xalqları tarixindən professor Əziz Ubeydullin, ərəb filologiyasından professor Cüzə, İran ədəbiyyatından Mirzə Möhsin İbrahimi dərs deyirdilər.

Müşfiq ən çox ədəbiyyat dərslərinə, xüsusən Türkiyə ədəbiyyatına böyük maraq göstərirdi. Biz Şaiq müəllimin dərin məzmunlu, səyyal və ahəngdar mühazirələrini böyük diqqətlə dinləyirdik. O, bizə xüsusən Tofiq Fikrət, Namiq Kamal və Əbdülhəqq Hamiddən daha məhəbbətlə danışdı. Ələlxüsus demokratik ruhlu şair olan N.Kamal və T.Fikrət haqqındakı mülahizələrini, onların əsərlərindən getirdiyi nümunələr əsasında şərh edərdi. Belə hallarda, necə deyərlər, başdan ayağa qulaq kəsilən Mikayıl çox zaman qızışar və müəllimdən izin alaraq, yerindəcə ayağa qalxar, «müəllim, yarıda

kəsmə, hamısını de!» - deyə şeirin dalını özünə məxsus bir ehtirasla oxuyardı.

1930-cu il noyabrın axırlarında biz tələbələr Ağcabədi rayonuna pambıq yığmağa getmişdik. Mil düzü bollu pambıq yetirmişdi, onu yığmaq lazım idi. Yolumuz Ağcabədilən, Hindarxından keçirdi. Ağcabədidə bizə bir yer göstərilib «bax, Haçı Qaranın dükən yeri buradadır» - demişdilər. Müşfiq özünə məxsus bir tərzdə əl-qolunu ata-ata «Ay uşaqlar, gəlin, alın, aparın bu maldan olmaz!» - deyə Hacı Qaranı yamsılayırdı.

Mən Mühfıqlə bir briqadaya düşmüşdüm. Biz tələsik hazırlanmış taxta baraklarda yaşayırdıq. Müşfiq bu zaman bizim bu barakları, ot və samandan düzəldilmiş yorğan-döşəyimizi məzəli bir şeirlə təsvir etmişdi. Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri Soltanməcidi Əfəndiyev bir gün buraya gəldi, işimiz və həyatımızla tanış oldu, Müşfiqin şeirini oxuyub güldü. Bizə bəzi vədlər verdi və onlara dərhal əməl etdi.

Biz bir aydan artıq müddətdə həvəslə işlədik. Çoxlu pambıq yığdıq. – «İnqilab və mədəniyyət» jurnalının 1931-ci il 7-8-ci nömrəsində M. Müşfiqin «Bəyaz çöllər» adlı böyük mənzum oçerki nəşr olunmuşdur. Bu oçerk yuxarıda qeyd etdiyimiz səfərimizin məhsulu idi.

*Şairlər yanında qaradır üzüm,
Yalnız sənə gəlir güman, Mil düzü! –*

deyə şair Mil düzünü köməyə çağırır, tarixə müraciət edir, Milin qaralıq keçmişini xatırlayır, yaxından axan Arazın, Milin dərdlərinə uzun zaman biganə qaldığını təsüflə yad edir, nəhayət Arazdan çəkilən yeni su kəməllərini böyük sevinclə təsvir edirdi.

O il Mil düzü bollu pambıq yetirmişdi, yığib-yığışdırmaq mümkün deyildi. Şair bu bəyaz çölləri belə göstərirdi:

*Dalğın bir şairin xülyasıdır o,
Mil düzünün bəyaz röyasıdır o.
Ki, bu gün həqiqət şəklinə girmiş...*

Pambığın və neftin respublika üçün əhəmiyyətini yaxşı başa düşən gənc şair bunu obrazlı bir dillə belə ifadə edirdi:

*Pambığın çoxluğu-çoxluğumuzdur,
Pambıq – «çörəyimiz», neft – «suyumuzdur».*

Bizim tarlaya yürüşümüz haqqında isə şair belə yazırdı:

*O gün ki, tarlaya səfərbər olduq,
Hamımız müntəzəm bir əsgər olduq.
On-on düzülərək tarla boyunca...
Hərbi vəziyyətin gedişidir bu,
Bizi sarsıtmağı işin çoxluğu!*

Mən tələbə ikən şəhərin ən yaxşı məktəblərindən sayılan 1 nömrəli beynəlmiləl nümunə məktəbində ədəbiyyat müəllimi işləyirdim. Müşfiq də 14 nömrəli məktəbdə (indiki 132 nömrəli məktəb) ədəbiyyat müəllimi idi. Biz həm də bir həmkar-müəllim kimi tez-tez görüşür, məsləhətləşirdik.

O zamanlar qızların bir hissəsi hələ məktəbə çadra ilə gəlib (yuxarıda adını çəkdiyim hər iki məktəb qız məktəbi idi) ancaq küçə qapısından məktəb həyətinə girdikdən sonra çadranı atırdılar. Bu, «qeyrətli» ər, qardaş və ataların öz arvad, bacı və qızlarına əl qaldır-dıqları bir dövr idi. Çadra məsələsi köhnəliklə yenilik arasında gedən mübarizənin ən ciddi məsələlərindən

biri idi. C.Cabbarlının «Dilbər», «Dilər», «Sevil», «Firuz», Seyid Hüseynin «İki həyat arasında», «Yeni həyat yollarında», «Kor kişinin arvadı», «Yatmış kəndin qış gecələrində» və başqa əsərlərdə bu mövzudan bəhs edilirdi. Şəhərin dağlıq məhəlləsində yaşayan qız-bacıların bu acınacaqlı həyatını öz gözləri ilə görən və məktəbdə dərs deyən gənc sovet şair-müəllimi, əlbəttə, bu mövzudan kənar qala bilməzdi. Odur ki, Müşfiqin «Çadralı qızlarımıza» şeiri bunun Ən yaxşı ifadəsi idi:

*Təbiidir ki, ay qız, yaz ayları gələndə
Yarpaqlanıb, pərdədə qalmaz örtülü qonçə;
...Onsuz da həyat adlı, çəlik barmaqlı rüzgar
Başınızdan çarşafı götürüb qaçacaqdır.*

Müşfiq 1930-cu ildə nəşr olunan «Küləklər» adlı ilk şeir kitabında məhz bu küləklərdən – ruzigardan tez-tez söhbət açardı. O, «külək» sözünü ən çox yeni hava, yeni məzmun gətirən yaradıcılıq küləyi, üfunətləri dağdan, təmiz hava gətirən, yenilik küləyi kimi başa düşürdü, onu «çəlik» (dəmir) barmaqlı ruzigar adlandırır.

O zamanlar məktəbli qızların albom saxlamaları dəb idi. Mən deyərdim ki, bu özü də dövrün tələbi idi. Onlar alboma, azadlığa, mübarizəyə, mədəniyyət və maarifin təbliğinə dair ən yaxşı şeir və hikmətli sözlər yazar, özlərinin və yaxın dostlarının şəkillərini yapışdırar, müəllimlərdən və dostlardan xatirə üçün bir şey yazmağı arzu edərdilər. Bu mənada hazırda tibb elmləri doktoru, professor Zəhra Salayevanın o zaman V sinifdə oxuyarkən müəllimi Müşfiqin onun albomuna mənəli bir şeir yazması çox təbii idi.

Yaxşı yadımdadır, köhnəlik, avamlıq, cəhalət və irtica ilə mübarizə məsələsində bəzən mədəni və milli irsimizə çılpaq sosiolojiya cəbhəsindən çox kəskin mənfi münasibət bəslənirdi. Papağı, milli geyim və xörəkləri,

klassik ədəbiyyat və musiqini, muğamatı lağa qoyanlar da olurdu:

*Kəs səsini, ötmə tar, ötmə dedim, ötmə tar,
İstəməyir, proletar: Səndə çalınsın qatar! –*

Kimi bayağı fikirlər mətbuata, ədəbiyyata yol tapırdı. Bu məsələdə sağlam, doğru yol tutan Müşfiq buna «Oxu tar!» şeiri ilə cavab vermişdir:

*Oxu tar, mən səndə
İstənən havanı çala da bilərəm,
Mən səndən bu günün zövqünü
Ala da bilərəm!*

Mən tələbə vaxtı bir yoldaşımlla Mustafa Sübhi küssindəki 17 nömrəli evdə (dar, uzun dalanda) yaşayırdım. Tələbə yoldaşlar bizim balaca otağa yığışar, dərs hazırlayar, mübahisə edər, deyib-danışar, bəzən də şitlik edərdik.

Müşfiqlə həm tələbə, həm müəllim yoldaşı olduğumuz üçün o bizə daha tez-tez gəlib gedərdi. Mustafa Sübhi ilə Tolstoy küçələrinin kəsişdiyi yerdə, bizim dalanda üzbəüz, tut ağacının altında yaz, qış İbiş Əmioğlu adlı yaşlı bir pinəçi işləyirdi. Əsli Cənubi Azərbaycan olan bu adam xeyirxahlığı, hazırcavablığı, gülərlüylüyü ilə bütün məhəllə əhlinin məhəbbətini qazanmışdı. Ayaqqablarımızı nisyə yamayar, tələbələrə əl tutar, olannı əsirgəməz, «apar bala, nə vaxt taparsan, onda gətirərsən», - deyərdi.

Bir gün mən Müşfiqə onu göstərdim və haqqında balaca mühərrirlik etdim. O, İbiş Əmioğluna bir az baxdıqdan sonra adəti üzrə qaşlarını çatdı, gözlərini məchul bir nöqtəyə zillədi və bir az fikirləşdikdən sonra sərt bir hərəkətlə dönüb, dik gözümün içinə baxdı və:

- Ədə, sənin ki, az-çox qələmin var, gözəl mövzudur, əsil həyat materialıdır, bu haqda bir şey yaz, «Ədəbiyyat cəbhəsində» buraxmaq lələyişin boynuna, - dedi. O zaman Müşfiq həmin jurnalın məsul katibi idi. Beləliklə jurnalın 1930-cu il ikinci nömrəsində mənim «İbiş Əmioğlu» adlı oçerkim Müşfiqin təhrik və təkidi ilə çap olundu.

Biz ali məktəbi qurtardıqdan sonra da artıq dost idik. 1934-cü ildə mən, həm də, AzOZFAN-da (SSRİ Elmlər Akademiyası Zaqafqaziya şöbəsinin Azərbaycan filialı – Ə.Q.) folklor üzrə kiçik elmi işçi işləyidim, şifahi xalq yaradıcılığına, xüsusən aşıq poeziyasına həvəs göstərirdim. Mənə belə gəlirdi ki, Müşfiq şəhər uşağı kimi xalq yaradıcılığına biganədir. Bir dəfə söhbət vaxtı mən buna işarə etdikdə o bərk qəzəbləndi, gözlərindən şimşək çaxdı və böyük bir pafosla

*Atamız dünyadan eh dedi, getdi,
Tez sönən ömrünə meh dedi, getdi.
Gül əkdə, vay dərdi cahan bağında,
Tökdiyü yaşlara şəh dedi, getdi.*

rübaisini oxudu və «Əzizim, yanılırsan, mən əsil xalq yaradıcılığının çoxdankı pərəstişkarıyam», - dedi.

Biz Müşfiqlə çox söhbət, bəzən də mübahisə edərdik. Mən onu eləbelə, hissiz, həyəcansız heç bir söhbətini xatırlamıram. Dərsdə, adi yoldaşlıq müsahibəsində, şeir məclislərində, həmişə yerdə onu yanan, yandıran, ağlayan, gülən, güldürən görmək olardı,

Şair «Müşfiq» təxəllüsünü təsadüfi götürməmişdi. O, sözün geniş mənasında müşfiq – şəfqətli, mərhəmətli, ürəyi yumşaq, mehriban idi. Bir qocanın belibükük yerışı, bir ananın iztirabı, bir yetimin iniltisi ona böyük bir dərd olurdu.

Müşfiq olduqca sadə və mehriban idi. O, məşhur şair kimi tanındığı zamanlarda da, necə deyərlər, uşaq-la uşaq, böyüklə böyük idi. Sadə, olduqca sadə idi. Əsil böyük şairlər qədər sadə idi. Onun sadəliyi ilə Səməd Vurğun sadəliyi arasında böyük bir oxşarlıq vardı. Bəzi qəribəlikləri də vardı. Çox həssas olduğu üçün bəzən ən yüngül bir sözdən də inciyərdi. Ancaq kin bilməzdi, tez-cə də barışardı. Bütün böyük şairlər kimi, o da cinsilətifə (qadınlara) qarşı çox mehriban və lütfkar idi. Yeri gələndə o, realist olduğu qədər də romantik idi.

Müşfiq beş ildə (1931-35-ci illər) 10 şeir kitabı çap etdirmişdi. Firdovsidən, Xəyyamdan, Puşkin, Lermontov, Şevçenko və başqalarından da çoxlu tərcümə etmişdi. Böyük Mirzə Fətəlinin «Puşkinin ölümünə» Şərq poemasını farscadan Axundovun ana dilinə Müşfiq tərcümə etmişdi.

O zamanlar Firdovsi orta məktəblərdə keçilirdi. Dərs kitablarında «Şahnamə»nin, «Sultan Mahmud Qəznəvi həcv» hissəsi Müşfiqin tərcüməsi ilə verilmişdi. Mən hər dəfə sinifdə bu şeirdən danışanda, etiraf etməliyəm ki, gözümün qabağına Firdovsidən daha çox Müşfiq gəlirdi.

Mən çox gözəl şairlər tanıyıram ki, onlar şeiri çox pis oxuyurlar, Müşfiq başqa aləm idi. Böyük məclislərdə olduğu kimi, mənim balaca otağında da şeir oxuduğu zaman gözləri alışıb yanır, səsi titrəyir, hər sözü, hər fikri şairin başa düşdüyü mənada dinləyiciyə çatdırmaq üçün bütün məqbul vasitələrə əl atırdı. Bəli, Müşfiq anadangəlmə şair idi. Hələ onun hafizəsi... Ona ən mürəkkəb elmi mühazirəni bir dəfə dinləmək kifayət idi. Füzulinin, Fikrətin, Namiq Kamalın, Sabirin, Cavidin demək olar ki, bütün şeirlərini əzbərdən bilirdi. Özünün şeirlərini həmişə əzbərdən oxuyardı.

Müşfiqin gurultulu sözləri tez-tez işlədən şairlərdən açığı gəlirdi. Şeirdən çox danışanlar haqqında kinayə, eyhamla dolu bir dillə deyirdi:

*Dünən bir şairin keçdim yanından,
İldə bir söz çıxmaz xəsis canından,
Eşqi, ehtirası olmayan, yetər,
Çıxsın birdəfəlik söz meydanından!*

Müşfiqlə son görüşümdən 30 ildən artıq bir vaxt keçir. «Xalqı ilə titrəyən, xalqı ilə gülən, vətən üçün yaşayan, vətən üçün ölən» şairin o qartal siması indi də gözümün dabağındadır.

*Mən yaptım şeirdən yüksək bir bina,
Küləklər, yağışlar, toxunmaz ona.
Keçsə də ömürlər, keçsə də illər,
Səsləyəcək məni ölkələr, ellər!*

Dostum, qardaşım Mikayıl! 60 illiyini təntənə ilə keçirdiyimiz bu günlərdə aramızda olsaydın, bir də inandırdın ki, böyük Firdovsidən tərcümə etdiyən bu sözlər sənə özünə də nə qədər yaraşır!..

XX ƏSR ƏDƏBİYYATI: MÜBAHİSƏLƏR, AXTARIŞLAR, TAPINTILAR

ƏDƏBİYYATIN JANR AXTARIŞLARI S. VURĞUNUN NƏZƏRİ ŞƏRHİNDƏ

Azərbaycan ədəbi-bədii fikrinin inkişafında keyfiyyət-cə yeni mərhələ olan XX əsr (sovet dövrü) Azərbaycan ədəbiyyatı fenomeni yeni janrların yaranması, mövcud olanların yeni forma çalarları kəsb etməsi ilə əlamətdar idi. Ədəbiyyat təkcə yeni ideyalarla zənginləşmirdi. Bu ideyalar özünün formalarını – janrlarını da müəyyən edirdi. 20-30-cu illərdə Azərbaycan ədəbiyyatında məzmun və forma etibarı ilə özünün yeni inkişaf mərhələsinə daxil oldu, nəsrin, dramaturgiyanın roman, povest, dram, komediya kimi janrlarda az bir vaxtda görkəmli əsərlər yazıldı.

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının ayrı-ayrı janrları haqqında xeyli tədqiqat əsəri yazılmışdır. Lakin ədəbi janrların tənqiddə və ədəbiyyatşünaslıqda tədqiqi, qiymətləndirilməsi məsələsi ötəri halda öyrənilmişdir. Tənqid və ədəbiyyatşünaslığın inkişaf mərhələlərini doğru qiymətləndirmək, onun ədəbi həyata təsirini, bədii fikrin inkişafında rolunu konkret müəyyənləşdirmək baxımından janrların tədqiqi tarixini də öyrənməyə ehtiyac vardır.

Ədəbi-bədii inkişaf barədə S.Vurğunun nəzəri görüşlərində sənətin yaradıcılıq axtarışları mühüm yer tutur. O, bədii fikrin hərəkətini həm də sənətin formalarının – janrlarının axtarış və dinamikası kimi dərk edirdi. Yeni ədəbiyyat məfhumu S.Vurğunun nəzəri-tənqidi görüşlərində, həm də, yeni qəhrəmanlar, yeni konfliktlər, yeni xarakter və obrazlar, yeni janrlar, nəhayət yeni bədii dil axtarışları ilə qiymətləndirilir.

S.Vurğunun ədəbi janr, onu müəyyən edən ictimai və estetik amillər barədə təsəvvürü necə idi? S.Vurğun ilk məqalələrindən başlayaraq ədəbiyyatın poetika məsələləri, o cümlədən ədəbi janrların inkişaf məsələləri onun intensiv tədqiq etdiyi sahələrdəndir.

Ədəbi növ və janrların bədii quruluşundakı yeniləşmənin, eləcə də Azərbaycan ədəbiyyatında yeni janrların yaranmasının köklərini S.Vurğun zaman məfhumu, onun ictimai-estetik məzmunu ilə əsaslandırır. Janr və ədəbi prosesin inkişaf istiqamətləri, janr və yazıçı fərdiyyəti, milli ədəbi janrlar və ədəbiyyatların qarşılıqlı zənginləşmə məsələləri, yaradıcılıq metodu və janrların təkamülü kimi problemlər S.Vurğunun poetika barədəki nəzəri mülahizələrinin mühüm tərkib hissəsidir.

S.Vurğun sərbəst şer, poema, epik poeziya, mənzum roman, dramaturgiya və teatr haqqında danışarkən bu ədəbi növ və janrların sənətkarlıq etibarını ilə yüksək səviyyədə meydana çıxması üçün həyatla ədəbiyyat arasında əlaqə məsələsini əsas hesab edirdi. «Bir həqiqəti dərk etmək lazımdır ki, hər bir böyük sənət əsərinin zənginliyi, müəllifin bu əsərdə ifadə etdiyi duyğu və düşüncələrin gözəlliyi yazıçının xəyalından, yaxud onun mücərrəd mühakimələrindən deyil, real həyatdan, canlı həyatın özündən doğmuşdur».¹

S.Vurğun 30-50-ci illər ədəbiyyatında dram, poema və lirika janrlarındakı sxematiklik, şablonçuluğun köklərini həyatdan, canlı insanlardan, insan münasibətlərinin mürəkkəbliyindən uzaqlaşmaqda görürdü. Həmçinin ənənəvi formaların davamını, onun poetik sistemində meydana çıxan yeniliyi də S.Vurğun zaman anlayışı ilə bağlı izah edirdi. Lakin janrla zaman arasındakı əlaqələrin ictimai və estetik şərtlərini o, eyni ardıcılıqla qiymətləndirə bilmirdi. Xüsusən «Oktyabr və Azərbaycan ədəbiyyatı» məqaləsində onun klassik lirika haqqında görüşləri yanlışdır, dövrün vulqar-sosiooloji prinsiplərinə tabedir. O, lirikanın məzmun etibarını ilə inkişaf tarixinə nəzər salarkən romantik ədəbi normaları, romantizm estetikasını sırf vulqar mövqedən qiymətləndirirdi: «Əski Azərbaycan ədəbiyyatında lirika, demək ki, ədəbiyyatın əsasını təşkil et-

mişdir. Lakin bu lirika çox vaxt individualizm, seksualizm əsasında inkişaf edərək, dar subyektiv duyğuların tərçümanı olmuşdur. Bu lirikada geniş ictimai motivlərə, ictimai problemlərin həllinə az-az təsadüf olunur».¹

A.S.Puşkinə həsr edilmiş «Müəllimimiz və dostumuz» məqaləsində də romantik obrazları, romantik təsvir üsulunu mücərrəd, abstrakt epitetlərlə qiymətləndirməyin də metodoloji kökləri o dövrün ədəbiyyatşünaslığının ümumi qüsurlarından irəli gəlirdi. S.Vurğun Puşkinin Tatyanaası ilə Nizami və Füzulinin Leyli obrazlarını müqayisə edərək tarixilik prinsipinə riayət etmir, digər tərəfdən romantik və realist təsvir üsullarını qarşı-qarşıya qoyurdu. «Puşkinin Tatyanaası mənim üçün böyük mənalı bir kəşf oldu. Bu obrazı dərk edəndən sonra mən Şerq poeziyasında bir çox obrazların mücərrəd və abstrakt xarakterini başa düşdüm».²

Lakin adları çəkilən məqalələrin özündə də o, axıra qədər yanlış mövqedə durmur, başqa sözlə yazıçının mənsub olduğu yaradıcılıq metodu ilə onun müraciət etdiyi ədəbi növ və janrların özünəməxsus estetik prinsiplərinin mövcudluğunu müşahidə edə bilir.

S.Vurğun 30-cu illərin lirikasını məzmununa və təsvir sistemə görə yeni hadisə hesab edirdi. Çünki yeni məzmun yeni ifadə üsulları tələb edir. «30-cu illərdə şer məzmunca zənginləşməsi bədii forma zənginliyinə, formada novatorluğa və janr evolyusiyasına da səbəb olur».³

20-30-cu illər həyatda mövcud olan inqilabi pafos, gələcəyə böyük inam hissi, müharibə dövründə sovet adamının yüksək vətənpərvərlik duyğuları ədəbiyyatın həyat materialı baxımından zəngin ehtiyatları olduğunu təsdiq edirdi. Buna görə də sənətkarlıq baxımından solğun əsər yazıldığı janrıdan asılı olmayaraq S.Vurğunda belə

¹ S.Vurğun. Əsərləri. VI cild, s. 69.

¹ S.Vurğun. Əsərləri. V cild, s. 33.

² S.Vurğun. Əsərləri. VI cild, s. 177.

³ M.Cəfər. Sənət yollarında. Bakı, Gənclik, 1975, s.90.

haqlı bir fikir doğururdu ki, yazıçılarımız həyat yaxınlaşmaqda çətinlik çəkirlər, halbuki ədəbi fikir bir istiqamətə – insanın mənəvi aləminə, onun bədii təhlilinə yönəlməlidir: «Ədəbiyyatın bütün janrları insan həyatının poetik müəssəməsinə çevrilməlidir».¹

Yuxarıda forma və üslub məsələləri ilə əlaqədar qeyd olunduğu kimi S.Vurğun yazıçı fərdiyyətini ədəbiyyatın forma rəngarəngliyinin estetik başlanğıclarından biri hesab edirdi. O, janrın tələbləri ilə yaradıcılıq fərdiyyəti barədə də rəasional mülahizələr irəli sürmüşdür. O, sənətkar üçün bir janrdan başqasına keçməyi yaradıcılıq genişliyi üçün zəruri hesab edirdi. Lakin bu məqamda şairdən «öz poetik səsinə» saxlamağı tələb edir. «Poetik səs» anlayışını S.Vurğun şairin dünyanı dərk etmək, qavramaq imkanı kimi götürür. Əgər M.Rahim lirika ustası kimi «Leningrad göylərində» poemasını yazmışsa, bu poemada da dünyanın lirik dərki üstündür. «Abşeron torpağında» poemasının qüsuru isə S.Vurğun «poetik səsin» janrın hüdudlarında itməsi ilə əlaqələndirir. Bu poemada qəhrəmanların qəlb aləminə poetik nüfuz zəifdir. Müəllif onları zahirən görür və qələmə alır: «O öz qəhrəmanlarını lirik bir şəkildə tərənnüm etmək əvəzinə onların haqqında mədhiyyəçilik üslubunda danışmağa başlamışdır».²

Yazıçı fərdiyyəti və janr məsələsindən danışarkən S.Vurğun nəzəri cəhətdən bu gün də əhəmiyyətli və ədəbi təcrübədə təsdiq olunan belə fikir irəli sürürdü ki, «Hər bir janr üçün, hər bir mövzu üçün nə isə xüsusi bir poetik səsin tələb olunduğunu düşünmək gülüncdür».³ Şübhəsiz, sənətkarlar bir janrdan başqa janra keçərkən növbəti formanın bədii imkanlarını nəzərə alır. Lakin bu onun bədii dünyaduyumu, bədii dünyagörüşü daxilində baş verir. Nizami «Leyli və Məcnun»u epik bir tərzdə, Füzuli isə lirik təhkiyənin üstünlüyü ilə yaratmışdır.

¹ S.Vurğun. Əsərləri. VI cild, s. 275.

² Yəne orada, s. 267.

³ Yəne orada, s. 267.

S.Vurğunun «Komsomol poeması»nda lirikasına məxsus zəriflik, romantika yeni bir vüsətlə davam edir.

S.Vurğunun nəzəri görüşlərində «poetik səsin qüvvəsi» ifadəsi də işlədilir. Şair bu ifadə altında sənətkar mövqeyini nəzərdə tuturdu. S.Vurğun üçün sənətdə orta yol yox idi. O, məhəbbəti də, nifrəti də açıq deməyin tərəfdarı idi. Məhz buna görə də şairin öz yaradıcılığında qeyri-səmimi şerə rast gəlmək çətindir.

S.Vurğunun nəzəri görüşlərində lirika, onun predmeti, idraki və sosial kökləri, poetik ifadə imkanları haqqında daha geniş və sistemli danışılmışdır. Rafiq Vəkilovun monoqrafiyasında¹ bu məsələ geniş işıqlandırıldığı üçün biz şairin poema janrı, epiklik, liriklik və bunların əsərin yaranmasında rolu barədəki mülahizələri üzərində dayanacağıq.

Səməd Vurğunun «Sovet poeziyası haqqında» məruzəsi poetik fikrin timsalında müasir ədəbiyyatın ideyaca, məzmunca kəsb etdiyi inkişaf hüdudları ilə yanaşı onun poetika baxımından hərəkətinə də bir nəzər idi. Məruzədə poetik fikrin hərəkəti klassik irslə yanaşı 20–30-cu və 40-cı illərin də məhsulları əsasında müqayisəli təhlildən keçirilirdi. O, sovet poeziyasının görkəmli nümunələri olan V.Mayakovskinin «Vladimir İliç Lenin», M.Bajanın «Atalar və oğullar» poemalarını yeni tipli əsərlər hesab edərkən janrın poetik ifadə imkanlarını əsas gətürürdü. S.Vurğun bu əsərlərdə poetik ümumiləşdirmənin rolunu onda gördü ki, həmin əsərlərin mərkəzində «...insanın tarixi fəaliyyətinin ictimai mənası» dururdu.

S.Vurğun poemada lirik, epik və dramatik təsvirlərin bir-birini tamamladığını qeyd etməklə yanaşı belə qənaəte gəlmişdi ki, «ümumiləşdirilmiş xarakterlər və obrazlar yaratmaq, ictimai həyat hadisələrini və vəziyyətlərini göstərmək üçün» epik təsvir üsulunun imkanları hədsizdir. O, poema janrının inkişaf tarixinə nəzər salarkən ta-

¹ Bax: R.Vəkilov. S.Vurğunun ədəbi tənqidi görüşləri. Yazıçı, 1982, s. 65–88.

rixi dövrlərin hər mərhələsində onun yeni keyfiyyət kəsb etdiyini göstərir. «İliada», «İsmayıl bəy», «Yevgeni Onegin», «Rusiyada kimin günü xoş keçir» və Mayakovskinin «Vladimir İliç Lenin» əsərlərinə tarixi-müqayisəli şəkildə nəzər yetirərkən yazırdı: «Yeni eposun cizgilərini biz Sovet şairlərinin yaratmış olduqları poemalarda da görürük».¹

S.Vurğun Sovet ədəbiyyatının klassiki olan V.Mayakovskinin yaradıcılığını, daha doğrusu onun «Vladimir İliç Lenin» və «Yaxşı» poemalarının poetik quruluşunu, burada epik və lirik xəttin tənəsübünü, onların üzvü bağlılığını, lirikanın «qüdrətli səsi» ilə «hadisələrin dramatik təsvir formasının» vəhdətini böyük ustalılıqla üzə çıxarmış, nəzəri şəkildə ümumiləşdirmişdir. Bu poemalarda mənəvi süjetin hansı poetik vasitə ilə əvəz olunduğunu S.Vurğun şairin poetik həssaslıqla, nəzəri müşahidə istedadı ilə züə çıxardır: «Poemadakı hadisə və hərəkətin inkişafı tarixin öz hərəkəti ilə, inqilabın özünün qüdrətli addımları ilə birləşmişdir».²

Bunlarla yanaşı, S.Vurğun V.Mayakovskinin poema janrına gətirdiyi yenilikləri də son hədd hesab etmirdi. Əksinə bu böyük sənətkarın poetik şedevrlərini yüksək qiymətləndirməklə yanaşı poema janrının yeni ifadə imkanlarını üzə çıxarmağı tələb edirdi: «...biz Mayakovskinin böyük zəmanəni təsvir edən poemalarında insan xarakterlərini, tiplərin geniş qalereyasını – həmin dövrdəki hadisələrin vahidi olan insanları tapa bilmərik. Bu işə qarşımızda duran vəzifəni bir daha bizə göstərir: yəni biz gərək Mayakovskinin böyük və canlı ədəbi irsini qiymətləndirməklə bərabər, eyni zamanda, yalnız onun yolu ilə kifayətlənməyə, onun yaradıcılıq yolunu qanun şəklinə salmayaq, böyük inqilabi dövrün epik təsvirində başqa yollar da axtarıb tapaq».³

¹ S.Vurğun. Əsərləri. VI cild, s. 385.

² Yenə orada, s. 336.

³ Yenə orada.

S.Vurğunun V.Maykovski irsinə belə münasibəti onun ədəbi ənənəyə yaradıcı, novator münasibətindən irəli gəlirdi. Həyat, insan münasibətləri dayanıb durmadığı kimi bədii fikir, onun ifadə formaları da hərəkətdə olmalı, xalq həyatının dərinliklərini orijinal təsvir üsulları ilə əks etdirməlidir. Maraqlıdır ki, poemanın bir janr kimi poetik quruluşundakı dəyişim prosesini S.Vurğun N.Aseyevin «Semya Proskakov», N.Tixonovun «Kirov bizimlədir», Y.Dolmatovskinin «İtkin düşmüşdür» və digər əsərlərin təhlili ilə sübut edir. Müharibə dövründə yaranmış poemaların əsas bədii məziyyəti epik və lirik formaların üzvü vəhdətinin nəticəsi kimi qiymətləndirilir.

S.Vurğunun Nizami, Rustaveli, Puşkin kimi böyük klassiklərin əsərlərini tərcümə edərkən epik poeziyanın real insan obrazlarını yaratmaqda böyük imkanlarının şahidi olmuş, bu ənənəni şəxsi yaradıcılıq laboratoriyasında, iş başında mənimsəmişdi. Ona görə də həyatın geniş təsvirinə, bir-birinə bənzəməyən insan obrazlarını yaratmağa müvəffəq olmaq üçün poetik fikri epik vüsətə çağırırdı. Bununla yanaşı lirika ilə epos arasında sədd qoymurdu, əksinə bunların ayrılmaz surətdə bağlı olduğunu göstərirdi.

S.Vurğunun poema haqqında nəzəri görüşləri bu janrın tarixi təcrübəsinə əsaslanırdı. Onun məruzəsində onlarca poemanın adı çəkilir, lakin onlar məhz poetikasına görə qruplaşdırılır və bu janrın hansı formasının, hansı məqamda üstünlük qazandığı aşkara çıxarılır. Lirik-epik poemalarla bərabər epik-dramatik poemaların və mənzum romanların da müasir ədəbiyyatda inkişafı üçün həyat materialı olduğunu sübut edir: «Epik poeziya şairin yaradıcılıq imkanlarının, həmçinin onun lirik istedadının bütünlüklə və hərtərəfli meydana çıxmasına xeyli kömək edir».¹

¹ S.Vurğun. Əsərləri. VI cild, s. 339.

Yüksək poetik meyar S.Vurğunun sənət haqqında konsepsiyasının əsasında durur. O, şəxsi yaradıcılığına sərt, obyektiv tənqidi münasibət bəslədi kimi Sovet poeziyasının tanınmış nümayəndələrinin də sənətkarlıq qüsuralarını böyük cəsarət və ehtiram hissi ilə göstərməkdən çəkinmirdi. Xüsusən poetik janrları bəsitləşdirəndə, onu epiqonçuluğa, prozaya doğru sürükləyəndə daha sərt mövqə tuturdu. Təsadüfi deyil ki, A.Yaşın, Y.Dolmatovski, S.Vasilyev, M.Rahim və başqa şairlərin poema janrında yazdığı əsərləri «qafiyələnməmiş oçerk» adlandırır.

Ədəbi prosesdə elə mühüm bir problem olmamışdır ki, S.Vurğun bu və ya digər şəkildə ona öz münasibətini bildirməmiş olsun. Ədəbi tənqid və publisistika, lirika, poema ilə bağlı mübahisələrdə fəal iştirak edən S.Vurğun respublikada dramaturgiya və teatr problemlərinin də həllində fəal iştirak etmişdir. Onun dramaturgiya və teatr haqqında mülahizələri də sırf professional səciyyə daşıyır. Bu təkcə onun ümumi hazırlığı ilə əlaqədar deyildi. «Vaqif», «Fərhad və Şirin», «Xanlar», «İnsan» pyesləri, onların səhnəyə qoyulmasında yaxından iştirakı, ümumiyyətlə şairin dramaturgiya və teatr aləminə dərindən daxil olması ona bu sahədə nəzəri ümumiləşdirmələr aparmağa haqq verirdi.

S.Vurğun ədəbiyyatın istənilən janrına kütləvi axını normal hal hesab etmirdi. 1943-cü ildə yazdığı «Bir neçə söz» məqaləsi də dramaturgiyaya axınla və bunun nəticəsində dram janrının sənətkarlıq səviyyəsinin aşağı düşməsi ilə əlaqədar yazılmışdı. S.Vurğun burada da yaradıcılıq qabiliyyəti və janr problemini irəli sürür. Hər yazıçının öz ədəbi janrını tapmasını yaradıcılıq prosesinin mühüm amili hesab edir. O, məsələnin iki tərəfinə xüsusi yer verirdi. Hər yazıçıdan dramaturq olarmı və hamının dramaturq olması vacibdirmi? Məqalədə dramaturgiyaya axının sırf yaradıcılıq məsələlərinə daxil olmayan səbəblərindən də bəhs edilir. Lakin məsələnin əsas nəzəri əhəmiyyəti onda idi ki, müəllif dram janrına müraciət edən

şairin və ya nasirin diqqətini ona yönəldirdi ki, «...dramaturq olmaq üçün yüksək insan xarakterlərini yaratmaq, kəskin ictimai konfliktlər qurmaq və bütün bunları mahir səhnə dili ilə ifadə etmək dramaturqun qarşısında duran əsas tələbdir».¹ Bunun üçün də sənətkar öz yaradıcılıq təbiəti ilə dram janrının tələblərini ölçüb-biçməlidir. Daxili yaradıcılıq zərurəti S.Vurğunun nəzəri görüşlərində yaradıcılıq psixologiyasına aid olan mühüm amil kimi dönə-dönə şərh edilir. Bu məqalədə də yaradıcılıq zərurəti olmadan dram yazmağın ədəbi prosesin inkişafına əks təsiri üzərində dayanılır. O, milli ədəbi inkişafı hansısa janrın adı ilə bağlamağın əleyhinə idi. Buna görə də ədəbi inkişafı, sənətkarlıq səviyyəsinin müasirliyini dram yazmaqda görənlərə cavab olaraq əsaslandırır ki, belə axın ədəbi prosesin hərtərəfli inkişafını ləngidir, konkret olaraq teatr işə bundan heç nə qazanmır. «İntiqam», «Aslan yatağı», «Vəfa» kimi əsərlərdə S.Vurğunu təmin etməyən nə idi? Bu əsərlər hər şeydən əvvəl, dramatik kolliziya-dan məhrum idi, bunlarda ciddi konflikt və xarakterlər yox idi. S.Vurğun solğun poemaları «qafiyələndirilmiş oçerk» hesab edirdisə, belə dramları da «səhnələşdirilmiş oçerk» adlandırır.

SSRİ Yazıçıları İttifaqı idarə heyətinin X plenumundakı çıxışında S.Vurğun Azərbaycan dramaturgiyasının problemlərinə də toxunur. Burada mövzu təkrarçılığının mənfi nəticələri araşdırılır. M.İbrahimovun «Məhəbbət» pyesindən sonra M.Hüseynin «İntizar» əsərini yazması S.Vurğuna görə zəruri ehtiyacdan doğmamışdı. Buna görə də əsərdəki obrazlar saxta və uydurma hesab edilir.

S.Vurğunun dramaturgiya haqqında mülahizələrində belə bir məsələyə dönə-dönə qayıdılır ki, həyatı bütün mürəkkəbliyi ilə öyrənmədən, müxtəlif insan taleləri və xarakterləri ilə tanış olmadan dramaturgiyada müvəffəqiyyət qazanmaq mümkün deyil. Əslində həyatla ədəbiy-

¹ S.Vurğun. Əsərləri. V cild, s. 228.

MÜHACİR ŞAİR ALAZAN BAYCAN

Azərbaycan mühacirət poeziyasının tanınmış nümayəndələrindən olan Alazan Baycanın əsl adı Hacı, soyadı Həsənzadədir. Özünün yazdığı tərcümeyi-haldan məlum olur ki, o, 1913-cü il mayın 12-də Qazax şəhərində anadan olmuş, burada ibtidai məktəbi, 1929-cu ildə isə Müəllimlər Seminariyasını bitirmişdir. Bir il Balakəndə müəllimlik etdikdən sonra 1931-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin tibb fakültəsinə daxil olan H.Həsənzadə «anti-sovet, millətçi ünsür» kimi təqib olunacağından ehtiyatlı olaraq, 1933-cü ildə təhsilini yarımqıq buraxıb, Güney Azərbaycana, oradan da Türkiyəyə keçir. Burada təhsilini davam etdirmək məqsədilə 1934-cü ildə İstanbul Universitetinin tibb fakültəsinə daxil olur. 1939-cu ildə tibbi təhsilini başa vuran A.Baycan bir il Gülhanə Tətbiqi Məktəb və Klinikasında, daha sonra isə Gəmlik hərbi xəstəxanasında həkim kimi çalışır.

1942-ci ildə dostu Fuad Əmircanla birgə Almaniya gedən A.Baycan cəbhədə almanlara əsir düşmüş azərbaycanlıların və digər türk xalqları nümayəndələrinin azad edilmələri üçün fəaliyyət göstərir, eyni zamanda Berlin Universitetinin tibb fakültəsində çalışır. 1943-cü ildə Qərbi Almaniyanın Freyburq şəhərinə yerləşən A.Baycan ömrünün sonuna kimi burada yaşamış, bir müddət Freyburq Universitetinin tibb fakültəsində, 1948-ci ildən etibarən isə daxili xəstəliklər uzmanı kimi şəxsi (özəl) klinikasında çalışmışdır.

A.Baycan 1989-cu il noyabrın 9-da Freyburqda vəfat etmişdir.

yatın əlaqəsi məsələsi bütün janrlar üçün təbii şərtidir. Lakin lirika ilə dramı müqayisə etdikdə dramatrqun daha rəngarəng həyat materialına ehtiyacı olduğunu görürük. «Məhz buna görə çox vaxt bizim dramatik əsərlərdə bütün qəhrəmanların əvəzinə müəllif özü danışır, səhnədə qəhrəmanın özü, onun şəxsi ruhu, həyat tərz, dili, öz dünyagörüşü, psixologiyası görünür».¹

«Azərbaycan ədəbiyyatının gələcək vəzifələri» (1945) məqaləsində dramaturgiyanın C.Cabbarlıdan sonrakı inkişaf istiqamətləri araşdırılır. Məqalədə C.Cabbarlı ənənələri Azərbaycan dram sənətinin ideya-bədii simasını müəyyənləşdirən amil kimi təhlil edilir. Lakin dramaturgiyanın inkişafındakı digər bir meyl, mənfi obrazların xaotik yığınağı olan əsərlərə aludəçilik və bunun teatra gətirdiyi sənətkarlıq qayğıları araşdırılır. S.Vurğun səhnəni mənəviyyatsız obrazlar yığınağına çevirməyin əleyhinə idi. Çünki bu obrazların çoxu bir-birinə bənzəyirdi. Digər tərəfdən müasir dram əsərlərində müsbət obrazlar səhnədə sıxışdırılırdı. Həm də, bu obrazlar mənfi xarakterlərə nisbətən zəif işlənirdi. S.Vurğunun bu müşahidəsini ədəbi prosesin bütün janrlarında görmək olar. Məqalənin başlıqlarından birinin «Xeyirli və mənalı gülüş» adlandırılması da təsadüfi deyildi. S.Vurğun komediya janrının inkişafını ciddi, dərin ictimai məzmunlu gülüşsüz təsəvvür etmədi.

S.Vurğunun ayrı-ayrı ədəbi forma və mövzular barədə mülahizələri təsadüfi səciyyə daşımırdı. Bu onun sənət haqqında görüşlərinin sistemliliyini ehtiva edir, ədəbi prosesin inkişafına bütöv münasibətini təsdiq edirdi.

¹ S.Vurğun. Əsərləri. VI cild, s. 20.

A.Baycan şeir yazmağa uşaq yaşlarında başlamış, gəncliyində həkimlik sənətinə yiyələnməsinə baxmayaraq, poeziya sevgisi, bədii yaradıcılıq həvəsi onu ömrünün sonuna qədər tərk etməmişdir. Altmış ildən artıq bir müddətdə poeziya sahəsində qələmini sınaayan A.Baycanın ömrünün son illərində iki şeir kitabı – «Könül sazından» (1983) və «Dağ çiçəkləri» (1987) Ankarada Azərbaycan Kültür Dərnəyi yayınları seriyasında nəşr olunmuşdur. Bu kitablarda toplanan şeirlərin say etibarilə şairin poetik irsinin hansı qismini təşkil etdiyini söyləyə bilmərik, fəqət bu şeirlər A.Baycan poeziyasının leytmotivi barədə aydın və dolğun təsəvvür yaradır. Hər bir mühacir azərbaycanlı şair kimi, A.Baycan poeziyasının da ana mövzusu Azərbaycanlıdır, vətən məhəbbəti, yurd həsrətidir:

*Dilican yoluna yolun düşəndə,
Dağlarda dolanıb, yurda enəndə,
Məni də yad eylə, qalmışam gəndə,
Ayrılıq yamandır, canım eloğlu!*

*Sənəm dərəsinin məsirəsinə,
Axar sularına, quşlar səsinə,
Yanan aşıqların yar həvəsinə,
Vuruldu, amandır, canım eloğlu!*

*...Sevda keçdi deyə yarpaqlar solur,
Kədərli könlümə ağrılar dolur,
Uzaqda qalanlar vəfasız olur,
İnanma, yalandır, canım eloğlu!*

(«Eloğlu» şeirindən)

İyirmi ilə yaxın bir müddətdə A.Baycanla məktublaşmış, kitab mübadiləsi etmiş görkəmli ədəbiyyatşünas

alim, professor Abbas Zamanov yazır ki, «Doktor A.Baycan qürbətdə didərgin həyatı sürsə də, vətənlə əlaqələrini kəsməmişdir. Həmişə doğma Azərbaycandan müxtəlif yollarla qəzet, jurnal, kitab əldə etmiş, Azərbaycanla birgə yaşamış, birgə nəfəs almışdır» (4).

*Avropanın hər yerini dolaşdım,
Yüksək dağlarını dırmandım aşdım,
Bu gözəl yerlərə baxdıqca şaşdım,
Yenə gözüm Qazaxdadır, eloğlu!*

*Vətən yolu düşsə bir gün uğruma,
Dərman olur sinəmdəki ağrıma,
Gerçək olsun, alim, basım bağrıma,
Əlim çatmır, uzaqdadır, eloğlu! –*

- deyən A.Baycan Abbas Zamanova göndərdiyi məktubların birində «Dünyada yeganə arzum ana vətəni ziyarət etməkdir. Heç bilmirəm bu istək mənə qismət olacaqdırmı?» - deyə kədərlənirmiş (4). Şairin bu nisgili onun «Sülünlərə», «Qara ormanlarda», «İsveçrədə Göygöl», «Şinkar çayı», «Haralısan», «Gəl», «Bizim dağlar», «Ana sevgisi», «Azəri qardaşlarıma», «Dilican yollarında» «Yurd özləmi» kimi şeirlərində, habelə altı şeirdən ibarət «Könül sazından» silsiləsində poetik, obrazlı əksini tapır:

*Şiriltılı sular oxşadı məni,
Açıldı könlümün üzgün yelkəni,
Aradım, bulmadım bir dərd biləni,
Neyləyim, nə deyim yad ellərinə.*

(«Qara ormanlarda» şeirindən)

*Məndən sorurlar ki, sən haralısan,
Üzün buğda rəngi, gözlərin qara.
De görək, sən hara, bu yerlər hara?*

*Kimilər səni salmış bu uzaqlara?
Didərgin baxışlı, sən haralısan?*

*Mən Kürün, Arazın axdığı yerdən,
Xəzərin Qafqaza baxdığı yerdən,
Azərin odları yaxdığı yerdən,
Keçilməz yolları keçib gəlmişəm.*

(«Haralısan» şeirindən)

*Ayrılıqdan ürək yanmasa əgər,
Yazarmı yad eldə yanıq türkülər?
Yazdım duyanlara, düşünənlərə,
Arzu, istəyimi ansınlar deyər.*

(«Azəri qardaşlarıma» şeiri)

Lakin A.Baycanın poeziyası yalnız həsrət və nisgil notları üzərində köklənməmişdir. O, «Dostlara», «Təb-rizdə yoqurt satan azəri», «Göygöl», «Yarar dünyası», «Qaçaq Kərəm», «Ruslaşma», «Qızıl şeytan» kimi şeirlərində, «Azərbaycan», «Bitdili imamı» poemalarında Vətəninin dərdlərini qələmə alır, rus imperializminin, fars şovinizminin xalqımıza qarşı törətdiyi cinayətləri açıqla-yır, millətinin istiqlal haqqını bəyan edir, azərbaycançılıq ideyalarını yayırdı. «Təbrizdə yoqurt satan azəri» şeirində:

*Bir deyil bizim yağımız,
Biri dinsiz, biri dindar.
Göylərə çıxdı ahımız,
Onlar bizi soyar, çapar –*

misralarıyla Quzey (Şimali) Azərbaycanın dinsiz bolşevik-lərin, Güney Azərbaycanın isə «dindar» fars şovinistləri-nin müstəmləkə zülmünə məruz qaldığını ürək ağrısı ilə dilə gətirən şair, Ə.Cavadın xatirəsinə ithaf etdiyi

«Göygöl» şeirində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini tərənnüm edir, bu dövlətin süqutundan doğan ümummilli kədəri əks etdirirdi:

*Göygölün gözəldir yaradılışdan,
Ayrımadın onu Aydan, Ulduzdan,
Dözməz ayrılığa ürəkdə vicdan,
Qoy olsun ellərə tamaşa, Göygöl!*

*Qurtulmaq istədi bu gözəl yurdun,
Çardan ayrılaraq bir dövlət qurdun,
Yeni qızıl çara sən qarşı durdun,
Yetmədi qüvvətin savaşa, Göygöl!*

*...Diksindirdi səni Kirovun adı,
Görmək istəmədin yurdunda yadı,
Sildilər, qalmaq Gəncənin adı,
Gəncənin adını yaz başa, Göygöl!*

*...Tarix bilir türkün qara baxtını,
Amansız uçurdu qardaş taxtını,
Unutma şahların saltanatını
Bel bağla qardaşa, soydaşa Göygöl!*

Digər mühacir şairlər kimi, A.Baycanın da poeziya-sında azərbaycançılıq ideologiyasının əsasını təşkil edən milli-mənəvi dəyərlərin tərənnümü və təbliği önəmli yer tutur. Milliyətçi bir ziyalı kimi, o, ana dilinin, folklorun, ədəbiyyat və incəsənətin «Azərbaycan davası»nda, milli dövlətçilik şüurunun formalaşmasında müstəsna əhəmi-yət daşdığını lazımınca dərk edir, mənsub olduğu xalqın zəngin mədəniyyətindən haqlı qürur duyur, öz şeirlərində bu duyğunu soydaşlarına, ilk növbədə gənc nəslə aşıla-mağa çalışırdı. Bu qürur hissi şairin doğma Azərbaycan dilinə münasibətində özünü daha qabarıq büruzə verirdi. Əhməd Qaracanın düzgün olaraq vurğuladığı kimi: «Dr.

Baycanın ən həssas olduğu konulardan biri də baldan dadlı, sudan duru, qaynaqdan arı olan dadlı türkcəmizdir. Rusların, farsların bütün basqı, terror və çabalarına rəğmən, millətimizin ən ağır şərtlər altında belə dilimizdə xariqə ədəbiyyat və sənət əsərləri meydana gətirdiyini, oğuz türkcəsinin bütün dillərdən, özəlliklə ruscadan və farscadan çox gözəl olduğunu» (2, s.12) A.Baycan «Ana dili» şeirində belə ifadə edir:

*Ana dilin türk dilidir,
Ərdəmlidir, sevimlidir,
Oğuz dilli Azərbaycan
Dilin gözəl rusdan, farsdan.*

Ana dilinin saflığı, yad təsirlərdən qorunması da mühacir şairi qayğılandıran problemlərdən idi. O, Azərbaycan dilinin öz doğma sözləri əvəzinə, heç bir zərurət olmadan digər dillərdən alınma sözlərin işlədilməsini məqbul saymır, soyad sonluqlarımızın ruslaşdırılması əleyhinə çıxır, yeni doğulan körpələrə türk mənşəli adların verilməsini təqdir və təbliğ edirdi:

*Balaların dil açanda
Dili yad dili olmasın!
Bulaq desin,
Qaynaq desin,
Pınar desin;
Deməsin bulağa
Çəşmə!*

(«Dilin qurusun» şeirindən)

*Ad arasan çoxdur, yad adı alma,
Ovlar, yəvlər gülünc, onlar bizə yad,
Ana dilin gözəl, ondan ayrılma,
Balaş, Gülüş, Yaşar nə gözəl bir ad.*

(«Ruslaşma» şeirindən)

«Səməd Vurğunun eşqi» şeirində isə A.Baycan söz və sənətkar azadlığı probleminə toxunur. S.Vurğun poeziyasına məhəbbətini ifadə edən mühacir şairin qənaətinə, totalitar sovet rejimi şəraitində yaradıcılıq azadlığından məhrum olması, marksizm-leninizm ideyalarının təntənəsinə, xalqın azad və firavan həyatına bəslədiyi ümidlərin puça çıxması və bundan dolayı çəkdiyi mənəvi əzablar bu qüdrətli söz ustasının vaxtsız ölümünə səbəb olmuşdur:

*«Kapital»ı qutsal sandı,
Dindardan çox o dindardı,
Şair könlü çalxalandı,
Xəyal dolu inancından
Şeir yazdı yorulmadan.*

*Boşa çıxdı arzuları,
Tez ağardı dərdli başı,
Yazıq uzun yaşamadı,
Öldü vicdan əzabından,
Siqaranın dumanından.*

«Ovçu», «Doldur içək», «Yaxşıdır», «Qayalarda», «Göteni anarkən», «Qış günlərində», «Qarışq yapı», «Hacıleylek», «Ata və oğul», «Keçmiş günlərdən» kimi şeirlər A.Baycanın fəlsəfi düşüncələrinin poetik ifadəsidir. Şair bu şeirlərində dünya, həyatın faniyi, insanın xisləti, ağılla duyğunun vəhdəti, sevginin mahiyyəti barədə qənaətlərini oxucularla bölüşür. «Göteni anarkən» şeiri bu baxımdan xüsusilə səciyyəvidir:

*İnsan varlığında iki ruh yaşar,
Birisi ağıldır, birisi duyğu,
Üstün çıxmaq üçün onlar yarışar,
Hər birinin ayrı, özləmli yolu.*

*Duyğu gözəl, ağıl üstün olmalı,
Duyğu üstün çıxsa, ağıla yazıq.*

*İstək, özləm dərinlərdən doğmalı,
Ağıl unudulsa, duyğuya yazıq.*

*Çoxunun duyğusu üstün ağıldan,
Ey Doğu insanı, hankisindənsin?
Arzuların getsə yanlış yollardan,
Ürəkmi ağlasın? ağılmı yansın?*

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, A.Baycan alman mütəfəkkirləri İ.V.Götedən və F.Nitşedən bəzi poetik nümunələri də orijinaldan türk dilinə tərcümə etmişdir. Götedən edilmiş tərcümələr içərisində «Faust» faciəsindən və «Qərb-Şərq Divanı»ndan parçalar da vardır. Zənnimizcə, bədii tərcümə sahəsində qələmini sınağa qərara almış mühacir şairin məhz Göte və Nitşe yaradıcılığına müraciət etməsi onun fəlsəfəyə və fəlsəfi poeziyaya xüsusi marağının göstəricisidir.

A.Baycan ailə-sevgi münasibətlərində də milli-mənəvi dəyərlərə sadıq bir ziyalı idi. «Uğurlu anılar» şeirində mühacir şair qürbət ellərdə «umulmaz bir anda» qarşısına çıxaraq, mavi gözlərinin cazibəsi ilə onu «maqnit kimi özünə çəkən», kədərli qəlbini məhəbbəti ilə az-çox ovudaraq, yenidən həyat eşqi ilə döyündürən alman qızına – sevgili ömür-gün yoldaşı İnqa xanıma bəslədiyi içli duyğuları dilə gətirir:

*Umulmaz bir anda çıxdın qarşıma,
Sevindi ürəyim, duydu ürəyin.
Sənin gözün mavi, mənimki qara,
Maqnit kimi çəkdi məni gözlərin.*

*İlk sevgidən xeyli illər keçsə də,
Azalmadı, artdı bizim sevgimiz.
Qarşı göstərdiyin içli sevginlə,
Uydu ağla yaxın diləklərimiz.*

*Bir az rahat oldum qürbət ellərdə,
Mən yalnız deyiləm, bir sevgilim var.
Kölgəli, kölgəsiz keçən ömrümə,
Ürək verən gerçək bir mələyim var.*

*Güvənilir bir eş olmasa, canım,
Yaşamanın dadı qalır mı, söylə?
Ey mələk bənzərim, dinim, imanım,
Ömür keçirəlim sevgi, sevinclə.*

A.Baycan öz həssas şair qəlbində yalnız vətəni Azərbaycanın deyil, bütün əsir türk ellərinin dərini, möhnətini gəzdirir, onların da istiqlal mücadiləsini dəstəkləyir, qurtuluşlarına ümid bəsləyirdi. Türkiyə ordusunun 1974-cü ilin iyulunda Quzey Kıbrısdakı uğurlu hərbi əməliyyatı və bu əməliyyat nəticəsində minlərlə Kıbrıs türkünün soyqırımını təhlükəsindən xilas olması şairi xüsusilə ruhlandırılmışdı. O, həmin günlərdə qələmə aldığı «Yürü» şeirində bu zəfərdən duyduğu sevinci ifadə edir, türk əsgərlərinin igidliyinə heyranlığını bildirirdi:

*Yürü! Göz bəbəyim, türkün əsgəri,
Qaldır haqsızlığı, xoş düzən yarat.
Yürü! Alp Arslanın igid ərləri,
Xaini, zalımı o yerlərdən at.*

*Millət arxandadır, yürü aslanım,
Qüvvət də, ağıl da, haqq da səndədir.
Könlüm cusa gəldi, ağrını alım,
Azadlıq ümidi indi məndədir.*

*Unutma! Doğuda dağlar ardında
Orda da əzilən qardaşların var.
Ürək ver, ümid ver, acı onlara,
Sözün keçər sənin, adın-sanın var.*

Şeirdən göründüyü kimi, 1974-cü il Quzey Kıbrıs olayları A.Baycanda doğma vətəni Azərbaycanın qurtuluşuna olan inamı daha da qüvvətləndirmişdi. Mühacir şair o zaman türk dünyasının yeganə müstəqil dövləti olan Türkiyə Cümhuriyyətindən «Azərbaycan davası»na mə-nəvi dəstək istəyir. Bu ərkyana istək isə, şübhəsiz ki, bütün vətənpərvər azərbaycanlıların qardaş ölkəyə bəslədikləri sonsuz məhəbbətdən qaynaqlanırdı. A.Baycan da ömrünün yarından çoxunu Almaniyada yaşamasına baxmayaraq, daim Türkiyədə gedən ictimai-siyasi proseslərlə maraqlanır, bu ölkənin uğurlarına fərəhləndiyi kimi, problemlərinə də biganə qalmırdı. Belə ki, 1970-ci illərin sonları – 1980-ci illərin əvvəllərində sol təmayüllü siyasi təşkilatlar Türkiyədə vəziyyəti gərginləşdirməyə cəhd göstərdikləri zaman şair haqlı olaraq onları milli dövlətçilik maraqlarına xəyanətdə suçlayaraq ifşa edir, türk xalqını Atatürk yoluna sadiq qalmağa çağırırdı:

*Təhlükə soldadır Türkiyəmizə!
Yağular saldırtmış onları bizə!
Sağçılar vicdanlı öz türk oğludur,
Getdikləri yalnız türkün yoludur.*

(«Yeniçərilər xortladı» şeirindən)

*Ey türk oğlu! Qoru öz yurdunu sən,
Yurda yarar gəlməz devrimçilərdən,
Təmizlə yurdunu parazitlərdən,
Əmanətdir türkə o Atatürkdən!*

(«Təmizlə» şeirindən)

Gənclik illərində Azərbaycan istiqlal mücadiləsinə qatılmış A.Baycan ömrünün son anlarına qədər vətəninin qurtuluşuna, üçrəngli bayrağın yenidən əzəmətlə dalğala-

nacağına bəslədiyi ümidləri itirmədi. Son nəfəsində belə onun dodaqlarından «Azərbaycan... Qazax... Səməd...» kəlmələri qopdu (4).

*Mən görməsəm, gənclər görsün gülər üzlü Mayısı,
Nə mutludur bəkləyənlər ümid dolu yarını.
Dalğalansın endirilmiş ay-ulduzlu bayrağım*

- deyən mühacir şairin ömrü cəmi ikicə il vəfa etsəydi, o, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasının canlı şahidi ola bilərdi. Əlamətdar haldır ki, 1991-ci ildə Bakıda keçirilmiş «Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı» beynəlxalq elmi simpoziumunda A.Baycanın da xatirəsi anıldı, yarıdıcılığından bəhs edildi. Mühacir şairin poetik irsinin Vətəninə mükəmməl nəşri və ətraflı araşdırılması isə çağdaş ədəbiyyatşünaslığımızın vəzifələri sırasındadır.

ƏDƏBİYYAT:

1. *Dr. Alazan Baycan*. Gönül sazından. Ankara, 1983, 100 s.
2. *Dr. Alazan Baycan*. Dağ çiçəkləri. Ankara, 1987, 170 s.
3. *N. Hazar*. Alazan Baycan vefat etti. «Türk kultürü», Ankara, 1989, sayı 321, s.60.
4. *Abbas Zamanov*. Bir mühacir şairin taleyi. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 4 may 1990, № 16 (2411).

«AÇIQ KİTAB» ROMANINDA
SABİR SATİRASİ ƏNƏNƏLƏRİ

«Açıq kitab» romanında belə bir yer var: «Onlar söhbət eləyə-eləyə Sabir bağının qabağına çatdılar. Sadıq kişi heykələ baxdı:

- Bu Nikolaya sataşan şair deyilmi, Vahid?

- Bəli, Sabirdir.

- Ciyərli adam imiş rəhmətlik.

- Ciyər xəstəliyindən də öldü» (Mir Cəlal, Seçilmiş əsərləri, 2 cildə, 2-ci cild, Azərbaycan Dövlət Nəşriyatı, Bakı, 1987, s. 61; sitatlar bu mənbədənir)

Bu, romanda M.Ə.Sabirin xatırlandığı yeganə yer deyildir; daha bir neçə dəfə keçmişin tənqidilə bağlı məqamlarda Sabir yada düşür. Əlbəttə, burda qeyri-adi nəşə yoxdur: Sabir – yeni cəmiyyət quruculuğunda proletariatin güvəndiyi simvol-simalardandır.

Əsərin başqa bir yerində, Rübabə ilə Vahidin toy məclisi epizodunda ata (Səttarzadə) Füzulinin kitabını təbliğ edir:

«- Bu dünyada hər kəsin bir etiqadı, bir əqidəsi var. Biri Qurana, biri incilə itaət edir, biri təbiəti, maddəni üstün tutur, biri də bunlara inanmır, quru bir heçə ürək bağlayır...

... Səttarzadə oğlanın da, qızın da alnından öpdü. Üçüncü dəfə kitabı göyə qaldırıb onların üzünə baxdı:

- Balalarım! Füzuli kimi sevin! Onun kimi böyüyün!» (s. 151) Bu isə 1920-30-cu illərin romantizmə hücum kompaniyasından qalib çıxmış M.Füzuli etiqadıdır; yazıçı romanda dəfələrlə bu etiqada üz tutur, qəhrəmanlarını Füzulidən birbaşa sitatlarla üz bəsurət qoyur.

«Açıq kitab» romanını Mir Cəlal 1941-ci ildə tamamlamışdır. O, həmin dövrün az yazıçılarımızdandır

ki, yeni sovet ədəbiyyatının istədiyi normaları kənarında yox, klassikamızda aramış, yaradıcılığında klassik ədəbiyyatın dərslərindən bilavasitə bəhrələnmişdir.

O cümlədən «Açıq kitab» romanında qarşı-qarşıya duran iki başlanğıcın – işıq və qaranlığın, xeyir və şərin, pozitiv və neqativin, tərənnüm və satiranın təqdimi, səciyyələndirilməsində ədib iki danılmaz avtoritetdən: M.Füzuli və M.Ə.Sabirdən yan keçmir. Bunlardan birincisinin yeri, təsiri romanda ikincisindən az deyil də, çoxdur; amma bu halda məruzəmizin predmeti məhz ikincidir – Sabir gələnləridir, hərçənd Sabir özü də M.Füzulidən gəlirdi.

Əvvəldə verdiyimiz sitatı yada salsaq, 1930-cu illərdə cəmiyyətdə baş verən hadisələri satiraya gətirmək heç də asan olmayıb, yazıçıdan «ciyərli olmağı» istəyirdi, bunu ustalıqla, günün konyuktur tənqid-ifsə üsullarına uymadan etmək isə ikiqat çətin idi. Hər bir əsərində olduğu kimi, «Açıq kitab»da da aydın, konkret ideya-mətləbdən çıxış etdiyindən, güman, bu çətinliklər gənc Mir Cəlali heç qorxutmamışdı da; onun müttəfiqi vardı – Azərbaycan ədəbiyyatının canlı və diri gələnləri!

Niyə məhz Sabir? Artıq xatırladığımız motiv – Mirzə Ələkbərin «proletariat dostu» statusu öz yerində; əvvəla, Azərbaycan nasirlərinin ustadı adlandırdığı Cəlil Məmmədquluzadənin ironiya və yumorundan Mir Cəlal sıra hekayələrində gərəyincə bəhrələnmişdi, və sonralar da bütün yaradıcılığı boyu Mirzə Cəlil situasiyalarını gördümü, bəhrələnəcəkdə də (romanda da belə məqamlar yox deyildir). Amma görünür, «Açıq kitab» yazıçıdan daha çox, açıq, birbaşa, birmənalı satira istəyirdi; 1930-cu illərin ikinci yarısında həyatda baş verən və adekvat olaraq da romanda əksini tapan hadisələr də bunu deyir bizə.

Romanın süjeti elə bir dərin ictimai konfliktə dayanmır; intriqa əsası kor-kor, gör-gör situasiyalar zəmi-

nindədir; hətta özlüyündə gülünc və parodikdir: Gəldiyev adlı bir məmur-tələbə (!) bir-birini sevən iki gənci - Vahid və Rübabəni qısqanclıq zəminində təqib edir, amma vəziyyətə bax ki, bütövlükdə cəmiyyət buradan törəyən «oyun»a qoşulur, qəhrəmanlara münasibətdə bu və digər qütbə bölünür. Gəldiyev, İsmiyev, Verdiyev, Qurd oğlu Qədir, Qurban, Ağca xanım və s.-ləri bir tərəfdə; Vahid, Rübabə, gənclərin valideynləri (Səttar-zadə, Sadıq, Fatma arvad), Muxtar, Vəzirbəyli və b. -ləri digər tərəfdə.

Məsələ burasındadır ki, sanki təsadüfi olan həmin intriqanın doğurduğu situasiyalar heç də təsadüfi deyil, Gəldiyevçilik - hamının hər gün üzdeşdiyi, gördüyü və artıq öyrəşdiyi hadisələrdir (romanda bunu ayrı-ayrı surətlərin nəinki eyni, oxşar situasiyalarında görürük, dilindən də eşidirik); o qədər ki, yaşanan (sovet) cəmiyyətində elə bu cür təsadüflərin tipikliyinə hökmfərma olduğu aşkar olur; hətta xoşbəxt sabah, gələcək uğurlar naminə təsadüf bildiyi gerçəklərlə çoxları barışır da. Amma təbii ki, ədəbiyyat, sənət bununla barışmır. Romanda ideya-mətləb də, satiranın predmeti də elə bu - durmadan sovet gerçəklərini (təsadüflərini) törədən situasiyanın ifşasından ibarətdir.

«Açıq kitab» romanında satira ilə Sabir satirasını heç də məzmun-mündəricə planında müqayisə etmək fikrimiz yox; bunlar fərqli miqyaslarda olan hadisələrdir. Sabir satirası amansız millətlər savaşında heç cür yerini, həqiqətini, idrakını tapammayan millətini böyük maarifçilik idealları işığında amansızcasına qırbaqlamaqdan predmet tapır, onun kəskinlikdən özgə tutacağı yoxdur. Romanda satiranın mövqeyi daha zəifdir, çünki yazıçı diqqəti bununla yanaşı, həm də müsbət başlanğıca - Vahid-Rübabə xəttində təqdimlədiyi sabahını, xoşbəxtliyini arayan, quran xalqın taleyi mövzuna haçalanmışdır. O ayrı məsələdir ki, yazıçı həmin

xətti də romanda məhz gələnlər - Füzuli sevgisi işığına tutub, uyarmağa, həzm etməyə çalışır.

Mir Cəlal romanda Sabir satirasının bilavasitə poetikasından, poetik strukturundan bəhrələnmişdir. O bir yazıçı fəhmi ilə aşkar duyur ki, müsbət idealın ziddinə olaraq, cəmiyyət başdan-başa Hophopnamə situasiyaları içrədir, dindirən, ərzi-halını özü danışacaqdır. Əsərdə satirik surətlər (Gəldiyev, Verdiyev, İsmiyev, Qurd oğlu Qədir, Ağca xanım və b.) monoloji fəxarətlə parçası olduqları sovet gerçəklərini təqdim edir, onun bilavasitə daşıyıcısı kimi çıxış edirlər; və buradaca diaoloji planda - özgə nöqtəyi-nəzərində ifşa olunmalarının heç fərqudə də deyillər. Bu, gerçəklərin tip-obraz strukturlaşdırılmasında Sabir üsuludur; necə ki, Sabir satirasının personajları - sosial motivlənmiş, ən müxtəlif cəmiyyət hadisələri və zümrələrinin daşıyıcıları: hacılar, məşədilər, intilgentlər, müəllimlər, bəy-rəiyyət, təcir-dilənçi, fəhlə-kəndli və s. birgəlikdə millət mənzərələrinə ayna tutur, eləcə də analoji planda romanda Gəldiyev və Gəldiyevçiliyin təqdim etdiyi növbənöv tipajlar bütövlükdə sovet durumunu məharətlə sərgiləyirlər. Bir qədər əvvəl «Sevil», «Almaz», «Dönüş», «Yaşar» kimi pyeslərində C.Cabbarlı eyni uğurla Sabir satira üsulunu publisist aktuallığı ilə səhnəyə tətbiq etmişdi. 1930-cu illərin sonlarında Mir Cəlal bunu həmçinin «Açıq kitab»da roman təcrübəsinə daxil etdi.

Satira tək-cə yazıçının ayrı-ayrı surətləri fərdiləşdirməsində (Gəldiyevdə, Verdiyevdə, Qurd oğlu Qədirə, Ağca xanımda) təzahür etmir; Gəldiyevçilik sayəsində romanda hər bir surətin düşdüyü situasiyanın özü də, eynən Hophopnamədə olduğu tək, qəfil satira mənzərələri yaradır (nümayişdən ayrı düşmüş Vahidin, anasına yas saxlamaqda ittiham olunan Rübabənin, Gəldiyevdən Gəldiyevə şikayət edən Səttarzadənin, hətta olmayan, gözlədiyi direktivlərdən asılıb-qalmış Verdiyevin epizodlarını yada salaq).

Bu baxımdan Gəldiyev təkcə ayrıca bir personaj kimi deyil, həm də «sinfi mübarizənin kəskinləşdiyi» dövrün hər həqiqətinə dəqiq düşən açar-obraz kimi də mənalı və çoxçeşidlidir. Hər yerdə hökumət direktivləri, təşkilat, partkom, məmur özbaşınalığını təqdim və təmsil edən Gəldiyev qınağa gəlirsə də, zavalıdır; çünki başı da, gücü də, əməlləri, dəlil-sübutları da heç yerdən faş olan «sinfi mübarizə» fəlsəfəsinə bağlı. Romanda birçə Gəldiyev obrazının dilindən tutub, 30-cü illərin sinfi absurdunun onlarla mənzərəsini cizmaq olur.

Lap Sabirin «urusbaşlar»ı tək, Gəldiyev obrazının semantikasını da maraqlıdır. Bu, birbaşa kənardan gəlməklə bağlıdır, hər situasiyaya düz gəlməyəmi işarədir, ya hər işin üstünə mərdimazarın gəlməsini vurğulayır; eynən bunun Verdiyevi də var: cavabımı, yermi, ya söz verdi – ümumiləşmiş şəkildə hər birinə uyğun gəlir.

Beləliklə, bu gün artıq əminliklə deyirik: 1930-cu illərin sovet gerçəklərinə Mir Cəlalın Sabir ənənələri ilə cavab verməsi tamamilə təbii idi. Halbuki «Açıq kitab» romanının zamanında refleksiya da burada tənqidi realizm ənənələrinin olmasına xüsusi diqqət cəlb etmişdi. İlk reaksiyada «həqiqətin üzünə dik baxan» (M.Cəfər) roman kimi pozitiv qiymətləndirilən əsər, 1940-cı illərin ikinci yarısında hətta «tənqidi realizm təhlükəsinə aparıb çıxara bilən» (S.Vurğun) əsərlər sırasında anılırdı. Aydın ki, bu qorxu sovet ədəbiyyatının bugün tənqidi yanaşdığımız öz tipologiyası ilə bağlı bir məsələydi. «Açıq kitab» romanı isə, əksinə, açıq şəkildə diqqətimizi bir daha həmin dövrün həqiqətlərinə cəlb edir.

Rus ədəbiyyatının 1920-30-cu illər həqiqətlərindən bəhs açan satirik bir şedevri var – İlf və Petrovun «12 stul» əsəri; zamanın aynası kimi dəfələrlə ekranlaşdırılıb. Sadəcə müqayisə xatirinə xatırlatmıram, əslində, bu

da sovet romanı idi; bəzən sovet ədəbiyyatından şikayətlənir, sovet dövrü gerçəklərini doğru-dürüst əks etdirən mətnlər arayıq. Bizdən xeyli uzaqda qalsa da, «Açıq kitab» romanı bu baxımdan xarakterik olub, xatırlanmalı əsərlərdəndir. Romana verdiyi epigrafdan yazıcının vurğuladığı kimi: «Bəzi ulduzlar kiçik olduqları üçün yox, yüksəkdə olduqları üçün görünməzlər».

SƏMƏD VURĞUN LİRİKASINDA DAĞ OBRAZI

Səməd Vurğun Azərbaycan xalqının dünya ədəbiyyatına bəxş etdiyi ən görkəmli şəxsiyyətlərdəndir. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənabları 6 fevral 2006-cı ildə onun anadan olmasının 100 illiyinin geniş şəkildə qeyd olunması ilə bağlı sərəncam imzalamış, ədibin ədəbi – bədii irsini, ictimai fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmişdir. Sənəddə deyilir: “Səməd Vurğunun yaradıcılığı XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin ən parlaq və təkrarsız səhifələrindən birini təşkil edir. Müasir Azərbaycan dilinin və ədəbiyyatının zənginləşməsində böyük rol oynamış sənətkarın bədii irsi mədəniyyətimizin inkişafında bütövlükdə yeni mərhələ olmuşdur. Azərbaycan Elmlər Akademiyasının ilk akademiklərindən biri olan Səməd Vurğunun görkəmli ictimai – siyasi xadim kimi xidmətləri də təqdirə layiqdir” (7).

S.Vurğunun adı həmişə Azərbaycan ədəbiyyatının korifeyləri ilə, o cümlədən Nizami, Füzuli, Vaqif, Sabir, Ü.Hacıbəyov, H.Cavid və başqaları ilə bir sırada çəkilmişdir. O, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının yaradıcılarından biri, görkəmli şair, dramaturq, tərcüməçi, ədəbiyyat nəzəriyyəçisidir.

Səməd Vurğunun ədəbi-bədii irsi və bu irsin geniş şəkildə araşdırılması ölkəmiz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra daha da aktualıq kəsb etmişdir. S.Vurğun əsərlərinin müasir dərkini indi qarşıda duran əsas istiqamətlərdən biridir. Bu gün Azərbaycan ədəbiyyatının tarixini, onun dünya ədəbi fikrində olan mövqeyini S.Vurğunsuz təsvir etmək olmaz. S.Vurğunun yaradıcılığı poeziyamızda

orjinal hadisədir. Onun əsərləri Azərbaycançılıq ideologiyasının və şüurunun, o cümlədən müasir ədəbi dilimizin formalaşmasında əvəzsiz rol oynamışdır. Akademik Bəkir Nəbiyev ədibin bədii irsini yüksək dəyərləndirərək yazır: “Səməd Vurğun Azərbaycan şeir dilini o vaxtdək görünməmiş yüksək poetik səviyyəyə qaldırmış, onun həm məzmun, həm də təsvir və ifadə vasitələri xəzinəsini xeyli zənginləşdirmişdir” (6, s.349).

Səməd Vurğun lirikasında yüksək sənətkarlıqla, bədii zövqlə yaradılmış təbiət obrazları xüsusi bir silsilə təşkil edir. Təbiət mövzusunə müraciət şairin yaradıcılığın ilk dövrlərindən sonuna qədər davam etmişdir. O, təbiət mövzusunun yaradıcılığı üçün aparıcı olduğunu xüsusi olaraq vurğulamışdır. O, şeirlərinin birində deyirdi:

Vuruldu mən o gün ki, şeirə, sənətə,

Unutdum sevdiyim ayləncələri.

Aşiqəm insana və təbiətə

Əlim qələm tutub yazandan bəri. (10, s.226)

İnsan və təbiət onun yaradıcılığının əsas mövzularındandır və bu mövzuların hər biri onun üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Səməd Vurğunun əsərlərində Azərbaycan təbiəti dil açıb danışır, insan ruhunun tərcümanı kimi təsvir olunur. O, əsərlərində təbiəti insanlaşdırır, insanı təbiətləşdirir. Poeziya dilinin sadəliyi və xəlqiliyi böyük sənətkara bu mövzunu daha da zənginləşdirmək və inkişaf etdirmək imkanı vermişdir. Onun təbiət obrazlarına müraciəti bir sıra məqsədlərə xidmət edir. Bu daha çox özünü Azərbaycan təbiətini və onun təmsilçilərini də obrazlaşdırmaqda, tərənnüm etməkdə biruzə verir. Bununla yanaşı təbiət yalnız fon kimi verilmir, o, hadisələrə müdaxilə də edir. Ümumiyyətlə, S.Vurğun təbiət hadisələrini mənalandırmaqda zəngin yaradıcılıq təcrübəsi olan bir sənətkardır. Eyni zamanda S.Vurğunun yaradıcılığında təbiətə ictimai

məzmun verilir, ondan simvol kimi də istifadə olunur. S.Vurğun yaradıcılığında təbiət təsvirindən bəhs edən ədəbiyyatşünas alim Cəlal Abdullayev yazır: “Təbiət, peyzaj bir obraz kimi həmişə S.Vurğunu bütün əsərlərində düşündürmüş, şair ondan bir ədəbi priyom, bədii vasitə kimi yerli – yerində istifadə etmişdir” (1, s.92).

Onun lirikasında təbiət obrazlarına, onların təsvirinə nəzər salanda şairin ənənələrə sadıqlığının şahidi oluruq. Eyni zamanda ənənə üzərində inkişaf edən bu poeziyanın novatorluğunu da hiss edirik. Dağ, yaylaq, bulaq, duman, bənövşə və s. kimi təbiət obrazları milli ədəbiyyatımız üçün xarakterikdir. Bu obrazların hər biri xalqımızın həyat tərzini, güzəranı ilə bağlıdır. Şifahi xalq ədəbiyyatımızdan üzü bəri müasir poeziyamıza qədər bu obrazlar ədəbiyyatımızda təsvir olunmuşdur. Bu mənada burada yeni söz deməyin məsuliyyəti və çətinliyi göz önündədir. Ancaq dağlar, dərələr, yaylaqlar, bulaqlar, bütünlükdə təbiət o qədər füsunkar, rəngarəng və təkrarsızdır ki, istedadlı qələm sahibi üçün bu mövzuda hər zaman yeni söz demək şansları qalır. Ədəbiyyatşünas alim Şirindil Alışanlı çox işlənmiş mövzularda orjinal əsər yaratmağın mümkünlüyündən bəhs edərək yazır: “Hissin və fikrin vəhdəti çox işlənmiş mövzunu belə orjinal səsləndirə bilir” (2, s.193). S.Vurğun poeziyasında olan bu cür obrazların təqdiminə nəzər saldıqda onun bir sənətkar olaraq bu məsuliyyəti yaxşı dərk etdiyini və bu işin öhdəsindən uğurla gəldiyinin şahidi oluruq.

Şifahi xalq ədəbiyyatımızda, o cümlədən klassik və aşıq ədəbiyyatımızda dağ obrazına daha çox rast gəlinir. Bu mövzu Azərbaycan ədəbiyyatı üçün aparıcı və doğma bir mövzudur. Başı qarlı, dumanlı əzəmətli dağlar Azərbaycan təbiəti üçün xarakterikdir və bütün bunlar dağ bədii obraz səviyyəsinə yüksəltmişdir. Xüsusilə aşıq poeziyasında dağ mövzusu əhəmiyyətli yer tutur. Onun kökü isə Azərbaycanın zəngin folkloruna gedib çıxır. Dağ haq-

qında çoxlu sayda əfsanə, rəvayət, atalar sözləri və aforizmlər vardır. “Dağ – dağa arxadır, insan – insana”, “Dağ – dağa rast gəlməsə də insan – insana rast gələr”, “Dağ başına qış, igid başına iş gələr” və s. bu kimi əsrlərin yaddaşından süzülüb gələn ifadələr mövzunun qədimliyi, eyni zamanda ədəbiyyatımız üçün xarakterik olduğunu göstərir. Dastanlarımızda da bu ənənə inkişaf etdirilir. “Kitabi – Dədə Qorqud”da, “Koroğlu”da dağlara müraciətlə deyilmiş xeyli nümunələr vardır. Hər iki dastanda tez – tez “qarşı yatan qara dağ” ifadəsinə rast gəlirik. Bu nümunələrdə də dağ bir bədii obraz olaraq götürülür və bu obraza müxtəlif cür yanaşmalar ifadə olunur. Dastanlarımızda dağ daha çox igidlərin arxası, xilaskarı, vəfalı dostu, sirdaşı kimi təsvir olunur. “Koroğlu” dastanında Alı kişi oğlu Rövşənlə yurd salmaq, məskən qurmaq üçün yer seçəndə məhz bir dağ belini seçir.

Təbiət vurğunu olan, onu vəsf etməkdən yorulmayan və ilhamını da məhz təbiətdən, dağlardan alan S.Vurğun yaradıcılığı da bu mövzuda öz sözünü demişdir. Böyük S.Vurğun poeziyamızın bu qədim və zəngin ənənəsinə sadıq qalmışdır. Onun yaradıcılığının bu xüsusiyyətindən bəhs edən Bəxtiyar Vahabzadə yazır: “Şairin təbiət gözəlliklərinə həsr etdiyi “Dağlar”, “Dilcan dərəsi”, “Göy – göl”, “Bizim dağların”, “Çiçək”, “Kür çayı”, “Ellər dünyası” kimi şeirləri də təbiətin özü qədər saf və şairanədir” (9, s.31).

Bu mövzu onun poeziyasında öz inkişafının növbəti və keyfiyyətə yeni mərhələsini yaşamışdır. Şair dağlara ilk növbədə yaradıcılığının ilham mənbəyi kimi yanaşmış, ilhamını məhz dağlardan aldığını vurğulamışdır. Bu misrələr S.Vurğunun ilham qaynaqlarını müəyyənləşdirir:

Binələri çadır – çadır

Çox gəzmişəm özüm, dağlar.

İlhamını sizdən aldı

Mənim sazım, sözüm, dağlar. (11, s.56)

“Koroğlu”da da qoç Koroğlu onu yetirən, ərsəyə gətirən qüvvənin dağlar olduğunu bəyan edir:

*Məni binadan bəslədi
Dağlar qoynunda, qoynunda.
Tülək tərənlar səslədi,
Dağlar qoynunda, qoynunda. (8, s.118)*

Dağ S.Vurğun yaradıcılığında bir bədii obraz olaraq müxtəlif tərəflərdən işlənmişdir ki, onun da əsasını dağların tərənnümü təşkil edir. Şair Azərbaycan dağlarının özünəməxsusluğunu, bənzərsizliyini məharətlə qələmə almışdır:

*Üstündən karvan yeriməz,
Sıxdır dumanların, dağlar!
Yayda – qışda heç əriməz
Quzeylərdə qarın, dağlar! (11,s.236)*

Burada olan təsvir dağlar üçün o qədər xas, o qədər uğurludur ki, yəqin ki, dağların əzəmətli, qüdrətli bir obrazını yaratmaq üçün bundan yaxşı təsvir, orjinal ifadələr işlənə bilməzdi. Burada təbiət mövzusunun qələmə alınması zamanı müəllifin bir sənətkar olaraq fərdi poetik üslubu, yaradıcı bir şəxs olaraq potensialı ortaya çıxmışdır. Şeiri oxuduqca insanın qarşısında öz gözəlliyi və əzəməti, eyni zamanda orjinallığı və bənzərsizliyi ilə seçilən, fərqlənən bir təbiət panoraması açılır.

Dağ ədəbiyyatımızda həmişə qəhrəmanlıq rəmzi kimi təsvir edilmiş, igidlər ona sığınmış, ona arxalanmışlar. Əzəmətli Azərbaycan dağlarının qəhrəman obrazı S.Vurğun qələmində sənətkarlıqla işlənmişdir. Şair dağların əzəmətindən söz açarkən onları pəhləvanlara bənzətmiş, bu şəkildə obrazlaşdırmışdır:

*Yenə də durursan pəhləvan kimi,
Çirməyib qolunu mərdana, dağlar.
Könül yenə bəhri – bəpəyan kimi
Səslənir çalxana-çalxana, dağlar. (10, s.55)*

Məlumdur ki, ayrı-ayrı bədii nümunələrdə dağ insanın dostu, sirdaşı kimi də obrazlaşır, insanlar dərini ona danışır, sırrını onunla bölüşür və beləliklə də bir yüngüllük, təsəlli tapır. Şairin “Şuşa” şeirində dağların bir yoldaş, sirdaş kimi obrazı yaradılmışdır. Lakin burada orjinallıq ondadır ki, müəllif dağları Şuşanın ömür yoldaşı kimi obrazlaşdırmışdır:

*Bir əcəb gülşəndir torpağın, daşın
Dumanlı dağlardır həyat yoldaşın.
Bir ağrı gördümü ömründə başın
Ey fitrən xəlq olmuş təbabət Şuşa! (10, s.142)*

Ümumiyyətlə dağların dost, sirdaş obrazını şair bir sıra şeirlərində təsvir etmiş, öz ağrılarını, acılarını, dərini onunla bölüşmüşdür. Bu şeirlərdə təbiət insanlaşdırılır. Aşağıdakı parçada isə nakam məhəbbəti yolunda əzablar çəkən, dərnlərə düçar olan aşıqın dağlara üz tutması, öz dərini dağlarla bölüşməsi ifadə edilib. Bu misralarda dağ aşıqın üz tutduğu, dərini bölmək istədiyi bir sirdaş olaraq poetik obraz səviyyəsinə yüksəldilmişdir:

*Hay vurub, qıy vurub səs sal dağlara,
Gözəllər oylağı göy yaylaqlara.
Mənim bu dərdimi de oylaqlara
Sinəmdən oxladı bir maral məni. (11, s.229)*

Dağ həm də bir yoldaş kimi vəfaldır, vədinə, ilqarına əməl etməkdə hətta insandan da irəli getməyi bacarır. O, insanın hər zaman sadıq yoldaşdır: yaxşı gündə də, yaman gündə də:

*Laçınların göydən enməz,
Qayaların baxar dinməz.
Yaman gündə üzün dönməz,
Pozulmaz ilqarın, dağlar. (11, s.236)*

Yuxarıdakı parçada “Ey fitrən xəlq olmuş təbabət Şuşa!” misrasında həmçinin dağların bir həkim, loğman obrazı yaradılmışdır. Bu da Azərbaycan ədəbiyyatı üçün xarakterikdir. Dağ, yaylaq Azərbaycan ədəbiyyatında həmişə loğman təbiəti ilə insanı cavanlaşdıran, ömrünü uzadan bir vasitə, bir təbabət ocağı, bolluq- bərəkət rəmzi kimi təsvir olunur. S.Vurğunun bir sıra şeirlərində dağların bu şəkildə təqdiminə, obrazlaşdırılmasına rast gəlirik:

*Qayaları baş – başadır,
Quzeyləri tamaşadır.
Gödək ömrü çox yaşadır
Canım dağlar, gözüm dağlar. (11, s.56)*

Digər bir misal:

*Yasəmənla, gül reyhanlar qucağı,
Bizim dağlar bir təbabət ocağı. (10, s.58)*

Dağlar mövzusu S.Vurğunun yaradıcılığında xüsusi bir xətt təşkil etmiş və ömrünün sonlarına qədər davam etmişdir. Ömrünün sonlarında əzəmətli Kəlbəcər dağlarında olan S.Vurğun buranın təbiətinə, havasına heyran olmuş, bu silsilədən olan ən gözəl şeirlərindən birini də Dəlidağda yazmışdır:

*Aşıq Şəmşir, Dəlidağdan keçəndə,
Kəklikli daşlardan xəbər al məni.
Ceyran bulağından qızlar içəndə
Saz tutub, söz qoşub yada sal məni. (11, s.229)*

Kəlbəcərdən həyat yoldaşı Xavərə yazdığı məktubunda da bu yerlərin bənzərsiz olduğunu xüsusi vurğulamışdır: “Əzizim Xavər! İstusu mənə çox kömək eləyir. Bütün ömrümdə bu qədər təsirli su, təmiz hava görməmişəm.”(5, s.242). Kəlbəcəərə səfəri zamanı gözəl poeziya nümunələri yaratmaqla bərabər S.Vurğun Aşıq Şəmşir kimi bir dahini kəşf etmiş, Azərbaycana və dünyaya tanıtdırmışdır. Necə deyərlər dağ dağa rast gəlmişdir. Aşıq Şəmşir isə öz növbəsində ömrü boyu dağlardan, onun əzəmətindən yazan S.Vurğunun özünü dağa bənzətmiş, onu əzəmətli dağlarla, zirvələrlə müqayisə etmişdir. Burada bənzədilənlə bənzəyənin nə qədər də uyğun gəldiyinin şahidi oluruq:

*Qoşqarla yanaşı duran adın var,
Bizim el tanıyır uca dağ səni.
Elimin, günümün böyük şairi,
Bilirik şeirdə bir mayak səni! (3,s.62)*

S.Vurğunun dağlar mövzusunda yazdığı ənənəvilik özünü aşıq poeziyasının, xalq ədəbiyyatının bir sıra nümayəndələrinin şeirləri ilə uyğunluğu, səsləşməsi şəklində də göstərir. Üstünə ellər köçən, suyundan gəlinlər- qızlar içən, insanın nəfəsi ilə daha da gözəlləşən dağları S.Vurğun Aşıq Ələsgər sayacağı təsvir edir:

*Çox gözəl olursan ellər köçəndə,
Suyundan gəlinlər, qızlar içəndə.
Qıy vurub tərhanlar yel tək keçəndə
Bir vəlvələ düşür hər yana, dağlar. (10, s.55)*

Aşıq Ələsgərə nəzər salaq və doğmalığın, yaxınlığın şahidi olaq:

*Yazın bir ayıdır ən gözəl çağın;
Kəsilməz çeşməndən gözəl yığnağın.*

*Axtarma metalin, yağın, qaymağın...
Zənbur çiçəyindən bal alı, dağlar!* (4, s.36)

S.Vurğun dağların tərənnümünə yalnız dağlara həsr etdiyi şeirlərində yer verməyib. Onun dillər əzbəri olan və Azərbaycanın poetik xəritəsi hesab edilən “Azərbaycan” şeiri də dağların tərənnümü ilə başlayır:

*Çox keçmişəm bu dağlardan,
Durna gözlü bulaqlardan;
Eşitmişəm uzaqlardan
Sakit axan arazları;
Sınamışam dostu, yarı...(10, s.266)*

Bu bir daha bu mövzunun, o cümlədən dağ obrazının xalqımızın həyat tərzini, güzəranı ilə bağlılığını, onun ayrılmaz bir elementi olmasını sübut edir. Onun dağlar mövzuna həssaslıqla yanaşması əlbəttə ki, həm də böyüdüüyü mühitlə, keçirdiyi güzəranla da sıx bağlıdır. O, gəncliyini at belində dağlar döşündə keçirmişdir.

S.Vurğun lirikasında dağlar qeyd etdiyimiz kimi müxtəlif cür və Azərbaycan ədəbiyyatının ənənələrinə uyğun şəkildə obrazlaşdırılmışdır. Dağları həvəslə tərənnüm edəndə şair onun gözəllik obrazını, onu şəfa, təbabət mənbəyi adlandıranda təbib, loğman obrazını, dərini, ağrısını onunla bölüşəndə dost, sirdaş obrazını, ona güvənəndə, bənzəmək istəyəndə qəhrəman obrazını yaratmışdır. S.Vurğunun dağlar mövzusunda daha bir maraqlı məqam var. Əgər S.Vurğun şair olaraq ilhamını dağlardan aldığı, şeirə dağ havasından, dağ əzəmətindən gəldiyini deyirsə, eyni zamanda dünyadan gedəndə də onu dağların yad edəcəyini, dağların yaddaşına köçəcəyini, həmin yaddaşda yaşayacağını- yəni gəldiyi yerə qayıdacağını da bəyan etmişdir:

*Bir qonağam bu dünyada,
Bir gün ömrüm gedər bada.
Vurğunu da salar yada
Düz ilqarlı bizim dağlar.* (11, s.56)

Bu Tanrı fəlsəfəsidir, hardan gəlmişiksə ora qayıtmaq istəyidir ki, S.Vurğun bunu ustalıqla bəyan etmişdir.

Böyük şair bir şeirində isə dağlara bənzəmək istəyini bildirmişdir. Əzəmətli, vüqarlı dağlara bənzəmək istəyən şair bunu bacardı. Bu gün artıq S.Vurğun Azərbaycan poeziyasının əzəmətli sıra dağlarından biridir.

Təbiət yaradıcılığının istənilən mərhələsində S.Vurğun yaradıcılığının əsas mövzularından olmuş, şair bu mövzu çərçivəsində zəngin obrazlar sistemi yaratmış, bu obrazları ədəbiyyat tariximizdə həmişəyaşar etmişdir. Onun poeziyası təbiətdən gələn ruhla, ilhamla əlçatmaz zirvələrə qalxmışdır. Eyni zamanda bu təsir qarşılıqlı olmuşdur. Onun qələmindən çıxan təbiət obrazları silsiləsi ilə təbiət özü əlçatmaz zirvələrə ucalmışdır. Bu şeirlər oxucularda yüksək estetik zövqün formalaşmasında da mühüm rol oynamışdır. Bu şeirlərdə S.Vurğunun bir insan olaraq fərdi duyğuları, ürək çırpıntıları da əks olunmuşdur. Bununla belə şair bu duyğularını öz poetik istedadı ilə zənginləşdirmiş, onları ictimai əhəmiyyətli etmiş və hər kəsə doğma bir şəkildə təqdim edə bilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Abdullayev C.* Səməd Vurğun poetikası. Bakı: Gənclik, 1976, 159 s.
2. *Alışanlı Ş.* Sözlün estetik yaddaşı. Bakı: Elm, 1994, 228 s.
3. *Aslan M.* Saxla izimi, dünya. Bakı: İşıq, 1989, 138 s.
4. *Aşıq Ələsgər.* Əsərləri. Bakı: Şərq – Qərb, 2004, 400 s.
5. *Bayramov A.* Səməd Vurğun yaradıcılığında insan: Müasirlik və ümumbəşəriyyət. Bakı: Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı, 1993, 319 s.
6. *Nəbiyev B.* Çətin yollarda. Bakı: Elm, 2000, 780 s.

7. Səməd Vurğunun 100 illik yubileyi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı// Ədəbiyyat qəzeti. 2006, 10 fevral.

8. Koroğlu.(dastan) Bakı: Azərənəsr, 1965, 375 s.

9. *Vahabzadə B.* Səməd Vurğun sənəti. Bakı: 1968, 348 s.

10. *Vurğun S.* Əsərləri. Yeddi cildə. I cild. Bakı: Elm, 1985, 448

s.

11. *Vurğun S.* Əsərləri. Yeddi cildə. II cild. Bakı: Elm, 1985, 408

s.

Aynurə Mustafayeva

S. VURĞUNUN YARADICILIQ FƏRDİYYƏTİ VƏ TARİXİ MÖVZU

Tarixiliyin məna və məzmun təkamülü, 20-ci illərdən sonra nəinki Azərbaycan, ümumən çoxmillətli sovet ədəbiyyatı üçün vahid ədəbi metod kimi qəbul olunan sosialist realizminin bədii-estetik prinsipləri ilə müəyyənləşirdi. Bu yaradıcılıq metodu öz mövqelərini itirdikdən sonra onun bədii-estetik sxemlərində yaranan əsərləri bəs hansı ədəbi tale gözləyirdi? Onlar da öz ömürlərini başa vurmağa, ədəbi prosesdən ədəbi arxivə yollanmağamı məhkum idilər? Azərbaycan ədəbiyyatı üçün çox əlamətdar bir dövr olan sovet dönəmində baş verənlərin özündən sonrakı ədəbi mərhələyə necə proyeksiya olunduğunu müşahidə edən professor Y. Qarayevin ifadə etdiyi kimi “çox dəqiq layihə ilə ucaldılan miqyaslı və möhtəşəm bina, sən demə, o qədər də möhkəm deyilmiş, çox yerdən çatlayıb-uçulubmuş və indi neçə-neçə yazıçını, şairi, ədəbi nəslə bu uçuqlarda məhv olmaq, itib-batmaq qorxusu gözləyir”. (2; 396)

Ömrünü başa vurmuş böyük tarixi-ictimai epoxadan sonra ədəbi-bədii mühitin yeni açılmış səhifəsində “yoxlanış-təftiş” işlərində daha ağır cavabdehlik qarşısında qalan, daha sərt hökmlərə qarşılaşmaq təhlükəsi üz-üzə dayanan tarixi mövzuda yazılmış əsərlər oldu. Çünki tarixi-bədii əsər yalnız bədii-estetik tutumuna görə deyil, həm də tarixi-elmi məzmun dolğunluğuna görə cavabdehlik qarşısında qalır.

Sovet dövrü ilə bağlı bir çox bədii yaradıcılıq problemlərinin, o cümlədən də tarixiliyin müasir ədəbi-tənqid qarşısında qoyduğu problemlərin həllini baxımından S. Vurğun yaradıcılığı ən tutumlu mənbələrdəndir.

S. Vurğun yaradıcılığında tarixi mövzu dedikdə daha çox dram, dram dedikdə isə tarixi mövzu yada düşür. S. Vurğun dramaturgiyasında tarixilik və müasirliyin vəhdəti problemini çözərkən bədii tədqiqat işini yalnız ədibin dramlarında deyil, həm də digər janrlarda tarixi məzmun və mahiyyətin səciyyələndirilməsi istiqamətində qurmaq problemlə bağlı tam, bütöv təsəvvürün əldə edilməsi üçün daha məqsədyönlü istiqamətdir. Bu mövzuda S. Vurğun yaradıcılığında digər janrların təhlil və tədqiqi ədibin dramlarında tarixilik və müasirlik vəhdətində axtarışlar üçün başlanğıc, ilkin etap rolunu oynayacaq. Tarixilik mövzu olaraq yaradıcılıq prosesinə hərəkət və süjet tələbləri ilə qoşulduğundan onun özünü ifadə yerinə lirik janr və poema ilə müqayisədə daha çox dram çevrilir. Elə bu ədəbi-nəzəri qanunauyğunluğa əsasəndir ki, S. Vurğun yaradıcılığında tarixi düşüncə dramda əsas sütun, özək, digər janrlarda isə zəmin formasındadır.

S. Vurğun tarixə H. Cavid və C. Cabbarlı kimi böyük ədiblərimizin tarixi mövzuda yaddaqalan bədii nümunələrinin yarandığı, bu mövzuya bədii sözün marağının intensiv xarakter aldığı bir vaxtda müraciət etdi. Bu milli-bədii söz tariximizdə elə bir zaman idi ki, tarixi mövzunun özü tarixi bir təkamül və mərhələ qarşısında idi. S. Vurğun bu prosesə hansı aspektdən qoşulmuşdu, hansı ədəbi-nəzəri konsepsiya ilə çıxış etmişdi, onun ədəbiyyat tariximizdə tarixilik kateqoriyası üçün son dərəcə əhəmiyyətli mərhələ hesab olunan bu formalaşma prosesinə hansı töhfələri və hansı təsiri olmuşdu? İstər vurğunşünaslıq, istərsə də bədii tarixçiliyimiz üçün maraqlı olan bu sualların cavablarını S. Vurğun yaradıcı düşüncəsinin aid olduğu zamanda gördüyü ədəbi-tarixi işlərin ölçülərində axtarmaq lazımdır. Bu ölçülərin müəyyənləşməsi isə yaradıcı işin xarakter və məzmun səciyyəsiindən başlayır.

S. Vurğun yaradıcılığında tarixi forma və məzmunun müəyyənləşməsində dörd amil qarşılıqlı təsirdədir: tarixi keçmişin özü, milli-mənəvi dəyərlər, müasir siyasi gerçəklik, mövcud ədəbi ənənələr. Bu dörd amilin hər biri onun yaradıcılığında tarixin obrazlaşması prosesində fəal hərəkətdə, qarşılıqlı təsirdə və özünəməxsus iş başındadır. S. Vurğun yaradıcılığında tarixi keçmiş əsərə obyekt, milli-mənəvi dəyərlər pafos, müasir siyasi gerçəklik prinsip, mövcud ədəbi ənənələr üslub olaraq daxil olur. Onların hər birinin səciyyə və funksiyasını müəyyənləşdirməklə S. Vurğun bədii düşüncəsində tarixiliyin ən ümumi cizgilərini almış olarıq.

S. Vurğun yaradıcılığında milli tariximizə, xalqın keçmişinə maraq çox güclüdür. Ədibin bir sıra lirik şeirləri və "Üsyan", "Dar ağacı", "Aslan qayası", "Acı xtirələr", "26-lar", "Macərə" kimi poemaları tarixi mövzudadır. Onun şair təxəyüllünü uzaq əsirlərə, qərinələrə çəkib aparan nədir? Tarixi hadisələr ətrafında dolaşan, tarixi hadisələrin mənə və mahiyyətinə nüfuz etmək, tarixi gerçəklikləri bədii tədqiqatlarda öyrənmək marağımı? Adətən, tarixi-bədii əsrlərin yaranması üçün başlıca stimül rolunu oynayan bu amilin təzahürünü S. Vurğun yaradıcılığında müşahidə etmirik. Onun yaradıcılığına tarixi mövzu tarixi hadisələrin bədii tədqiq lövhələrini yaratmaq, tarixi-elmi faktları bədii-psixoloji məqamlarda şərh etmək marağı və məqsədindən gəlməmişdir. Çünki onun yaradıcılığında tarix tarixi mənbə və məxəzlərin nişan verdiyi ştrixlərlə obrazlaşmır. Mövzusu XVIII əsrdə Bakının rus ordusu tərəfindən işğalından götürülmüş "Aslan qayası" poemasında tarixi-elmi faktlarla və əsərin tarixi-bədii yükünün müqayisəsinə diqqət edək. Çar generalı Sisyayovun Bakı mühasirəsində şəhəri yadellilərin işğalından qoruya bilməyən Hüseynqulu xanın qardaşdı oğlu tərəfindən öldürülməsi bu tarixi hadisənin ən pik nöqtəsi

olub, hadisə və şəraitdə ən diqqəti çəkən məqamdır. Əsas mahiyyət isə Bakı xanlığı rəyasətinin general Sisyanovun qətlinə razılıq və münasibətidir. Tarixi hadisənin maraq və mərkəzində duran bu fakt S. Vurğun yaradıcı düşüncəsinin maraq və mərkəzinə öz tarixi-elmi donunda daxil olmur, məna və mahiyyətinə görə eroziyaya uğrayır. General Sisyanov açarın təslim mərasımında Bakı xanının gizli təşkilatçılığı ilə onun qardaşı oğlu tərəfindən deyil, vətəninə yadellərə müqavimətsiz təslim edərək

- *Haradadır açar?*

Aparın! Aparın, verin knyaza;

Güvənsin Rusiya böyük Qafqaza.

deyən Hüseynqulu xanın sadə xalq kütlələri içərisində özünə kürəkən seçmək məcburiyyətində qaldığı Aslan tərəfindən qətlə yetirilir.

Tarixi həqiqətlə bədii həqiqət arasındakı münasibət və əlaqənin bu tipi yalnız "Aslan qayası" poeması üçün deyil, ümumiyyətlə, S. Vurğunun tarixi-bədii sistemi üçün xarakterik olan ümumi səciyyəli forma əlamətidir. Tarixi gerçəkliyin olmadığı yerdə isə tarixi tədqiqatdan söhbət gedə bilməz. Ümumi səciyyəli bu şərhə əsaslanaraq iddia etmək olar ki, S. Vurğun yaradıcılığında tarixi hadisələrin bədii şərhini vermək məqsəd olmamışdır.

Bu iddianın özü ədəbi-tənqid qarşısında yeni sual qoyur. Bəs onda ədibin qələmində tarixi predmetə çevirən səbəb nədir? İlk əvvəl onu qeyd edək ki, S. Vurğun ilhamının enerji bolluğunda onun poetik xəyalının uçuş sürəti olduqca böyükdür. O yalnız aid olduğu zaman məhdudiyətinə sığa bilmir, gah gələcəyə ("İnsan" dramında), gah da keçmişə doğru yol alır. Öz məcrasını xüsusilə keçmişdə, tarixdə daha yaxşı tapır. Odur ki, S. Vurğun poema yaradıcılığının bir hissəsində, dramaturgiya yaradıcılığında isə, demək olar ki, bütövlükdə

keçmişə, tarixə üz tutub. Ancaq bu istiqamət S. Vurğun yaradıcılığında günün, zamanın nəbzini zəiflətməmiş, onu bu gündən qoparıb keçmişə atmamışdır. S. Vurğun bədii dühası, hər zamankından daha çox gününün, zamanının keçmişə böyük ehtiyacı olduğunu yaxşı bilirdi. Onun əsərlərinə keçmiş elə bu ehtiyacın, zərurətin nəticəsi olaraq gəlirdi.

S. Vurğun qələmində tarixin predmetləşməsinə milli tarixi-bədii yaddaşımızın makrokontekstində nəzər salaraq. Nizamidən üzü bu yana tarix bədii şüura müasir təfəkkürün tarixi keçmiş qarşısında qoyduğu sualların bədii axtarışı kimi gəlir. Onun məzmunu sonrakı dövrlərdə ədəbi-tarixi şəraitin verdiyi imkanlar çərçivəsində yeniləşmələrlə müşahidə olunur. Bu ritmindən kənara çıxan, ilk fərqli yanaşma tərzində tarixə müraciət edən sənətkarımız C. Cabbarlı oldu. Artıq qeyd etdiyimiz kimi C. Cabbarlı sənətində tarix tarixi-bədii şərh kimi yox, bədii-ideoloji silah kimi predmetə çevrildi. Belə bir ənənə və üslub hadisələrindən sonra bu prosesə qoşulan S. Vurğun üslub və forma axtarışlarında çoxəsrlik tarixi ənənələrə yeni münasibət və formullara yanaşan C. Cabbarlı ənənəsinə üz tutdu. Demək, onun da yaradıcılığında tarix tarixi-bədii tədqiqat kimi yox, bədii-ideoloji silah kimi predmetləşdi. Ancaq S. Vurğun yaradıcılığı C. Cabbarlı ənənəsinin davamında meydana çıxsada, onun təkrarına çevrilmədi. S. Vurğun bədii təfəkkürü ədəbiyyatda yeni yaranmış bu üslubun özünə novatorcasına yanaşdı. C. Cabbarlıdan fərqli olaraq onda tarixin bədii-ideoloji silah kimi hədəf nöqtəsi dəyişildi, o, S. Vurğun yaradıcılığında milli-ictimai şüurun yaddaş yeri kimi predmetləşdi. Milli-ictimai şüurun yoxsullaşdığı, tarixi təhlükə qarşısında qaldığı bir zamanda S. Vurğun keçmişə dindirmək, milli-ictimai şüur yaddaşını oyatmaq işini tarixilik qarşısında duran tarixi bir vəzifə kimi dərk edərək, onu əsərlərinin məzmununa çevirdi.

S. Vurğun tarixi-bədii yaradıcılığının bədii şərh, bədii tədqiqat formullarında çıxış edə bilməməsi onun tarixi tədqiqatlara olan laqeydliyindən irəli gəlib, tarixi gerçəkliklərə olan marağı ilə ölçülmürdü. Əksinə tarixin tədqiqi və öyrənilməsi işinə fəal, çevik münasibət onun nəinki ədəbi, həm də ictimai fəaliyyətinin əsas məzmununa çevrilmişdi. Tarixi elmlilik, tarixi obyektivlik məsələlərinə çox həssas yanaşan və barışmaz olan ədib Azərbaycan tarix elminin fəaliyyət sahələrinə və istiqamətinə istər elmi-publisistik, istərsə də bədii yaradıcılığında tez-tez toxunur, tarixi tədqiqatlardakı ətalətə qarşı haray qaldırır, tarixi tədqiqat problemləri ilə bağlı prinsipal mövqe nümayiş etdirirdi. Nəinki tarix elminin, hətta tarix və ədəbi prosesin qarşılıqlı fəaliyyət problemlərinin özü belə S. Vurğun bədii düşüncəsinin diqqət mərkəzinə gəlir.

*Bəzən olur yazıq şair
Keçmiş günə, bizə dair
Arxivləri axtararaq
Yığın-yığın, qalaq-qalaq
Kitablara göz gəzdirir
Açır, baxır, seçir bir-bir
Bir parası əfsanədir.
Baş çıxartmayı, bunlar nədir?
Arif gərək məni qansın,
Tarixçilər qoy utansın.
Yazılmamış bizim tariximiz,
Tarixsizmi yarandıq biz.*

(“Lənkəran şeirləri”)

Demək, şair nə tarixi tədqiqata, nə tarixi obyektivliyə biganə deyil. Onun poetik xəyalı tarixi həqiqətə, tarixi gerçəkliyə doğru can atır. Hətta bəzən cansız salnamə vərəqlərinə etibar etmir, tarixin canlı, diri yaddaşını axtarır. Şair həqiqəti arxiv küncələrində yatan dilsiz mənbe

və məxəzlərdən yox, **Tarixin** özündən xəbər alır. İlk dəfə olaraq ədəbiyyatımızda tarix ayrıca bir fərd, bir subyekt kimi bədii mətnə gəlir.

*Tarix açılısana bir varaq-varaq!
Xəyalım göyləri birdən yararaq
Bütün kainatı dolaşmaq istər,
Sənsə var-yoxunu şairə göstər.
Keçdiyən yollara şahidmi dağlar?*

(“Dar ağacı”)

S. Vurğun görə tarix yalnız canlı yaddaş yeri yox, həm də münasibət və əlaqələr məcmusu ola bilən bir fərddir. Odur ki, S. Vurğun bədii təfəkkürü onun yaddaşına olduğu kimi hissənə, duyğusuna da işıq salmaq istəyir.

*Tarix utanmazmı yaratdığından
Dönüb keçmişinə baxmazmı İran (“26-lar”)*

Yaxud

Tarix səninkidir bu qara ləkə

və yaxud

*De, tarix, nə acı xəbərlərin var.
Boğulmuş nə qədər haqq danışanlar (“26-lar”)*

Burda çox haqlı olaraq qarşıya belə bir sual çıxır ki, nəyə görə S. Vurğunun tarix və tədqiqat məsələsinə münasibət və meyarları bədii yaradıcılıq məzmununa çevrilə bilməmişdir. Diqqət edək: “Vaqif” dramında nəinki ədəbi tənqidin müşahidəsinə, hətta ədibin özünün də çox məşhur etirafına görə tarixi təhrif, “Fərhad və Şirin”-də tarixi-elmi yox, tarixi-əfsanəvi planın leytmotiv təşkil

etməsi, "Xanlar"-da tarixi hadisələrə birtərəfli baxış, "26-lar"-da bu baxışın digər tarixi hadisədə bədii əksi, "Üsyan", "Aslan qayası", "Acı xtirələr", "Macəra", "Dar ağacı"-da lirikanın epik təfsilatı üstələməsi S. Vurğun yaradıcılığında tarixi məzmunun hansı qabarma və çəkil-mələrlə müşayiət olunduğunu göstərir.

S. Vurğun təfəkküründə tarixə münasibət və məzmun məsələlərində müşayiət etdiyimiz bu paradoksallığın özünü də tənzimləyən qanunauyğunluqlar vardır. Ən əvvəl onu qeyd edək ki, S. Vurğun əsərlərinə tarix məqsəd olaraq gəlmirdi, ona görə də o, əsərin əsas məzmununa çevrilmirdi. S. Vurğun qələmində tarixi bədii tədqiqat işinin zəifliyi bu sahədə sənətkar bacarığının gücsüzlüyü kimi başa düşülməməli, yaxud da əsərlərin bədii dəyərlərinin zəifliyi kimi qiymətləndirilməməlidir. Əlbəttə, ona görə yox ki, onlar məhz S. Vurğun imzasına malikdir. Elə əsərlər var ki, onlarda tarixi məzmunun kasadlığı elə əsərin məzmun boşluğu ilə müşayiət olunur. S. Vurğunda isə tarixi məzmun itkisi milli-mənəvi dəyərlərin qazancına çevrilir. Onun bədii təfəkküründə tarix tarixi-ictimai inkişaf qanunauyğunluqlarının dərk yeri kimi yox, milli yaddaş, özünüdərk yeri, milli-mənəvi dəyərlər məxəzi kimi obrazlaşır.

Milli bədii-tarixçiliyimizin inkişaf dinamikasındakı bu yerdəyişmə S. Vurğunun fərdi yaradıcılıq manerasının istəyi kimi yox, tarixi-bədii zərurət kimi gerçəkləşmişdi. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi milli-ictimai şüur yaddaşını oyatmaq S. Vurğun yaradıcılığında tarixilik qarşısında duran tarixi bir vəzifədir. Milli-mənəvi dəyərlərin rep-ressiv təpkillərə məruz qaldığı, yaddaşların dondurulduğu, bir ictimai şəraitdə milli varlığı, mənəvi-əxlaqi mənəviyyatı sənətin daxili gücünə, potensialına çevirmək S. Vurğun yaradıcılığında düşünülmüş, məqsədli şəkildə atılmış addım idi. Azərbaycan, azərbaycançılıq düşüncəsi

S. Vurğun yaradıcılığının əsas cövhəridir. Bu düşüncə onun tarixi əsərlərində də dinməyə, bədii səsə çevrilməyə bilməzdi. "S. Vurğunun milli-ideoloji baxımdan ən böyük xidməti 30-cu illər kimi mürəkkəb, taleyüklü bir zaman kəsiyində azərbaycançılığı poetik bir məkan tutumundan milli-ictimai, ədəbi-bədii şüura çevirməsidir. S. Vurğunun azərbaycançılığı şüar deyildi, elmi əsası və praktik-bədii poetik ifadəsi olan konsepsiya idi". (1; 31) Onun tarixi əsərləri də bu ümumi konsepsiyasının tərkibi, hissəsi kimi meydana çıxmıdı. "S. Vurğun XX əsrin elə klassiklərindəndir ki, onun sənət haqqında öz konsepsiyası var və ədəbi yaradıcılığı boyu onu reallaşdırmağa çalışmışdır". (1; 31) "Komsomol poeması"ndan bəzən düzünə, bəzən tərsinə yozulan çox məşhur

*"Nədən şeirimizin qəhrəmanı,
Gah Turandan gəlir, gah da İrandan?
Bəs mənim ölkəmin varlığı hamı?"*

misralarında çəkilən poetik haray həmin nəzəri konsepsiyanın ən əsas müddəsidir. Milli-mənəvi dəyərlərimizin üzərinə qara çəkilən zaman S. Vurğun yaradıcılığı tarixi fonda milli-mənəvi irsimizə işıq salır. Elə bu nöqtədə də S. Vurğun yaradıcılığında tarixi əsərlərin məzmun və dəyər yükü müəyyənləşir.

Tarixin ucsuz-bucaqsız ənginliklərində onun poetik xəyalı daha yaxşı dolaşır, öz daxili məninin ifadəsi üçün burda daha əlverişli fürsət və məqamlar qazanır. Məhz bu ideya-məzmun mündəricəsində ədibin yaradıcı düşüncəsi öz məcrasını tarixi mövzuda tapır. Həm də S. Vurğun yaradıcılığı xalqın tarixi simasında miqyasların kiçildiyi, dəyərlərin öldürüldüyü bir vaxtda tarixi böyük bir keçmiş, ulu varlıq, soy-kök yeri kimi bədii predmetə çevirirdi.

S. Vurğun yaradıcılığında milli mənafe və dövrünün siyasi gerçəkliyi tarixi ideya-məzmun daxilində hərəkəti

ilə bağlı bu qənaətə gəlmək olur ki, əslində bir qəlibə sığışmayan bu iki ideologiyanın bir-biri ilə mübarizəsində birinci ikinciyə qalib gəlib, üstün mövqedə, aparıcı yerdə dayanır.

ƏDƏBİYYAT SIYAHISI

1. *Alışanlı Ş* "XX əsr poeziyasının müasir dərkində ədəbi mif amili" XX əsr ədəbiyyatı məsələləri. Bakı, "Elm", 2008
2. *Qarayev Y.* Tarix: yaxından və uzaqdan. Bakı, "Sabah", 1996
3. *S. Vurğun* Əsərləri. Bakı, "Azərbaycan EA-nın nəşriyyatı", 1961

MÜNDƏRİCAT

<i>Redaktordan</i>	3
<i>Bəkir Nəbiyev.</i> Ömür karvanı talan olan şair	5
<i>Elçin.</i> «Mənim könlüm deyir ki...».....	21
<i>Safurə Quliyeva.</i> Müşfiq: mühiti və sənəti.....	32
<i>N. Qəhrəmanlı.</i> M. Müşfiq 1920–1930-cu illərin ədəbi tənqidində.....	47
<i>Nizaməddin Şəmsizadə.</i> Şeirimizin sübh çağı.....	60
<i>Günay Qarayeva.</i> M. Müşfiq lirikasında insan-təbiət: poetik harmoniya	68
<i>Rəzim Məmmədov.</i> Müşfiq ömrünün son bir ili.....	82
<i>Əlizadə Əsgərli.</i> Xəlil Rza Ulutürk və Mikayıl Müşfiq şeirinin bədii forma müəyyənliliyi	96
<i>Abbasqulu Nəcəfzadə.</i> Müşfiq şeirinin musiqi dünyası	106
<i>Firudin Qurbansoy.</i> Mikayıl Müşfiqin tənçim portreti	132
<i>Hicran Nəsibova.</i> M. Müşfiqin uşaq poeziyası.....	141
<i>Xanım Məmmədova.</i> Müşfiq dünyası.....	159
<i>Aytən Rüstənzadə.</i> Mikayıl Müşfiqin tərcümələri	171
<i>Əflatun Baxşəliyev.</i> M. Müşfiq və N. Xəzri	184
<i>Ədalət Rəsulova.</i> Ölüməndən güclü əbədi həyat	192
<i>Г. Абдуллабекова.</i> Михаил Мушфиг в польских исследованиях и переводах.....	199
<i>İldırım Əvəzoğlu.</i> Xalq sənətinə bağlılıq	202

MİKAYIL MÜŞFİQ ƏDƏBİ-NƏZƏRİ FİKRİN YADDAŞINDA

<i>Məmməd Arif.</i> Uç, romantikam!	209
<i>Məmməd Arif.</i> Mikayıl Müşfiq	216
<i>Rəsul Rza.</i> Müşfiq... Müşfiq	224
<i>S. Rəhimov.</i> Borandan – bahara	233
<i>Nəbi Xəzri (Babayev).</i> Coşğun dağ çayı	244
<i>Məsud Əlioğlu.</i> Şairin romantikası haqqında	252
<i>Musa Adilov.</i> Söz vurğunu.....	256
<i>Əliyar Qarabağlı.</i> Onu unutmaq olarmı?	265

<i>Şirindil Alışanlı. Ədəbiyyatın janr axtarışları</i>	
<i>S. Vurğunun nəzəri şərhində.....</i>	<i>275</i>
<i>Nikpür Cabbarlı. Mühacir şair Alazan Baycan</i>	<i>285</i>
<i>Tehran Əlişanoğlu. «Açıq kitab» romanında</i>	
<i>Sabir satirası ənənələri</i>	<i>296</i>
<i>Ələmdar Bayramov. Səməd Vurğun lirikasında</i>	
<i>dağ obrazı.....</i>	<i>302</i>
<i>Aynurə Mustafayeva. S. Vurğunun yaradıcılıq</i>	
<i>fərdiyyəti və tarixi mövzu</i>	<i>313</i>

XX ƏSR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI MƏSƏLƏLƏRİ

III KİTAB

*(M. Müsfiq irsi və 1920-30-cu illərdə
yeni poetik fikrin formalaşması prosesi)*

Bakı – «Elm» – 2010

«ELM» REDAKSIYA-NƏŞRİYYAT
VƏ POLİQRAFİYA MƏRKƏZİ

Direktor: *Ş. Alışanlı*
Baş redaktor: *T. Kərimli*
Mətbəənin müdiri: *Ə. Məmmədov*

Kompüter tərtibçisi: *N. Alışanlı*
Texniki redaktor: *T. Ağayev*

Formatı: 84x108 1/32. Tirajı 300.
Həcmi: 20,5 ç.v. Sifariş № 56
Qiyməti müqavilə ilə.

*"Elm" RNPM-in mətbəəsində çap olunmuşdur
(İstiqlaliyyət, 8)*

Ar 2010
2721